

Egy ideig Berlinben hivatalt visele. Aztán Olaszországba utazék, hol 2 évet éle, erre 6 évet Schweizban tölte, hol 1798 után Zürichben titoknoki foglalatosságot vive. Ekkor jelent meg tőle név és nyomtatáshely nélkül igen vonzó és tanuságos *Fragmente über Italien, aus dem Tagebuche eines jungen Deutschen* (1798, 2 k.). Az *Allgemeine Literaturzeit*-ra nézve is recensickat irt 's egy kertészkönyvet fordított angolból. Végre 1804 áltvette az *Allgem. Zeitung* szerkeztetését, először Ulmban, 's 1810 olta Augsburgban. Ezen nagy belátást és sokféle esmeretet kívánó munkáságkörben a' legsúlyosabb viszonyok közt 's némelly megtámadtatás ellenére is tántoríthatatlan részre-hajlatlansággal 's megfontolt mérséklettséggel muakálódott. Egy europai országnak sincs illy bő tartalma 's mindenre kiterjeszkedő ujsága, mint az *Allgem. Zeitung*; de egyetlen azon férjfiu is, ki azt célirányosan szerkezteti, 's naponként mintegy 70,000 olvasóval esmerteti a' jelen kort és történeteit. Személyes karaktere: állhatatosság, zártság, mindent megfontolás, egyenesség, szelidség, nyájasság, honnan minden cabinétben becsültetik. Ajándékot és rendczimereket soha se fogadott el és ha a' szerkeztetést leteszi, azonnal szegény lesz, mert a' haszonkeresést gyűlöli.

STEIBELT (Daniel) császári karmester Petersburgban, híres pianofortejátszó 's hangszerkeztető, szül. Berlinben 1756, hol atyja klavircsináló volt. II Fridrik meghallván muzsikai tehetségét, a' híres Kirnberger által taníttatta. Klavirjátéka pompás volt, és szerencsésen improvizált. Szerzeményei tetszők és hízegők, különösen szerelmeknek valók, de mélység és eredetiség nincs benne. Többnyire Londonban, Petersburgban és Párisban élt, itt tetszéssel adá *Le retour du Zéphire* balletjét és *Juliette et Romeo* operáját. Mestermive *Cendrillon*. Tőle van még *La Princesse de Babylone*. Londonban is adott 2 ballettet (*A' szép tejáruló leány és Páris itélete*). Végre Petersburgban csász. karmester lett 's 1823 nagy szegénységben holt meg. Szerzeményinek legnagyobb részét pianofortéra készült concertek, sonaták, variatiók és potpourrik teszik.

STEIERMARK (hercegség), az austriai császárság tartománya, nevét Steier márkgrófságtól kapta (az Ensen felyüli tartományban). Régen kel. része Pannoniához, nyug. a' Romaiak Noricumához tartozott. Lakói Pannonok és Tauriskok voltak. K. sz. táján a' Romaiak foglalták el, kiktől vették léteket némelly városok, mint Zilli és Pettau. A' népek kóborlásakor Felsősteiermarkot Avarok 's Alsósteiermarkot Vinetok hajták hatalmuk alá, honnan az utolsó későbbben vindi márkárnak neveztetett. Nagy Károly márkgrófokat tett bele. A' tartomány urai közt lévén a' steieri grófok is 's ezeknek birtokaival a' Steiermárkgrófság egyesítettvén, a' tartomány ez idő olta Steiermarknak neveztetett. VI Ottokar 1180 hercegi méltóságot kapott, ki férjfiui gyermeke nem lévén, Leopold austriai herceget nevezte ki örökösévé. Ez 1192 Steiermarkot Austriával egyesítette. Steiermark nagysága 400 nsz. mf. 800,000 lak. Felső-'s Alsósteiermarkra, amaz ismét Judenburg és Bruck, ez grätzi, marburgi és zillii kerületekre osztatik. Amannak sok magas hegye 's durva égalja van, e' téresebb és termékeny. Jelesebb folyói: az Enus, Muhr, Dráva és Száva. Tava több 's egézségforrása 13 van. Több hegyesucsait örökös hó fedi 's köztök jégmezők is vannak, főképpen az éjsz.-nyugoti részen. Asvánnyal olly gazdag Steiermark, hogy kevés tartomány hozá hasonlítható; többek közt van: porcelanföldje, kallóföldje, márvánnya, jaspisa, kalczedonja, gránátja, kőszene, különösen jó és sok vasa, kobáldja, egérköve, vizsmutja, czinkje, kalaminja, sok reze, onja, kevés aránya, gálicza, timsója, salétroma, sója bőven. Fenyői szurkot 's terpentint adnak. A' magyar határokon jó bora terem, legesmeretesebb a' lautenburgi; lenje és

kevés komlója is van. Mindenféle jóízű hallal, sok tyuknemű máddárral, kőszáli kecskével és fejér nyullal bővölködik. A' steiermarki kappanok esmeretesek kedves izekről 's becsesek. A' lakók eredetekre nézve Németek és Szlávok vagy Vendek, kik lakják csaknem tisztán a' déli részeket. Főtelemmódok: földmivelés, bányászás, kereskedés és fuvarozás. Gabonája terem; rétei 3—4szer kaszáltatnak. Lóhere mag 15—18 mázsa vitetik ki. Kender és mák nem csekély tárgyai a' földmivelésnek. Marhája sok van, melly egész nyáron a' havasokon legel; az ökrök száma 75,000. Evenként 300,000 mázsanál több vasat ad, olly szorgalommal üzetik a' vasbányászás. Reze 1789 5489 's ónja 4308 mázs. volt. A' sandlingi sóakna eszt. 160,000 mázs. ad. Annyi mindenféle vasmiv készítették, hogy eszt. 2 mil-ra tetetik értékek. A' külföldeli kereskedés leginkább ásványmivekre terjed ki. Az egész tartományban 20 város, 98 mvár. és 3486 falu van. Fővárosa Grätz, igen szép tájékon. Steiermark szépségei kevésé esmeretesek, mert nem látogatja meg annyi utazó, mint más tartományokat. (L. Schumacher *Bilder aus den Alpen der Steiermark*. Bécs 1820).

STEIGENTESCH (August, báró), austriai csász. titkos tanácsnok, vezérőrmester és követ, 12 Jan. 1774 szül. schweizi nemzetségből, melly Schweiznak Austriától lett elszakadásakor Konstanzba szaladt. Már 15 éves korában hadszolgálatba lépett. Az 1805 és 1809-ki táborozások után lemondott arról 's Königsbergbe küldöttséget vállalt. 1813 Schwarzenberg főtábornok segédül vevé fel. 1814 Norvegiába küldetett, hogy ezt a' szövetségesek meghatalmazottjával egyesülve a' svéd királynak adja által. 1815 kopenhageni követ lett; de Napoleon Elbából kijöven, Schweizba küldetett, hogy azt fegyverfogásra buzdítsa. A' Schweiziak be is ütettek Franciaországba, de a' táborozásnak hirtelen vége lett és S. parancsolatot kapott, hogy az orosz császárt Pétervárába kövesse, hol 10 hónapig maradt 's vitézrendekkel ékesítve jött vissza. Bécsbeérkezvén vaskoronarendet kapott, 's titkos tanácsnokká neveztetett. Már azelőtt a' Danebrogrend nagy keresztje 's a' bajor Max-Józsefrend diszesíték mejjét. 1824 turini követ lett, de csak rövid ideig tarta e' hivatala. A' litteraturában is nevezetes személy S. Öszves munkái 6 köt. adattak ki Darmstadtban 1819 rézm. Mb. 30 Dec. 1826.

STEIN (Joh. Andr.) híres orgona-és klaviresináló, szül. Heildelshaimban (Pfalzban) 1728, organista volt Augsburgban az Evangelicusoknál. Mesteriségét azon nagy orgonán mutatá meg, mellyet temploma számára 1755—57 készített, 's mellyről az *Akadem. Kunstzeitung* hirlapokban 1771 különös leírás közöltetett. 1766 az Augsburgi cath. kereszt-templom-számára is készített egy nagy orgonát. 1770 feltalálta a' *Melodicát*. E' hangszerszám által a' klavir szerek játékát akará tükélyesíteni. Készített ezután több új szerszámokat is, mint az úgy nevezett *clavécin organisé-t* és kettős klavirt (*vis à vis-t*); továbbá feltalálta a' *huros harmonikát*, mellyet Mainzban 100 Lajosaranyért adott el 's azon felül ajándékol egy hordó rénusi bort kapott. Készített még gyermekeivel sok száz pianofortet, mellyek egész Európában elhordattak. Megholt Augsburgban 1792. Mesterségét fia András és leánya Nanette dicséretesen folytatják.

STEIN (Károly báró) kir. parosz minister. szül. 1757 Nassauban olly régi nemes nemzetségből, melly már 1000 évből oklevelekkel bír. Mintegy 30 éves korában bányásztanácsnok, 1784 pedig Aschaffenburgban követ volt. Igen esmerte a' status-gazdálkodást, 's korlátlan műszorgalom és kereskedés mellett harczott. Megyéjében sok jót tett, 's mind ez, mind gazdagsága és Wallmoden-Gimborn grófnéval kötött házassága sebesen emelék. Csak hamar első előlülő lón a' westfali kamarában. Ekkor csináltatta Westfalia dicső utait.

Mozgásba hozta a' gyárokat, kereskedést, 's új rendbe szedte az erdőköt. Rendbe hozá az ujon szerzett westfali birtokokat. Struensee halála után az adó, vám és gyárok osztályában minister lett. Itt egymás után törléel a' visszaéléseket. De cabinetí tanácsnok Beymevel, ki mindenbe elegyülni szeretett, korán meghasonlott. Az 1806 táborozáskor Königsbergbe futni kénytelenült. Itt 1807 a' cabinettel tartott versenyési miatt megkapí elbocsáttatását, még pedig nem igen lágy kifejezésekben. Most jószágára vonult. De a' tilsi béke után ismét visszahívák. Beteg vala midőn királya parancsát vévé, 's mégis tüstént 150 mértföldnyi utnak indult. 1808 első minister lett. Mi hatalmas kézzel munkált Poroszország megtartására 's visszaállítására, közönségesen tudja van. Emlékezetes körlevele, melyet a' porosz fő hatóságokhoz Nov. 24. 1806 irt, kijött a' *Sophronizonban*. De tervét egy elfogott levél elárulá 's Napoleon számüzé a' derék hazafit. Honát elhagyva Austriába vándorla most, 's itt tartózkodék 1812-ig. Miután később az orosz-porosz tábor Szászországban előre nyomult, St. téteték a' megszabadított német tartományokat igazgató tanács fejévé. Hathatósan iparkodott ugyan munkálni Németország szabadítására e' középponti igazgatásból, de sok más mellékes érdekek akadályozák terveit. A' parisi első béke elvei nem egyezének nézeteivel, 's ekkor, mivel karakterével nem egyezett a' könnyen hajlás, ismét elvoná magát a' kormánytól. A' bécsi gyűlésen is csak néhány napig volt, 's azóta többnyire jószágain mulatozott. Némellyek gondolkodó, mások csupa buzgó, 's esmeretekkel bíró tisztviselőnek tartják. Azt hogy a' status javát hatalmas erővel 's minden haszonlesés nélkül szakadatlan munkálni törekedett, még ellenei is bizonyítják. Apr. 30 1827 statustanácsnokká nevezé a' király. A' westfali rendek gyűlésén 1827 marschall volt, 's ennek végzéseit Münsterben 1828 kiadta.

STEINBART (Gotthelf Samuel) theologia doct. kir. porosz consistorialis tanácsos, a' philosophiának rendes és a' theologiának rendkívüli tanítója a' hajdani frankfurti (az Oderáná!) egyetemben 's a' közönséges nevelő intézetnek igazgatója Züllichauban, hol szül. 21 Sept. 1738. Jeles munkái: *System der reinen Philosophie oder Glückseligkeitslehre des Christenthums* (1794), főmunka a' popularis theologiában, míg Kant erkölcsi philosophiájától ki nem szorított; *Gemeinnützige Anleitung zum regelmässigen Selbstdenken; Anweisung zur Amtsbereitsamkeit christlicher Lehrer*. Vannak nevelési, 's theol. munkái és egyházi beszédei is. Mh. 3 Febr. 1809.

STEINHUDI TENGER, tó, mely részint a' schaumburgi grófság lippei részéhez, részint Hanovernek kalenbergi fejedelemségéhez tartozik 's nevét a' mellette fekvő Steinhude várostól kapta. 1 mf. hossza, $\frac{1}{2}$ mf. széles, 16 l. mély. Vize sárgás, torf szagu és izü. Középén Wilhelmsstein nevü kis erőség áll, melyhez, a' körülfekvő mocsárok miatt, szárazról lövés nem juthatván, meggyőzhetlennek tartatik. Ezt Wilhelm lippe-bückerburgi uralkodó gróf építtette nagy költséggel 1761—65. Védésére 400 ember elég, kiknek számára kaszamatták vannak alsó részében. Az erőségben van kastély külféle szobákkal 's teremekkel, mellyekben könyv-és más gyűjtemények tartatnak.

STEINKOPF (Joh. Friedr.) prof. és udv. képiró Stuttgartban, megh. ugyanott 1825, élte 94 évében. Jeles állatfestő volt, 's halála előtt csak egy esztendővel tévé le az ecsetet. Sok festményei, kivált lovak, a' királyi mulató kastélyokban taláttatnak. Szinte hiresek fiai is, egyik tájfestő Stuttgartban, másik predikátor Londonban.

STELLIONATUS (világcsalás), a' romai törvényekben előforduló kifejezés, 1) tágos értelemben mindenféle csalárdsági és hamisítási vétkek jelent, mellyről a' törvényekben névszerint említés nem

tétetik; 2) szűkebb értelemben olly csalások foglalhatnak egybe ezen nevezet alatt, mellyek szerződések, kereskedés vagy bármiféle alkudozások körül követtetnek el. A' Romaiaknál; majdnem mint nálunk Magyaroknál, igen elhatalmaztak a' végrendeletek által az örökösödési családtságok, de ezek nem stellationatusnak, hanem falsának nevezettek, 's ezek és amazok között törvényes különbség tétett. — A' mi törvényeinkben a' világcsalásról nem tétetik említés; más családtságok büntetései azonban, millyenek p. o. a' gonosz megbukás, vagyis vagyona-fogyottságot áluokul hírlelés, levelhamisítás, álarczoskodás 'sa't. meg vannak határozva, mellyekhez alkalmazottan a' világcsalások is mindenkor megbüntetendők, különös figyelemben vévén az általok okozott vagy okozhatandótt személyes vagy országos károkat.

STENBOCK (Magnus), egy XII Károly svéd király leghiresebb vezérei közt, szül. 1664 Stockholmban. Atyja Gustáv Otto St. X és XI Károly vezérek. Miután Upsalában oskolai pályáját végezte volna, 1683 utazni ment, hollandi szolgálatba lépett, 's a' badeni és waldecki herczegek alatt harczolt Németalföldön és a' Rajnánál. Vitézségével 's jó viseletével ugy kitünteté magát, hogy 1697 Wismarban ezeredes lett, hol a' hadmesterségről munkát irt, de e' végzetlenül maradt. XII Károlynak majd minden táborozásában jelen volt és sokat tett a' narvai győzedelemre. A' lengyel hadban is jelen volt a' királlyal 1706, midőn ezzel Saxoniába ment, mellynek helytartó-jává neveztetett. Ezt az elébbi helytartó Renskiöld alatt rossz állapotra jutott tartományt már csaknem helyeállítá, midőn ismét fegyvert kellett fognia, mivel IV Fridrik dán király, hallvána' Svédekre nézve szerencsétlen pultavai ütközetet, Schonenbe akart beütni. Illy hatalmas ellenséggel szembeszá ni, nehéz volt Svédországnak ekkori helyzetéhez képest. S. mindazáltal nem csüggedt el; hanem 8000 régi, 's 12000 új katonával megtámadta 's elkergette a' Helsingborg körül pusztító ellenséget. 1712 Pomeraniába jött, 's Dec. 20 Gadebuschnál (Mecklenburgban) megverte a' Dánokat, mire Holsteinba benyomult 's a' fegyvertelen Altonát 9 Jan. 1713 hamuvá tette, a' mi neki igen szemére hányatott. Mélyen bemenvén Holsteinba, az utána nyomult dán, orosz és szász seregektől Tönningennél bekerítettet és seregével együtt meg kellett magát adnia 6 Maj. 1713. Mint fogoly Kopenhagenbe vitetett. El akarván szökni, még szorosabb őrizet alá tétetett, egy rothadt vízzel teljes pincze felett lévő tömlőczbe, hol igen rossz eledelekkel tartatott. Végre nyomoruságtól és szívfájdalomtól kimerítve, 1716 leírta szenvedéseit, hogy, mint mondá, szerencsétlen nemzetiségét vigasztalja 's jó hírét és nevét az utóvilág előtt fentartsa. Meghalt 1717. Ezen darabocská papirosokra irt rajzolatokat egy kettős fenekű almáriomba rejtette el, mellyek, teste és vagyona Svédországba szállítatván, fiának kezébe kerültek 's 1773 kiadattak Lönbom *Anekdoten von berühmten und ausgezeichneten Schweden*. St. nagy esztettségű ember volt és XII Károlytól igen becsültetett, mint ennek hozá irt levelei bizonyítják. Politicai nézeteire nézve hasonló volt ipához, híres Oxenstiernához, 's hazáját híven szerette. Még Svédország ellenségeitől, többek közt August lengyel királytól is igen becsültetett. L. *Mémoires concernant Mr. le Comte de Stenbock, savoir les campagnes 1712 et 1713 de ce general, avec sa justification et quelques observations, par Mr. N.* (Frankfurt a. M. 1745) 's Altona felégetésére nézve Jacobsen munkáját (Altona 1813).

STENOGRAPHIA (szűkirás) azon mesterség, melly szerint rövidítésekkel vagy önkénytes jelekkel egész szók és szólásformák bélyegzetnek, 's így kis helyre és a' szokott módnál sokkal sebesebben leirathatnak. Így egyszermind gyorsírás mestersége is (Tachygraphia v. Tacheographia), mivel a' jelek változtatásával as írás

is gyorsabbá tétetik. Különös haszna van ott, hol valakinek előadását szóról szóra leírni kívánjuk. Már a' Görögök és Romaiak esmerék és ők is a' nyilvános szónoklatok lemásolására használák, de hihetőleg még náluk nagyon hiányos lehetett. Helyes mód az, mellyet Angliában még a' múlt században talált 's egyszerű szabályokra épített, oxfordi prof. Taylor, mellyet Bertin. Franciaországban még egyszerűbbé tett. Német stenographiát közlött előszer Mosengeil (Eisenach 1796), majd egy könnyebbet Horstig (Leipz. 1797). Parisban 1824 Conen de Perpéantól jött ki egy új *Sténographie*, Gros-selintól pedig *Vocabulaire Sténographique*. Harding *Universal stenography* (Lond. 1825) című értekezése, legkimerítőbb e' tárgy körül, mellyről magában Angliában 200 esztendő alatt — milly régen miveli már e' nyilvánosan tanácskozó és sajtószabadsággal bíró ország a' gyorsírást! — 88 munka jelent meg. Hazánk is mutathat már e' nemben is egy munkát, mert nem régiben jöve ki *Tachygraphia*, vagy is Gyorsírás theoretikai és practikai oktatása. Magyar nyelvre alkalmaztatva Borsos Márton ügyvéd által. Pest 1833.

STENTOR, bajnok a' Troját vivott görög hadseregben, kiról Homerus azt írja, hogy ugy kiáltott, mint 50 ember együtt. Juno ennek képét véve fel 's buzdítá a' Görögöket Troja vivására. Tőle jő ez a' kifejezés *Stentorhang*, ha szokatlan erős hangot akarunk kifejezni.

STEP, orosz szó, pusztaság, de tér és száraz mező is. Az oroszországi pusztaságok, mellyek hasonlók a' hajdani Guetine (Franciaországban) landeseihez 's északi Németország pusztaságaihoz, részint csak munkáló kezek nem léte miatt hevernek miveletlenül; a' föld nem mindenütt terméketlen 's jó legelőket ad a' pásztorkodó népek számos nyájainak. Astrakán helytartóság messzeterjedő pusztaságain, a' Volga és Jaik közt, Kalmukok és nogai Tatárok, nyáron, egy helyről másra költöznek barmaikkal; sok virág, fűnem és füzelek vadon nő 's nyulak, vad kecskék 's több madárnem találtak rajta, sőt itt 's ott sőtó is. A' voronesi helytartóság pusztái, a' Donnál, lovakat, szamarakat 's öszvéreket adnak. L. graf Potocki János *Toy. dans les steps d' Astrachan et du Caucase* magában foglal egy *Hist. primitive des peuples qui ont habité anciennement ces contrées*-t, jegyzetekkel Klaprothtól (Paris 1830; 2 rész. rézm.).

STEPHANI (Henrik), szül. Merzbachban 1765 körül, elébb kerület-és iskolatanácsnok, 1818 decan és gunzenhauseni predikátor, 's nem csak felemelkedett lelkü theologus, hanem igen jeles philosophiai író is, mint e' számos munkái bizonyítják: *Anmerkungen zu Im. Kant's metaphysischen Anfangsgründen der Rechtslehre* Erlangen (1797); *Grundlinien der Rechtswissenschaft* (1797); ezen kérdésre *Dürfen Stiftungen besteuert werden?* felelete (Augs. 1810); *Meine Gedanken über die Entstehung und Ausbildung von einem Messias* (Nürnb. 1787); *Über die absolute Einheit der Kirche und des Staates* (Würzb. 1802); *Das heilige Abendmahl* (Landshut 1811); *Die in Begriff stehende neue Gestaltung der protestantischen Kirche im Königreiche Baiern* (Erl. 1818); *Über die constitutiven Grundsätze der protest. Kirche für Lehre, Cultus und Kirchenregiment nach den Bestimmungen der symbolischen Bücher* (1822); *Rede, von der Glaubenseinigkeit der prot. Kirche* (Nürnb. 1819); e' két egyházi beszédje: *Was ist christlicher Weise von den Wundern zu halten?* (1822) és *Was haben wir von der Wiederherstellung der Presbyterien zu hoffen oder zu fürchten?* (1822); *Grundriss der Staats-erziehungswissenschaft* (Weiszentels 1797); *System der öffentlichen Erziehung* (Berl. 1813); *Lehrbuch der Religion für die Jugend der höhern Stände* (Nürnb. 1819, 4 kiad.); *Leitfaden zum Religionsunterrichte der Confirmanden etc.* (4 kiad. Erl. 1819); *Winke zur*

Vervollkommnung des Confirmandenunterrichts, ein Commentar zu dessen Leitfaden zum Religionsunterrichte (4 kiad. 1819); *Unterricht in der gründlichsten und leichtesten Methode, Kindern das Lesen zu lehren* (3 kiad. 1808); *Ausführl. Beschreibung einer einfachen Lesemethode* (1814); *Stehende Wandfibel, nebst einer Anweisung zum zweckmäßigen Gebrauch derselben* (8 kiad. 1819, 11 tábl.); *Elementarbuch zum Lesenlernen* (22 kiad. 1823); *Fibel für Kinder von edler Erziehung, nebst einer genauen Beschreibung meiner Methode für Mütter, welche sich die Freude verschaffen wollen, ihre Kinder selbst in kurzer Zeit lesen zu lehren* (3 rézm. 3 kiad. 1820); *Beschreibung der genetischen Schreibmethode für Volksschulen*, (12 tábl. 1815); *Anweisung zum Rechnenunterricht in Volksschulen nach der bildenden Methode* (1815—20); *Archiv der Erziehungskunde für Deutschland* (4 k. Leipz. 1791—94); *Bairischer Schulfreund* (16 k. 1811—23), mellyet Sauerrel adott ki; *Wie die Duette, diese Schande unsers Zeitalters, auf unsern Universitäten so leicht wieder abgeschafft werden können?* (Leipz. 1828). Mivel főképpen St. fáradozásai emelték fel a' bajor néposkolákat csekélységekől, innen méltán nézethetik ő a' bajor nép pallérozottsága-főeszközének.

STEPHANIE (Christ. Gottlob), hires színész, szül. 1733 Breslauban; igaz neve Stephan, mellyet megváltoztatott, midőn a' kalmárságról lemondva, Schuch társaságához állott, 's legelőször 1756 Breslauban köz tetszéssel játszott. 1760 mint udv. színjászó ment Bécsbe, hol elejénte az akkoriban nagyon kedvelt rögtönös comediában kelle hevenyészkednie, de lassanként megkedvelteté ő a' szabályos darabokat is 's már 1762 meg vala állapítva, hogy hetenként legalább egy rendes darab adassék. Hasonló értelemben kivánt hatni a' közönség ízlésére 1766 megindított *Gesammelte Schriften zum Vergnügen und Unterricht* czimű havi irata által is. 1768 már hetenként csak 2 bohózat adatott, 's midőn ekkor tájban Affligio a' német játékszínt átvénné, már annyira meg volt változva a' nézők ízlése, hogy többé a' hevenye comediákat minden iparkodásával sem tudá visszaállítani. Miért Affligio annyira kezdé üldözni, hogy bizonyosan buknia kell vala, hacsak igaz ügyét Maria Terezia nem védi. Mint drámairó is esmeretes St. (Őszves vigjátékai kijöttek Bécsb. 5. k. 1761). Később éveiben szinte olly tetszéssel játszott gyöngéd érzésű atyákat, gyámtyákat 'st. mint ifjontan szerelmeseiket, vitézeket. Jósef császár egész fizetésével nyugalmazá. Mgh. 1798, mint elmés művész és becsületes ember, mindenkitől gyászoltatva. — Testvére Gottlieb hasonlóul színész vala Bécsben, 's néhány vigjátékot is irt.

STEPHANUS (Robertus és Henricus), tulajdonképen Etienne Robert és Henrik, mindkettő hires tudós és könyvnyomtató. Robertus, szül. 1503 Parisban. Tudós tanulmányokra adván magát, a' latin, görög és zsidó nyelvekben legalaposabb jártassággal bírt, mint az ezen nyelveken kiadott munkákból megtetszik. Atyja holta után néhány évvel de Collines Simonnal kezét fogva dolgozott 's az új testamentomot kiadta, melly tisztább 's alkalmasabb formájú, mint az előbbieik. Ezen könyv gyors kelete nyugtalanítani kezdé a' sorbonne tagjait, kik örömet találtak volna okot egy olly könyvnek, mellyből meritették az új tudományhoz ragaszkodók főigazságait, elnyomására. Robert erre Jodocus Badius Ascensius könyvnyomtatónak Petronella nevű leányát vevé feleségül, ki olly jól tudott latinul, hogy még cselédjeit is megtanítá e' nyelvre. 1526 körül tulajdon neve alatt állított egy könyvnyomtató intézetet, mellyből sok becses munka jelent meg. A' görög 's romai classicusokat nagyobbára jegyzetekkel és ronszó előbeszésekkel adta ki. A' hibátlanságra olly igen vigyázott, hogy jutalmat tett fel annak, ki hibát fedez fel nyom-

tatványában. 1532 uj és az elébbieknél szebb betűket öntetett, mellyekkel a' bibliát ujra kiadta; de uj üldöztetést vönt magára, mellytől csak I. Ferencz király védelme és azon ígérete menté meg, hogy többé semmihez se kezd a' sorbonne jóvá-hagyása nélkül. Ezt követte jeles *Thesaurus linguae latinæ*-je. 1539 kir. könyvnyomtatóvá neveztetett ki a' latin és zsidó nyelvekben. Az ő kérésére öntetett I. Ferencz azon szép betűket, mellyekkel bir most is a' kir. könyvnyomtató Parisban. 1545 kiadott uj bibliája miatt ismét sokat szenvedett; hanem a' király oltalma ez uttal is megmenté ellenségeitől. A' király meghalván, midőn ezek ismét háborgatni kezdék, el kelle hagynia Franciaországot, mint egyszersmind az uj tudomány vallójának is. 1552 Genbe ment, hol sógorával az uj testamentomot francia nyelven kiadá, aztán tulajdon könyvnyomtató intézetet alapita, mellyből sok jó könyv jött ki. Mh. 1596. Igen becsek főképén: *zsidó bibliái* (4 és 8 k.); *latin bibliái*-ja (1538—40); *uj testamentoma* (1550), egy a' legszebben nyomott görög könyvek közt; *Historiae ecclesiasticae scriptores-e*; *Eusebii praeparatio et demonstratio evangelica*-ja; *Dionysius Halicarnasensis*-a; *Dio Cassius*-a; *Cicero*-ja, *Terentius*-a, *Plautus*-a 'st. — Nem kevésbé híres fia, Hen rik, szül. Par. 1528. Szép észtehetségekkel bírván, leginkább a' görög nyelvet kedvelte. Tanítója híres Danes Péter volt. Tusanus Turnebustól is tanított 's rövid idő alatt igen ügyes hellenista lett. Horatiust jegyz. 20 eszt. korában adta ki. Ezenkívül a' mathésist is nagy tüzzel tanulta. 1547 Olaszországba ment, hogy a' florenzi, romai, nápolyi és velencei könyvtárak kincseit használja és sok becses másolatokkal gazdagon tért vissza, miután Angolország és Németalföldet is meglátogatta volna. Olaszországba még egyszer elutazott, hogy Xenophon és Diogenes Laërtius kéziratait megszerezze 's 1557 hozzákezdett a' fáradságosan és gondosan gyűjtögetett kéziratok kiadásához tulajdon könyvnyomtató intézetében. Az erre megkívántatott költségeket nem bírta volna meg, ha Fugger Ulrichtól nem gyámolított volna, a' honnan pártolójának haláláig Fugger könyvnyomtatójának nevezte magát. Ő is az uj tudományhoz ragaszkodván, mint atyja, csendessége gyakran megháborított, 's munkája félbenszakasztatott. 1566 ujra kiadta Valla latira fordított Herodotusát 's a' historia ezen atyját a' könnyen hívőség vadjától nyomosan védte előbeszédében. Már atyja hozzákezdett egy görög szókönyvhez; Hen rik szorgalommal folytatta azt 's kiadta a' görög nyelvnek ezen eddig még felyül nem haladott Thesaurusát (1572), melly maga is elég volna a' kiadó-nevének halhatlanítására. Londonban nem régeiben újra kiadatott, több híres, most élő philologusok gyűjteményeivel bővítve. De a' munka szükségesképen nagy árra és Scapulának abból csinált kivonatja miatt lassan kelt 's az érdemes kiadót kellemetlen környülállásokba helyezé. Hogy tehát gondját elülze, vagy talám uj segédkütföket nyisson fel, Németországba utazott. III Hen rik a' *De la précellence du langage françois*-ért 3000 livres jutalmat 's évenként 300 liv. adott, hogy kéziratok gyűjtögetésére buzdítsa; de hihetőleg egyik se fiztetett ki, mert Hen rik továbbra is roncsolt állapotban volt, mi miatt végre az udvartól elvonult, hogy hasznosabban foglalatoskodhassék 's Orleansban, Parisban, Frankfurtban, Genben, Lyonban éldelt. Egyszeri ide utaztában megbetegedett 's mh. a' korházban 1598. Illy szomorú vége lett a' legtudósabb, legmunkásabb 's a' régi literaturára nézve legérdemesebb férjfiak egyikének, kik valaha éltek. Az általa kiadott classicusok textusra nézve az utóbbiaknak alapul szolgáltak. Számos kiadatai közt kiteszók: *Poetae graeci, principes heroici carminis* (1566); *Pindari et caeterorum octo lyricorum carmina* (1560, 1566, 1586); továbbá *Maximus Tyrius, Diodorus, Xenophon, Thucydides, Hero-*

Jotus, Sophokles, Aeschylus, Diogenes Laërtius, Plutarchus, Apollonius Rhodius, Kallimachus, Plato, Herodianus és Appianus, Horatius, Virgilius, Plinius jun., Gellius, Macrobius munkáik, római historiaiírók gyűjteménye 'st. Több görög író latinra fordított, sok más becses munkáit elhalgatván. Latin verseket legnagyobb könyüséggel írt. Ellenkezőit csipős epigrammákkal bosszulta meg; egyébiránt élénk lelkű 's érzékeny ember volt; a' tréfát 's gunybt szerette, de az ellenmondást nem tűrhette.

STEPHENS (Misz), az angol színház egyik legjelesb énekesnéje, szül. Londonban Sept. 18 1794. Lanza tanítá 5 esztendeig, utóbb Walsh; declamatióban Wright volt mestere; miért épen olly jól játszik mint énekel. Előbb csak Misz Young név alatt énekelgette, de midőn a' pantheonban is operákat kezdenek adni, Bertinotti signorával „Figaro menyekzőjében“ egy duettért zajos tapsot nyert. A' londoni nemzeti színházban először *Artaxerxes* operában (1813) mint Mandane lépett fel, melly szereppel Billington óta egy énekesné sem mert megmérkőzni, mert mind nagy erőt mind nagy hangterjedést kíván. Itt egyszerre megveté tapkövét. De drágán fizette azt meg, mert ariáját a' publicum háromszor ismételtetvén, ugy el-lankadt, hogy szerepét is alig végezheté el, 's ez óratól fogva előbbi teljes természetét vesztini 's fonnyadni kezdte, mind e' mellett is igen kecses alakkal bír. Hangja lágy és kellemes, de nagy erőtetést nem áll ki. Legjobb szerepe Lucy Bertram, Terry Guy *Mannering* operájában, hol Whitaker dicső melodiáját: *Rest the Babe* felülmulhatlanul zengedezi.

STEPHENS (Sándor) kitetsző literator és író, főképpen az életírásban, szül. Elginben (Scotországban) 1757, tanult Aberdeenben, aztán törvényt Middle Templeben, erre katonaszolgálatot vállalt, mellyet későbbben elhagyott 's azolta Chelseában (Londonnál) egészen a' literaturának és társalkodásnak élt. Mh. 24 Mart. 1821. Más irományain kívül 9 köt. írt *Public characters, Annual necrology* (1799) és *Annual obituary* czimek alatt. Soha se akart va'akinek tollával ártani 's aprotlékos gyengeségeket napfényre hozni.

STEREOMETRIA szó szerint testtő meg-mérés. Az elementaris geometria e' fogalomnak tágabb és szűkebb értelmet ad, mennyiben egyszer a' testeknek egyéb tulajdonságait is vizsgálja, máskor pedig majd a' sík lapokkal határozott, majd egyedül a' görbe felületű testekről, mint hengerről, gömbölyeg pyramisról, golyóról tanít, többít a' felsőbb geometriára hagyván. Test a' geometriában, minék széle, hossza és mélysége van. Ha a' vizgálat alá vett test PRISMA (l. e.), magassága fogja megmutatni, hogy képzésére hány izben kell az állapot egymásra tenni, az az: mennyisége kijő, ha állapotját magasságával sokszorozzuk. Épen így van a' HENGERRE (l. e.) nézve is. A' három oldalú prismát 3 szinte háromoldalú 's a' prismával egyenlő magasságu és állapotú PYRAMISRA (l. e.) lehet szelni; a' több oldalú prismát és több oldalú pyramist pedig ugyan annyi háromoldalúra tagolhatni, mennyi oldala állapotjának van; innen minden pyramisnak tönege annyi, mint magasságával sokszorozott állapotjának egy harmad része. A' GOLYÓR (l. e.) ugy képzelhetni, mintha végtelen számu pyramisokból volna összerakva, mellyeknek hegye a' golyó közép-pontjában egyesül, innét tömege egyenlő felülete harmadrészenéek külö-lőjével s. kszorozott summájához. Ezek fő tételei a' testtőmegmérés mesterségének; azonban a' stereometria, mint említettett, a' teste- ket egymással összehasonlítani 's felületük mennyiségét kitanulni is tanítja. L. M a y e r *Prakt. Geometrie*. (Gütt. 1820); Lehmus *Aufgaben aus der Körperlehre* (Halle 1811); Hozsfeld *Niedere und höhere prakt. Stereometrie* (1812, 4); Klügel *Mathem. Wörterb.* (Leipzig. 1823).

STERKEL, (Joh. Franc. Xav.) kedvelt német hangszerkeztető, szül. Würzburgban 1750, mint orgonás és klavirjátzó képezte magát, aztán pap lett. 1778 Mainzban a' vál. fejedelem udv. karmesterévé tette, 1779 Olaszországba küldötte, hol nagy kedvességet nyert, 's a' nápolyi királyi játékszin számára *Farnace* operát irta. 1781 visszahívá fejdelme 's kanonokká tevé, e' mellett is sok kedves apróbb darabokat, klavirconcerteket 'st. irt, a' muzsikai éneklés körül nagy érdemet szerzett, 's több jó klavirjátzót és énekest képzett. 1793 Righini helyébe állott mint karmester 's több egyházi darabot irt. Midőn fejdelme 's pártfogója Mainzot elhagyni kénytelenült, ő is honába tért, hol ismét több misét 's számos kedvelt klavirdarabot szerzett. 1807 Regensburgba ment karmesternek, hol jó énekeskolát állított, 's ennek számára sok elhiresedett áriát, dalt 'sa't. irt. Politicai viharok ismét honába szoríták, hol 1817 megholt.

STERLING, számláló (azaz, mely valósággal nem létező) pénz Angolországban. Font sterlingnek nevezetik, mivel régiebb időkben nehézség szerint, valóságos ezüst font 12 unciájával, fizettetett. 1 font sterlingben 20 schilling van 's a' mi ezüst pénzlábunk szerint 9 f. 24 k. 's 3 pf. A' guineek, mellyek először II Károly alatt vettek, tulajdonképpen 1 f. sterl. érnek, de értékek most 1 schillinggel feljebb hágtat.

STERNBERG NEMZETSÉG. A' történetek már 10 században emlékeznek e' birodalombeli cath. grófi házról, mellynek jószágai Ausztriában, Cseh-és Morvaországokban fekszenek. Ősi vára Frankonban az alsó Menusi kerületben diszlik, most Guttенbergek tulajdona. Csehországban már a' híres vitéz Jaroslawtól, ki 1241 a' Mongolokat Németország hatáiról visszaveré 's a' veres-csillagrend-alapítójától fogva egész uj időkig fénylenek a' Sternbergek. A' cseh linea két ágra oszlik, idősebbre és ifjábbra; ez utósohoz tartozik a' Csehország újabb mivelődése történetében 's a' természethistoriai literatúrában külföldön is tisztelt Gáspár gróf, szül. Jan. 6 1761, 1825-től fogva belső titkos tanácsos, Prágában a' nemzeti museum előlülője; ki midőn e' museum társasága Dec. 23, 1822 legfelsőbb engedelem mellett megnyitattott, 4000 darab természethistoriai könyvet, 30 láda ásvány-és 9000 darab növény-gyűjteményét, összesen 50,000 pengő forintnál többet érőt, formaszérenti adománylevél mellett a' társaságnak ajándékozta. Ama geognosticai időszakok szerint elrendelt kővévált testek gyűjteménye, mellyet a' társaságnak ajándékozta, maga nemében csaknem egyetlen. A' nemzeti museum jelenleg a' gróf Sternberg Leopoldtól e' végre vett 's illőleg felkészített palotában van. Itt van a' hazai műbarátok társasága által felállított képtár is gróf Sternberg-Mapperscheid Ferencz előlülése alatt, ki maga is jeles kép-, rajz-, metszés-és pénzgyűjteménnyel bir. Gr. Sternberg Gáspárnak *Versuch einer geognostisch-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt* (4. füz. Prag. 1825) című munkáját, gróf de Bray bajor követ, francziára fordította. A' szerző tiszteletére egy növény *Saxifraga Sternbergia* nevet kapott. E' nemzetség ősapjának Jaroslawnak érdemeire emlékeztet a' Linda irta *Sternberg Jaroslaw* című cseh szomorjáték, és egy 13 századbéli régi cseh költeménynek Hanka feltalálta töredéke is. — Ugyan e' nemzetség ivadéki még a' Slezsiában, Daniában és honunkban lévő protestans Sternberg grófok is.

STERNBERG, város a' morvai márkgrófság olműtzi kerületében, 8000 lak. kiknek vászon-és gyapjumiveik messze vitetnek. Itt rohant 14 Jun. 1241 a' Liegnitz felől vonult mongol seregre sternbergi Jaroslav, melly, megöletvén Peta nevű vezére, hanyathomlok szaladt vissza Batuhoz Magyarországra. I Venczel cseh király a' vitéz Jaroslawnak egy darab földet ajándékozott, hol e' Sternberg várát építtette 's a' későbbi has. nevű városnak talpkövet letette. 1409-ig

hirta ezt az alkotó nemzetsége. A' 17 száz. vége oltá Sternberg uradalmat a' Liechtenstein berczei nemzetség birja.

STERNE (Lőrincz) az Angolok leghiresebb humoristicus íróinak egyike, 1713 szül. Clonmellben Irlandban. 1732 a' theológiát Cambridgeben végezvén, két községnek, a' suttoninak és stillingtoninak lélekpásztorja lett 's a' yorki főtemplomnál is kapott egyházi jövedelmet. 1741 megházasodott 's a' két egyházi községnek 20 évig hirdette az isten igéjét. Lakhelye Sutton volt, hol magát, mint mondá, olvasással, rajzolással, képirással és lövöldözéssel mulatta. 1759 adta ki *The life and opinions of Tristram Shandy* cz. románját, mely rendkívüli tetszéssel fogadtatott 's csaknem minden europai nyelvre lefordítottatott (ném. Rode, 9 k.); 1767 *Sentimental journey through France and Italy*-ját Yorik név alatt, az emberi szív legfinomabb ismerésével, legkellemesebb, pajkos szeszélyel és leggyengédebb érzetekkel teljes munka (ném. hasonlóul Bodetól). 1760 jelentek meg épületes egyházi beszédei. St. nem csak Angol-, hanem Franciaországban is becsültetett. Leánya, kit egy francia nemes vett feleségül, kiadta atyja leveleit 3 köt. 1775. Ugyanekkor lépett közönség eleibe *Lettres from Yorik and Eliza* (magyar. Döbrenteitől).

STESICHORUS, lantos költő Himerából Siciliában, az epodon feltalálója, 6 száz. élt K. e. meghalt Catanában 85 éves korában. Láng-esze hitelesíté azon mondát, hogy gyermek korában egy filemile vagy patsirta szájára szált 's énekelt. Honya szobrot emelt neki. L. *Stesichori Himerensis fragmenta* Kleinétől (Berl. 1828).

STETHOSKOPIUM (a' στήθος-tól, mejj, test felső része), eszköz, mellyel francia és más orvosok néhány esztendő oltá elkezdtek az emberi test belső állapotját kinyomozni, p. o. a' mejj betegségeit 's a' belső organismus más megbomlásait, továbbá viselőség, sérültség állapotját 'sat. az említett eszközt a' testre tevén 's fülöket hozzá tartván. L. Laennec *Auscultation médiate* (Paris 1819, 2. k. ném. *Die unmittlbare Auscultation* u. s. w. Weimar 1822) és Hofacker *Über das Stethoskop* (Tüb. 1826).

STETTIN, Pomeraniának fővárosa az Oderánál, a' stettini kormánykerületben, nagy 's jól épített és megerősített város, 5 luth. templommal, 1700 haz. 's katonaság nélkül 21,700 lak. A' király-piaczon Nagy Fridrik cararai márványból csinált szobra áll. Fabrikái számosak. Van hajóépítő műhelye 's itt készítettnek a' porosz statusok számára hargonyok. A' kereskedés, (főképen a' küldő) Hollandig, Angol-, Francia-, Spanyolországokig, Portugálig 's Olaszországig terjed és még nagyobb volna, kiváltképen Schlesia természet-és mesterségmiveivel, ha a' Swine nagyobb hajóknak csekély nem volna, 's a' visszavező hajók mindég kaphatnának terhet. Ezen akadályok Hamburgban nem lévén, a' portékák innen szállítatnak el Stettin helyett. A' fakereskedés egy a' legfontosabb keresetmódok közt. Itt van a' tengeri sókereskedő társaság főakchelye is és a' porosz tengeri kártérítő társaság. A' városnak több van 160 hajójánál. Épületei közt jelesebbek: a' nagy kastély, a' kormányház, tartományház nagy könyvtárral, a' régi fegyvertár, nagy kaszárnya, 3 kórház, börze és nagy játékszin. A' kir. acad. gymnasiumban (7 tanítóval) theologia, törvénytud., orvostud., zsidó, latin, görög, angol, francia nyelvek, mathesis, philosophia, historia 's szónokság tanítottak. Van még egy tanácsoskola 11 tanítóval. 1805 a' két intézet kir. és városi gymnasium névvel egyesítettett. 1805 Pomerania historiájára és régiségeire nézve társaság alapítottatott, mellynek régiséggyűjteménye van. A' siketnémák egy privat' intézetben oktattatnak. A' vestfaleni béke oltá Stettin Svédorszáig volt: 1713 az éjsz. szövetségesektől elfoglaltatott 's 1720 I Fridrik Wilhelm porosz királynak engedtetett. 29 Oct. 1806 ellenállás nélkül megadta magát a' város a' Francziák-

nak 's a' tilsíti béke után is 1813-ig kezekben maradt. Stettinnek a' Swinénél, a' hol ez a' frisi öbölbe ömlik, fekvő kikötője Swinemündének neveztetik, hova gőzhajó evez. Swinemündének 2500 lak. egy most omladozó erősege, a' swinei vagy swinemündei harczgát, van.

STEWART (Charles), tudós orientalista, elébb a' keletindiai társaság szolgálatjában főörmester Bengalenben, későbbben az arab, persiai és hindostani literatúrának tanítója a' hertfordi collegiumban, 1809 *Descriptive catalogue of the oriental library of the late Tippoo Sultan* munk. tette magát esmeretessé, melly nem csak ritka könyveket 's kéziratokat ír le, 's kivonatokat közöl fordításokkal, hanem Hyder Ali és Tippoo Saib életeket is helyesen írja le. 1810 lefordítá St. persa nyelvből e' vonzó munkát *Travels of Mirza Abu Taleb Khan, in Asia, Afrika and Europa*. Ezen Mirza 30 év előtt Angolországban nagy figyelmet gerjesztett, hol persiai herczegnek neveztetett, bár hindostani volt. St. főmunkája *History of Bengal*, a' Mohammedanok első beütésétől ezen tartománynak az Angoloktól lett elfoglaltatásáig (1813).

STEWART (Dugald), erkölcsphilosophia tanítója, szül. 1753 Edingburban, hol atya Mathew Stewart mathesist tanított. Már 18 éves korában atya helyébe neveztetett mathesis tanítójává 's midőn Ferguson hivatalát 1784 letette, erkölcsphilosophia tanítója lón. Mint tanító és író egyformán becsültetett. A' pétervári és philadelphiai academiák tagj. kkká vevék fel. Munkái: *Elements of the philosophy of the human mind*, melly 1792 olta többször lenyomatott; *Outlines of moral philosophy*; *Memoirs* Smith Adámról, Robertsonról és Reid Tamásról; *Philosophical essays* (Edinb. 1816—18); az *Encyclopaedia Britannica*-hoz írt értekezése a' philosophia historiájáról, melyet J. A. Buchon *Historie abrégée des sciences métaphysiques, morales et politiques, depuis le renaissance des lettres* (Paris 1822—24) lefordított, 's melly az újabb franczia, ángol és scot philosophia esmeretere multhatlanul szükséges. Mh. 11 Jun. 1828 Edinburgban, tiszta erkölcsi éltéért közönségesen tiszteltetve.

STEWART (Charles William, lord), 1822 olta marquis Londonderry, hasonló nevű miniszternek mestohaöccse, ángol vezérhadnagy. Berlinben követ volt, a' reichenbachi egyezést 1813 kötötte, aztán mint a' britanniai országlás hadi biztosa, jelen volt a' szövetséges fejedelmek táborozásában 1814, aláírta a' parisi békekötést 1814, a' bécsi congresszben egy volt Britannia meghatalmazottjai közt. Erre rendkívüli követnek ment Berlinbe, 1822 követnek Bécsbe, hol 1823 Sir Henry Wellesley váltotta fel. — Távol rokona.

STEWART (Sir William), ángol vezérhadnagy 1813 olta, a' bath-, torony-és kardrendek vitéze, Galloway earlnak 4-dik fia 's 1786 olta ángol hadszolgálatban van. 17 táborozásban harczolt 's kitétszőleg és több sebet kapott; a' parlamenttől több izben kapott köszönetet a' nemzet nevében. Miután 1793 olta Nyugotíndiában, mint főtiszt, szolgált, 1799 visszajött Európába, szolgált Svárországnak, Schweizban és Olaszországnak Károly főherczeg, Suvaroff fővezér és Korsakoff vezér alatt. Aztán az Angolok táborozásaikor vezette a' kiszáló csapatokat Ferrolnál 1800, Siciliában, Egyiptomban és 1809 Walcheren szigetén. Erre Portugálban és Spanyolországban vezérkedett 1810—14, p. o. a' busacoi, albuera, vittoriai, Pyrenaeknél, Orthesnél és Toulousenál ütközetekben.

STEYERMARK l. STEIERMARK.

STHENIA (Hypersthenia is, a' ὑπερ, felettfébbi, és σθενος, erő, görög szavaktól) Brown rendszerében 's az ezen alapuló INGERLÉSI THEORIÁBAN v. ELMÉLETBEN (l. e.) azon formája a' betegségnek, melly felettfébbi ingerlékenységben áll, melly ingerlékenység az ezen nyavalyára hajlandókban a' testnek 's léleknek felettfébbi munkásságában,

betegség idején pedig némelly munkásságok nagy-voltában 's másoknak innen származó megzavarodásában mutatkozik. A' stheniának oka kiváltképpen a' sthenicus hajlandóság 's minden külső ingerek, ha hirtelen és erősen hatnak. Jelei a' származó betegségnak: erős hideg, bádjadtság 's fáradság, mint nehéz munka után, az érverés gyors, erős és kemény, a' hévség nagy, mint a' szomjuság is, székdugulás, a' bőr száraz, vizelet veres, forróság 's bőrüteg. Orvoslásnál az ingerlékenységet közép lépcsőig kell kevesbiteni, mert csak ettől függ az egészség; mi kiváltképpen a' szokott ingerek, a' nedvek elvonása által történ. Leghatóbb szerül ajánlathatják ez okból az érvágás, gyomortisztítás és hánytató. Etelektől tartózkodás, vizes italok, a' lélek erőküdeitől tartózkodás hasonlóul munkálódnak 's gyámolítják az említett szereket. Ha a' sthenia nem mozdíttatik el, ASTHENIÁBA (l. e.) megy által.

STHENO, a' GORGONOK (l. e.) egyike.

STICHOMANTIA (gör.) sors általi jövendőlés, melly már a' Romaiaknál szokásban volt, 's következőképpen: A' sybillai könyvekből kis czédulára versek irattak; ezek egy edényben összekevertettek 's aztán egyenként kihuzattak, hogy a' kihuzó jövendő sorsát megtudhassa. Hasonló játék üzetik a' keresztényeknél a' bibliával. A' bibliába ugyanis tő szuratik, 's a' melly verset talál, felolvassatik 's jövendőlésnek nézetik. A' Herrnhutiak és Methodisták közt ez a' stichomantia igen szokásban van.

STIEGLITZ (Christian Ludwig), wurzeni prépost és leipzigi proconsul, szül. 12 Dec. 1756 Leipzigban, hova efei a' Protestansok csehországi üldöztetésekor költöztek: 1802-ki zsebkönyvébe írta *Wartburg, ein Gedicht in 8 Gesängen-jét*. 1784 törvény doctora, 1792 a' városi tanács tagja 's 1823 ebben proconsul lett. Hivatalában a' leipzigi tüzi rendszabás (1810), a' tudós világban pedig jeles munkái teszik nevezetessé, mint: *Versuch einer Einrichtung antiker Münzsammlungen zur Erläuterung der Geschichte der Kunst des Alterthums* (1809); *Archäologische Unterhaltungen* (a' Görögök festőszíneiről, 1817, Vitruviusról, régi pénztudományról, 1820); jeles értekezései a' *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften*-ben; *Blotz Gartenkunst*-jában; *Weisze Museum für die sächsische Geschichte*-jében; *Grohmann Wörterbuch*-jában 's más folyó iratokban, mint *Ersch és Gruber Encyklopaedia*-jában; továbbá *Encyklopaedie der bürgerlichen Baukunst* (5 köt. 118 réztábl.); *Zeichnungen der schönen Baukunst* (115 réztábl. 1805); *Geschichte der Baukunst der Alten* (1792); *Archaeologie der Baukunst der Griechen und Römer* (2 k. 1801); *Baukunst der Alten, nebst einem architektonischen Wörterbuch in mehreren Sprachen* (rézm. 1796); *Von altdeutscher Baukunst* (Leipz. 1820, 34 rézm.); *Geschichte der Baukunst vom früheren Alterthume bis an die neuesten Zeiten* (Nürnb. 1827). Neki köszöni az építésmesterség az olly gyakran felserélt ujgörög és arab izlésnek is különválasztását a' tiszta goth építésmódtól. St. seniora az 1. száz. olta fenálló német társaságnak és programmatistája az 1824 alapított szász egyesületnek, mellynek czélja a' honyi régiségek nyomozása és fentartása. Mint ezen egyesület tagja irt *Über die Kirche der heiligen Kunigunde zu Rochlitz und die Steinmetzhütte daselbst* (Leipz. 1829).

STIGMA (gör.), besütött bélyeg elkövetett gonosz tett esmerető jeléül. A' Romaiaknál azon rabszolgák bélyegeztettek meg bizonyos betűkkel, kik loptak vagy elszöktek; most némelly tartományokban a' gályára ítélték jeleltetnek meg.

STILICHO vagy STILICO Honorius nyug. romai császár hires ministere. Született Vandal 's atya Valens császár alatt tábornok volt. S. jeles tehetségkel bírván, Magister utriusque exercitus, azaz,

lovasság 's gyalogság vezére lón 's Theodosiusnak minden csatáiban jelen volt. Ez ünokahugát, Serenat, feleségül adta hozzá, kivel S. Eucherius fiját és Mária 's Thermantia leányait, idővel Honorius császár feleségeit, nemz. Theodosius a' birodalmat K. u. 395 két fiai közt elosztván, Stilichot Honoriusnak gyámattyává tevő 's a' nyug. császárság kormányát kezébe adá. Némelly akkori írótól dicsértetik, másoktól gyaláztatik. Rufinussal, Arcadius gyámattyával, heves perlekedésekbe keveredett, mellyek, mindkettő uralkodásra vágyó lévén, pusztító hadakat szültek. Hogy a' császárságot kezére kerítse, Rufinus a' Gothokat ALARICH (I. e.) alatt a' romai birodalomba hívta, kik hihetetlen dühösséggel dultak mindent. S. tehát szövetséget kötött a' Frankokkal és seregével a' napkeletieknek segítésére sietett; de Rufinus fortélyai által Arcadius népei elszakadtak tőle 's kívánt következés nélkül tért vissza. A' közönségesen utált Rufinust mindazáltal megölette. Uj sereget szedvén öszve a' Gothok ellen, Görögországban már néhány győzedelmet nyert; de Arcadius parancsolatjára vissza kellett vonulnia, mivel ez Eutropius miniszterének ösztönzésére Alarichal békét kötött, sőt S. ellenségnek kiáltatott ki. Vágyván a' keleti tartományok kormányára is, haddal készült Görögországba, de az Eutropius által gerjesztett afrikai lázadások által megátalított feltételében; miután ezek lecsillapítottak, 's a' két császár megbékélt. Nem sokára Olaszország szenvedett a' Gothoktól Alarich alatt. S. a' barbarok belső egyenetlenségei által segítettvén, megverte ugyan őket, 's kihajtotta Olaszországból (K. u. 403), de következett évben ismét beütöttek, mindazáltal Stilichotól ismét meggyőzettek; ellenben Galliat nagyobbára elvesztette az Alanok, Vandalok és Svevek betöréseit által 's Britanniában bizonyos Constantinus tevő magát császárrá, ki Gallia és Hispania nagyobb részét elfoglalta és Honoriusnál Augustusnak esmertetett. Későbbben Olympiusnak azon vádjára, hogy a' legfőbb hatalmat kezére keríteni és Eucherius császárrá tenni akarja 's e' végre a' Gothokkal öszveszövetkezett, a' gyáva Honorius, ki hatalmas ipától alattomban egyebiránt is félt, ezen bebizonyítatlan feladásra kivégeztette Stilichot (408), Thermantiától, kit Mária után vett feleségül, elvált és ipának minden jószágait behuzta.

STIPENDIUM öly segedelempénz, melly rendszerint tanulók gyámolítására, meghatározott ideig, kegyes hagyományokból, ország, város, vagy magányosok pénztáraiból fizettetik. Különféle feltételek határozzák az illy segedelempénzeket, ahoz képest, mint alapítójok felőlök rendelkezett; így némellyek csupán a' tudományok bizonyos ágára, mások bizonyos oskolákra, tudós utazásokra, academiai előléptetésekre, némellyek vallástekintet nélkül, nemes és nemtelen ifjak, mások csupán nemesek, egyes nemzetségek tagjai, bizonyos hitvallás sorsosi számára st. rendeltettek. Szászország igen sok ilyen ájtatos hagyományokkal büszkélkedik, mint Schulze *Dan. Stipendienlexikon von und für Deutschland, oder Vers. e. vollständ. Verz. und Beschr. der im deutschen Reiche für Studirende u. s. w. vorhandenen Stiftungen* (Leipz. 1805 I. r.) előszámlálja. — Hazánk sem szűkölködik ezekben; mert csaknem hat százra telik azon tanuló ifjak száma, kik évenként különféle alapítványokból 's külön mennyiségű segedelempénzekkel tanulásra ébresztetnek, gyámolítottak. Vannak t. i. 1) Rendes Stipendiumok, mellyeknek első osztályára 200 ftal 60, másodikára 160 ftal 205 ifjat, részint egyeuesen a' Helytartó Tanács előterjesztéséhez, részint az alapítók által kijelelt pártfogók ajánlásához képest, maga a' Felsőg nevez. 2) Rendkívüli Stipendiumok, mellyeket egyes személyek vagy nemzetségek, püspökök, káptalanok alapítottak; ezek közt is némellyekre nézve a' kinevezés az uralkodót illeti, másokra a' nemzetségek idősbjei, kí-

ptalanok 'st. ajánlanak, de ezek is mindenkor legfelsőbb helybenhagyás alá terjesztetnek. Kitűnök ezek közt Király József volt pécsi püspöké 300 ftal 30 iffjura, Janitsé 240 ftal, Latinovicsé 200 ftal kétkét iffjura, cardinal Rudnayé 160 ftal 12-re, Bibicsé 200 ftal 10-re, Benóké 170 ftal 6-ra Reviczkyé 150 ftal 15-re, Töröké 100 ftal 20-ra, 'st. 'st. 3) Győri Árvák alapítmánya, melyből 7 árva iffjunak 200, 38-nak 100 forint jár. 4) Jettin alapítmánya, mely vallástekintet nélkül 10 iffjunak 180, más tíznek 150, hétnek pedig 100 ftot, továbbá 18 árva iffjunak és leánynak ismét 100, más tíznek 80 ftot nyujt. 5) A' pesti tud. egyetemenél doctori koszorut nyerni törekedőknek, jelenen az orvosi karban 4, a' törvényi karban pedig 2 iffjunak évenként száz száz forint adatik. 6) Egyes nemzetségek közt legnevezetesebb a' Kiss-Jankovich-hagyomány, melyet Nemeskéri Kiss Katalin, Daruvári Jankovich Antal gróf, val. belső titk. tanácsnok özvegye 1791 alapított; ebből a' Kiss nemzetség mind két nembeli serdülő csemetéi 7 éves koruktól kezdve, a' fiuk ugyan oskoláik végzetéig, a' leányok férjhez menetükig évenként 200, ekkor pedig végső kielégítésképen 2000 pengő forintot nyernek. — Végre Stipendium nevet visel nálunk a' Széchényi-Kollonich örök-hagyomány is, melyből ugyan nem a' tanuló iffjuság, hanem 116 szegény és ügyefogyott férjfi, vallástekintet nélkül 100 ftal gyámolítottatik. — A' nő nem nevelésére egyesek által tett alapítványok közt kitűnő a' gr. Herberstein-III. ésházy-hagyomány, a' pesti Angol Kisasszonyoknál nemes és nemtelen leánykák ingyen nevelésére és tartására fenálló intézet 'st. Mind ezek a' m. k. Helytartó Tanács felügyelése 's igazgatása alatt vannak. — A' Protestansoknál stipendium helyett pótollják azon jótékony rendezkedések, melyek szerint tanítóintézetekben számos szegény iffjuság ingyen szállást, élelmet és oktatást nyer. Nevezetesebbek azonban ezeknél amaz alapítványok, melyeket hajdan külső híres egyetemekbe utazni szokott iffjaik számára idegen országokban tettek.

STOA. A' hajdani Athenben egy nyilvános oszloptornác állá, mely festményekkel lévén ékesítve *ποικίλη*, azaz, tarkának bivatott; ezt ZENO (I. e.) philosoph tanításainál hallgatóteremnek használta, honnan az általa Kr. e. mintegy 300 körül felállított philoszola Stoicának vagy Stoának nevezetett. Zeno, Epicurus kortársa, a' Socraticusok, Cynicusok és Academicusoktól tanult, 's olly nézetet állított fel a' skepticismus ellen, mely szoros erkölcsi elveken alapult. Neki a' philosophia bölcsességhez vezető ut, maga a' bölcsesség isteni és emberi dolgok tudományá 's ennek az életben használása rény volt. Rendszerének fő részeit, a' Logicát, Physicát és Ethicát szorosan egybekapcsolt egészbe szerkezté. Logicájában, mely szerinte a' valódi és nem valódi elválasztó bélyegeinek tudományá volt, a' tapasztalást tévé minden esmeretek alapjárá; az olly ábrázolatokat, vagy előállításokat, melyeknek jegyei a' valóság tárgyak jegyeivel megegyeztek, igazaknak, az alapok szerint ítéltetésbeli ügyességet ép elme esmertető jelének nevezte. Physicája magában a' természetben találja az emberi kötelességek legfőbb okát 's az erkölcsi szabályokat a' világrend törvényiből következteti. Bölcselkedésének ezen részében minden dolgok alapjául 2 nem teremtett, örök és mégis testi lényt vett fel, a' szenvedő anyagot t. i. és a' mivelő értelmet vagy istenséget, mely az anyagban lakik 's azt megeleveníti. Ezen istenség az eredeti elmeerő, természete aetheritüzes, ez teremtette a' világot mint létszeres egészet, az elemeknek az anyagtól elválasztása 's a' testek alkotása által, ez igazgatja a' világot is, de gondviselése hatásaiban a' változhatlan fatum vagy a' természeti törvények szüksége által korlátoltatik. Véleménye szerint a'

mindenséget isteni elme, Jólek gyanánt hatja keresztül, 's azért eleven és okos, de tűz általi enyészetre van rendeltetve. A' világi testeket és erőket isteni neműeknek tartja 's azért több istenségek tisztelését is megengedi 's ezeknek az emberekkel összeköttetését jötevének állítja. Az emberi lélekről azt hiszi, hogy a' teremtő tűznek és légnek egyesültéből támadott, 8 tehetséggel van felruházva, ugymint az 5 érzékkel, nemző erővel, beszélő tehetséggel és értelemmel, de ez utóbbi, mint munkálódó elv az egész indulaton uralkodik. Ethicája az Isten akaratját, melly az ember lelkét is megeleveníti, vagy a' természetet vallja az erkölcsi törvény kutféjének, melly az embert isteni tökély után törekvésre kötelezi, mert csak e' törekvés vezet istennel és természettel megegyező érényes életre 's ez az igazi boldogság. Innen gyakorlati elve ez: „Kövessd a' természetet, élj természet szerint,“ vagy a' mi szinte ennyit teszen: „Élj a' magával egyező okosság szerint.“ A' Stoicusoknál legfőbb jó volt a' rény 's egyetlen rossz a' vétek, minden más csak képestségesen kellemes vagy kellemetlen. Azt mondák, hogy a' bűn az embernek okos természetével ellenkező cselekedet, a' rény pedig az embernek magával való igaz és minden jutalom vagy büntetéstől független egyezése, mellyet csak helyes erkölcsi ítélet és indulatok 's szenvedélyek feletti uraság által érhetni el; e' rény legfőbb belső nyugalmat 's érzéki kéjek és érzéketlenség feletti felemelkedettséget tesz fel; a' bölcszet nem teszi érzéketlenné hanem sérthetetlené, 's teste feletti uraságot a' neki, melly az öngyilkosságot is megengedi. Zeno 's híres tanítványa Kleauth, mind ketten élemedett korukban (az utóbbi éhség által) végzék ki magokat. Kleauth, előbb ökölvívó, dialecticára, rhetoricára, ethicára, politicára, physicára és theologiára osztá a' stoica philosophiát. A' theologiát az isten létének (ontologiai mód szerint) megmutatásával bővítette, 's hogy egyetlen istent tisztel, jeles hymnusaiban (*Cleantis hymnus ad Iovem* ed. Sturz, 1785) megbizonyította. Ennek követője Chrysippus (szül. K. e. 280, mgh. 208 vagy 212) bővebben kidolgozá a' logicát és dialecticát, 's physicájában megmutatta, hogy a' sors befolyása sem az isteni gondviselés hatóságát, sem az embernek okos alapok szerint cselekvésbeli szabadságát el nem törli. Erkölcsoktatásában a' természeti jogot megkülönbözteté a' tettelestől. Követői valának Zeno és Antipater, mind a' ketten Tarsusból, Panätius Rhodusból 's ennek tanítványa Posidonius Apatmeából Syriában. Egyébiránt Chrysippus mint termékeny író, legnagyobb befolyással volt a' római philosophok kimivelésére, kik közt Seneca, Epictet, Marcus Aurelius ANTONINUS (i. e.) a' Stoicismust követék, de ezek leginkább csak gyakorló részén dolgoznak 's erkölcsi szigorúságát tanuságos és épületes értekezésekben adák elő, 's mivel ezek a' keresztyén moral alapelveivel sokban egyeztek, némellyek azt vélik, hogy ezen írók alattomban a' keresztyénekkal tartottak volna; mit azonban nem lehet megmutatni. V. ö. Tiedemann *System der stoischen Philosophie* (Leipzig. 1776).

STOBAEUS, vagy STOBII (város Macedoniában) János, K. u. az 5 száz. élt. Elte környülállásairól keveset tudunk. Van egy virágkoszoruja, azaz, nevezetes mondatok gyűjteménye, részint prosában részint versekben. Ezen gyűjtemény 4 könyvből áll, mellyek közül a' 3 's 4-dik különös munkácskát tesznek és régi írók sok rövid kivonatit foglalván magokban, igen fontos segéd munkák a' philosophia történeteire nézve. Altalánosan az egész igen fontos, mint sok elveszett munkák töredékeinek foglalatlja. Legjobb kiadatja Heerené (Götting, 1792—1801.)

STÖCHIOMETRIA chemiai elemek mérésének mestersége. A' chemia (l. CHEMIA) czikkely alatt előadattak már a' chemiai összeköttetések 's feloldozások theoriájának alapvonásai. Azonban különösen

Neutralitásnak két különböző szer feloldozásának azon állapotját nevezik, midőn sajátos esmertető bélyegeit mindenik elveszteni látszik, mint például a' konyhasó, melly sósavany és mineralalkali egyesülettől áll, 's benne mind e' két elem sajátos caractere elűntnek látszik. Midőn két illy különböző elemek feloldoztatnak 's neutralitásba tételnek, egymás iránti mennyiségi viszonyukat is tekintetbe szokás venni, 's azon mesterséget, melly szerint e' mérés történik, az újabb chemia igen helyesen stöchiométriának nevezi. L. Meißner *Chemische Meszkunst* (Halle 1815); Göbel *Handb. der pharmaceutischen Chemie und Stöchiometrie* (Eisenach 1827.)

STOCK; I. FOND ÉS STATUSPAPIROSNOK.

STOCKBÖRSE tulajdonkép Londonban azon hely, hol angol statuslevelekkel kereskedést űznek; később ezen név mind azon kereskedő helyekre is elragadt, hol ez a' kereskedés nagyban űzetik. A' legfőbb börzék, mellyek e' kereskedést egész Európában vezetik és szabályozzák, vannak Londonban, Amsterdamban, Parisban és Menusi Frankfurtban; ezekhez képest a' bécsi, berlini és petersburgi igen csekélyek 's a' váltólevelek becsét csaknem kizárólag amazok határozzák meg. Ez által a' Stockbörse egyszersmind azok öszveségét is jelenti, kik a' nevezett városokban a' börzén öszszegyűlnek 's ott tőkepénzeikkel statuslevel-kereskedést űznek. Milliókat tartanak ezek mindig készen, olly levelek bevásárlására, mellyek nyereséget ígérnek. Ha valamelly ország kötelező levelei mellett pénzt keres, csak ezen börzéknel találhat kívánt nagy summákat. Ugy kell tehát leveleket készítenie, hogy azok a' börzén hitelt kapjanak 's a' részvényeseknek nyereséget ígérjenek. Természetesen fő dolog itt 1) hogy a' pénzt kereső kormányban bizni lehessen, hogy akarhatja jó 's rendes statusgazdálkodást folytat, 2) hogy azon módokat, mellyek által kötelezéseit teljesítheti, behozni tartsa. Attól is sok függ, hogy leveleit ugy intézze, hogy ezek könnyen és költség nélkül egy kézből másba mehessenek, 's kamatjaik bizonyosan kijárjanak. E' körülményekhez képest sokféleképp változik a' börzékre vitt statuspapirosok hitelle. Mivel az illy papirosok által leginkább csak évi kamatok biztosítatnak, a' tőke pénzt pedig e' papirosok eladása által ismét visszazár lehet venni, innen minden kamat csak annyit ér, mennyit a' börzén adnak érte. Mivel pedig ezen érték különféle körülmények 's eseteknél fogva szüntelen ingadoz, a' tőkepénzesek épen ez ingadozásból huznak nyereséget. Egyre adják, veszik a' kamatokat, ahoz képest, mint azoknak becsét emelkedni vagy esökkenni hiszik, 's így e' kereskedésben mindig sok millió kész pénz és papirospénz forog. Csak ezen börzék által kaphat valamelly status kevés nap alatt sok millió kész pénzt; mert csak ígérjen kevésbé több nyereséggel kecsegtető kamatokat, mint mellyek jelenleg a' börzén forognak, 's az övével egyforma hitelűek, azonnal mindenfelől foly be a' kész pénz. Még csekély, sőt legcsekélyebb hitelű papirosok is találunk itt vevőket, mert némelly dus gazdagok biznak abban, hogy az illy csekély hitelű statusok is kötelezéseik teljesítése által fognak iparkodni hitelük helyreállításán, mivel különben szükség esetén sehol sem kaphatnának pénzt 's így rövid idő alatt végkép romlaniok kellene. Azonban legtöbb vevők ollyan papirosokra adják pénzüket, mellyeknek hitelle emelkedik. Minthogy mindig vannak kedvelői az olly papirosoknak, mellyeknek ára ugyan nagy, de alkalmasint állandó, így a' tőzsérek ezekre könnyen kapnak vevőt 's az ekkép bejött kész pénzt ismét olly papirosokra fordítják, mellyek a' körülmények szerint nagyobb árt ígérnek. E' szüntelen adás-vevés alkalmat adott egy különös kereskedésre is, melly ugyan tulajdonkép nem kereskedés, hanem inkább csak játék és fogadás, miért szélkereskedésnek (Angliában Stock-jobbery) neveztetik. Ez abban áll, hogy egyik olly leveleket ad el a'

másiknak, mellyekkel nem bír, sem valaha bírni nem fog; ezt a vevő is jól tudja 's az ártadast nem is sürgeti. Egyességük ezúlja az, hogy mennyivel az eladott és megvett levelek ára, az ártadásra kitűzött napon folyó becstől különböz, ezt egymásnak megfizetik. Például A. vesz Aug. 1-én egy statuskötelezőlevelet 100-tól 91-ért; B. fogadja, hogy e levelet A-nak Sept. 1-jén kezébe szolgáltatja; ha e papirosak becse Sept. 1-jén 92, ugy B. eladó tartozik A. vevőnek minden eladott százért egy tallért fizetni; ha pedig e papirosak becse Sep. 1-jén 90 volna, akkor A. vevő köteles B. eladónak minden száztól viszont egy tallért fizetni. E' kereskedés tehát csupán fogadás neve, melly kereskedés színe alatt lappang, 's melly által néha nagy summákat nyerhetni, de vesztetni is. Ez a kereskedést némelly országokban eltűrik, másutt miat csalást és szerencsejátékot tiltják és büntetik. Újabb időkben sok vitára adott alkalmat azon kérdés, ha e játékot egészen elkeljen e' törölni? Ugy látszik, azok ítélete leghelyesebb, kik meghagyják ugyan a' későbbi szolgáltatás szabadságát, de mihelyt megmutattatik, hogy az eladott papirosak az eladónak birtokában nem voltak 's az ártadás idején sem lehettek, a' pausat nem kereskedéshez, hanem meg nem tartott fogadásból; vagy szerencsejátékhoz tartozónak vélik.

STOCKHOLM (a' szél. 59° 19' 15"), minden éjsz. város közt legszebb 's fekvésére nézve talán csak Konstantinápoly vetélkedhetik vele. Több szigetből áll, mellyek a' nagy Mälartó öblei által formáltatnak 's részint pompás hidak által köttetnek össze (az, melly a' Norrmalm felé visz, mintegy 1000 l.) A' város közepén eveznek be és ki a' gazdagon megterhelt hajók. A' város 3 főrészei: a' hajdani építmény 's 2 külvárosa, Södermalm és Norrmalm, 2 vele össze kötött sziget, mellyek közül egyik éjszakra, másik délre fekszik, 's mellyekhez különbözőféle irányban több apró sziget ragad 's ezeket ugy lehet tekinteni, mint külvárosokat. Jelesebbek ezek közt: Kungsholm, Kyrkholm, Kastelholm, Riddarholm. A' Stockholma szigeten diszló kir. kastélyal, melly, a' régi 1697 leégvén, 1751 lett készen, kevés épületét lehet összehasonlítani Európában. Hasonló ékességei a' városnak a' régi főtemplom, mellyet igen szép orgona, és svéd művészeknek több gyönyörű festményei ékesítnek; a' német, finn (igy nevezetik a' finn nyelvtől, mellyen predikálnak benne) templomok; az ország bankjának épülete; a' kir. pénz-erő ház; a' lovagház Svédország nemzetségeinek czimereivel. Norrmalmon, a' város legszebb részében, szembetönlök: az a' palota, mellyben hajdan a' vitéz Torstensohn lakott, 's mellyet Albertine herczegné nagyobbított; a' III Gusztávtól építtetett fényes operaszín; a' sz. Klára-, Jakob- és Fridriktemplom; a' tud. academiájának kősziklán fekvő observatoriu-ma; 's az itt lakó követe sok palotái. A' lovagsziget (Riddarholm) egy templomában nyugvó svéd hősök sirboltjain mintegy 5000 zászlót 's vitorlát láthatni 's az itt lévő szabad kőművesek háza legpompásabb Európában. A' királyszigetet (Kungsholm) főképpen nagy ágyu-öntő műhelye nevezetesíti. Piaczai, a' város szigeteken fekvően, kicsinyek. Legszebbek: a' lovagházpiacz, Gusztáv Vasa 1773 felállított, zöld, honyi márványból készített szobrával; az Adolf-Fridrikpiacz, 1489 óta feválló nagy Magdolnatemplomával Södermalmon; 's az új díszpiacz Norrmalmon, mellyet XII Károly szobra fog ékesíteni. Lakói száma 1789 80,000, 1827 csak 79,526 volt. Stockholm fekvése 's égalja t. i. legalább némelly holmokon, azaz szigeteken, nagyon segíti a' halóságot, annyira, hogy a' születtek számát a' holtaké jóval felyülmulja; 1818 az elsőké 2344, az utolsóké 2880 tett. Talán a' temetőkné is, mellyek a' városban a' templomok körül léteznek, van ebbe befolyások. Zsidó csak 160 lakik benne; éppen illy kevés a' Katholikusok és Görögök száma, bár vallásokat szaba-

don gyakorolhatják. Egy francia - reform. községnek is van itt temploma 's 200 Herrnhutinak imádságháza. A' szabad tenger 's a' környék termékenysége az élelmet olcsóvá teszi 's a' kereskedést elevev-níti. Bevitetnek: gabona, só, len, pamut, riskása, gyarmat-, manufactura- és fénymivék; ki vitetnek: bányaproductumok, mellyeknek $\frac{7}{8}$ részét vas teszi. A' Stockholmiakat miveltségre 's mulatságked-velésre nézve Europa egy fővárosának lakói se mulják felyül, 's innen *Ejzszaki Francziák* nevet kaptak. Alsóbb 's felsőbb oskolák gondoskodnak mindkét nemű ifjuság tanításáról 's szegény szülék gyermekeinek számára vannak szegények intézetei és vasárnapi oskolák, mellyek közt 3 Bell-Lancaster módjára van alkotva. Olly gymnastical intézetek is vannak benne, hol viaskodás és uszás tanittatik. Szárazai és tengeri cadetoknak nagy hadi academiájok van 1792 oltá 's a' hadi orvosokat az orvosi-seborvosi intézet formálja. A' kir. kastélyban lévő könyvtár 40,000 köt. foglal magában 's ritka kéziratokat, mellyek közül az islandiak közönséges költségen adatnak ki. Gróf Engelströmében 18,000 köt. van. A' szép tudományoknak, történet-tudománynak 's régiségeknek 1753 oltá academiája van, mint 1786 oltá a' svéd nyelvnek is, mellyet III Gusztáv alkotott, 's mellytől első jutalmat maga az alkotó kapott, midőn Forstensohnról irt névtelen értekezését beküldte. Linné 1739 tud. academiáját alapíta, melly egy Europa illy nemű legjelesebb intézetei közt. A' kir. museumban vagy festeménygyűjteményben 3000 eredeti rajzolatjok van az első olasz mestereknek. A' szép tud. academiájában régiségeken kívül 20,000 pénzdarabot láthatni. Gróf Suchtelen 40,000 köt. 's legritkább kincsekkel gazdag könyvtára köz haszonvételre nvítva van. Stockholm régolta tudósok, mivészek, 's költők bonyá volt. Többek közt csak Byström szobrászt, Fahlerantz tájfestőt, Sandberg és Westin történetfestőket és Forsell rézmetszőt említjük. Stockholmnak vidám caractere lévén, számosak benne a' mulatkozások, mellyeket igen elősegít a' természet, romános környékek vevén a' várost körül. Illyen mulató helyek: a' nagy királykert, a' vadkert dámvadai-val, a' johansdali mulató erdőcskék, az egészségforrások, az ujhagai kastély és mulató erdőcske, mellyeket szép időben ezerek látogatnak meg. A' közel lévő Drottningholmot (kastély neve) mellyben sok nyári lakhely van, chinai izléssel csinált kertek ékesítik. De szerencsétlenekekről se felejtkeznek el Stockholm lakói, honnan betegek, árvák 's mindennemű szerencsétlenek számára részint közönséges, részint privat költségen sok intézetek alapittattak benne. Egy önkéntesek számára fenálló dologház 8—900-ról gondoskodik azok közül materialevál. Hasonló nemű kényszerítő intézet van a' kóborlók 's megítéltek számára. A' város árvaházában a' gyermekek 14 éves korokig neveltetnek 's 3 év előtt a' városban 's falun nevelték száma több volt 3000-nél. 100 más gyermekről a' szabad kőmivesek háza gondoskodik. Stockholmban 32 privat intézet van szegények és betegek számára, mellyeknek tőkéje több 1,200,000 tallérnál. Egy a' legjelesebb közönséges intézetek közt a' siketnémáké és vakoké. Stockholmban mindenik 3—4-dik gyermek házasságon kívül születik 's a' halál ezeknek felét elragadja már első években. 1815 oltá bibliatársaság munkálódik a' szentírás terjesztésével, a' mi igen szükséges, mert alig van a' 80-dik embernek bibliája.

STOCKSJOBBERY Londonban sőt másutt is, hol statuslevelekkel nagy kereskedést üznek, némi tiltott és törvénytelen álkereskedés. All pedig statuslevelek adásában 's vevésében, mellyekkel sen az eladó nem bír, sem a' vevő nem kívánja, hanem csak oda megy ki, hogy az adó és vevő egymásnak a' pénzfolyam azon különbségét fizetik meg, melly a' kötés és teljesítés napja közt esik, ugy hogy ha a' pénzbecs nevededik, a' vevő az eladótól, ha pedig csökken, az

eladó a' verőtől kapja meg ezen különbséget. E' kereskedést, mivel csak játék, az angol törvények nem esmerik el, 's azért miatta nem is tétethetik panasz. Minthogy ehez korántsem szükség olly nagy tőkepenz, mint millyenről a' kötések szólnak, hanem csak annyi, meennyit a' pénzfolyam különbsége tesz, azért valaki csekély summával sok százezerekre menő illyen kereskedést üzhet. Az illyeneket Angliában Stocksjobbereknek nevezik. Kereskedésben tekintetök nem nagy, sőt szereñsejártékosoknak tartatnak 's velök szerény ember nehezen ereszkedik alkuba. Azonban köztök megvan azon kölcsönös egység, hogy a' becskülönbségeket egymásnak pontosan fizetni iparkodnak, ha bár követeléseiket törvényesen nem szoríthatják is. Azonban, ki meg nem fizet, legyen az ravaszságból vagy értéke fogyatkoztaból, azt többé magok közt nem szenvedik, hanem gyalázattal üzik el. Az illy megbukottakat *sánta kacsáknak* nevezik, 's ezeknek többé társaik közt nincs helyök. (L. Stockbörse.)

STOICUSOK, I. STOLA.

STOLA, ruha, melyet későbbben a' romai asszonyok viseltek, mivel előbb, mint a' férfiak, togával öltözködtek. Hosszu, ujas tunica volt ez, melly lábáikig alányult. Nem csak előkelő, hanem alacsonyabb sorsu asszonyok is viselték, azon különbséggel, hogy az utolsók stolájának csak egyetlen aranyos, az elsőbekének pedig több arany és hibor szegése volt 's széles arany rojt (instita) varrott reá. Világ leányainak 's házasságtörő asszonyoknak nem engedtetett meg stolát viselni, honnan ezek togatáknak neveztettek. A' stola tehát jó erkölcsű, mint előkelő asszonyt is jelelt; éppen így az instita is. — A' stola, melly a' papok innepi öltözetei közé tartozik, hosszu, széles, fejár öv selyemből vagy ezüstanyagból, melly vásonba van szövve 's a' diacononoktól bal vállokról jobb csipejek felé leeresztve rendpántlika formán, a' papoktól pedig mind a' két vállokon 's mejjeken keresztformán leüve viseltetik. 3 keresztel jeleltetik, végein gyakran csengetyük vannak, a' praelatusoknál kivarrásokkal és gyöngyökkel ékesítettik 's misemendásra mulhatlanul szükséges. Innen *jura stolae* (L. STOLAFIZETÉS).

STOLAFIZETÉS (*jura stolae*) azon illetőség, melly keresztel és esketésért, temetésért, 's más papi hivatalos foglalatosságáért fizettetik világiaktól. Stolfizetésnek azért hivatik, mert a' stola (l. e.) az illyen egyházi szolgálatra rendelt papnak hivatalos ékessége. A' Protestansok közt ugyan stolát csak az angol egyház papjai viselnek; a' stolfizetés kifejezése mindazáltal a' Reformatusoknál és Lutheranusoknál is megmaradt, a' papok mellékes jövedelmeinek nevéül. — Mint a' hajdani keresztény egyház tanítói általában a' közönségek önkénytes adakozásai által tartattak fen; így sokáig az is szabad tetszésekre volt hagyva a' világiaknak, akarnak e' valamit háladatosság jeléül adni a' femvezett egyházi cselekedetekért? A' mi illyen alkalmakkal bejött, a' 6 száz. még a' püspök egyházi pénztárába folyt, ki mindenik papnak kiosztotta saját részét; hanem azolta mindenik község lelkésze megtartja magának a' bejóni szokott jövedelmet. A' 10-dik századig mindazáltal többször megújították az egyházi gyűlések ama rendeletet, hogy a' papok stolfizetést ne kívánhassanak, hanem elégedjenek meg azzal, mit kiki önkénytesen ad. Csak a' 16 száz. állapított meg a' világiak stolfizetésre köteleztetése, 's azolta visel az *jura stolae* nevet.

STOLBERG, munkás m'város a' porosz alsórajnai nagyhercegség aacheni kormánykerületében, 350 ház. 2700 lak. kik közt 700 protestans. Híresek sárgaréz fabrikái; de vannak benne jeles posztó fabr. és üveghuták is. Egész Európában első rangu sárgaréz fabrikái eredetileg Aachenből származtak, hol az Amiensből kivándorlott Francziák alapíták 1450—65 az első fabrikákat; hanem a' 17 száz.

kezdetében a' Protestansok, kik közé tartoztak a' sárgaréz fabrikálók is, kéntelenítették Aachent elhagyni, 's a' jülich herczegek védelme alatt, az erdős hegyektől körülvett stolbergi völgyben telepedtek meg, hol részint gazdag kalaminybányáktól, részint az Inde és Vicht bő vizétől, végre a' közel eső eschweilli kőszénbányáktól igen segítették. Most csökkent a' fabrikálás, mert Franciaország, hogy honyi sárgaréz fabrikáit felsegélje, a' bevitt sárgarézre nagy harminczadokat tett. Innen az elébbi 196 sárgaréz kemenczének 1818 alig munkálódott 9-ed része. Van czinkfabrika is benne. Vö. *Denkwürdige iten des Fleckens Stolberg und der benachbarten Gegend, in vorzüglicher Hinsicht auf seine Messingfabrik* (Aachen 1816).

STOLBERG grófi nemzetség, egy a' legrégebbi német nemzetségek közt, mellynek eredete homályos. A' középkori oklevelek szerint Stolberg nevet viselt. A' most virágzó ágak törzsökattya Kristof (szül. 1567, mh. 1638). Ennek két fia volt, Henrik Ernst és Márton. Ama két ágat alapított, u. m. 1) az ilsenburgit (kihalt 1710) és 2) a' gedernit. E' 3 ágra oszlott, a) a' stolberg-wernigerodeire, melly most is virágzik, b) stolberg-geudernire, melly 1742 birodalmi fejedelmi méltóságra emeltetett, de férjfiú ágon 1804 kihalt (ezen ág tagja volt ALBANY (l. e.) grófné, 1788 mh. herczeg Stuart Károly hitvese); és c) stolberg-schwarzaira, melly 1748 megszűnt létezni, alapítója, Henrik August, elhunytával. Említett Mártontól az ifjabb stolbergi főág alapítójától 1706 oltá két ág veszi létét, mint a' stolberg-stolbergi és stolberg-roszlai. Az idősebb főág, a' Stolberg-Wernigerode grófok, birtokai: a) Wernigerode grófság, Halberstadt, Blankenburg, Hildesheim és Hanover közt, 5 nsz. mf. 14,000 lak. kik, mint a' gróf, nagyobbára ágostai hitvallásnak. Porosz felsőség alatt áll. Wernigerode fővárosnak gymnasiuma, 's 5000 lak. van. A' könyvtár 40,000 köt. foglal magában. b) Geudern grófság, Gedern fővárossal, a' hesseni nagyherczeg alatt. c) Peterswaldau, Kreppelholz és Janowicz uradalmak. Öszvesen a' gróf birtokai 6 nsz. mf. tesznek, 16750 lak 's 300,000 for. jövedelemmel. — Az ifjabb ág, Stolberg-Stolberg és Stolberg-Roszla főbirtoka Stolberg-grófság, porosz felsőség alatt, 7 nsz. mf. 19,000 lak. Fővárosa Stolberg 3000 lak. grófi cancellariával, alconsistoriummal, lyceummal 's közel fekvő réz-és vasbányákkal. Roszla, mvár. 1200 lak, a' Stolberg-Roszla ág lakhelye. Mindkét ág ágostai hitvallásu, kivévén az 1819 mh. gróf Stolberg-Stolberg Fridrik Leopold nemzetségét, ki 1800 kath. vallásra ment által.

STOLBERG (Christian, gróf), a' Stolberg-Stolberg ágból, szül. Hamburgban 15 Oct. 1748. Attya Christian Günther dán kir. kamarás, titkos tanácsnok és Sophia Magdala dán királyné főudvarmestere volt. Göttingenben tanult, hol ama szép költői egyesületnek, mellyet Boje, Bürger, Miller, Vosz, Hölty, Leisewitz formáltak, 's mellynek a' német szép literatura olly sokat köszönhet, tagja volt. Egy ideig hivatalt viselt; de ezt önként letette 1800 's windebyei jóságában (Schleswigben) a' muzsáknak élt. Mh. 18 Jan. 1821. Verseit nemes lelkesedés, mély érzés, erővel teljes kifejezés, gondolatok ujsága, gyengédség és kellemetesség characterizálják. Versei és testvéröccségei együtt jöttek ki Leipz. 1779; ugyanitt *Schauspiele mit Chören von den Brüdern C. und F. L. Grafen zu Stolberg* (1787). Ezen 4 színjáték közt: *Theseus*, *Balsazar*, *Otanes* és *Der Säugling* Christianéi a' 2-dik és 3-dik. Görögbbli fordításai: 1) *Gedichte aus dem Griechischen* (Hamb. 1782), melly Homerus hymnusait, Theokritus idylláit, Moschus, Bion, Anakreon több verseit, 's Musaeos Heroját-és Leanderét foglalja magában. 2) *Sophokles* (Leip. 1787, 2 köt.). Legújabb költeménye *Die weise Frau*, 7 ballade

(Berl. 1814). Öszves munkáit a' Hamburgban 20 köt. megjelent *Werken der Brüder Stolberg*-ben olvashatni.

STOLBERG (Fridr. Leop. gróf) az előbbinek testvére, híres német költő és író, szül. Nov. 7 1750 Bramstedtben a' holsteini birtokban, elejénte dán királyi apród, 1777-től fogva pedig Kopenhágában Lübecki hercegpüspöki meghatalmazott miníster volt. 1789 dán királyi követ lett Berlinben, 1791 a' hercegpüspök kormányzó elnöke 's kanonok Lübeckben, 1797 St. Anna és Newsky Sándor orosz rendek vitéze. 1800 minden tisztségeit letette, Münsterbe ment 's legidősb leányán Agnesen kívül egész háznépével catholicussá lett. E' lépés annál nagyobb figyelmet gerjeszté, mivel előbb *Send-schreiben an einen holsteinischen Kirchspielvogt in Schweden* című iratában felette buzgó lutheranusnak mutatkozott. Sem azon külső nyereségek, mellyeket számos háznépére nézve e' tette által elvesztett, sem a' köznép lármája 's nagy tekintetű barátinak ellenzése nem tartóztaták czélja végrehajtásától. Az utóbbiakhoz tartozék Vosz J. H. (V. ö. ezt), ki tettét mind végig keserű guanyal roszalta. (*L. Vosz und Stolberg, oder der Kampf des Zeitalters* Schottól, Stuttg. 1820). Altmente után kiadá: *Zwey Schriften des h. Augustinus von der wahren Religion und von den Sitten der Kath. Kirche* (Münst. u. Lpz. 1800). 1807-től kezdve kiadá *Gesch. der Religion Jesu Christi* (15 köt), Mint költő, odairól, dalairól, alagyairól, románzairól, satyráiról 'st., mint prosaista *Die Insel* című románjáról, német és olaszországi, schweizi és siciliai utazásinak leírásáról, mint fordító Iliaszról, Plato válogatott beszélgetésiről, Aeschilos néhány szomorjátékáról 's Oszian költeményiről híres. Saját versezetei testvéreitől merészebb gondolatok és képek 's tüzezebb fenlengés által különböznek. Végso költői kifakadásai lyrai művek, mellyekre az 1812—14 évek adának alkalmat. *Leben Alfreds des Groszen* munkája által mint történet író is jeles. Megholt Osnabrück mellett Sondermühlen mezei lakon Dec. 5. 1819, miután Vosz boszantásai által keserített vég napjait *Ein Büchlein von der Liebe* írására fordítá. Egyik fia 1825 schweizi Freiburgban Jesuita lett.

STOLL (Maximilian) clinicának rendes tanítója a' bécsi egyetemen, szül. 1742 Svábhonnak Erzingen nevű m'városában, hol atyja sebész volt, ki őtet hasonlólul sebészségre akarta taníttatni; hanem 1½ évi tanulás után, midőn egy favágó parasztnak megsértett kezét látta, annyira megiszonyodott, hogy atyjanem tartá tanácsosnak többé őtet sebészségre oktattatni. Az ifju S. tehát Rothweilba ment a' Jesuiták collegiumába, hol egyházi állapotra adta magát 1761, 's a' rendbe beállott, de előjáróival nem törvén öszve, 1767 kilépett abból. Erre Strasburgban gyógytudományt kezdett tanulni; egy év mulva Bécsbe jött, hol 1772 doctor-rangot nyert. 2 évig Magyarországon viselt physicusi hivatalt, hol készítette *Beobachtungen über das ungarische Fieber* című munkáját. Fáradhatlanul arra törekvén, hogy a' gyógytudományból minden bizonytalanságot kiszorítson 's a' természetet alaposan kiesmerje, csaknem ismét abban-hagyta a' gyógytudományt. Szakadatlan munkásságából származott beteges állapotja miatt 2 év mulva visszatért Bécsbe, hol 1776 a' tettleges gyógytudománynak rendes tanítójává tetetett. E' pályájában ugy fénylett nagy észtehetségeivel és tapasztaltságával, mint Németország első tanítóinak egyike; Kaunitz, Czartoryski hercegek 's Hadik és Laudon tábornokok barátai voltak 's ő ezeknek orvosok. Sokat tett ez idő alatt a' himlő beoltásra, mire nyáranként kertet bérelt ki. Stoll tudta 's becsülte a' görög nyelvet is. Mh. 23 Maj. 1787. Nagy becsű orvosi munkákat hagyott maga után. — Egyetlen fia, a' későbben, mint költő (kiváltképpen apró vigjátékai, *Ernst und Scherz* 's m.

által) dicséretesen híressé lett Stoll Lajos, ki 1816 Bécsben halt meg.

STOLZ (János Jakab), szül. 31 Dec. 1753 Zürichben, 1781 az offenbachi (a' Mainnál) reform. község, 1784 a' bremeni Márton-templom predikátora, 1802 ugyanitt egyszersmind gymnasiumi tanító 's 1810 az említett templom első lélekpásztora lett. 1811 letette hivatalait 's honyába visszatért, hol 12 Mart. 1821 mh. Nagy tudomány theologus volt, 's az új testamentomot lefordította, magyarázatokat ragasztván hozzá. Egy pallérozott asszonyiség számára leford. 's magyarázta a' zsoltárokat (1814). Irt továbbá *Predigten über die Merkwürdigkeiten des 18 Jahrhunderts-t* (1804). Többek közt latinból leford. *Ulrich v. Hutten gegen Desiderius Erasmus, und Erasmus gegen Hutten-t* (Aarau 1813). A' bremeni énekkönyvnek köz dolgozója volt, mint más theolog. és critical folyó iratoknak is. Képét láthatni *Kleine vermischte Schriften-jének* 1 köt. előtt.

STORAX, storaxa mézgája, mely Europa melegebb tartományiban, kiváltképpen pedig Azsiában és Afrikában nő. A' mézga, ha a' fahéja bemetszetik, szok ki forni 's gyógytudományban hideg kelések füstölésére, iroknak 's kenőcsöknek használtatik. Három nemét különböztetik meg, melyek közül egy szemekből vagy magvakból, második darabokból, harmadik (a' közönséges storax) nagy, világos-barna, turfához hasonló göröngyökből áll. A' két első jószagú 's drága; ha a' harmadik igazi storaxfából, nem inkább ambráfából van e? kétséges. Ezt balzsam-nemű higságtól álthatott forgácsok adják, mely higság, a' forgácsok két forró lap közé szorítottván, sajtoltatik ki.

STORR (Gottlob Christian), consistorialis tanácsnok és fő udvari predikátor Stuttgartban. Ezen vürtembergi tudósok historiájában időszakot formáló theologus 10 Sept. 1746 szül. Gyermekek kori hosszszas szembetegségének, mely nyavalya időről időre későbbben is visszatért, az a' jótéví befolyása volt, hogy a' csendes elmélkedéseket megszokta 's ekkor fejlett ki azon alaposág benne, mely tudós munkáinak fővonása. Illyenek: *De physica ad majorem simplicitatem reducenda; Dissert. qua insigne de Christo oraculum Esaiæ* 52, 13—52, 12 illustratur; *Bemerkungen über die syrischen Übersetz. des N. Test.* (1772); *Über die arabischen* (1775); *Observat. ad analogiam et syntaxin hebraicam pertinentes* (1779); *Commentar über den Brief an die Hebräer*, egy felette tudós értekezéssel a' Jesus halálának valóságos czéljáról (2 kiad. Tüb. 1809); *Über den Zweck der evangel. Geschichte und der Briefe Johannis* (1786); *Neue Apologie der Offenbarung Johannis* (1783); *Dissert. in Apocalys. quaedam loca; Doctrinae christianae pars theoretica e sacra Lit. repetita* (1793). Mh. 17 Jan. 1805. Holta után baráti Süskind és Flatt kiadták egyházi beszédeit 2 köt.

STORTHING, országgyűlés, mely által Norvégia népe a' törvényhozásban részeszen; nevét a' Thing-től (népgyűlés) és Stor (nagy) kapta. A' szavazó polgárok választó gyűlésekben választják a' választó férjfiakat 's ezek nevezik ki magok vagy a' többi szavazó joggal bírók közül a' storthing követeit, kiknek száma 75-ön alól 's 100-an felyül nem lehet. Csak a' ki 30 éves és 10 éve elmúlt, hogy az országban lakik, lehet a' storthing tagja; tiszt, udvari ember és pensionista nem. A' storthing rendszerént Februarius elején tartatik minden 3-dik eszt. Christianiában, a' fővárosban. Rendkívüli esetekben rendes időn kívül is öszvehívja a' király a' storthingot. A' királytól vagy helytartójától öszvehívott storthing, tagjainak $\frac{1}{4}$ részét kiválasztja 's ez a' lothing, a' többi $\frac{3}{4}$ rész az odelstthinget teszi. Mindenk thing külön tartja üléseit 's nyitva vannak ajtai. Végzetei kinyomatnak. A' storthing munkásságköre törvényeket hozni és el-

törölni; közönséges adókat a népre tenni; költsöüzni; az ország pénzbeli dolgaira ügyelni; a' status költségeire, kir. udvar 's kir. herczegek tartására szükséges pénzt meghatározni; a' Norvegiában lévő országlási jegyző könyvet 's minden közönséges irományokat, mint szövetségkötéseket 's más külső hatalmasságokkal kötött egyezéseket magával közöltetni, kivén a' titkos czikelyeket, melyeknek mindazáltal nem szabad a' nyilvánosakkal ellenkezniek; mindent felszólítani a' storthing előtti megjelenésre, kivén a' királyt és vicekirályt; a' status számadásainak áltnézésére embereket kinevezni, 's idegeneket honosítani. A' törvények először az odelstinghen ennek tagjaitól, vagy valamelyik statustanácsnok által terjesztetnek az országlás eleibe, 's ha a' javallat elfogadtatik, a' logthinghoz küldetik. Ha a' storthingtól elfogadott törvényjavallatot a' király aláírja, törvényerőt kap. Ha a' királytól kétszer visszavetett javallat a' harmadik rendes storthingtól ismét mindkét thingtól elfogadtatik, királyi jóváhagyás nélkül is törvény lesz.

STOSCH (Samuel Johann Ernst), tudós és mély vizsgálatu német nyelvész, szül. 14 Sept. 1714 Liebenbergben. 1782 kir. udvari predikator lett a' küstrini várkastélytemplomban, consistorialis tanácsnok és nebány reform. községek felügyelője az Ujmarkságban. Utóbbi esztendeit hivatalai alól felmentve tölté Berlinben 's mh. 27 Jun. 1796. A' német nyelvre nézve tanuságos és alapos munkái: *Versuch einer richtigen Bestimmung einiger gleichbedeutenden Wörter der deutschen Sprache* (3. k. 2 kiad. Frankfurt a. d. O. 1777); *Kritische Anmerk. über die gleichbedeutenden Wörter der deutschen Sprache* (ugyanott 1775); *Kleine Beiträge zur nähern Kenntniz der deutschen Sprache* (3 k. Berl. 1778); és *Neueste Beiträge* etc. Munkás közdolgozója volt az *Allgem. deutsche Bibliothek*-nek is.

STOSCH (Filep báró) szül. 1691 Küstrinben; beutazta Német, Francia és Olaszországot, Hollandot és Angliát; 's ez utazásiban tanulgatta mindenütt a' hajdankori emlékmiveket, melyek utóbb életének fő elemét tévék. Leginkább vonzák a' metszett kövek, főkép ha metszőik nevei rajtok valának. Hol az eredetieket meg nem szerzheté, lenyomott mássaikat kerité meg, 's *Cemmae antiquae celsatae, sculptorum nominibus insignitae, delin. et aeri inc. per Ber. Picard, sel. et comm. illustr.* (Amst. 1724 fol.) címü munkája a' tudós világ előtt elhiresité. Utóbb mint angol ügyvivő Romában és Florenczben élt, hol tetemes vagyona mellett szenvedélyét még buzgóbban üzé. Így támadt egy muzeum, melly mindenféle mivészi tárgyakkal bővelkedett, de melly csak gyűjtője halála után, nevezetesen Winckelmann által lett esmeretes. Földabroszok, rézmetszetek, rajzolatok, (összesen 324 fol. köt. melyek most a' bécsi m. k. könyvtárban vannak) bronzok, régi és új pénzek, egyszóval minden egyesüle itt. Azonban a' muzeum fő részét metszett kövek tévék, melyek megítélésében St. legtöbb esmerettel birt. E' gyűjtemény jegyzéke is csak St. halála után, melly 1757 Florenczben történt, Winckelm. által jött közre (*Descr. des pierres gravées du B. de Stosch Flor. 1760, 4*). II Fridrik 12,000 talléron vevé meg e' kincset az örököstől. Egyes régi etruriai kövek Caraffa Noya herczeg birtokába jutottak már előbb, kitől Nápolyból Greville Londonba vivé 's most a' britt muzeumban tartatnak. Ujabb pénzek öntvényének gyűjteményét az akkori Wales herczeg 1000 aranyon vásárlá meg. 28000 különféle kőnek kén-öntvényét pedig Tassie kerité magához, 's esmeretes munkájában használta is. Így minden szétszóratott! Azon fő gyűjteményben, melly még ma is Berlinben van, 3444 régi metszett kő, egyiptomi és persa jeles mivek, valamint a' legrégebbről görög glypticának példányai is foglaltatának.

STOURDZA (Alexander v.), orosz csász. statustanácsnok (az esmeretes *Mém. sur l'état actuel de l'Allemagne* írója), egy előkelő, 's mint mondják, Görögországból származott bojár fia; anyja Morusi herczegasszony. Azon ragaszkodás, melyet e' bojár a' portával 1788 folytatott háboruban az Oroszok iránt mutatott, az 1792-ki békekötés után kivándorolni kényteleníté. Orosz statustanácsnok lön. Ifjonta huzamosb ideig tartózkodék Velenczében, Triestben és Bécsben, darabig Lipszében is tanult, 's különösen a' classica literaturával foglalatoskodott. Hasonlóul gondoskodott Sándor fia neveléséről is, ki tanulás végett egy ideig szinte Németországon mulatott, hol testvére, előbb az orosz czarné udvari dámája, egy nagy elméjű asszonyság Edling gróf, utóbb saxon-weimar nagyhercegi statusminister nője vala. Másik leány testvére is classicai műveltséggel bír 's az Uraniából és egyéb munkákból több töredéket görögre fordított. St. özses és sokféle esmeretekkel bíró férjfi, de még inkább meg van benne ama nyugtalan dicsvágy elbizottsága, mely örömet előre tolakodik. Azért irt oly tárgyokról, melyeket fiatal és csak részben kifejlett elméje áltlálni 's megítélni képes nem vala. A' Jesuiták kétséget akarának Oroszországban gerjeszteni a' keleti anyaszentegyház tanításának tisztasága felől; ez ada első alkalmat Stourdznak, hogy mint író kiálljon 's az igaz hitű egyháznak tanításáról 's szelleméről elméleteket írjon, melyeket francziából lefordítani (Lpz. 1817) Kotzebue jónak tartott. E' kis munkában a' görög egyháznak a' nyugotit felülmuló elsőségit akará St. kifejteni; de sok állítását titokteljes, újplátói nézetekre 's keresett hasonlatosságokra építé. Egyébiránt tartalomra nézve egészen azon ponton áll, mellyen hittudósink a' 17 században állának 's innen magyarázhatók a' német egyetemekről 's hittudósokról hozott ítéletei is. Midőn 1818 Aachenben a' congressusi követekhez, vagy inkább csak az orosz követségi cancellariához írásba foglalt észrevételek küldettek volna be a' német nemzet állapotja iránt, az orosz ministerium rá bizá, hogy ezekből emlékeztetőt készítsen. Így támadt a' *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne*. Kotzebue utóbb kinyilatkoztatá *Wochenblatt*-jában, hogy ez emlékeztetőnek hivatalos eredete van, 's St. maga is, midőn Jenában 2 ifju a' német egyetemek ellen bizonyítás nélkül felhozott vádak miatt töle hatalmasan elégtételt kérne, azon különös feleletet adá: *Qu'il avoit pensé, écrit et rédigé ce memoire sur l'ordre de.* — Nem sokára ezután Hufeland statustanácsnok leányával egybekelvén, jónak találta elhagyni Németországot, Ukrafiába vonult jószágira 's itt tudományoknak élt. 1820 valóságos statustanácsnokká neveztetett. Azon iratkájából, melyet német fordításban a' *Polit. Annalen* 1819 felvett, elejénte Aachenben csak 50 példányt nyomtattak 's küldöztek szét a' különféle követségekhez, de kevés idő multával annyi példányok jövének forgásba, hogy ujságvágy és nyerekedés tárgyai lennének. Legelőször a' *Times* közlé ezt, mellynek tulajdonosa Aachenből levelezője által kapta; utóbb Parisbaú is megjelent. A' tárgynak, melyet előadni akart, tökéletes nem ismerése, benne felfedett ellenséges nézet és czél, ugy a' német főiskolák 's általában a' német népszellem ellen egyes esetekből következtetett vádak keménysége, melyet csak az ezek változtatását tárgyazó vakmerő javalato: haladának meg, közönséges bosszuságot okoztak. Ekkor lehete látni Németországon, hogy még van nemzeti érzés, melly nemes felgerjedéssel érzé azon gyalázatot, hogy egy még szellemére nézve is kiskoru Moldvai, legfontosb céljait 's legnemesb nemzeti intézeteit egész Europa előtt mintegy perbe idézi, 's mint egy elvadult és engedetlen gyermeket a' kényszerítő gyógmód barát-iskolai formáira vissza igazítja. A' német kormányok, a' fiatal külföldinek eme' rendszabását, melly szerint népeiket nevelniük kelle vala, elhallgató helyben nem

hagyással fogadták. Legalább a' porosz király nem ügyelt rá, midőn Aachenben a' bonni egyetem alapító oklevelét kiadta. Majd jövének tüzes czáfoló iratok is. Legjobb felelet volt az illy dolgokban egész mieltt Europa által voksoló joggal bírónak esmert Villersé: *Coup d'oeil sur les universités de l'Allemagne*. Legalaposabban bírálta meg Krug *Auch eine Denkschrift etc.* (Lpz. 1819). Most St. irata Németországon is majdnem egészen felejtve van; de fonák nézetei az esmeretes: *semper aliquid haeret* szerint mégis találtak egy felekezetet, melly azokat örömiest követné. Azonban Németországról adott véleményét Oroszországban sem közönségesen kedvelték, 's a' kormány által gyámolított pétervári *Orosz kór katona* czimű hirlap a' speieri újságnak e' munkára tett igen gunyoló észrevételeit tartózkodás nélkül közölte.

STÖVER (Ditrik Hermann), phil. doct. szül. Verdenben; 1793 kezdve a' *Hamburg. unpart. Corresp.* kiadója, mgb. Hamburgb. 1822. Ha igaz, hogy a' történetirónak se hazájának, se vallásának lenni nem szabad, politicus újságírának pedig születni kell: ugy St. erre eleven példa volt. Bő tudománya 's nyelvesmerete mellett, helyes felfogással 's világossággal írta cikkeleit, előadása élénk volt; napi történetek köz érdekelt gerjesztő momentjeinek ábrázolásában éles belátással, egymással ellenkező 's gyakran nehezen közölhető hírek hideg megbírlásában találós észsel birt. Különös ügyességet bizonyított kivált politikai cikkeleket 's legfontosb tárgyak szerkesztésében 's előadásában, főkép azon években, midőn Németországon a' francz. proconsuli vas pálcza kormányozta 's dictálta a' nyilvános hirlapokat. Hamburgnak e' szerencsétlen időszakában, midőn mint Damoklest; szüntelen egy feje felett lógó kard-fenyegető, azon mód által, mellyel az elibe dictált cikkeleket egymáshoz ragasztotta, sejdíteni tudá fegyelmes olvasójával a' valóságot, 's oda tudta vezetni, hogy az igazi történetet a' valótalanról megkülönböztette, a' dolgok állapotját maga következtethette. E' tulajdonsági közönségesen megismertetének 's czimeket és vitézi zeneket szerzének a' ritka és nemes férfinak, melyeket azonban szemérmessége nem fogadott el. Előbb már Schirach *Polit. Journaljában* közdolgozó, de egyébként is mint több történeti, statistikai és tudományos munkák szerzője vagy fordítója esmeretes volt.

STRABO. Ezen híres görög földleirő Amasiában szül. Cappadociában K. u. 19 eszt. Bentazta Görögországot, Olaszországot, Egyiptomot és Aziát, mind ezen tájékokat és tartományokat pontosan megvizsgálni 's politicájokról és statisticaikról tudósításokat szerezni igyekezett. Mikor halt legyen meg? bizonytalan. Egy nagy geographiai munkája érkezett hozánk 17 könyvben, mellyben nem csupa sovány név lajstromokat olvashatunk, hanem az erkölcsökről és országlasalkotmányról is alapos rajzolatokat, a' honnan historiai-statistikai munka. Tudósításait részint tulajdon vizsgálódásaiból, részint Hekatäos, Artemidoros, Eudoxius és Eratosthenes geographiai munkáikból merítette; történetirókat 's költöket is használt 's így alkotá bő tartalmára 's alaposságára nézve minden elébbieket felülhaladó és reánk nézve fontos munkáját, mellyről Casaubonus azt itéli, hogy a' régi világnak alig lehet csak két munkáját is ezzel öszvehasontítani. Legjobb kiad. mellyet Siedenkees elkezdett, Tzschucke folytatt, de még nem végzett el (Leipz. 1796—1811, 7 k.). Igen becsültetnek Casaubonusé (Paris 1620) és Almeloვენé (Amsterd. 1707) is. Penzel Abr. Jak. lefordítá (Lemgo 1775—77, földabr. és rajz.). Heeren írt Strabo kútfejeiről.

STRAFFORD (Tamás Wentworth, gróf), kitetsző angol nemzetségből szül. 1593, híres angol minister, 's a' nép pártjának a' királyi ellen legmerészebb 's leghesebb védője volt. A' buckinghami herczeg, I Jakab és I Károly roszt ministere, ki mind magára,

mind a' királyra nagy gyűlölséget huzott, halála után I Károly Wentworthot vevé miniserének, vagy hogy ezáltal Buckingham emlékezetét 's a' nemzet haragját, mellyet ez a' rosz ember gerjesztett, eltörölje, vagy hogy W. nagy észtehetségében gyámolt találjon. W. egészen a' király ügyének szentelte magát, kitől straffordi gróffá, lordhelytartóvá, Irland vicekirályává, a' yorki tanács elölülőjévé és miniserévé neveztetett. De az a' párt, mellyet W. elhagyott, nem bocsátá meg neki tettét. Esztehetségei 's erőteljes kormányzása mindazáltal elhalgattatták azt egy ideig; de midőn a' községek elég erőseknek érzék magokat az ő megtámadására, minden alkalmat hasznuáltak a' neki ártásra. S. látván a' fergeteget jöni, bátorságba akarta magát helyezni; hanem Károlytól visszatartatott azon ígérettel, hogy a' parlament ellen ötet védni fogja. Azonban a' községek háza S. ellen feltette a' vádpontokat 's a' felső házba küldötte, hol a' miniser elfogatott. Az alsóház biztosságot rendelt a' perfolytatásra. A' titkos tanácsban tartott beszédeinek kifejezéseit önkényesen rakták össze 's ebből egy még eddig esmeretlen vétket költöttek reá, constructive treason (hogy az ország törvényeit megváltoztatni szándékozott). S. az igaz, több tekintetben megsérté polgártársainak jusait, de nem olly módon, hogy hazaárulással vádoltathatott volna. S. a' vádpontok ellen méltósággal 's szeméremmel és olly ügyesen védte magát, hogy törvényes úton nem ítéltethetett meg. A' néppárt fejei tehát erőszakkal éltek 's a' parlamentet fegyveres pórnéppel vétették körül, mire a' vádbizonyító bill áltment és S. fővesztésre ítéltetett; de erre a' király megegyezése szükséges volt. A' vérszomjuzó népet tehát a' kir. kastélyhoz is elvezették a' pártosok 's a' királyné a' gyenge királyt rábeszélte a' halálos ítélet aláírására. S. a' hóhér bárdja alatt hm. 12 Maj. 1641, bátran, 49 eszt. korában. Mielőtt fejét a' tükére tette, mondá: *Eppen olly örömet fektetem ide fejemet, mint dómra. Csak attól tartok, hogy a' feltételben levő statusreformatiora nézve igen rosz előjel, ha ártatlan vér kiontásával kezdődik.* I Károly kivégeztetésekor nyilván szemrehányást tett magának S. haláláért. S. jó neve 's becsülete III Vilhelmtől visszaállítatott.

STRALEN (Henrik van) Holland főrendei első kamarájának tagja, szül. Oct. 1751 Hoornban éjszaki Hollandban, észtehetségekkel 's tetteróvel kitünő férjfiu. 22 éves korában az enkhuiseni törvényszék tagjává neveztetvén, nem sokára e' város tanácsába lépe. Midőn 1781 tengeri ügyvédi 's admirálisbiztosi hivatalát kapá éjszaki Hollandban, Zoutman, Reynst és van Kingsbergen admirálokkal hónapok fontos szolgálatakat teve. 1787 éjszaki Hollandtól a' követek tanácsának titoknokává nevezteték; egyszersmind több, ország felosztatását, a' keletindiai társaságot, köz jóvedelmet 'ste' tárgyazó dolgok bizatának reá. Az 1795-ki lázadás eltávoztatá őtet a' köz foglalatosságoktól. Midőn 1799 az angol-orosz hadsereg Hollandban kiszála, S. Helderben vala 's ez alkalommal olly lépéseket teve, mellyek az országlásnak nem tetszének 's reá vizsgálódást hozának; de minden vétektől tisztának találtaték. Az amiensi békekötés után V Vilhelm örökös helytartó saját kezével irt levelében meghivá őtet a' status szolgálatjára. Most elfogadá éjszaki Holland rendei közé lett választatás 's kiváltképpen hidak, országutak (Waterstaat) és a' fianczia kormányzásával foglalatoskodék. 1805 Schimmelpennink tanácspensionariustól a' waterstaat, belső-és pallérozottságot tárgyazó dolgok miniserévé neveztetvén, igen kitünteté magát bátor ellenmondásával azon gyűlésben, mellyet Schimmelpennink Napoleon e' javatára nézve, hogy az országlásforma megváltoztattassék 's Napoleon üccse, Lajos, Holland királyává választassék, őszvehiva. Mind e' mellett is S. az új királytól a' törvényhozó test tagjává nevezteték 's unio-ndet kapa. Holland Franciaországhoz kapcsoltatván, S. letevé hi-

vatalát, bár a' francia *Corps législatif*-ba léphetett volna. 1813 az ideigi országlástól belső dolgok főbiztosává tétették, mely hivatalát nagy tüzzel folytató 1814-ig, midőn beteges állapotja miatt lemondta arról. Vilhelm király belgiumi oroszánrenddel ajándékozta meg ötet 's meghívá a' főrendek első kamarájába, hol mint a' rendetlen adók fenálló rendszerének ellensége 's rendesebb és kevésbé költséges finanszszervezet sűrgetője tünteti ki magát.

STRALSUND, hajdani svéd Pomerania fővárosa, mely a' kieli békekötés által 1814 Dánországhoz, 's ettől a' 4 Jul. 1815 kötött egyezsénél fogva Poroszországhoz kapcsoltatott; most Pomerania porosz tartománynak főhelye. Fekszik a' kel. tengernél, Rügen szigettől Gellen tengerszoros által elválasztatva. A' körülte fekvő mocsárok, 's tavak által megerősített hely; falai nagyobbára már nincsenek többé. Innen megyen a' gőzpostahajó Ystadba Svédországba. 1500 ház. 's 15000 lak., bátorságos kikötője van 's jövedelmes kereskedést üz. Mint a' hansaszövetség tagjának sok fábrikája volt, de ama szétbomlván, most a' lakosok főképpen szaladcsinálással foglalatoskodnak, mellyből eszt. 6—7000 terh vitetik ki. Buzát, árpát, rozst, borsót hasonlólul sokat ad Hollandnak, Francia-, Angol-Spanyolországoknak és keletnek. Jelesek benne: a' Miklóstemplom szép keresztelő kövével és oltárával, sirboltjaival 's régiségeivel, mint a' Máriatemplom is jó festeményeivel 's hires orgonájával. Ujabb időben kath. templom is építettett benne. Nevezetesekek benne: a' kormányház; tanácsház, 2 igen nagy teremével 's jeles könyvtárával; a' gymnasium könyvtárával 's derék pénzgyűjteményével; az árvaház; pénzverő ház; fegyvertár; élelemtárak; fenyitékház; tébolyodtak háza; az 1800 alapított dologház. S. 1628 Wallensteintől hibában vivatott; 1678 a' brandenburgi nagyválasztótól, Fridrik Vilhelmtől 's 1715 az éjsz. szövetkeztől megvétetett. 1809 itt esett el SCHILL (l. e.). A' tanács tagjai nemesi jusokkal élnek. L. E. H. Zober. *Geschichte der Belagerung Stralsunds durch Wallenstein im J. 1628* (Strals. 1828).

STRASBURG (az Alemannoktól az 5 száz. elején lerontatott Argentoratum), nagy 's erős város Alsóelsaszban, mellynek hajdan fővárosa volt, most az alsórajnai francia megyének főhelye, az Ill és Breusche egybefolyásánál. 1681-ig Németország szabad birodalmi városa volt; hanem ekkor francia felsőség alá kelle magát adnia 's 1697 a' ryswicki békében örökre Franciaországhoz kapcsoltatott. Vára, mellyet Vauban épített 1684, erős és 6000 embernek béke idején is helyt ad. A' lak. száma 50,000, kik Luther. és Kath. Ezeknek 1801 olta ismét püspökjök van itt, ki a' besançon érsek alatt van. A' Münster nevű püspöki templom híres magas tornyáról. Megjegyzést érdemelnek: a' Protestansok Tamástemploma; a' hajdani püspöki palota (most a' közönség háza); a' jesuiták régi collegiuma könyvtárával; több klastrom; kir. pénzverő ház; fegyvertár; nagy ágyuöntő műhelye; a' tanácsház; jól rendelt polgári árvaház 'st. Pia-czai közt nevezetes a' diszpiacz, mellyen állott a' szabadságfa. Az 1621 ifju orvosok számára alkotott egyetem helyett, mely a' lázadaskor eltöröltetett, most középponti iskola áll fen. 1803 a' Protestansok academiája egy törvény-és philosophiai karral 's 10 professorral ismét helyreálltatott. A' Katholicusoknak lyceumok van itt 's Franciaország 5 orvosi iskolái közül egy ide helyeztetett. Megnézésre méltók: a' könyvtár, melly 15 századbeli könyvekkel gazdag; az orvosi kert; bonczoló szin; Schöpflin 1771 mh. híres történetnyomozó becses könyvtára, igen gazdag régiség-és pénzgyűjteményével, mellyeket az említett tudós a' városnak ajándékozott; ehez jött 1783 Silbermann olly irományokból álló gyűjteménye, mellyek a' város és tartomány régiségeit 's történeteit tárgyazzák. A' kereskedés virágzó. Legfontosabb készítménye burnót (tobák). A' lázadás

előtt 100-nál több fabrika 's 10,000 ember foglalatostkodott dohányportékával; 1811 csak 45. A' strasburgi kocsik is hiresek. Környéke termékeny és gondosan műveltetik, szép kertekkel, mezei házakkal és falukkal teljes, mellyek közt jelesebbek Schillitheim, Bischheim 's m. Strasburg egy volt azon városok közt, mellyek 1815 Napoleon pártjára állottak. GUTTENBERG (l. e.) itt találta fel 1436 a' könyvnyomtatás mesterségét.

STRASBURG, hajdani kath. püspökség Elzászban, a' Rajna mindkét oldalán, 23 nsz. mf., 30,000 lak. 's 350,000 for. jövedelemmel. Elsasz népes és termékeny. A' Franciaák mindjárt a' lázadás kezdetében elfoglalták 's a' lünevillei békekötésnél fogva (1801) meg is tartották. Sváb része 3 nsz. mf. 5000 lak. 's 35,000 for. jövedelemmel, 1802, mint Ettenheim fejedelemség a' badeni választónak adatott, a' fejedelmek tanácsában székkel 's szóval. 1806 Baden Kinizg-kerületével egyesítettet. A' püspök a' mainzi érsek alatt volt.

STRATEGIA, hadvezérlésmesterség, mellyből, bár se taníthatatik, se könyvekből nem tanulthatatik meg, az újabb időben tudományt csináltak. Nevezetesen Jomini az ő *Traité des grandes opérations militaires*-ében, Fridrik és Napoleon táborozásait levén alapul, irt arról, de igen nagy egyoldalúsággal, mivel mindég ezen elvre tér vissza, hogy az erőt együtt kell tartani 's legrövidebb úton az ellenségre vinni; azonban elfelejté, hogy nem minden sereg vitézett így ellenségre, mint e' két tábornokéi 's hogy nem minden vezérnek van kezénél az ütközetekben a' fő erő, mint ezeknek volt. Különösen kitetsző illy nemű munka a' Károly főherczegé e' cz. a. *Über die Grundsätze der Strategie*.

STRECKFUSZ (Adolf Friedrich Karl), szül. Geraban, Sep. 20 1779, hol atyja az albrechti gyárban számvevő volt. Lipszében 1800 végzé a' törvények tanulását, 1801 egyik nagybátyja hívására Triesztbe ment, kinek házában mint nevelő 2 évet töltött. Itt tanulta meg az olasz nyelvet és literatúrát. 1803 Bécsbe jöve nevelőnek; itt némelly versezetivel legjelesb literátorok, nevezetesen Collin Henrik és Pichler Carolina barátságába jutott. 1806 visszatért Szászországba, hol előbb ügyvéd, majd törvényszéki jegyző, 1812 Dresdában titoknok 's 1813 titkos előadó lett. Nem sokára a' Dresdába általtett orosz kormányzék, finansziái osztályába szolgált. A' titkos finansziái tanácsnokságot, mellyet az orosz kormány erővel rá akara tukmálni, nem fogadta el, 's előbbi mivoltában megmaradt a' következtet porosz kormánynál is. Saxonia 1815 felosztatván, azon tartomány sorsát követte, mellyet hazájának tekintnie kelle, előbb a' merseburgi kormányzéknel dolgozott, 1819 Berlinbe hívaték, hol titk. fő kormánytanácsnok 's a' bel dolgok ministeriumában előadó lett. — Streckfusz mint költő, de még inkább mint Ariostónak (*Rasender Roland* 5 köt. Halle 1818—20), Tassónak (*Befreites Jerusalem* 2 köt. Leipz. 1822) és Dantenak (*Die Hölle, das Fegfeuer und das Paradies*, Halle 1824—26 3 k.) fordítója, tisztés helyet szerzett a' német literátorok közt. Kisebb költeményei kijöttek 1821 és 1823; a' nagyobbak közt említendő *Alimor und Zamira* 6 énekben (Lpz. 1808). Tasso fordításában valódi mestert mutat. Általtette Manzoni *Adelgis* czimű játékát is. Végre Raumer ellen irt: *Üb. die preuss. Städteordnung*.

STRELITZ (Mecklenburg), l. MECKLENBURG.

STRELITZEK (oroszul Strielzi vagy Strelzi, azaz, lövők) Iván Vasilievits olta, ki őket a' 16. száz. utolsó felében alkotta, Nagy Péter országlásáig az orosz czárok testőrzoí, 's egyszeresmind az ország őszes állandó gyalog katonái voltak. Sok szabadsággal bírtak, de hadmesterséget nem tudtak és fenytiket nem esmertek, a' honnan gyakori lázadásaikkal olly rettenetesek voltak a' czároknak, mint a' janicsárok a' szultánoknak. Nagy Péter eltörölte őket 1697,

mivel ellene is pártot ütöttek, néhány ezeret kivégeztetett 's a többbit Astrachanba száműzte. Midőn itt se nyughattak, 1705 egészen szétszórattak és semmisítették.

STRELITZIA REGINA, vagy juncea, pompás virág, 's virágházaink legritkább 's legszebb ékességeinek egyike, nevet Bankstól kapta III György feleségének, ki mecklenburg-strelitzi herszégkisasszony volt, tiszteletére. Strelitzia többféle van. Honya a' jó reményfoka. Linné csak egy nemét esmeri, mellyet Heliconia albanak nevezett; e' most Strelitzia augusta nevet visel. A' Strelitzia juncea, melly a' pentandria monogyniahoz tartozik, 5 l. magas növény. Tulajdonképi levele nincs. A' Strelitzia augusta magasabb.

STRETTO, hangászatban az időmérték siettetését jelenti; *Stretta* kifejezéssel pedig legujabb időkben azon sebesebb időmérték bélyegzetetik, mellyel az operákbéli énekdarabok végződnek.

STRIXNER (Nepomuk), jeles mivész, ki a' könyomást (lythographia) létalaposan kimivélte, szül. 1782 Altöttingenben, a' mesteriség elveit Wasserburgban Eichorn szobrásznál tanulta; 1797 Münchenbe ment, hol előbb Mitterertől rajzot, utóbb Doraertől 's Manulichtól rézmetszést tanult. Midőn Aretin báró a' könyomásnak valódi mivészi tárgyakra fordítása végett Sennefelderral egyesült, 's első próbául Dürer imádságos könyve választatnék, e' munkát Str. vállalá fel, melly bámulásig jól sikerült. Jeles részt vett a' *Les oeuvres lithographiques* (72 füzet) czimű munka kiadásában is. A' tusmód általa tökélyesült; a' pennarajzmódot a' krétarajzmóddal szerencsésen egyesíté. Legféayesb foganatját láthatni ennek azon 1821 megjelenet lapokban, mellyeket a' müncheni és schleisheimi képtárakbéli festemények után rajzolt. A' képző mivészségek bécsi academiája 1812 tagjának nevezte.

STROGANOFF, jeles orosz nemzetség, melly mind a' régibb, mind az újabb historiában dicséretesen emlittetik. Két ágra oszlott, u. m. grófra és báróira. Miadkettő Stroganoff Anika hires kereskedőtől és jószágbirtokostól származik, ki Solwysegodzka nevű lakhelyéből, a' 16 száz. Sibiériának felfedeztetését és meghódittatását eszközlé. A' Kama és Dvina közt már a' 15 száz. több Orosz telepedett meg, prémbőrök cserélése végett; ezek közt voltak Stroganoff Jakoff és Grigorij Joannikijeff v. Anikin kereskedők, kiknek attya a' Waitsegdánál sófőzéseket alkotván, igen meggzagodott és feltalálta az Uralon keresztül Sibiériába vivő kereskedő útát. Ivan czár a' két Stroganoffnak ajándékozta a' Kama mentében Permtől a' Sülvafolyóig terjedő 's a' Tsussova partjain e' folyó forrásáig nyuló pusztahelyeket; megeengedte, hogy bátorságokra várakat építsenek a' siberiai és nogai rablók ellen, magok költségén pattantyusokat 's katonákat tartsanak, minden szabad embert befogadhasanak, a' permi helytartóktól függetlenek legyenek, gyarmatokat, sófőzéseket 'st. alapíthassanak. A' munkás és gazdag Stroganoffok 1558 a' Tsussova torkolatjához közel Kankor városocskát, 1564 Kergedan várát építették, 's több ostrogot alkottak az említett folyóknál. Tulajdon seget tartottak, 's tulajdon törvényhatóságok volt; 1572 elnyomták a' Tseremissek, Ostjakok és Baskiok lázadását; védték Oroszország éjsz. keleti részét. Miután ezen uralkodó kereskedők az Ural kősziklalánczáig kiterjeszkedtek 's Sibiéria mongol hódítója, Kutsjum, a' Stroganoffok telepítményeit a' Kamánál leroutani szándékozott, szabadságot kértek, hogy Sibiériában várakat építhessenek. Ezt megnyerték 30 Maj. 1574 's ajándék-levelet kaptak az ellenséges tartományra. A' levél foglalatja többek közt ez: hogy, Stroganoff Jakoff és Grigorij a' Tobol partján megtelepedhetnek, Kutsjummal hadat viselhetnek, vas, réz, czin, ón, bűdöskő 'sat. bányákat kezhetnek. E' had sulya mindazáltal holtok után öccsekre Semenre, 's unokaöcs-

cseikre, Maxim Jakovleffre és Nikita Grigorjefre maradt. Az okos Stroganoffok 5 merész haramiának, a doni Kozákok fellázadt hetemánjainak, becsületes szolgálatot ajánlottak, intvén őket, hogy keresztény bajnokokhoz illetlen életekről mondjanak le, ne legyenek haramiák, hanem a fejér czár katonái, 's Nagypermet és a kereszténység keleti határait védjék. Erre a Kozákok vezére, Jermak 's társai a Stroganoffokkal kezét fogtak, kik 840 főből álló sereget állítanak ki, melly csak hamar néhány ezerre szaporodott. Stroganoff a' vezérnek pontosan leírta Sibiériát, 's utmutatókat és hajókat adott mellé. Jermak bemenvén Sibiériába, 3 ütközetben megverte Kutsjunot az Irtsinnél 's megvette Sibir nevű fővárosát 26 Oct. 1581. (L. SIBERIA.) Vö. Müller *Sibirische Geschichte* és Karamsin *Russische Geschichte* 9-dik köt.

Anikának maradéka Stroganoff Gergely báró (1826 oltá gróf) orosz csász. titkos tanácsnok, 1827 oltá a' birodalmi tanács tagja, 's ama fontos, eleitől alapított sófőzések és vasbányák tulajdonosa a' permi kormánytságban. 1805—8 Madridban, aztán Stockholmban, 1821 legsúlyosabb környülállások közt Konstantinápolyban követ volt, hol rettenthetlenségével 's a' Görögöknek és görög egyháznak a' divan elleni bátor védésével Oroszország és egész Europa előtt nagy tiszteltetést szerzett; a' mindazáltal hamis hír, 's nem igaz, hogy a' reis-effendivel folyt levelezésében a' portát fenyegette volna, mivel mind az, a' mit S. tett, csak annak sürgető és ismételt előterjesztése volt, hogy a' porta a' bűnöt az ártatlannal együtt a' neki dühödöt Törökökkel megszároltatni ne engedje; 's az, hogy előterjesztésekkel, olly berzasztó tetteknek, mint volt t. k. a' patriarchának 11 püspökkel való felakasztatása, azon hatalmasságnak, melly a' szent szövetség alapítói közé tartozott, követe elejét vegye, ellenmondhatatlanul helyes és igazságos cselekedete volt Stroganoffnak, de nem fenyegetés. Azzal is vádolták, hogy a' diplomatai formalitástól eltávozott; igaz, de hol naponként ezerek élete forog veszedelemben, ott nem lehet helye a' lassu folyamatu értekezésnek; azonban a' diplomatai formalitas belső valóságától S. éppen nem távozott el. Bizonyítja ezt egy Danesi nevű Görögért való közbenjárása. Ezen orosz követségbankos ugyanis, mint gyanus, megfogott, bár ártatlan volt, 's minden per nélkül kivégeztetett volna, ha S. olly nyomosan nem szolt volna érte, hogy szabadsága visszaadott. Hanem 4 nap mulva, midőn Danesi éppen az orosz ministernél volt, háza a' janicsároktól bekerített 's elfoglaltatott; Danesinek újra el kellett fogatnia. E' tudára adatott az orosz követnek, kinél oltalomért eszedett Danesi. A' követ panaszt tett az erőszakoskodás miatt, de a' porta nem szünt meg Danesit kikivánni. Hosszas értekezés után oda vitte a' dolgot Stroganoff a' reis-effendinél, hogy e' megígérte Danesinek mindenkorai visszaküldését menedékebe, ha Danesi a' vallatásra megjelenend, 's ott várja el, míg a' bírák bűnösnek vagy ártatlannak ítélik. Erre Danesi az orosz követségi titoknoktól kísértetve, megjelent a' vallatáson, de azonnal lánczra tétetett 's elzártott. Stroganoff titoknokja által ismét panaszt tétetett a' reis-effendinél, hogy nem tartotta szavát 's Danesit visszaküldetni kívánta. De a' reis-effendi mindent megtagadott. Erre S. maga ment el a' török ministerhez, de hasonló tagadó választ kapott. Ekkor a' nagyvezérhez ment, a' mi szokatlan volt. Hanem e' se teljesítette kérését, melly esetre S. már előre készen lévén, azt kívánta a' nagyvezértől, hogy a' nagyurnak írásbeli előterjesztését nyujtsa be, mire a' büszke Török azt felelte, hogy a' nagyur semmi levelet se vesz el az orosz követtől. S. azonban a' levelet a' tolmács által lefordittatta, de ismét nem fogadta el. Erre ott hagyta S. a' ministert, mondván, hogy nem szolgál úgy a' nagyurnak, mint tartoznék. Egy szempillantást se lehe-

tett elveszteni. Danesi kivégeztetése minden perczen végrehajthatott. A' nemes lelkü 's merész S. tehát eltökélé, hogy a' nagyurnak mikor a' mecsettől haza menend, titoknokja által a' levelet áltadattja, a' titoknak oly magasan tartván fel azt, hogy a' nagyurnak észre kellett vennie. A' nagyur elvette a' levelet, 's a' lett következése, hogy az ártatlan Danesi elbocsáttatott, dé Magnesiába száműzetett 's Boliban szorosan szem alatt tartatott, honnan csak Minciaky statustanácsnok, későbbi követ, Konstaatinápolyba 22 Jan. 1824 lett megérkezte után nyert szabadságot visszatérhetésre. Báró S. ezen szélveszes időben többször veszedelemmel fenyegettetett az ázsiai dühös katonapórnéptől. Midőn tehát 12 Maj. 1821 költ notájára, melyben a' török országlás egyezés elleni cselekedeteinek ellenmondott, elégtételt nem kapott, bár több izben megújította is azt, végre kinyilatkoztatta, hogy ha előterjesztése 26 Jul-ig sikertelen maradand, a' birodalmat oda hagyja. Semmi feleletet se kapván, bár az orosz hajókra tett embargo semmisítettett, mivel a' keresztény templomok visszaadására nézve rendelés nem tétetett, S. a' követség tagjaival hajóra ült 9 Aug. 's Odessába evezett, hol különös tisztelettel fogadtattott. A' császár maga is kinyilatkoztatta megelégedését Witepskben találkozáván vele. Még fényesebb volt Pétervárában fogadtatása a' császárnéktól, 's a' felsőbb és alsóbb közönségtől. Lemondván hivataláról, 27 Aug. 1824 Ribeaupierre ment helyébe követnek. Erre S. konstantinápolyi kellemetlen helyezete által megromált egészségének helyreállítására Csehországba ment ferdeni; innen Hollandon keresztül Parisba utazott, honnan feleségének 1825 történt halála Pétervárába visszatértette. A' császárt Moskauba kísérvén koronázásra, grófságra emeltetett. Ezután egy ideig Dresdában lakott, hól Ega grófnéval házasságra lépett. 1827 ismét status- szolgálatot vállalt. Képét láthatni Gustav Hippius, esthlandi ügyes portrait-festőtől. — Stroganoff fia, Sergei, gróf Stroganoff leányával 's gazdag örökösével lépett házasságra. Második fia, Sándor, csász. szárnységéd, a' 8 Mart. 1817 alapított mineralogiai társaság előlülője Petervárában. Harmadik fia, Elek, a' bécsi orosz követségnél visel hivatalt. — Említetést érdemel még e' nemzetségből Stroganoff Sophia grófné, szül. Golützin hercegné, ki tagja az orosz gazdasági társaságnak 's 1824 Pétervárában oskolát állított fel, melyben parasztjai bányaugyelők-ké neveltetnek, hogy a' permi kormányásban 's másutt lévő bányáinál hivatalra léphessenek. Azolta a' tanítás tervét annyira kiszélesítette, hogy bányászágon kívül mezzei gazdálkodás és mesterségek is taníttatnak benne, 3 különböző osztályban, mezei gazdákká, tisztartókká, kézi mesterekké 's felvigyázókká. A' tanulók száma 300.

STROMBECK (Károly Fridrik) lippei titkos tanácsnok, a' wolfenbütteli közös fő feljebbviteltörvényszéknél tanácsnok, adótanácsnok 's a' braunschweigi hercegség rendei kisebb választottságának és több tudós társ. tagja, szül. Braunschweighan 16 Sept. 1771, legregibb patricius nemzetségből. 1799 a' gandersheimi apátasszonynak, hercege testvérenek, udvari és apáti tanácsnoka lett, mivel a' jennai szerencsétlen ütközet után Alsen szigetre szaladt, de oly ügyesen tudott alkudozni az új országlással, hogy az apátnénak szabad visszatérhetést 's birtokainak teljes használatát eszközölé. Korábbi parisi utazásakor a' francia törvényekkel megismerkedvén, az új országlótól elébb az eimbecki ujonnan alapított kerületi polgártörvényszék, aztán a' cellei feljebbviteludvar előlülőjévé neveztetett 's a' vestfaleni korona-rendel tiszteletetett meg. Hivatalában sok jót tett, igazi hazafiui hűséggel viselvén azt. Napoleon uraságának vége lévén, Wolfenbüttelbe vonta magát. Éppen azon gondolat foglalatokodtatá, hogy az éjszakai földszark felé utazzék, midőn Pauline lippei fejedelemnéől főfeljebbviteltanácsnokká neveztetvén, feltétele semmisítte-

tett. Ismét behuzatván az élet zajába, elébbi munkásságával sokat használt az országlásnak, mellytől titkos tanácsnökká tétetett 's mint igaz hazafi a' braunschweigi rendektől a' kisebb választottság tagjává választatott. Azonban tudományokkal is foglalatoskodott, minek tanúi e' munk. Ovid *Remedia amoris*-ának (Götting. 1795), *Tibullusnak* és *Propertiusnak*, *Tacitusnak*, *Sallustiusnak*, *Vellejusnak* fordításai; továbbá *Formulare* und *Anmerkungen zu der westfäl. Processordnung* (1810); *Über die Organisation der franz. öffentlichen Gerichtssitzungen* (1809); *Handbuch des westfäl. Civilprocesses* (1810); *Rechtswissenschaft der Gesetzgebung Napoleons* (1811); *Beiträge zur Rechtswissenschaft Deutschlands* (Götting. 1816); *Geschichte eines allein durch die Natur hervorgebrachten animalischen Magnetismus*; *Fürstenspiegel* (Braunsch. 1824); *Entwurf eines Strafgesetzbuches für ein norddeutsches Staatsgebiet etc.* (Braunsch. 1829); és *Hennig Braband, Bürgerhauptmann der Stadt Braunschweig und seine Zeitgenossen* (Halberst. 1829.) Válogatott 's számos könyvtár, a' képző mesterségnek gazdag kincse 's jeles geologiai és mineralogiai gyűjtemények diszesítik lakát. Eltét bővebben l. a' *Zeitgenossen*, 19-dik füz. 141—170 l. — Testvére, Fridrik Henrik, szül. 2 Oct. 1773, halberstadti titkos igazságtanácsnok, *Ergänzungen des allgemeinen preusz. Landrechts* (3 kiad. Leipz. 1828); *Ergänzungen zur allgemeinen preusz. Gerichtsordnung* (3 kiad. Leipz. 1828); *Ergänzungen zur allgemeinen Hypotheken- und Depositatordnung für die preusz. Staaten* (4 kiad. Halberst. 1829); *Ergänzungen zum preusz. Criminalrechte* (4 kiad. Berl. 1829) 's más munkáiról dicséretesen esmeretes.

STRONTIANFÖLD. Nevét Strontiantól kapta Scotországban, hol találtatott legelőször, szénsavval egyesülve, egy Strantianit nevű ásványban. Csak 1793 mutatták meg Klaproth és Hope, hogy tulajdon ásványemet foglal magában. A' természetben ritkán jó elő 's ekkor is vagy bűdöskő-savval vagy szénsavval egyesülve. Tisztán ugy lehet reá szert tenni, ha a' Strontianit szénporral megégettetik. Olvaszthatlan, vízzel megfecskenkdvé tűzbe jó 's fejr porrá szétomlik, melly, ha tartozó mennyiségű vízbe kevertetik, kristályos tömeggé keményedik meg. Ize csipősebb, mint a' mészföldé, de nem mérges.

STRUBE (Dávid György) egy a' leghiresebb német törvénytudók közt, szül. 16 Dec. 1694 Celleben. Halleben 's Leydenben tanult, beutazta Hollandot, Francia-'s Angolországokat, 1720 Hildesheimban tartományi syndicus lett, aztán pedig a' consistoriumnál és udvari törvénytudóknál kapott hivatalt, 1740 mint titkos igazság-és országlástanácsnok Hanoverbe ment; 's 1758 ugyanitt cancellaria igazgatója lett, melly hivatalában vicecancellarius czímmel mh. 1775. Hivatalában becsültetett 's mint író nagy hirtszerzett. *Nebestunden-je*, *Rechtliche Bedenken-je* teljeseek historiai és törvénybeni tudóssággal, nagy tapasztaltsággal 's józan ítéllettel.

STRUCZ, madárnem, mellyhez rövid 's repülésre alkalmatlan szárnyu, külön és szabadon álló lábujju, szárazon élő legnagyobb madarak tartoznak. Ide tartozik nevezetesen a' Strucz, melly minden madarak közt legnagyobb, annyira, hogy lovan ülő ember feje tetejét éri orrával. Feje kicsiny, szemei hoszukások, 's formájokra és szempilláikra nézve inkább emberi, mint madárszemekhez hasonlítanak. Repülésre kicsiny szárnyai futását igen segítik. Czombja olly vastag, mint emberé; lábaiban felette nagy erő van; mindenik lábán két előreálló ujai 's hátul kevésé kiálló bokacsontja van. Feje 's czombja meztelen, torka 's nyaka verhenyes fejr, csillámló szőrű, egész testén fejrrel 's sziürkével elegyes fekete tolla van; legszebbeknek tartatnak pedig farkának fodros tollai. Afrikában és Arabia

homokos pusztáin seregestől lakik, pálmagyümölcsel 's másnövényekkel él és sokak állítása szerint soha se iszik; eledel nem létében köveket és érczeket is elnyel; évenként mintegy ötven toj, melyek akkorak, mint kis gyermek feje; néha évenként többször költ; tojásain éjel ül, nappal a' nap melegére bizza, homokba kaparván be. Hangja kellemetlep 's nyögéshez hasonlít. Igen félnék, 's ha embert lát, futással menekszik; ha pedig nem kerülheti ki a' vadászokat, fejét, mint legféltőbb részt, bokorba dugja 's ekkor agyon veretik. Szeldithető 's Afrikában némelly népektől seregestől tartatik, melyek husát 's tojását megesszik, ennek héjából, melly idővel igen megkeményedik, csészéket 's ivóedényeket készítnék, meleg vérével csinálják. Bakkőr vastagságu bőrét különbféleképen használják; nyakán 's hóna alatti szőréből posztót 's kalapokat készítnék, igen szép tollaival pedig még Európában is nagy kereskedés üzetik. Ezeket a' Törökök turbánjokon, az eurpai asszonyok kalapjokon viselik ékességgül. Ha a' struczot ugy lehetne igazgatni tutasában, mint a' lovat, felette hasznos volna, mert olly erős és olly sebesen szalad, hogy a' rajta ülő ember lélekzetet is alig vehet.

STRUENSEE és BRANDT szerencsésök, de még inkább közös végveszélyök által lettek ismeretesek. — Struensee (János Fridrik gróf) szül. 1737 Halleban, hol atyja predikátor 's végre Schleswig és Holstein herczegségeben fő superintendens volt, anyja a' dán királyi udv. fő orvos Anel Károly egyetlen leánya. Már kis korában nagy észtehetséget mutatott; 1757 orvosdoctor lett. Ezután atyjával Altonába ment, ki oda predikátornak hivatott. Itt igen széles orvosi praxist nyert, megesmerkedett Rantzau-Aschberg gróffal 's az utóbb gróffá lett Brandttal, kik későbbi sorsába külön módokon bonyolódtak, 's egyik buktának eszköze, másik részese lett. Mint orvos, a' korona herczeg fő udvarmesternéjének, Perkenthin titk. tanácsnok özvegyének barátságát is megnyerte, kinek ajánlatára 1768 a' király fő udv. orvosává lón, 's azt német, - francia, - és angolországi utazásiban mindenütt kísérete. Alig vevé el VII Keresztély Karolina Mathilda angol herczegnét, csak hamar nagy hidegség támadt a' királyi házaspár közt, melly majd nyilvános eléguületlenséggé vált. Juliana Maria özvegy királyné (Braunschweigi herczegasszony) síjának, Fridrik koronaörökösnek (megh. 1805), a' király mostoha testvéreinek javára iparkodott használni e' körülményt, 's cseljaira okosan meg tudá nyerni a' nemzetet, kiváltképpen pedig a' nemességet. A' koronaherczeg (most dániai király) születése még inkább nevelé az uralkodó és özvegy királyné közti meghasonlást. VII Keresztély sem bira nője iránti egykedvüségén erőt venni, noha az jobb sorsra érdemes vala. A' király visszatértekor még világosabban mutatkozott a' nyilvános eléguületlenség. A' nemzet két fő szakadásra oszlott. A' számosabb részt, mellyet ministerek 's legfőbb kormánytisztkek gyámolítának, a' király kedvenceze, az ifju Holk gróf vezérlé. Az özvegy királyné pártja Friedensburgban egyesült. Az ifju királyné azt reménylé, hogy a' király kegyét 's rangjához illó tiszteletet csak Holk gróf eltávoztatása által nyerheti vissza. Holk ellenben mindent elkövetett, a' király és királyné közti villongás öregbitésére, 's mivel azt hitte, hogy Str. a' királynét épen ugy gyűlöli mint ő maga, rá vette VII Keresztélyt, hogy helyette a' királynéhoz mindenkor Struenseet küldene. De épen ez vala Holk szerencsétlensége. A' király Struenseet mind inkább megkedvelé, 's a' királyné, ki e' cserét észrevette 's az előbbi kegyencz viseletét az ujnak alázatosságával egybehasonlítá, ugy vélekedett, hogy Struenseenek fáj, hogy őt gyakori jelenlétével keseríteni köteles. Ezenkívül lassanként társalkodásához szokott, 's előbbi utalátát észtehetségének 's esmereteinek csodálata váltá fel.

Ekkor tájban him'öt óltának a' korona herczegbe 's a' királyné Struenseenek e' szolgálatért megigéré, hogy a' herczeg nevelőjévé teendő. A' himlőzés szerencsésen sikerült, mire Str. megnemesített, conferentia:is tanácsnokká 's 1500 tallér díj mellett a' király és királyné olvasójává nevezetett. E' tiszteben annyira megnyerte a' fejedelmi pár bizodalmit, hogy őket összebékéltetné. Most kettős tüzzel folytatóta Str. dicsvágya terveit. Hogy Bernstorffot mind inkább eltávolíthassa, Rantzau-Aschberg grófot ajánlá. Holk helyére Brandt Enewold lépett mint játékszinek igazgatója és maître des plaisirs, 's grófságra emelteték. Utóbb Bernstorff grófnak tudára adaték, hogy szolgálatjára tovább szükség nincsen. E' tiszteletre méltó statusminister megbuktatása után a' többi utált statusisztek is elbocsáttatták, 's helyeiket St. és a' királyné baráti tölték be. Egyedül gróf Schimmelmann, ki elég okos vala magát egyik felekezethez sem csatolni 's a' legnagyobb crisis alatt Hamburgba vonult, nem osztozék tisztársai sorsában. Az özevgy királyné mind ezen történeteket csendesen nézé Friedersburgból, 's mindenek iránt, kik a' ministeri változás által szenvedtek, sajnálkozást mutatott. Végre diadalmaskodott az ifju királyné. A' király most ismét szereté, becsülé; Str. nagy kegyben volt nála, mellyet ez minden módon feltartani iparkodott. Azért a' királyt minden társaságtól elvonni törekedett, 's Brandtra vala bizva, hogy a' királyt szüntelen kéjtöltések által foglalatoskodtassa. Ez életmód szinte ugy innyére volt a' királynak, mint Str. terveit elősegíté. Leginkább azon volt, hogy a' király személyesen egy ministerével se tanácskozhassék. 1770 olly történet adta magát elő, melly által a' dániai kormányalkotmány egészen megváltozott 's az egész hatalom az ifju királyné és kedvenceze kezére jutott. A' király t. i. Str. izgatására eltörlé a' statustanácsot, 's helyébe egy conferentialis biztosságot állított, melly a' különféle kormányágazatok igazgatóiból állott. E' biztosság tagjai azonban nagyon szoros korlátu hatósággal bírtak; tetszés szerint összehívtattak 's ugy el is bocsáttattak; rangjok, címök, befolyásuk nem volt. A' nemesség, mellynek előbb a' statustanácsban széke és szava volt, ennek eltörlését jogai csonkításának tekintette, 's elvégzé a' kegyencz megbuktatását, ki a' királyt arra vette. E' párttal tartott Rantzau-Aschberg gróf is, ki statustanácsnokságától megfosztatván, tekintetét 's befolyását is elvesztette. Str. ellenben mindent elkövetett hatalmának erősítésére, 's hogy jobban czélt érhessen, oda bírá a' királynét, hogy a' cabineti dolgok vezetését részére eszközölné ki. Cabinettitoknok Panning, ki tisztséget orosz befolyás által nyerte volt, elbocsáttaték, az öreg ministerek is egymás után eltávoloztattak, az egész polgári alkotmány új formába öntetett, 's minden ügy a' király nevében, a' körüle sündörgők által folytattatott. Azonban Str. sem elég okossággal sem szilárdsággal nem bírt hatalma megalapítására. Bátorsága, mellyet eleinte vakmerőségig vitt, legott szorongásra változott, mihelyt valamely rendszabása ellenmondást talált. Tervei számosak és különfélék valának, 's noha a' kül dolgokat józan politika szerint vezette, rendszabásai a' belső igazgatására nézve korántsem felelték meg a' felvett czélnak. Javitai akart a' közjóvedelmek dolgán, az adót kevesíteni, olly kézműveket, mellyek Dánia földjéhez 's éghajlatához nem férték, szoros korlátok közé venni, a' haszतालान् évdijakat eltörleni, a' földmívelést emelni kívánta, oda ügyelvé, hogy minden helyes arányba vétetvé, az adó kész pénzzel fizetessék. Változtatni akart az igazságszolgáltatás is, a' perlekedés folyamát rövidíteni, a' hadi erőt vizen és szárazon nagyobb költség nélkül raporitni törekedett. Azonban legkedvesebb terve a' nemesség megalazása, az udvartól eltávoloztatása 's örökös hivatalainak 's elsőséginek megsemmisítése volt. Új statusgazdálkodást vitt be. Sok ud-

vari tisztségek megszüntettek, évdíjak elvonattak, a királyi cselédek száma megkevesítették, sok legnagyobb 's alsóbb tisztek elbocsátattak. Az admirális, adó és kereskedőség collegiumi eltöröltettek 's helyettük biztosságok neveztek. 1771 egy cabineti parancs által a kopenhageni városi tanács megszüntetett, 's helyébe két polgármester állított. Az idegen miniszterek jogai keskenyebbre szabattak, a lovas testőrök elbocsátattak, 's helyök 300 vasas által pótoltatott. E' rendeletek sokakat fosztának meg kenyerüktől 's a nép elégtelensége nőtön nőtt. Azon utóbb csak ugyan létesült terve, melly szerint a parasztság robotolását eltörlení, 's helyette pénzbeli haszonbérlest bevinni iparkodott, oly hatalmas ellenmondásra talált a nemességnél, hogy róla letenni kénytelenült, noha azt először próba gyanánt csak a korona jószágain akarta behozni. Azonban Str. rendkívül pontos volt mind ministeri tiszte teljesítésében, mind a korona herczeg nevelésében. A király napról napra egykedvűbb lón a közdolgozók iránt, ideje szüntelen egymást váltó kéjelgés közt folyt el, 's szellemi ereje szemlátomást gyengült. 1771 Juliusban egy herczegnét szült a királyné, 's mivel tudta, micsoda híreket terjesztének róla erre nézve Friedensburgból, félni kezdett, hogy ezen híreknél fogva a kivívott hatalomtól megfosztatik. Ha a szerencsétlen fejdelemné sorsa, melly ekkor egyedül Struenseetől függött, mindenkit sajnálkozáásra gerjesztett, ugy ellenben a miniszternek, ki ekkor hatalmával legrutabbul visszaélt, gyalázatos viselete, köz utalatot érdemelt. Nagy szerencséjétől elrészegülve, 's dicsvágyától elvakítva, csak arról gondolkodott, hogy nevét a dán nemesség lajstromaiban láthassá, 's ezért gróffá téteté magát; 's mivel ezzel még be nem érte, kedvéért egy cabinetministeri méltóság állított, mellyel nagyobb tekintet kapcsolaték össze, mint millyennel valaha dán minister bírt. Fel lón hatalmozva oly parancsok írására, mellyeket a királytól csak szóval vett, 's királyi aláírás nélkül ezeket minden megyéhe küldözheté, de cabineti persét alatt, 's ugy hogy ezek kivonata minden vasárnap este a király elibe terjesztessék. Ebben ellenségei a királyi tekintet eltörlésére törekvést sejdíték. Használák a sajtószabadságot, mellyet, hogy a nép kedvébe jöhessen, maga hozott vala be; botlásait nyilván, 's nem kedvező fényben ábrázolák, sőt a királyné ellen is leggonoszabb vádak hintegtetének. E' miatt majd megszorították a sajtószabadság. De a nép, melly már fel vala gerjesztve, naponként nyugtalanabb lett. St. baráti hidegülni kezdének. E' fenyegető 's veszélyes körülmények közt elhagyá szilárdsága, 's nyugtalanosága legmagasb fokra hágott, midőn azon 300 matröz közt, kik Norvegiából Kopenhágába hoztak, lázadás ütött ki, melly lázadást a ki nem fizetett zsold okozta. Most már a kopenhagai politziát parisi lábra akará állítani; ez által még több ellenséget szerzett; a fővárosi nép gyűlölete naponként öregbült 's majd nyilván ki is tört. Igy helyzete minden órán veszedelmes lón. Az angol követ, ki előre látta, milly következményeket szülend a' kedvencz bukása, a királyné iránti figyelemből iparkodék Str. elmozdítását siettetni; de a királyné attól tartott, hogy akkor ellenségei a királyt részükre vonván, őt eddigi hatalmától megfosztandják. St. látta, hogy félelmét ellenségei előtt többé nem titkolhatja. Minden rendelést megtett, hogy személyes bátorságát védje. A királyi palota előtt 's más nyilvános helyeken az öröket megkettőzteté, a város több részeiben ágyukat szegesztete ki, 's minden ezrednek 6000 töltést osztatott. E' rendszabások azonban rossz következeteket szültek. A közönség ugy ítelt, hogy St. érzí, hogy a nevezet megsértette; a királyi tekintet most megvetetett, 's a minister tekintete csak egy oly árnyékképnek látszott, mellynek majdan enyészni kellé. Végre elérkezett a rég rettegett csapas.

Bámulva hallá a főváros népe Jan. 17. 1772, hogy éjjel az ifju királyné, Struensee gróf és öccse, Brandt és ezek párthivei mind elfogattak. Előtteni este bál volt az udvarnál 's Str. régi ellenségének, Köller ezredesnek serege állá őrt a vár körül. Az ifju királyné mit sem gyanítva, sokat tánczolt 's éjjel utáni 1 óraker Fridrik herczeggel, (az özvegy királyné fíjával) rekeszté be a mulatságot. 3 óraker Köller bebocsátá tisztjeit, azt mondvau, hogy a király parancsolta nője elfogatását. Ezek engedelmeskedtek 's vasasok vevék körül a palotát. Most Rantzau-Aschberg a király hálószobájába ment, zavarba hozta az udvariakat, felköltö a királyt, 's a nélkül, hogy gondolkodni hagyná, azt mondá neki, hogy élte veszélyben forog. „Mit tegyek?“ — felele a király — „fussak? Segitsen; tanácsoljon!“ — „Irja alá ezt“, mondá Rantzau, „'s fejedelmemet és háznépét megszabadítom.“ — Már kezében tartá Keresztély a pennát, de elejté azt, midőn neje nevét megpillantá. Végre engedett, 's kiadá a gyászos parancsot. A szerencsétlen Mathilde Kronenburgba kísértették. Str. elítélése végett egy leginkább ellenségeiből álló rendkívüli biztosság üle össze. — Julianának nem vala célja a koronát Fridrik örökös herczegnek megszerezni, hanem maga akart kormányi befolyást nyerni, a nemzeti kormányformát megváltoztatni, gyűlöletét 's boszuját az előbbi hatalmason, ki az országot nagyai iránt olly kevés okosságot, mérsékletet és kiméltést mutatott, kitölteni, szenvedett sérelmeiért feláldozni, 's egyszersmind az ifju királynénak, kinek fiatalsága, szépsége, befolyása st. által magát hátrátéttetve látta, a kölcsönt visszaadni. — Struenseevel legnagyobb keménységgel bántak. A királyi ügyvéd vádlevele, melly legzabolatlanabb kifejezésekkel volt feltéve, 9 pontból állott. Fogsága első heteiben sorsának változását reménylé Str., de majd szorongás és nyugtalanság fogá el, 's így Münsternek és egy másik papnak, kik Mar. 1. 1772. meglátogatták, könnyű lón őt a hit vigasztalásával gyámolítani 's ezek segíték, hogy szenvedéseit erős szível 's lemondással viselje. Midőn kihallgatták, pártfogó ügyvéde egy rövid mentő irattal iparkodék a vádpontokat egyen kívül, melly a király iránti illetlen viseletet tárgyzá, megczáfolni. Ezt Str. maga is alaposnak esmeré, 's királya kegyelmére bizá magát. Str. kicsapongó volt, mindenek felett szerette az életet 's megvállott egy olly vétket, mellyet nem követett el 's mellyet be sem leheté bizonyítani. Azonban az udvar azt végezte, hogy Str. gyalázatos halállal müljon ki, minden előterjesztések félre vettettek, 's Apr. 25 olly ítélet hozaték: hogy megérdemlett büntetésül, 's más hasongondolkodásnak példájául és retentésül, grófi és egyéb méltóságaitól megfosztva, feje 's jobb keze vágatassák le, teste felnégyelve kerékre tétessék, feje pedig kezével együtt karóra szurassék. Midőn más nap Münster tudtára adá, hogy a király ez ítéletet minden pontjaiban megerősítette, 's hogy kivégzésére Apr. 28-ka rendeltetett, legnagyobb lelki csendességgel hallgatá a szerencsétlen, 's csak a meggyalázó körülmények keseríték. Midőn a vesztőhelyre fellépett, ezt mondá Münsternek: „ugy hiszem, kik szerencsétlenségemet siettették, azt jóra törekvésből cselekedték.“ Még azon kint is ki kelle állnia, hogy barátját Brandtot előtte kivégeztetni lássa. — Más körülmények közt Str. bizonyosan a legnagyobb ministerek egyike leheté vala. Tervei néha igen jelesek valának, de nem illettek az időhez és nemzethez, 's kivitelökre kevés okosságot fordított. Minden személyes dicsovágya mellett is mindig szem előtt tartá a nép és király javát, ki gyengébb volt, semmint ministerét megfoghatta, gyámolította és vezethette volna. — Brandt Enewold, egy előkelő dán nemes ház ivadéka, előbb királyi komornyik, egy a királyhoz (Maj. 1. 1768) írt levélben többeket a királyt környező nagyok közül utálatba 's gyanuba akart hozni, pél-

dául Holk grófot 's masokat. *) Egykor bizonyos szóvita alkalmával a' királyt nem csak illetlen kifejezésekkel sérteni vakmerőködött, hanem istentelen kezét fejedelme személyére is emelte. Bár ez valóban nagy véték volt, mégsem lehetne többé annak megbüntetéséről szó, mi után a' király elengedte. Halálos ítélete fő pontjaiban Struensée-vel egyezett. — A' királyné az angol udvar ellenmondására szabadon bocsáttatott, de az országból kitakarodni kinszerített 's Cellebe vitetett. (L. KAROLINA MATHILDA). — E' per vallatási jegyzőkönyvei még mind ekkorig pecsét alatt elzárva hevernek. Ez időszakot legpontosabban leírta HÖST (l. e.) *Der Geh. Cabinetsminister Graf Struensee und dessen Ministerium* (dán nyelven Kopenh. 1824, még bővebb a' német kiadás 1826). — Az *Authent. Aufklärungen über die Gesch. der Grafen Struensee und Brandt* című munka (Germanien 1788) se nem tökéletes, se nem hiteles. Sok újat és fontosat közölnek *Mémoires de Falkenskiöld* (Par. 1826). F. (szül. 1738, mgh. Lausanneban 1820) Str. idejében dán tábornok volt, holtiglani fogságra Munkholmba küldetett, de öt év múlva szabadságát vissza nyerte.

STRUENSEE (Károly August) porosz statusminister, veres sas rend vitéze 'st., az előbbinek testvére, szül. 1735 Halleben. 1757 a' liegnitzi academiában philosophiát és mathesist tanított. Háboru miatt kevés tanítványa lévén, elég időt nyert, hogy a' mathesisnek a' hadakozásra alkalmazását tanulhassa 's már 1760 kiadá *Anfangsgründe der Artillerie* című munkáját. Ezzel II Fridrik kezét úgy megnyerte, hogy több fiatal tisztet küldene hozzá tanulni 's fizetését megjobbítaná. 1771—74 kiadá *Anfangsgründe der Kriegsbaukunst* című könyvét 3 köt., mely akkoriban e' lémben egész Németországban első volt. 1769 testvére nógatására Kopenhágába ment, hol dán törvény-tanácsnok lett, mely hivatalát olly buzgósággal vitte 's minden szemrehányás ellen úgy meg óvá magát, hogy öccse megbukta után szabadon bocsáttatnék hazájába. II Fridrik kegyesen fogadá 's a' liegnitzi academiában egy üres tanítói székkel kínálá meg, de ő tudományoknak akarván élni, jószágára vonult. Itt kiadta Pinto statusgazdálkodást tárgyozó munkájának fordítását 1776, saját értékesítésit 1777, ugy a' főbb europai statusok kereskedésének leírását is. Mély belátásu munkássága által csak hamar igen emelkedett a' kereskedés, 's ennek köszönhető, hogy 1782 mint fő finansziari tanácsnok 's tengeri kereskedés igazgatója Berlinbe hivatnék. Itt is belátással 's rendkívüli buzgalommal tünteté ki magát, a' megcsökkenet kereskedést felemelte, 1789 megnemesítettet, v. Carlsbach praedictumot nyert, 's 1791 érdemeiért statusminister lett, mely hivatalát holtáiglan (Oct. 17. 1804) fejedelme nagy bizodalma 's köz tisztelet mellett viselte. Tiszta, sokat felfogó belátással, különös lélekéberséggel bírt, szilárd elvei mellett szoros rendtartó lévén, hivatalban rövid, határozott, hirtelen és bizonyos volt. Ujítani nem igen szeretett, ha bár hasznát álltatta is; mi benne gáncsolható. Azonban ényhitette a' közterheket, 's hozzá haszonlesés vagy más alacsonyság épen nem fért. Öccse 1777 körül Elbingben bankigazgató volt.

STRUVE (nemzettség), mely Orosz- és Németországoknak több jeles status'érjfiat 's a' tudományoknak és mesterségeknék munkás előmozdítót adott, Kielből származ, hol S. Antal Sebestyén 1729 szül. Tanulása 's több utazása után első hivatala házi titoknokság volt gróf Schönberg ministernél Dresdában. 1755 a' holstein-gottorpi herczegnek, III Péter későbbi orosz császárnak, követségi titoknoka lett a' regensburgi birodalom-gyűlésen, végre ugyanott valóságos követi hivatalt viselt, míg a' birodalom láncza szét nem

*) Ekkor az országból kitiltatott. Str. kellemes karaktere miatt 1770 vissza hívá, de B. mindig könyvelmü 's igen kicsapongó maradt.

szakadozott, midőn nemesi rangra emeltétvén, nyugalomra tétetett. Mh. 1802 Schönfelden Grätznél. Eltét olvashatni Schlichtegrollnál *Nekrolog der Deutschen für das 19 Jahrhundert.* — Ezen érdemes férjfiu legidősebb fia János Gustáv, orosz csász. statustanácsnok, Anna- és Vladimirendek vitéze, orosz követ a' badeni udvarnál szül. 1763 Regensburgban, több követségben használtatott 's jeles munkákat irt, t. k. *Coup d'oeil sur l'état politique de l'Europe au commencement de l'année 1806.* Mh. Carlsruheben 6 Maj. 1828. — Második fia, János György, szül. Regensburgban 1766, Bécsben, Konstantinápolyban, Palermóban 's Nápolyban szép tapasztalásokat szerzván, Németországban különbséle dip'omaticai foglalatosságot vitt; most az orosz csász. követségnél status- és követségtanácsnok Weimarban. — A' legifjabb, Henrik Christian Gottfried, szül. 1772 Regensburgban. Attya kívánsága szerint már gyermek korában beiratott a' külső dolgok orosz csász. collegiumába, de bár ki volt is tűzve jövendőbeli pályája, egész tüzzel neki seküdt kedves foglalatosságának, a' fűvésznégnek és ásványtudományának. 1795 Bécsben, Kieven, Moskaun keresztül Pétervárába utazott, honnan Hamburgba küldetett az orosz csász. követséghez. 1801 a' stuttgarti követséghez tétetett által, mint első követségtitoknok, hol alkalma volt a' Schwarzwaldon és Alpeseken természettudományokhoz való vonzódását kielégíteni 's hecses gyűjteményét, melly most Hamburgban áll, alapítani. 1809 herczeg Reppin vestfaleni követ titoknokává vevé, hol olly munkásan viselte magát, hogy Annarendet 's éjsz. Németországra nézitikos parancsolatot kapott, mellynél fogva Hamburg felszabadítására 1813 nyomos befolyása volt. A' Lengyelországban levő orosz fő hadzállásra menvén, Vladimirendel tiszteltetett mez. Reppint a' főkormányásg átvételére Dresdába kísérvén, itt ismét sok alkalma volt munkásságát, észtehetségeit 's emberszeretetét kimutatni. Midőn Sándor császár Leipzigon keresztül ment 1814, brilliantos Annarendel ajándékozá meg őtet; 1815 pedig hamburgi agensé 's a' köv. évben főconsullá nevezé. 1821 statustanácsnok leve. Több tudós társaság tagjává vevé fel. Mineralogiai értekezései vannak Leonhard *Taschenbuch*-jában 's más folyó iratokban. Más munkái: *Mineralogische Beiträge* 1807; *Reise eines jungen Russen von Wien über Jassy in die Krim*; *Beiträge zur Mineralogie und Geologie des nördlichen Amerika*, amerikai folyó iratok után dolgozva (Hamburg 1822); 's a' *Lettres sur le Caucase et la Georgie*-nek fordítása (Hamb. 1816.)

STRUVE (Fridrik Adolf August), szül. 9 Maj. 1781 Neustadtban (Saxoniában.) Halleben orvosdoctori rangot kapván, irta: *Dissertationis inauguralis de quibusdam theoriae respirationis capitibus prodromus sistens docimasiam pulmonum Plouquetianam*-ját. 1803 hónapban letelepedvén, gyakorolni akará orvosi tudományát; de gyenge egészsége nem engedé, a' honnan Dresdában gyógyszerértárt vett. 1808 a' még kevésé esmert kék savanyt akarván megvizsgálni, a' készület megbomlása csaknem hirtelen halált okozott neki. 9 hónapi szenvedései után Karlsbad és Marienbad egészségét helyreállítván, azon gondolatra jött, hogy ezen gyógyító forrásokat analsalván, mesterséges ásványvizeket készítsen, 's így állottak elő a' dresdai, leipzigi, berlini, brigthoni és lauchstädti ásványvizek. Moskauba is küldött ahoz való eszközöket. Munkája is van e' tárgyról *Über die Nachbildung der natürlichen Heilquellen.*

STUART (ház), egy Scotország legrégebbe nemzetségei közt, melly ezen országnak 's Angliának több uralkodót adott, kik mindazáltal nagyobbára országglói erények hijányával (innen jó szerencsétlen sorsok), mint népeikre nézve jötevé uralkodásokkal tüntették ki magokat. Fejedelmeknek intésül szolgáló főbb történeteit ezen uralkodó háznak I. I és III JAKAB, STUART MARIA, I, II KÁROLY, EDUÁRD

(Károly) és III Vilhelm cz. alatt. Stuart Valter, a' legkitetszőbb 's legelőkelőbb Scotok egyike, Majoriát I Bruce Robert scot király leányát vevén feleségül, fia, S. Robert, midőn anyja bátyja II Dávid király, kivel a' Bruce ház férfiúi ága kihalt, elhunyt 1370, király lett II Robert névvel 's egyszersmind a' Stuart kir. nemzetség törzsökattya. Nagyattyanak I Robertnek 's nagybátyjának II Dávidnak országlásokat nyugtalanná tettek az Angolok; ellenben II Robert csendesesen uralkodott. Hanem fija III Robert 1406 bánatjában hm. mivel fia az Angolok rabságában sinlódott. Ez, I Jakab, csak 18 év múlva szabadult ki. 1437 ágyában gyilkoltattott meg. II Jakabot 1460 az angol háboruban ágyugolyóis halálosan találta. III Jakab 1488 fellázadt alattvalóival megütközvén, elesett. IV Jakab 1513 az Angolokkal csatázván, a' harcmezőn maradt. V Jakab alattvalóinak fellázadásán buvában halt meg. Ennek egyetlen leánya, Mária (szül. 1542), 1587 vesztőhelyen végzte életét. Országlása alatt Scotország belső és külső nyugtalanságoktól rongáltott, melyeknek nem kevésé voltak okai az ő könnyelműsége 's némely botlásai. Itt nevezetes, de egyszersmind szerencsétlen szaka kezdődik a' Stuart ház történeteinek. Mária fia, VI Jakab, scot király, 1603 Erzsébet halála után, I Jakab névvel angol király lett. Gyengeségei 's botlásai letevék fia, I Károly (I. e.) szerencsétlenségének talpkövet, ki 1649 éltét 's királyságát elvesztette. 1660 fia, II Károly, hosszas száműzetése után elnyerte ugyan a' koronát; de eleinek szerencsétlenségéből se ő, se testvére, II Jakab, nem tanultak. Sőt mindketten annyira megutáltatták magokat a' néppel, hogy e' végre az utóbbinak vejét, Vilhelm oraniai herceget, németalföldi helytartót, hivatá az segítségére. Vilhelm, németalföldi hajóseregével 1688 Torbaynál kiszálván, nemesség, polgárok, katonák, sőt az angol seregnek egész osztályai áltmentek hozzá. Jakab még megmaradt seregét elbocsátotta 's ez azonnal egyesült a' németalföldivel. Végre a' király (Dec. 1688) Franciaországba futott 's Vilhelm elfogadta a' neki, 's hitvesének ajánlott koronát azon feltétellel, hogy ő maga uralkodjék, 's holta után felesége, Mária, örökösödjék az országlásban. De Mária elébb meghalt, mint ő; innen 1702 utána II Jakabnak ifjabb leánya, Anna, következett. Ennek elhunytá után György, hanoveri választó ült az angol királyszebbe, kinek anyja, Sónia, pfalzi V Fridriknek és Erzsébetnek, I Jakab egyetlen leányának, leánya volt. Így a' Stuart ház Anna királynéval megszűnt uralkodni, miután 1430-tól 1603-ig (233 eszt.) a' scot királyszecket külön, 's 1603-tól 1714-ig (111 eszt.) a' scot és angol koronákat együtt birta volna. II Jakab azoközben, irlandi táborozásában szerencsétlen lévén, halála előtt kevésel a' jesuitarendbe lépett 's kevésbé fájalta 3 korona vesztét, mint azon törekvésének füstbe mentét, hogy Nagybritanniába a' kath. vallást ismét uralkodóvá tegye. Mh. 1701 St. Germainban Franciaorsz. II Jakab fia, III Jakab (Chevalier de St. George) éltét számkivetésben töltte. Fia, Károly Edvárd, a' koronához just tartván, kiszált Scotországban, de Cullodennél megverett 16 April. 1746. A' nemzetség ezen utolsó tagja magát III Károlynak nevezte 's mh. gyermektelenül 31 Jan. 1788 Romában. Özvegye, ALBANY Luise (I. e.) grófné Florenzben hm. 29 Jan. 1824. Vele eltűnt a' Stuart név, mellyet egyedül viselt. III Károly egyetlen testvére, York cardinalis, 1807 hm. (L. EDUARD, II Jakab unokája.) IV György király az utolsó Stuartoknak Canova által emléket emeltetett a' Pétertemplomban Romában. (Itt fekszik a' cardinalis; II Jakab Parisban, az irlandi collegiumban; Károly Eduard Frascatiban.) York cardinalis, mint utolsó Stuart, jogát a' Franciaország által 1798 Piemonttól megfosztott IV Emanuel sardiniai királynak (mh. 1819.) hagyta végrendelésében. A' Stuart ház irományait

az angol országlás Romában elfoglaltatta. Ezeknek a' historiára nézve fontosaknak kell lenniük. L. *L' esprit des Wighs, ou causes de l' expulsion des Stuarts du trone d' Angleterre* (Paris 1819.) Még a' Stuartok védői is, mint Clarke az ő *Vie de Jacques II, traquée par Cohen*-ében (Par. 1818) kéntelenek megesmerni ezen fejedelmek alkalmatlan voltát és hibáit, az önnön magok által felhozott tettekből és írományokból. L. Boulay de la Meurthe *Tableau politique des régnes de Charles II et de Jacques II, derniers rois de la maison de Stuart* (Paris 1822) és *Correspond. of H. and Lawr. Clarendon, with the diary from 1687 to 1690, and the diary of L. Rochester*, eredeti kézirat után kiadatott S. Weller Singertől (Lond. 1828 rézm.) Károly Eduárdra nézve I. Amed. Pichot *Hist. de Charles Edouard* (Paris 1830, 2 köt.)

STUART MARIA, V Jakab scot király és lotharingiai Maria leányok, 8 napos volt, midőn atya 1542 mh. 's az országlást, mint egyetlen örökösére, reá hagyta. VIII Henrik angol király fiával Eduárdal akarta öszvepárosítani, hogy a' két országot egyesítse, de a' Scotok annyira idegenkedtek ezen öszveköttetéstől, hogy Maria még 5 éves korában Franciaországba küldetett, hol a' kir. udvarban neveltetett 's a' koronaörökös, későbbi II Ferencz király, hitvese lett 1558. Legnagyobb földi boldogság látszott a' ritka szépségű királyné sorsa lenni, kiben a' külső kellemezzel mivelte lélek, nemes és nagy sziv párosodott, szeretettvén férjétől 's tiszteltetvén a' tudományokat kedvellő finom izlésű udvartól, mellynek alapítója I Ferencz volt. A' francia költők vetélkedve magasztalák az ifjú királynét, 's a' homályos jövődöben boldogságok végetlen lánczát láták reá nézve. Azonban a' családás 18 hónap mulva eltűnt. II Ferencz 1560 mh. Gyermekek koru öccse IX Károly helyett uralkodásra vágyó aunya, Medici Katalin, vevén kezébe az ország kormányát, csak hamar átlátá Mária, hogy már csak Scotországban királyné, 's kintelenítettett ide visszatérni. Itt 1565 Stuart Darnley Henrik nevű rokonához mene feleségül, kitől Angol- és Scotországok későbbi királyát I Jakabot szülé. Mária Darnley szépségétől hagyván magát elszédítettetni, miután az első szerelem hevessége hült, gyenge 's utálatos embernek találá férjét 's visszavonult tőle. Ez és azon nagy kedvességgel, mellyben Rizzio Dávid olasz éneklő nála volt, férjét olly dűhre hevité, hogy rossz tanácsloktól eltántorittatván, néhány fegyveressel berohant azon szobába, mellyben a' királyné az éneklővel és Argyle grófnéval ebédelt, Rizziot a' királyné szemei előtt megölte, ki 5 hónap olta terhben lévén, a' szerencsétlent nem védhette. *Nem sirok többé*, monda e' borzasztó jelenet után Mária, *hanem boszuállásról gondolkozom*. Rizzio hihető Máriának csak meghittje volt. Rizzio helyét más veszedelmesebb ember foglalá el, a' heves és gonosz lelkű gróf Bothwell, ki a' királyt Edinburgban levegőbe vetteté fel 's az özvegy királynét nőül vevé. Ezen szerencsétlen házasság Scotországot fellázasztá ellene 's a' rendek azt kívánák, hogy a' koronát kisdéd fiának, Jakabnak, adja által gróf Murray gyámsága alatt. Bothwell hosszas örültség 's nyomorúság után Dánországban hm. Máriának voltak ugyan még pártosai, de kis serege 1568 Glasgowntól nem messze megveretett, 's magának Angolországba kellett szaladnia. Itt Erzsébettől becsülettel fogadtatott ugyan, de egyszersmind tudtára adatott, hogy, mivel a' köz vélemény férje meggyilkolásával vádolja, magát tisztítsa ki a' vád alól. Biztosak nevezettek ki és Tewskburyba fogságra vitetett 's per indittatott elene. Szerencsétlenségében barátai találkozván, e' még nevelé szerencsétlenségét. Erzsébet ellen öszveesküvések tétettek, Mária kiszabadítására 's ha lehet ismét királyságra emelésére; de a' feltételek felfedeztettek 's többben kivégeztettek. Mária, ki a' pápa és spanyol udvar eszközlését sikeretlenül kérte, sorsa ezáltal még rosszabb lett.

Erzsébet többé nem vélé magát bátorságban. Nagy törvényszék tartott Mária fotheringhami tömlöczében 5 Febr. 1587, melly azonkívül, hogy nem volt joga Máriát megítélni, igazságtalanul is vette fel az ügyet. Leveleinek t. i. csak másolatját tevő eleibe, soha se ellenben az eredetieket. Titoknokainak bizonyítványait hozá fel, de azokat soha se állítá vele szemben. Azt adá elő, hogy három öszveesküdt rávallott, de ezek már kivégeztettek. Röviden, ha törvényesen volt volna Mária ügye felvéve és ha meg volt volna is mutatva, hogy ő segítséget 's tanácsot keresett, még se volt volna érdemes halálra. Erzsébet nem birt bírói joggal ellene; de politicája szükségképen megkívánta ezt az áldozatot. Mária halálra ítéltetett 's az ítéletmondás az angol parlamenttől megerősítetett. A' scot nemzet egy része is ellenzette Mária kiszabadulását 's fiának nyomos előterjesztményi sikeretlenek voltak. Mária sorsát állhatatos lélekkel tűrte. *A' halál, monda, melly életmennem végét szakasztja, kedves előttem. Erdemetlennek tartom menői boldogságra azon lelket, melly erőtlen arra, hogy a' testet a' boldogok honyába leendő átmenetelre segítse.* Utolsó napjaiban sorsában megnyugvást, búgó valóságoságot 's szolgálai eránt legszívesebb gondoskodást mutatott. Még némelly megszomorittatást kelle tapasztalnia. Kath. gyónató helyett, kit kívánt, protestans pap küldetett hozzá, ki őtet örök kárhozzátal fenyegette, ha vallásáról le nem mond. *Ne nyugtalankodjék, monda Mária több ízben a' paphoz, én a' kath. vallásban születtem, abban neveltettem fel, 's abban is halok meg.* Csak kevés szolgálainak engedtetett meg, hogy a' vesztő helyre kísérjék. 18 Febr. 1587, halálának napján, igen korán kelt fel 's gondosabban öltözött fel, mint szokott. Fekete bársonyruhát vett magára, hogy külsőképen is mint királyné jelenjen meg, aztán imádkozott 's bevette azon ostyát, mellyet a' pápa küldött neki. Midőn a' biztosok beléptek, megköszönte gondoskodásokat, ezt tevén hozzá: *Az Angolok többször fertéztették meg kezeiket királyaik vérevel. En is azon vérből vagyok, tehát halálomban 's az ő magok viseletében nincs szokatlan.* Egy terembe vitetett, hol fekete vesztő padlázat állott. A' nézők csudálkozva nézék a' királyné elszántságát, ki hossza fogsága után is megtartotta szépségének egy részét. Hogy a' hóhér leveleztesse, nem engedte meg. Miután imádságát elvégezte, oda nyujtá nyakát, legkevesebb félelem nélkül. Csak a' második csapásra esett le feje, mellyet a' hóhér a' vérpadlázatról lemutatott, mint a' gonosztevőkét. E' volt vége Europa legszebb fejedelménei egyikének, ki életének csaknem felét raboskodással tölté. Egyetlen fián 1 Jakab későbbi angol királyon kívül, harmadik férjétől, Bothwelltől, egy leánya maradt, ki a' soissonsai notre-dámák közé ment apácának. Mária főhibái a' kath. valláshoz ragaszkodása 's az angol koronához jogtartása voltak Erzsébet szemében. Szépsége, észtehetségei, tudományok kedvellése 's pártolása, utolsó szempillantásaiban erős lelke 's ajátossága, erőtlenségeire fátyolt vonnak. Mária történetei a' párdüh befolyása által különbféle színekkel rajzoltatnak. Buchanan scot tudós, ki az erőszakoskodók befolyása alatt írta le azokat, ellenséges ecsettel festi Mária képét; a' kath. papok és védője Leslie, rozsi püspök, ellenben nagyon is szépítik tetteit. Legalaposabban adja elő Mária történeteit Malcolm Laing Scotország historiájában, 's a' mit férje meggyilkoltatásábani részvételéről mond, se Whitaker e' védő irata: *Mary Queen of Scotland vindicated* (Lond. 1787, 3 köt.) se Chalmers nem czárolja meg *Life of Mary, Queen of Scots* (Lond. 1818, ném. Beckertől, Halberst. 1824.) Campbell hihetőleg igazi szerelmes leveleit, mellyeket Bothwellhez írt, szerelmes sonettejeivel együtt kiadta (ném. Leipz. 1826, 2 rész.) Életének 's characterének helyes leírátját olvashatni Gantzól Viewig zsebkönyvében 1799. Korábbi,

Angolországba szaladása előtti historiájának egy szakaszát tévé a *Waverley* szerzője *Der Abt* című románjának alapjává. Misz Benger *Memoirs of the life of Mary, Queen of Scots*-ában (Lond. 1823, 2 k.) a brit museum egy kéziratját használta kútfőül. Schiller remekül alkalmaztatá játékszinre *Maria Stuart* cz. jeles szomorjátékában.

STUDIUM. E' kifejezés, mely általánosan minden gondolkodáson 's oktatáson alapuló művészi és tudományi komoly ipart bélyegez, különösen még olly művészi munkát is jelent, mellynek célja a' művész képzése. A' studium, vagyis a' művész gyakorlása, vagy természet, vagy idegen mustrák, azaz, már meglevő mesterművek után történik; az így készült művek mindenik esetben studiumoknak nevezetnek; főleg pedig értetnek alatta azon rajzok és minták, mellyek egyes tárgyak, alakok, vagy ezek részeinek gyakorlása végett készítetnek.

STUKKATURCSINÁLÓKNAK nevezetnek azon kézművesek, kik lágy gipszből és mészből padolatokra, falakra és párkányokra mindenféle czifraságokat készítenek. A' név olaszból származik, mellyben mind maga a' szer, mind a' munka stucco-nak hivatik. A' Romaiak e' munka nemét már remcsak esmerték, de igen ügyesek is valának benne. Vitruv coronarium opusnak nevezi. Azután elvesztett e' mesterség, 's új feltalálójának Margaritonet tartják, ki 1300 körül élt. Legnagyobb tökélyre ment azonban udinei Nauni nevű képiró által, Raphael idejében, mit a' vaticanbeli ugynevezett Raphael-erkélyek bizonyítanak. Németországon a' 17 század vége felé lett esmeretes. — Szeréhez legfinomabb 's legfejérbb gipsz vétetik 's homokkal keveretik. Ez eleinte egészen lágy, 's illy állapotjában rakatik fel oda, hol a' czifraságok képzendők. Majd hamar sűrűbb 's szívósabb lesz ez, úgy hogy ujjak által mindennemű alakokra könnyen idomítható. Végtere még vésővel is egyengethetni, hogy a' körrajz éles vagy gömbölyű legyen. Néha előre is kidolgozzák az arabesket, virágokat, leveleket 'st. és így rendelt helyükre csak felragasztják. Ha a' stukkaturmunka illő vigyázattal készül, 's jól kiszáradhat, rendkívül tartós, 's akármi időváltozásnak daczol. Ide tartozik az ugy nevezett gipszmárvány is, mellyel a' stukkaturcsinálók oltárokat, oszlopokat 'st. olly ámitólag bevonnak, hogy azokat valóságos márványnak képzeljük.

STURE (Stea), svéd kir. helytartó előkelő svéd nemzetségből. Anyja VIII Károly király testvére volt. Ennek holta után (1470) kir. helytartó leve 's kormánya alatt az ország sokat nyert. Bár a' dan királyokat Svédország is megismerete magáéinak 's a' büszke nemesség inkább akart volna idegen fejedelem alatt lenni, mint valakit maga kebléből országlónak esmerni, mégis meg maradt Sten Sture méltóságában 's királyi tekintettel. Ő vitte be a' könyvnyomtatást Svédországba, Upsalában egyetemet alkotott és sok tudós férjfiat hívott be az ország javára Svédországba. Az ország függetlenségét olly fortélyosan fentartotta Dánország ellen, hogy a' calmári egyesülést, a' nélkül, hogy egészen szétbontotta volna, teljesen elerőtlenítette. A' két utána következett országkormányzó, Suante Nielsson Sture (1504—12) 's ennek fia ifjabb Sten Sture (1512—20) is csudáltatást és az utóvilágtól halát érdemel. 16 évig védtek ezek honyokat Dánország 's a' népet a' papság és nagyok nyomása ellen. Egy útközetben a' Dánokkal Sten Sture halálos sebet kapott 's mh. 1520.

STURLASON (Snorro), régi nemes islandi nemzetségből szül. 1179. Sokáig lakott a' svéd és norvégiai udvaroknál, végre islandi lagmann lett 's 1241 kastélyában meggyilkoltatott. Nagy észtehetőségű férjfiu lévén, mint költő, törvényadó, buzgó republicanus és történetíró nagy hírt 's nevet szerzett magának. A' hajdani skaldénekekből 's más historiai emlékekből, mellyeket messze utazásaiban

gyűjtögetett, éjszának közönséges historiáját alkotta, 's igen jó izléssel. Leggazdagabb ez a munka Svédországra és Islandra nézve. Czimje *Heims Kringla* (azaz, Orbis terrarum) *edr Noregs Konunga Soeger, s. Historiae regum septentrionalium a Snorone Sturtonide conscriptae*, kiadta Peringskiöld János (Stockh. 1697), ujabban meg bővitve 's javítva G. Schöning és S. Th. Thorlacius Kopenh. 1777—82. Sturla Thoraldsontól (Norvegiából) és egy nevezetlentől irt folytatását I. Christ. Jakobinak *Norvegia monarchica et christiana* (Glückstadt 1712).

STURM (Christoph Christian), szül. 25 Jan. 1740 Augsburgban, magdeburgi predikátor 's 1778 a' Pétertemplom lélekpásztora 's oskolafelügyelő Hamburgban, hol mint ember és vallástanító egy mértékben tiszteltetett. Mh. 26 Aug. 1786. Ajtatos könyvei számosak, mint: *Der Christ in der Einsamkeit* (Halle 1763); *Der Christ am Sontage* (1764—66); *Unterhaltungen mit Gott in den Morgenstunden auf jeden Tag des Jahres* (1768); *Betrachtungen über die Werke Gottes im Reiche der Natur und der Vorsehung auf alle Tage des Jahres* (1785); *Predigten für Kinder von reiferem Alter* (Leipz. 1774); *Gebete und Lieder für Kinder* (1776); *Gesangbuch für das reifere Alter* (1777); *Lieder für das Herz* (1787); *Gesangbuch für Gartenfreunde* 'st. Eltét leirta Thiesz.

STÜRMEK (Ignácz báró), régi frank nemes Neustädter nemzetségből származik. Hagyomány szerint a' Stürmer nevet egyik Neustädter Barbarossa Fridrik alatt bizonyos város ostroma alkalmiával nyerte. Hajdan igen nagy jószágokat birt e' nemzetség, de azokat vallási háboruk 's más zivatatok által elvesztvén, anyyira elszegényedett, hogy még eredete nyomát is eltévesztené 's ezt csak újabb időkben találta fel. — St. Ignácz szül. Bécsben Aug. 21. 1752 's Jesuita lett, utóbb a' szerzet eltörölöttvén, törvényt kezdett tanulni, 1776 pedig statusreferendarius Báró Binder tanácsára a' keleti nyelvek academiájába ment. Itt olly sebesen haladt, hogy következett évben már munkatárs lón Meninszki nagy lexicona kiadásában, 's legtöbb részt vón a' persa anthológiában, mellyet a' cs. k. academia nevében, alapítójának M. Tereziának benyújtott. 1779 Báró Herbert internunciust Konstantinápolyba kíséré, 1781 követtségi tolmács lett; 1787 II Józsefnek II Katalinnal összejövetelére Báró Herbertel Chersonba ment. Kiűtvén a' háboru, a' cs. k. fő hadi szállásra hivatott, hogy a' császárnál mint udvari titoknok, tolmácsi tisztet vigyen. Igy szolgált 3 táborozásban részint a' császár, részint Lacy, Laudon, Hadik és Colloredo alatt, magát mindenütt kitüntetve. 1789 udvari tolmács lett, 's Laudon nevében bevégzé a' belgrádi alkudozást. 1790 titkos bizottsággal 6 hónapig volt Schumlában a' nagy vezér táborában. A' reichenhachi egyesség után ismét oda küldetett, hogy porosz részről kinevezett Lusi gróffal az osztriai és török hadsereg közt fegyvernyugvást kössön. 1791 mint udvari biztos a' határszéleknél fogadé el a' fényes porta rendkívüli követét Esseid Ebubek Ratib effendit, 's Bécsbe kísérte. 1793 a' statuscancellariához tétetett. 1794 báró Thugut ministert Németalföldre kísérte, 1801 val. udvari tanácsnok, 1802 a' török udvarnál internuncius és meghatalmazott minister lett, melly hivatalát 17 évig nem kevés veszéllyel 's áldozattal folytatta. Jutalmul báróságra, titkos tanácsnokságra emeltetik 's Sz. István jeles rendje közép keresztjével díszesítették. 1819 visszatérvén, valóságos status és conferentialis tanácsnok 's az udvari és statuscancellaria második osztályának elnöke lón, herczeg Metternich távollétében pedig több ízben igazgató a' kül ügyeket is. 1820 a' képző művészségek academiája tagjának választá 's ugyan ekkor Magyarországon is hazafüsitott. 1825 a' bajor polgári érdem nagy keresztjét nyerte.

STÜRMER (Bertalan, báró), az előbbinek fija, szül. Konstantinápolyban 1787, nevelést nyert Bécsben a' keleti nyelvek academia-jában. Midőn a' Francziák 1805 Bécs város felé nyomultak, a' polgári vadászkatonaság közé állott. Nyelvismeretéért gróf Wrba udv. biztos maga mellé vevé, 's nagy részét a' francia levelezésnek rá bízá. 1806 atyja mellé Konstantinápolyba küldték, hol 4 évet töltött. Midőn ide utaznék, beszélt a' híres Mustapha Bairaktar nagyvezérrel. Atyja iránti figyelme bizonyítására a' Nagy ur saját keze írása mellett küldte az ifjunak egy gyémántokkal kirakott szelenczét. Midőn pedig egyszer kurirképen Bécsbe indúlna, engedelmet nyert a' török táboron keresztül mehetésre, mit előtte még senki más nem nyert meg, 's egyszersmind itt a' nagyvezér olly tisztelettel fogadta, millyet különben csak követeknek szokás adni. Nem sokára herczeg Schwarzenberg mellé rendelteték, kit Galicziába kísére, 's a' francia hadi hatóságokkal folytatott levelezést, 's általában a' diplomatai ügyeket mind ő vitte. Moskvából kitakarodván a' Francziák, czek fő hadi szállására Wilnába küldetett. Ő vitte meg ezen visszavonulás első híret az austriai sereg fő hadi szállására, hova sok veszély közt csak nagy ügyvel bajjal juthatott. 1813 mint valóságos követségi titoknak rendeltetett Schwarzenberg herczeg mellé, kinek bizodalmit megnyervén, hatásköre az 1812-13-ki táborozások alatt nem csekély befolyású lett. Majd titkos követséggel küldetett Chatillonba az itt tartott fejedelmi gyűlésre, 's két ízben a' Schweizba. Midőn a' szövetségesek fő hadi szállása már Chevillybe áttétetett, Schwarzenberg herczeg a' Talleyrand igazgatta ideigleni kormányhoz mint megbízott ügyvivőt küldé. Erdémit mind a' három fejedelem keresztékkel jutalmazta. Utóbb követségi titkokképen Florenzbe ment, de midőn Bonaparténak Elbából kiszökte hírére, Schwarzenberg herczeg a' tábornoki pálczát ismét kezébe vevé, újra magához kíváná Stürmert, 's így ezt most harmadszor kísére a' táborba. Parisba érkeztekor összekelt báró Boutet, becsületrend vitéze 's gentilhomme ordinaire de la chambre du Roi leányával, 's ezzel 1816 St. Helena szigetére utazott, hol mint austriai biztos két évig mulatott. 1818 császári consullá neveztetett az egyesült statusokhoz, olly meghagyással, hogy az Austria és Ejszakamerika közti viszonyokat állapítsa meg, de esmeretlen körülmények dugába dönték e' tervet. Innen 1820 visszatérvén, mint meghatalmazott miniszter és rendkívüli követ a' brasíliai ndvarhoz küldetett. Együtt mene ide vele az akkori kül ügyek ministere Palmella marquis, kit mivel ez hajótörést szenvedett, Gibráltárnál vett fel az austriai fregatára. Rio-de-Janeiróban csak öt hónapig mulatott, mivel a' zendülés Portugaliába menni kinszerité a' királyt, 's ezzel ő is vissza jött. Lissabonba érkeztek előtt kevéssel, boszuságokkal illeték az austriai consult, Berks lovagot, mivel egy kivilágításban részt venni nem akara, ki elégtételt nem kapván, oda hagyta Lissabont. Most Stürmer sürgeté az elégtételt, de Silvestro Pinheiro kül ügyek ministerétől egy valamennyi hatalmasságokat megsértő választ kapott; mi miatt ő is elmene Lissabonból, 's példáját az orosz csász. követ is utánazta. Az udvar egészen helyben hagyá St. tettét. Ez időtől fogva majd Londonban, majd Parisban, majd Bécsben tartózkodik.

STURZ (Helfrich Péter), jeles német író, szül. 1736 Darmstadtban. 1759 Münchenben báró Widmannál, akkori csász. követhél, titkok leve; de mint Protestansnak, semmi kilátása se lévén, 1760 Eyben kancellárnak házi titoknoka lett Glückstadtban. Eyben, ki szép esztét becsülte, ajánlásokkal Kopenhagenbe küldte őtet, hol a' dán nyelvet egy év alatt megtanulván, gróf Bernstorff (idősebb) statusminister titoknokává vevé fel 's 1763 a' külső dolgok osztályában hivatalt kapott. Berastorff házában S. boldogul élt, mit *Erinnerun-*

gen aus Bernstorff's Leben (1777) cz. munkájával hálált meg. 1768 dín követségtanácsnok lett 's VI Christian Angol-és Franciaországokba magával vitte. Ezen utazásának gyümölcse szép *Briefe eines Reisenden*-je. 1770 a' főpostakormányánál hivatalt kapván, igen szerencsés jövendő biztatá Sturzt, midőn Struensee bukta (17 Jan. 1772) az övét is maga után húzá. Csaknem azon napon, mellyen házasodni akart, elfogatott, 's csak 4 hónapi fogsága után szabadult ki, midőn nyugpénzt kapott. Későbbben a' dán udvartól oldenburgi országlástanácsnokká, 's midőn Oldenburg és Delmenhorst orosz Holsteinnal elcseréltettek, 1775 az oldenburgi herczegség statustanácsnokává nevezetett, melly igen jövedelmes hivatal volt. Azonban fogsága 's ekkori szenvedései annyira megrongálták lelkét 's testét, hogy 12 Nov. 1779 Bremenben mh. Lelkes és jó izléssel irt munkái Leipz. jöttek ki 1786 *Schriften von Helfrich Peter Sturz*. cz. alatt.

STUTTGART, a' Nesenbach mellett, völgy mélységében, a' Neckartól 1 ór. bájoló szőlők és kertek közt, 1482 olta a' württembergi tartományok fővárosa. 2 szép külvárosa van; 1827 2000 ház. 's 24,600, a' katonikkal 's idegenekkel 31,330 lak. volt. Stuttgart az ország főhivatalainak helye, kivéven a' főfeljebbviteli törvényszéket, mellynek Tübingen, 's a' főigazságcollegium első tanácsát, mellynek Eszlingen helye. Nézést érdemlők: a' régi és új várkastély; cancellaria; gymnasium illustre csillagtornyával; 3 potest. főtemplom; a' kath. és luth. főkapolnák; a' francia luth. templom; a' kaszánya-és árvaháztemplom; a' reform. templom a' régi országházban; a' pompás piacok; állatkert; a' régi kastelynál lévő mulató ház énekjátékszinnek alkotott teremével; mivkamarák; pénzca-binet; a' tartományház; polgár-és tanáczház 'st. Vannak selyem-, harisnya-és pántlikafabrikái, kereskedése és szőlőmivelése is; de a' polgárok élelmének főkutfeje az udvar. Jelesek még itt: a' kir. közönséges könyvtár, 200,000 köt. mellyek közt 12,000 biblia, 68 nyelven; mivcademia és mivoskola; erdőiskola; fűvészkert; udv. játékszin; topogr.-statist. intézet; honytudományt és egyházi éneklést tárgyazó egyesületek; Katalin nevelő intézete (alk. a' mh. királyné 1819, leányok számára); a' kir. különös könyvtár. Stuttgart az ország 4 kerületei közül egyikhez se tartozik, hanem, mint Kannstadt, különös kormányzás alatt van. Az ide közel eső Solitudet nevezetesítik: az ebédlő terem; a' pompás borostyán-és concertterem; az új istálló; katonacademia; énekjátékház; mulató kert; állatkertek; chinai épület; narancskert; a' medvetón hajózás; a' mh. királyné kápolnája 'st. A' Kannstadtig nyúló völgy is angol kerthez hasonló. L. Scheffer *Geschichtsdata und Merkwürdigkeiten von Stuttgart* (Stuttg. 1815) és Meminger *Stuttgart und Ludwigsburg* (Tüb. 1817).

STYLUS eredetileg íróvessző, vagyis inkább véső, mellyel a' régiek írásait kemény szerekre rajzolták; továbbá a' gondolat nyelv-vagy képbeli kifejezésének sajátos módja, (innen képirási, szobrászi és építői stylus) 's ez subjectivus, — végre általában a' gondolat kifejezésének legcéli irányosb módja 's ez objectivus stylus. Minden szellemi, külső alkat után törekszik; a' gondolat, képe után vágyik. Ezt a' nyelvben találja fel, 's közvetve a' kép-és tagjártatás nyelvében, közvetlenül a' beszédbeli nyelvben. E' cikkelyben csupán erről leszen szó. Minden nyelvnek alaptörvénye igazság; a' szó teljes sajátóságában kívánja magát a' képben fellelni. De ennek másokra nézve is olly tükörnek kell lenni, melly az idegen szellemi életet visszasugározza, azaz, másokra nézve is valódisággal bírjon. A' kifejezés igazsága a' jegynek a' gondolathoz, az alaknak a' szerhez való lehetőleg legnagyobb illőségében áll. Mihelyt a' gondolat belsőleg teljes és eleven életre jut, nemcsak kívánja, hogy külsőleg

is ábrázoltassék, hanem ha valamely mivelv nyelv szóbeli gazdagsága tetszésére áll, minden tanítás és példa nélkül magától is feltalálja igazi köntösét. Mesterkélés soha sem pótolhatja ki a természetet, 's egy nem belülről származott 's magával a gondolattal támadott, hanem csak szabály és mustra után képzett ábrázolásmód, csak majmolt lény, mellyben igazi, sajátos élet, erő és önállóság nincs. Csak ott van stylus, hol karakter van. A' stylus theoriája, azaz, az írás vagy szóbeli előadás alapelveinek összessége legelőször is megkívánja, hogy a' beszéd a' gondolattal mennél tökéletesebben egyezzen. T. i. minden bevégzett stylisticai műnek, valamint az egy gazdag indulat összes életéből származott, szintugy osztatlan kell az olvasó vagy hallgató indulatjára is hatni. Valamint a' gondolkodó és érző tehetség munkásak valának az illyennek teremtésénél, szintugy általa is mozgásba kell tétetni másoknál mind a' két tehetségnek. A' gondolkodó tehetség hibátlanságot, az érző tehetség szépséget kíván. A' hibátlanság alatt nyelvbéli tisztaság, világosság és tömött rövidség értetik. A' szépség, vagy a' gondolatnak képzelményes alakba öltöztetése, a' művészség magasb országába emeli a' stylisticai előadást, 's részint kül érzékre nézve nyilatkozik, mint kellemes hang, az egy részeknek a' fület gyönyörködtető harmoniás egészé olvasztásában, — részint belső érzékre nézve: 1) az erkölcsileg szépre ügyelés, azaz, minden olyasnak eltávoztatása által, mi az illendőségről uralkodó észfoggal ellenkezik; 2) a' nem-érzékinek a' képzelő erőre nézve érzéki szemléletre való emelésében, mi nevezetesen tropusok és rhetoricai figurák által történik. A' stylisticai előadás két fő ágra oszlik, ezek PROSA és POESIS. (I. e.) Mindeniknek három rendbeli köre van, mint a' hajdani rhetorok megjegyzék, kik szerint a' genus dicendi tenuis, medium, et sublime; mihez képest az írásmód is aljas, középszerű és lenlegő. A' kifejezés a' gondolat szüleménye, vele emelkedik és esik. Külön szükségéből külön stylusok származtak, így az oktató-, hivatali-, -levél-, -historiai 'st. stylus. Már az őskorban kezdék ki dolgozni az írásbeli kifejezés tanulmányát. A' Görögöknél, kik leginkább szónoki kifejezésekkel foglalatostkodtak, említést érdemelnek Aristoteles, Demetrius Phalerens, Dionysius, Hermogenes és Longinus; a' Romaiak közt Cicero és Quintilianus. De csak újabb időkben alapított meg a' stylus philosophiai theoriája, 's az e' nemben írott oktató és gyakorló munkák számlálhatlanok.

STYLUS (mivész i). Valamint általában stylus alatt az előadás módját értjük, 's ezt művészségben, vagy is a' mivész i stylust egy oldalról az előadók vagy ábrázolók, másfelől az ábrázolandó tárgyak határozzák, ugy I előbbi tekintetben megkülönböztetjük 1) az idők stylusát 's így általában a' Görögöket megelőzőt vagy régi keleti stylust, melly jelképnek is nevezhető, 's roppantságban és óriásiban mutatkozik, tovább a' classicus vagy antik stylust, melly a' Görögöknél és Romaiaknál divatozott (I. ANTIK), 's végre a' keresztényen mivész ietek stylusát, melly szoros értelemben regényes és újabb idők stylusa. 2) a' népek stylusát vagy nemzeti stylust, azaz, a' nemzetek karaktere által meghatározott ábrázolásmódot; így van olasz, franczia, német és angol mivész i stylus, mellyet néha iskolának is neveznek. Ez különösen képirásban 's hangszózatban tűnik ki. A' nemzeti stylusnak is vannak időszakai, mellyekben a' nemzetek mivész iége majd kitetszőleg nagyra és magasra, majd szépre, majd piperésre és lecsesre törekszik. Végre 3) az egy és személyek stylusát. Nagy mesterek stylusa az oskolák által tartatik fenn, 's általok többnyire módossággá válik. II Az ábrázolandó tárgyakat tekintve, megkülönböztetjük 1) a' mivész ietek stylusát, p. o. az építői, képzői, és képirói stylust; vagy bizonyos mivész iég ter-

mészete által meghatározott ábrázolásmódot. 2) A' művészség külön neveinek 's ágazatiinak stylusát, p. o. költészetben az epicus, lyricus és dramaticus stylust; muzsikában az egyházi, opera-, concert-, ének-, quartett- 'st. stylust; képirásban a' historiai, tájfestési stylust 's a' t.

STYLITÁK, oszlopszertek; így neveztetének hajdan ama csodálatos remetek, kik bűnbánati gyakorlás végett éltök jobb részét magas oszlopok tetején tölték. Simeon, egy az 5 század első felében élt syriai barát, találta fel a' martiromság ezen új nemét; ez nem messze Antiochiától egy oszlop tetején, mellynek legfelső kerülete alig tett két réfet, szabad ég alatt 9 esztendeig kuczorgott, végre egy 40 réfes magas oszlopra mászott, 's azon ismét 30 esztendeig ábrándozott. Hogy azonban, néha le is szállt, megtetszik abból, hogy betegeket gyógyított, sőt leveleket is irt és politikai dolgokba avatkozott. E' holta után canonisált rajoskodó példája Syriában és Palestinaiban számos követőket szült, 's ott egész a' 12 századig lehet ilyen kuczorgó rajoskodókat látni.

STYMPHALIDÁK, a' mythológiában bizonyos ragadozó madarak, mellyek neveket Stymphalus várostól vagy tótól (Arcadiában), mellynél tartózkodtak, vagy Stymphalus régi hőstől, kinek leányainak tartattak, vették. Vas szárnyaik, orrok és körmeik voltak, nagyságok akkora volt, mint a' darvaké 's testállások az ibiséhez hasonló, csak hogy nem görbe, hanem egyenes orral. Tollaikat nyíl módra el tudták löni, 's azokkal embereket és állatokat megölni. (L. ARGONAUTÁK). Eurystheus parancsolatjára Hercules lakhelyekből elkergette őket.

STYX, nympa, Hesiodus szerint Okeanos és Thetis, mások szerint Erebus és Eja leánya. Pallastól, Krius fiától, szülé Zelost és Kratost, Nikét és Biát (Buzgóságot, Erőt, Győzedelmet és Erőseget); Pausanias szerint bizonyos Pirastól Hydrát; Apollodorus szerint Jupiterertől Persephonét 'sat. Pallástól nevezett gyermekei Jupiternél laktak 's elválhatlan öszreköttetettben voltak vele, mert annyokkal Jupiterert segítették a' Titónok ellen. Styx maga azon tisztelettel jutalmaztatott meg, hogy az istenek az ő nevére esküdtek. Hesiodus más helye szerint Styx gyermekeivel a' Tartarus tájékán lakott egy a' többi ott lakó istenségektől különvált kősziklapalotában, v. oszlopon álló kőszikla barlangban. Ezen kősziklából hideg víz folyt ki, melly a' föld alatt elveszett. Ez a' forrás az oceannak 10-dik ága volt. 9 t. i. körülfolyta a' földet és tengert 's aztán ebbe ömlött; a' 10dik pedig (Styx) az alvilágba folyt le 's itt a' hircx Styx folyót formálta. Erre esküdtek az istenek 's az esküvészt megszegő isten olympusból száműzetett, élet nélkül feküdt 's megpenészedett. Ez az állapot 1 évig tartott; aztán még 9 évig más bajokat kellett kiállnia, 's ez idő alatt az istenek társaságából egészen kizáratott. — Styx eredetileg patak volt Arcadiában, melly Nonakris városától nem messze eredt kősziklából. Vize mérgesnek tartatott 's azt beszélték róla, embereknek 's állatoknak ártalmas, ásványokat elrág, 's edényeket széttör.

SUADA vagy SUADELA, Görögöknél Peitho, rábeszélés istenasszonya; tiszteletét Athenben Theseus az atticai elsőlelt lakosok egy statusba egyesítésének emlékére alapította. Praxiteles faragta szobra Athenben Aphrodite templomában állott, mert a' Gratiakkal együtt Venus kísérei közé tétetik. Mások szerint maga is Gratia volt.

SUARD (Jean Baptiste Antoine), a' francia academia tagja, szül. 1732 Besançonban, mellynek egyetemében kezdé tanulását. Egy párbajban, mellyben d' Argenson hadminister unokaöccse elesett, segéd lévén, mint status foglya Szent Margit szigetébe küldetett, hol 13 hónapi rabsága alatt a' biblia és Bayle voltak mulatságai. Kiszá-

badulván, Parisba jött, hol egy ángol folyó irat szerkeztetésében részt vett. *Eloge de Montesquieu*-je nem csak jutalmat nyere, hanem Montesquieu barátságát is megszerzé, 's ennek köszönheti Helvetius-sal, Rajnallal és Fontenellével lett megesmerkedését. A' *Système de la nature* szerzője, báró Holbach, 10,000 fr. ajándékkal kínálta meg, de S. nem fogadta el. Pankoucke könyvkereskedő hűgát vévén feleségül, háza tudósok honya lett. Arnauddal ő adta ki a' köz tetszést nyert *Variétés littéraires*-t. Robertson hozá küldvén V Károly históriáját, ezt francziára fordította. Midőn a' franczia academia tagja lett olly jeles beszédet tartott, melly remeknek nézetett. Arnauddal szerkeztette a' *Journal étranger*-t és *Gazette littéraire de l'Europe*-t melly által a' jó izlés világában dictatorságot szerzett. Levelei, mellyeket *L' anonyme de Vaugirard* cz. a. adott ki, legvonzóbbak azon irományok közt, mellyeket a' Gluckisták és Piccinisták perlekedése létre hozott, 's mellyekben ő Arnauddal Gluck pártjára állott. Báró Creutz svéd követelli esmeretsége alkalmat nyújtott neki ezen értekezésére *Sur l'économie politique de la Suède*. Raynalkal és Fleurier tengeri miniszterrel tervet tett az utazások közönséges históriájának kidolgozására; de Robertson Hindostanról irt értekezésén kívül csak egyes töredékek voltak e' feltétel gyümölcsei. Részt vett Marlborough históriájában is St. Lamberttől. Az Angolok akotmányáról, literatúrájáról, erkölcseiről 's szokásairól talán minden Francziák közt leg-több esmerete volt. Angolországot háromszor látogatta meg, 's leginkább Wilkes, Garrick, Sterne, Gibbon és Hume Angolokkal társalkodott Parisban. *Exposé succinct de la querelle entre Hume et Rousseau*-jában a' két philosophust igyekezett mentegetni és védni. Az Angolok után főképpen Olaszok és az olasz literatura vonták magokra S. figyelmét. Galianival és Beccariával gyakran társalkodott 's midőn Alfieri Parisba jött kéziratának franczia tudósok által leendő kipalléroztatására, Suardhoz folyamodott leginkább, mindazáltal különbféle nézeteik heves perre adtak okot gyakran köztök. Két folyó iratjáról, mivel a' nyereségen egy minister ágyasával, komornyikjával és ajtósával osztoznia kelle, lemondván, a' *Gazette de France* szerkeztetéséhez kezdé, a' mi neki szép jövedelmet hozza be; hanem Choiseul bukta megfosztá ettől 's háznépével szükségét szenvedett. *Eloge de Fénelon*-ja több nagyot nyert meg részére, kik a' Neckertől kimutatott 800 lirr. kívül 2500 fr. pensiot eszköztek ki neki. Midőn a' miniser a' *Journal de Paris* cz. folyó irat tulajdonosítól jogokat elvette, 's annak kiadását 20,000 fr. jövedelemmel neki ajánlotta, S. maga vállalta fel a' törvényes birtokosok védését, kik háladatokosságból a' nyereség harmadát neki engedték. Egy ideig játékszini könyvvizsgáló volt 's Beaumarchaissal perbe keveredett, gyalásván Figaro lakadalmának erkölcstelen helyeit. A' lázadás kitörtekor két folyó iratot adott ki, *Le publicisté* és *L' indépendant* czimek alatt. 10 Aug. a' nemzeti őrseregnek azon részében volt, melly a' király jogait akarta védni. E' miatt háznépével Fontenay aux Rosesbe szaladt; de itt új üldöztetéseknek volt kitévé; mert Lafayette pártosának esmertetett. Elvei szerint a' III év alkotmányához nem ragaszkodhatott. Barbé-Marboisal, Camille Jourdánnal és Carnotal egyesülvén, ezekkel együtt 18 Fructidor áldozatja lett. Gyors futással Necker barátjához illant Coppetbe, de Schweizban nem vélvén magát bátorságban, Anspachba jött, hol a' márkgróftól szivesen fogadtatott. Bonaparte consuli uralkodása alatt az academia 2-dik osztályánál Secrétaire perpétuel lett. Dicséretére válik, hogy Bonaparte felszólítására folyó iratába Enghien herczeg megöletésének mentését magára nem vállalta. Erre azon jurynak tagjává tétetett, melly a' legkitetszőbb irományokat itélé meg. 1814 Talleyrandnak a' lévén czélja, hogy a' közönséges tanítás elveit időszaki iratban hozza forgás-

ba, Suardra bizta e' munka szerkeztetését; hanem azon változások, melyeket S. az intézet osztályainak alkatjában tett, a' Bourbonok második visszajüttek sok kellemelenséget vontak reá. Mh. 1817. L. *Mém. historiques sur la vie de M. Suard, sur ses écrits et sur le XVIIIème siècle* Garattól (2 k. Paris 1820.)

SUBJECTUM logicában valamely ítéletnek alap észfogatja, — alljazatja, vagy azon fogalom, mellyről valami mondatik, állittatik; — grammaticai tekintetben azon szó, melly a' tétel fő fogalmát bélyegzi. — Philosophiai értelemben Subjectum az Objectum ellenébe tetik, 's az ábrázoló, megesmerő lényt ezen munkásságában jelenti, noha a' megesmerő lény is szinte esmeret tárgya. — Ethicában subjectum különösen a' szabad lény, ellentételesen a' dologgal vagy nem élő substantiával. — Musikában subjectum a' fuga fő tétele. — Subjectivum az, minek alapja általában az emberi észmérő tehetségben fekszik.

SUBORDINATIO, alárendelés; logicában az észfogatoknak azon viszonya, melly szerint egyik a' másik felettevalónak körühez tartozik, p. o. az ember fogalma alá van rendelve az állat fogalmának, — azért így okoskodom: az ember állat, azaz, az állatok közzé tartozik; az állat fogalma már fenebb áll mint az emberé, mivel tágasabb értelmű amannál. Azért e' kettő úgy áll egymáshoz, mint faj és nem. Mi az észfogatokra nézve subordinatio, ugyan az az ítéletknél *subalternatio*, az az; az általános ítéletnek az alárendelt különös iránti viszonya, p. o. minden test nehéz; némelly test nehéz. — Köz életben subordinatio alatt a' rang viszonyait értjük, továbbá azon kötelességet, melly szerint az alárendü, előljárója parancsolatját vakon teljesíteni tartozik; különösen divatoz ez a' katonák közt, hol gyakran valamely parancs hirtelen és pontos teljesítésétől függ minden; honnan az e' részben elkövetett vétség néha halállal büntetetik. —

SUBSIDIUM. Így neveztetett a' Romaiaknál a' 3-dik (tartalék) hadrend, melly a' két elsőt szükség esetében segítette. Most azon pénz hivatik így, mellyet egyezésnél fogva egy status másnak fizet, hogy egy harmadik statustól megtámadtatván, ettől ne háborgattassék, v. a' mi legközönségesebb, bizonyos számú hadnéppel segítették. Angolországban azt a' pénzt nevezik subsidiumnak, mellyet a' parlament évenként a' szárazí és tengeri erőnek ad. Subsidia charitativa azon pénz volt Németország hajdani alkotmányának fenállásakor, mellyet a' közvetlen birodalmi lovagság a' császárnak reversalis mellett adott, alattvalóitól beszédett 's a' császár szabad tetszésére átadott. Ez V Károly császár alatt kezdődött. Magyarországnak subsidium azon segéd-pénz, mellyet az adózástól ment nemesség rendkívüli esetekben a' királynak országgyűlési határozat szerint fizet.

SUBSTANTIA philosophiai tekintetben az Accidens ellenébe tétetik, 's az önállót és változhatlant, vagy azt jelenti, mi másokban nincsen 's maga sem változik, midőn ellenben az Accidens ezen önállónak változó tüneményeit bélyegzi. Az Accidensnek substantia iránti viszonyat *Inhaerentia* viszonyának nevezik 's ez hasonló a' subjectum és praedicatum viszonyához, mert a' substantia azon subjectum, mellyhez tulajdonságokat, állapotokat és viszonyokat, mint jegyzeteket (praedicata) kapcsolunk, maga pedig azon lény, melly e' változásokat ugyan felveheti, de mellettök minőig ugyan az marad. Némelly Scholasticusok azt nevezték substantiának, min a' képzeletünkben gondolt tükély alapul; mások a' magától és maga által álló lényt; Leibnitz azt, mi változásának okát magában hordja. E' szerint *substantialitas* önállóság, lényegesség; *substantiale* önálló, lényeges vagy létalapos. Természeti tudományokban 's köz életben substantia némi anyagos lényt, nevezetesen egyszerű nem organicus testeket, 's

az organicusok alap alkotó részeit teszi, így mondatik p. o. hig substantia. Azonban minden substantia, ha alatta a' tünetek állandósága értetik, képestséges, azaz, csak egyebekhez képest olyan, és így nem általán fogva önálló, hanem a' dolgok eredeti okától függő. Innen a' minden dolgok alap lényét absoluta substantiának nevezték, melynek különösen Spinoza végetlen gondolkodást és végetlen kiterjedést, mint elválhatlan attributumokat tulajdonított.

SUCHET (Louis Gabriel), albuférai herczeg, franczia marsall, szül. 3 Mart. 1770 Lyonban. Katonai éltre adván magát, Toulon vivásánál igen kitűnt, hol csapatja Ohava vezért elfogta. 1796 az olasz seregehez tétetvén által, Napoleonnak már első táborozásában kimutatta vitézségét, merészségét, szemességét. Innen egyik hivatalról másikra emeltetett 's S. a' vezérkar legeszesebb tisztjei egyikének tartatott. Napoleon 1805 és 1806-ki táborozásaiban egy volt a' legmunkásabb és legszerencsésebb hadvezérek közt. A' spanyol had kiütésekor ide tétetett által, hol mint az aragoniai sereg fővezére, csaknem mindég győzött. Segitette Saragossát megvenni, Leridát, Megquinenkát, Tortosát, Tarragonát, Saguntot és Valenciát elfoglalta, a' spanyol sereget mindeütt megvervén, a' hol csak találta. Csak a' vittoriai ütközet után vonult vissza a' Pyrenek közé. 1814 rábízott VII Ferdinand spanyol király elfogadása 's a' spanyol seregehez kísérése. XVIII Lajostól pairré 's Elszasz hadkormányozójává tétetett. A' 100 nap alatt Lyonban a' déli sereget kormányozta. Mh. 3 Jun. 1826 Marseillenben. *Mémoires du Maréchal Suchet sur ses campagnes en Esp. depuis 1808—14* hátrahagyott munkája 1829 adatott ki (2 köt. egy atl.)

SÜDERMANNLAND, I. SVÉDORSZAG.

SUDETEK, hegyláncz, melly Ptolemaeus szerint már a' régiek előtt esmeretes volt; hozzá közel és a' Felsőelbénél laktak a' Hermundurok. A' Sudetek neve alá foglaltatnak az Iser-, Óriás-, Glazi és morvai hegyek, mellyek által a' felsőmagyarországi kárpátokkal összeköttetik. Legmagasabb csucsa, a' Schueekoppe, 4949 pár. l. tenger felett. Fenyő 3700, zab és rozs 3250 l. magasan megterem rajta.

SUETONIUS (Cajus Tranquillus) romai plebejus nemzetségből, élt K. u. 70—121, rhetoricára és grammaticára adta magát. Mint rhetor pereket is vitt 's kitűntette magát. Plinius eszközlésére tribunatust kapott 's 3 gyermek attyának jogát (jus trium liberorum), bár nőtelen volt. Későbbén Hadrianus császárnál titkos írnök (magister epistolarum) lett; de e' hivatalát elvesztette, mert Spartianus szerint, ki Hadrianus császár életét leírta, a' császárné Sabina eránt nagy meghittséget mutatott. Magányba vonulván, hihető itt írta a' császárok életét, mellyet mint császári titoknoknak igen jó alkalmá volt legjobb kútfőkből meríteni. Ez a' munka 12 császár éltét adja elő Julius Caesartól Domitianusig. A' régiségnek egy történetírója se esmerkedett meg bennünkent olly pontosan nevezetes személyekkel, mint ezen életírások. Írásmódja mesterkelt, 's csaknem költői, honnan gyönyörűséggel lehet olvasni. Két első könyvét Freinshemius helyesen kipótolta. Legjobb kiad. Pitiscusé (Leuw. 1714); Snakenburgé (1724); Burmanné (Amst. 1736); Oudendorpé (Leyden 1751); Wolfé (Leipz. 1802 Casanbonus jegyzetével); és Baumgarten-Crusiusé (Leipz. 1815.) Söltl (Münchenben) S. kútfőire nézve criticát írt (1825 Götting.)

SUEUR (Eustache le), híres franczia képiro, szül. 1617 Parisban, mgh. ugyan ott 1655. Vonet Simontól tanult, kit hamar felül haladt; honából soha sem ment ki, 's mivei még is legnagyobb olasz mesterek és ó-mivek után képzett izlésre mutatnak. Abrázolatiban nemes egyszerűség uralkodik, ötletei magasak, kifejezése bámulandó. Ecsetvonásában sajátóság szabadságot 's elevenséget szemlélhet-

ni. Ruházatai különösen nagy mesterséggel rajzolják. E' mellett egyszerű's becsületes karakterü volt. Legjelesb mivei Parisban vannak. Dicső festeményekkel ékíté a' Carthusianusok monostorát, de mellyeket későbbi polgári zivatark igen megrongáltak. 22 képben (most a' tanács palotájában vannak) sz. Bruno életét ábrázolák ezek, 's a' művész 3 évig dolgozott rajtok. Legcsodálandóbb köztök a' szent férjfi szendergése, 's a' püspöki méltóságtól vonakodása. Igen becsülik azon festeményét is, mellyben az említett szentet azon helyzetben ábrázolja, midőn a' templomot, 's társai lakhelyét építteti. Az elrendelés nemes és egyszerű, a' munkások állásai legnagyobb pontossággal választattak. Fő mive Ephesusban predikáló Sz. Pál, melly a' parisi muzeumban van. A' Lambert-palota 3 teremét díszítő festeményei különös leleményességre 's finom ötletekre mutatnak.

SUEUR (Jean François le), híres francia muzikaszerező. Szül. 1763 Parisban, hol végre az öreg székes templomban karmester lett. Miséi és oratoriumi által hirt szerzett, de legnagyobb dicsősségét játékszíni muzsikáival nyerte, mellyekben legelőszer barátja Sacchini oktató. *Paul et Virginie, Télémaque, La caverne* 's több operái nagy kedvességgel fogadtattak, jelesen a' másodikikért a' lyceum ülésében (1796) nyilvánosan koszorúval tiszteltetik meg. Utóbb a' conservatorium öt igazgatói közé nevezteték, de e' jeles hivatalát 1803 ellenségei áskálódása miatt elveszté. Azonban Napoleon megvizsgáltatá ügyét 's Paesiello helyébe karmesternek tevé. Tovább királyi muzsika-ügyelő lett. Ujabb operái közt leginkább kitűnnek *A' Bárdok*, mellyben a' hárfák sajtáságos hatásnak. Ezt a' közönség véleményje Spontini *Vesta szüzei* elibe tevé.

SUEZ, kicsiny, rosszul épült város Egyiptomban, has. nevü földszorosan, melly, a' földközi és veres tengerek közt, Azsiát Afrikával öszveköti 's tengeröblönnél, melly legéjszakibb a' veres tengeren; hajdan gazdag kereskedő város volt 's az indiai és europai portékák rakhelye. Most még 580 háza van, 's az a' veszély fenyegeti, hogy egészen elpusztul. Csekély kereskedést üznek belőle a' Törökök Mekkába és a' délibb Mochába, hogy kávét hozzanak. Az öbl csucsa, mellynél fekszik, olly csekély, hogy veszély nélkül ált lehet gázolni. Száraz, terméketlen 's vizetlen térségen fekszik. Nincs itt egyéb, mint kevés ehető hal. 1538 oita itt készítették az arabiai öblön evező hajók, noha fát 's vasat tevéken kellett ide szállítani. Most ez is megszűnt. 1798 Bonaparte Egyiptomból a' suezi földszorosan ment által Syriába. 1799 Baird vezér is itt kötött ki 10,000-ével, hogy az Angolok kiszalását a' Francziák ellen segítse. 1829 az Angolok és Ejszakamerikaiak itt gőzhajó-öszveköttetést akartak Indiával felállítani, hogy az indiai 4 hónapi útát 30 nap alatt megtehessék.

SUFFETEK, I. CARTHAGO.

SUFFRAGANEUS nevet visel valamelly papi gyűlésnek mindenik tagja, mellynek abban széke 's szava (suffragium) van, legyen a' püspökök zsinatja érsekeknek, vagy pápóké püspököknek, vagy szerzetesrend gyűlése provinciálisának, vagy convent apátnak előülése alatt; különösen mindazáltal az érsekek alatt lévő püspökök nevezetnek tulajdon érsekeik suffraganeusainak.

SUFFRAGIUM, szó, mellyet adni valakinek valamelly tárgyban joga van, az a' jog volt Romában, mellynél fogva mindenik római polgár beleszólhatott valamelly törvény hozatásába v. eltöröltetésébe, hivatalok betöltetésébe, 'st. A' polgárok a' Marsmezőn gyűltek öszve, 's mindeaik tulajdon centuriájához ment, melly sor szerint foglalta el az arra rendelt helyet (Ovilet). A' bemenetelnél apró hidak voltak, mellyeken bizonyos emberek (diribitores) állván, nekik szavazásra táblácskákat adtak, és pedig törvényhozások kettőt, egyiket U. R. (uti rogas, a' javalathoz képest), másikat A. (Antiquo, ré-

gi mellett maradok) betüvel, vagy ha hivatal volt betöltendő, anyni táblácskát a' hány személy volt a' választatásra kijelelve, hogy annak nevét, a' kit akart, reairja. Aztán a' szavak öszveszedettek's a' többség szerint hozatott végzet.

SUGÁRCSUCS, vagy SUGÁRTEKE, minden, akár magától, akár idegen fény által megvilágított testi pont, fénysugárokat szokott magából kiereszteni. Ha ezeket egy lapos tükörrel felfogni gondoljuk, egy kup vagy teke fog kerekedni, mellynek al lapját a' tükör, csucsát vagy hegyét pedig a' fénylő pont teendi. A' catoptrikai jelenetek egész theoriája e' fontos fogalmon épül.

SUGÁRHAJLAT I. SUGÁRTÖRŐNÉS.

SUGÁRTÉVESZTÉS. Hogy valamelly tárgyat látunk, onnan történik, mivel az abból jövő fénysugárok szemünkbe ütköznek, 's mi a' tárgy helyét a' felfogott sugárok irányában keressük fel. Ha egy álló csillagba tekintünk, az alatt, míg ennek sugárai szemünkig érhetnek, a' föld is megfutja velünk útjának egy kis részét; de mi ezen mozgást nem vesszük észre, 's azt a' csillagnak tulajdonítjuk, azt gondolván, hogy a' csillag mozdult ellenkező irányban, olly formán, mint mikor sebesen haladó hajóban ülve azt képzeljük, hogy a' parton álló tárgyak vissza felé sietnek. Nem is láthatjuk a' csillagot valódi helyén egyébkor, mint mikor egyenes vonalban vagy felé közeledünk, vagy tőle távozzunk, minden más irányban a' most leirt optikai csalódásba esünk. Az égi testeknek e' tetsző tétovázása, melly a' föld mozgásából származik, 's a' föld mozgására is bizónyságul szolgál, sugártévesztésnek hivatik. BRADLEY (l. e.) volt első, ki e' nevezetes tünetet felfedezte. L. Biot: *Traité élémentaire d'astronomie physique* (Par. 1811); Baró Zach: *Tabulae speciales aberrationis et nutationis etc.* (Gotha 1806), 's ugyan attól: *Nouvell. tables d'aberration et de nutation pour 1404 étoiles, avec un table générale, d'aberration pour les planetes et le comètes* (Marseille 1812, és supplém. 1813).

SUGÁRTÖRÉS. Ha a' világosság sugárai egy átlátszó tömegeből más helyre nemübe mennek, ekkor utjokból rendesen kitérnek, 's ez a' sugártörés, melly a' Dioptriciának tárgya. Tapasztalás bizonyítja, hogy ha egy pálczát dőlve állítunk a' vízbe, az törtnék látszik. Így ha egy mély tál fenekére egy darab pénz vetünk, 's annyira eltávozzunk, hogy a' pénzt a' tál karimája miatt ne lássuk, mihelyt vízzel töltetik a' tál tele, láthatóvá lesz a' pénz, noha helyünkből ki sem mozdultunk. Ha az egymást érő két külön nemü átlátszó test felületére, mellyre t. i. a' sugár esik, egy függőleges vonalt képzelünk állíttatni, akkor azon szeglet, mellyet ezzel a' beeső sugár formál, becsés szegletének hivatik, 's majd nagyobb, majd kisebb lesz, mint a' törésszeglet, mellyet a' függöny a' már megtört sugárral képez. Általános szabály erre, hogy: a' beesés szeglete akkor, midőn a' fénysugár egyik sűrűbb testből más ritkábbba megyen, kisebb a' törésszegletnél, ellenkező esetben pedig nagyobb; vagy a' mi színté ezt teszi, midőn a' sugár sűrűbb tömegbe hat, a' függöny felé (ad perpendiculum), ha pedig ritkábbba megyen, a' függönytől el (a perpendiculo) törik. Azonban a' törés nem csupán az átlátszó testek sűrűségétől, hanem azoknak egész természetétől is függ. Jelezen az égekeny folyadékokban sokkal nagyobb a' törés, mint a' hasonló sűrűségű nem égekenyekben. Nagy befolyása van a' törésre az ezt okozó test alakjának is. Az érintett tételekből önkényt következik, hogy ha a' sugár egyenes irányban esik be, meg nem tör, hanem változatlanul tovább halad. Már a' régiek is elmékedének e' jelenetről, de okát nem találhaták ki. Newton ada legkielegítőbb magyarázatot. Ó már a' gyémántot, igen nagy törő erejénél fogva égekenyekbe állította, mi később időkben be is bizonyodott.

A' sugártörés az oka, hogy a' vízben uszó hal nem valóságos helyén, hanem a' felülethez sokkal közelebb látszik, — hogy a' csillagok valóságos feljöttük előtt, vagy valóságos lementük után is láthatók 'sat. Némely kristályozott testek *kettős törést* okoznak, p. o. ha egy papirosra írt vonalt islandi kristályon keresztül nézünk, egy helyett két párhuzamos vonalt látunk; mi onnan ered, mivel e' testek a' sugártörésben a' törés rendes törvénye szeriint, részben pedig másképen törnek meg. L. Gehler: *Physikal. Lexicon*, és Biot munkájának Fechner kiadta fordítása: *Lehrb. der Experimentalphysik* (Leipzig. 1825. 4 k.)

SUGÁRTÖRŐDÉS (Refractio). A' sugártörés tadományja igen fontos az égeszsetben is. A' földet övedző levegő számtalan légrétegekből áll, mellyek mennél inkább közelednek a' föld színéhez, annál tömöttebbek, sűrűbbek lesznek. Ha tehát egy csillagból jövő sugár az ég nagy üregebeli felette vékony levegőből ferde irányban a' föld vastag levegőjébe lövell, a' függöny (vagy mivel itt golyóról van szó, a' megfelelő küllő) felé kell annak törnie, 's ehez annál inkább hajlania, mennél sűrűbbek lesznek a' légrétegek. Így a' sugár többé nem egyenes, hanem a' földszíne felé hajló görbe vonalban halad, miért a' szemlélő a' csillagot e' vonal legközelebbi pontjának érdeklőjében (tangens), tehát magasabban látja. Mivel pedig a' sugártörődés nagysága nem egyedül a' megtörő szer vagy test természetétől; hanem a' szeglet nagyságától is függ, e' szeglet pedig a' látkörön legnagyobb, 's innen a' tetőpontig (zenith), hol $= 0$, kisebbedik: szükségképen a' törődésnek is a' látkörtől, hol legnagyobb, a' tető pont felé egész 0-ig fogyni kell. Az égi testek távolsága itt nem tesz változást, mert a' sugár azért, hogy az ég felső körén hosszabb vagy rövidebb utat tett, mi előtt levegőnkbe ütközött, nem szenved nagyobb vagy csekélyebb törődést. Szinte így nem kell hinni, mintha az égi testek a' refractio miatt tetszenének a' látkörön nagyobbaknak, mert ez nem egyéb optikai csalódásnál. Ellenben a' nap vagy hold annyira leszállhattak a' látkör alatt, mint tetszőleges átmérőjük, mégis látszanak, mert a' láthatári refractio még mindig alkalmasint egyenlő. Az égeszi táblákban előre ki vannak már dolgozva a' törődés kiszeglyentései. — Igen jótékony e' sugártörődés a' földszarki lakosokra nézve, mivel még mindig a' láthatáron szemlélik a' napot, noha azon már rég lehaladt, 's mivel a' levegő sűrűsége náluk nagyon öregbiti a' törődést, ez által tetemesen rövidítettetik a' fél évi földszarki éjj. Földi tárgyak tetsző magaságira, p. o. hegyek csúcsaira, déli hábra, levegői tünetekre 'sat. is nagy befolyása van az említett refractionak. L. Littrow: *Populaire Astronomie* (Bécs 1825, 2. k.); Bohnenberger *Astronomie* (Tübing. 1811); Biot: *Traité d'astronomie physique* (Par. 1811, 3 kötet), és Plana: *Recherches sur la densité des couches de l'atmosphère et la théorie des refract. astronomiques* (Turin 1823, 4.)

SUGÁRVONZÁSTUDOMÁNY I. PERIOPTRICA.

SUGATAG (Akna) falu Máramaros vármegyében 209 ház. 1187 romai 's görög kath. lak. és jövedelmes sóbányával, melly évenként mintegy 140,600 mázs. sót ad.

SUHL, Henneberg fejedelmitett grófság legjelesebb városainak egyike Frankhonban, most porosz Saxonia erfurti kormánykerületéhez tartozik. A' thuringi erdő délnyug. oldalán fekszik romános völgyben, Lanter folyócskánál. Virágzó állapotját bányáinak köszöni, mellyek a' 14 száz. fedeztettek fel. 1527 városi rangra emeltetett. 1004 ház. 's 6000 lak. van. Bányavárosi jogokkal bír 's bányász hivatal, igazságszolgáltató törvényszék, superintendens, adószedő tisztség, vashámorok 's gyárügyelés helye. Elelem főágai vas-és fegyvermivek, 's parketkészítés. Híresek azt itt csinált fegyverek 's

puskák. Mig egészen elkészül, minden fegyver 58szor jó kézbe 's mielőtt eladatnék, küldöttség által megvizsgáltatik. Más különbféle vasmivek is készítettnek Suhlban. Evenként 7000 mázsányinál több aczél dolgoztatik fel. 1806 380 takácsmester 's 320 legény volt benne, kik 64,000 végparketet szőttek. Több kereskedő jóvedelmes kereskedést üz vele.

SUHM (Ulrich Friedrich), szász választói titkos tanácsnok, 29 Apr. 1691 szül. Dresdában, esmeretes, mint nagy statusférjfiu és Nagy Fridrik meghittje. Attya parisi szász követ maga készítette a' status foglalatosságaira 's az ifju S. 1720 Berlinbe küldetett követnek, hol Fridrik barátságára méltóztatá, 's vele levelezett, S. 1730 Berlint elhagyván. Levelei a' király holta után *Correspondance familière et amicale de Frédéric II avec U. F. de Suhl* (Berl. 2 k.) jelentek meg. 1737 az orosz udvarhoz ment, király barátjának szolgálattába akart lépni, de utközben mh. Nov. 1740.

SUHM (Péter Fridrich), dán kamarás és historiographus Kopenhagenben, szül. 1728, philosophus, költő és történetíró, attyától, ki dán admiral volt, jó nevelést kapott. Nem lévén kedve szolgálni 1751 Norvegiába ment, hol 1765-ig lakott Drontheimban. Erre Kopenhagenbe visszatért 's tudományoknak élt 1798 történt haláláig. S. több tekintetben korának 's honyának disze volt. Nagy vagyonából nyomosan segíté a' tudósokat 's tud. intézeiteket. Criticai és philos. értekezései, éjszaki idyllái 's elbeszélétei, hazájának classica historiaja halhatlan nevet szerzenek neki. 100,000 kőt. álló könyvtára nyitva vala az olvasóknak. Másolókra és szegény tanulókra sok pénz fizete. Könyvtárát 1796 a' kir. könyvtárnak engedé. Némelly munkáit, mint: *Kritische Gesch. von Dänemark zu den Zeiten der Heiden; Gesch. der nordischen Völkerwanderung* 'st. ném. is olvashatni.

SUIDAS, görög grammaticus, ki némellyek szerint a' 11, mások szerint a' 10 száz. élt. Geographiai és historiai foglalatu szókönyvet írt, mely ha nem általánosan pontos is, sokat foglal magában, mit másutt híjában keresnénk. Először Mailandban jött ki 1499. Legjobb kiad. Küsteré (Cambridge 1705).

SULIGULI legfeljebb 12 év olta közönségesen esmeretes és kedvelt ásványos viz, Máramaros vármegyében, Felső-Visón felyül 5 mf-re Fajna mellett ered. Méltó itt említeni Gerzon Antal kamarai tanácsnoknak és máramarosi kamarai kormányzónak azon jeles tettét, mellynél fogva sajátjából 3000 for. tevén le tókéül, eredetileg hazánk végszegletében Szigeten felállítandó philosophiai iskola számára a' suliguli-kereskedést, ő csász. kir. Felségének jóvá-hagyásával, 10 évre kirekesztőleg folyamatba hozta, 's a' köz jó előmozdításában fáradszhatlan férjfiu felügyelése alatt 1832 25000 for. jött be.

SULIOTÁK, elegyes, arnaut-hellen néptörzsök. Részint arnaut, részint romani nyelven beszélnek, 's a' 17 száz. származtak, midőn arnaut és hellen pásztorok telepedtek meg a' kassiopei hegyek közt 's Suli nevű kicsiny erőseget, melyhez közel rohan le az Acheron egy mélységbe, választották egyesülések 's védelmek helyeül. Az Acheron vad, 's hegyek által különválasztott völgyében 4 falut építettek. Ujabb időben 70-nél több falut népesítettek meg. Görög hitvallásuak. Suli alkotmánya köztársasági volt. Hajdani szokásait törvények gyanánt tisztelték. Voutier szerint a' Sulioták középszerű természetűek, soványak, de inasak. Rendkívül jó gyaloglók. Bajnoki tulajdonságok közt leginkább az állhatatosságot és fortélyt becsülik, a' vitézség csak közönséges nálók. A' bátor asszonyokat megkülönböztetik. A' szép Chaído dalokkal magasztaltattot. A' Sulioták vitéz hegyi népe állhatatos és hiv. Ezen kis köztársaságnak a' hatalmas janinai basával Arival (l. e.) 12 évig tartott csatázása bámulásra méltó. Midőn Epirus ezen zsarnoka 1803 őket inkább kétségbe-

esésre hozta, mint meggyőzte, elhagyták honyokat, 's a' joniai szigeteket bíró hatalmasságok seregeiben szolgáltak. De midőn Ali basa a' Törököktől bekerített 's az Albaniaiaktól elhagyatott, az általa kiüzött Suliotáknál keresett segítséget. Visszahívta tehát őket a' joniai szigetekből, Keiophá várát visszaadta nekik, 's unokáját kezésül. A' Sulioták vitéz vezére Markos Botsaris fényes győzelmeket nyert ugyan a' Törököken; de a' gonosz lelkű Ali se a' Suliotáknak, se a' többi Helleneknek nem hitt 's végre 1822 éltével fizetett lázadásáért. Midőn erre az albaniai vezérek (syptárok) Kursid basától megvesztegetettek, a' közös görög ügyhez híven maradt Sulioták ismét közsikláik közé záratva láták magokat. Ehségtől kényszerítetvén, végre a' prevesai angol consul javallatára áltadták süfii várakat 4 Septem. 1822 a' Törököknek Omer Vriones alatt, 's 3000 Suliota szállítottatott angol hajókon Cephaloniába. A' többiek a' hegyek közt elszéledtek. Ifjabb Markos Botsaris azolta vitéz társaival a' Hellenek csapatjaiban harczolt, védte Missolunghit 's mh. 20 Aug. 1823 Karpinissinél, fényes győzelmének közepette. Fiját Bentham angol fiává fogadta. Nagybáttya, Noto Botsaris 1825 Missolunghit Resid basa ellen éppen olly vitézül oltalmazta, mint szerencsésen. — Vö. Perrhäbos (theszaliái vezér) *Suli és Parga történetét*, új görög nyelven (2 kiad. Venczia. 1815, olasz. Gherardinitól Mailand. 's angol. Lond. 1823); Fauriel *Chants populaires de la Grèce moderne* (Paris 1824); Lüdemann *Der Suliotenkrieg, nebst den darauf bezüglichen Volksgesängen* (Leipz. 1825); Eton *Gemälde des osmanischen Reichs*; és Pouqueville *Histoire de la régénération de la Grèce* (4. köt).

SULKOWSKI. Ezen lengyel nemzetség két ágra oszlott. Az idősebb gróf czímet viselt 's kihalt. Az ifjabb gróf Sándor József személyében 1754 német fejedelmi méltóságra emeltetett, azon joggal, hogy közvetlen birodalmi feudumokat birhasson. 4 fiai közül csak kettőnek voltak maradékai, kik képzik a' Sulkowski fejedelmi ház két ágát. Az 1) Antalé, birja a' poseni nagyhercegségben a' reiszeni ordinatot és lissai grófságot. Reiszemben lakik. 2) Ag, János, bielitzi herczeg, lengyel ezerekes volt francia szolgálatban, Bielitzet birja austriai Felsőschlesiában, 9500 lak. Bielitzben lakik (város 4300 lak.) Több jószágain kívül Lengyelországban is bir. — S. József, szül. 1774, S. Anguszt herczegnek 's poseni vajdának nevédeke 's atyafia, kitüntette magát mint francia osztályvezér és Bonaparte első segédje. 1792 Zabelo lengyel vezér alatt az Oroszok ellen, aztán Olaszországban a' francia seregben harczolt, hol t. k. a' Györgyerőséget Mantuanál megvette. Bonaparte segédje lévén; Egyiptomba ment, hol több ütközetben megsebesítettvén 's végre alig gyógyulván fel, a' kairoi lázadáskor, midőn tüzétől 's emberszeretétől messze engedé magát ragadtatni, megöletett. Bonaparte Kairo egy erőségének Sulkowski nevet adott.

SULKOWSKI (Antal, herczeg), kir. lengyel vezérhadnagy szolgálaton kívül, Lissában szül. Lengyelországban 31 Dec. 1785. Midőn Napoleon 1806 Lengyelországban sereget állított fel, a' herczeget nevezte ki az I gyalog ezere vezérévé. 23 Febr. 1807 megvette rohanással Dersau városát, melly első hadi tette volt. Aztán kitetszéssel jelen volt Danzig és Kolberg ostromoknál. 1808 ezere dével Spanyolországba ment, hol Toledo védeése, az almonacidi és (főképpen) ocanai ütközetek, hol S. vezette, bár csak ezerekes volt, a' lengyel osztályt, nagy katonai hírt szereztek neki. Soult vezér bizonyítása szerint sokat tett S. az ocanai győzelemre, melly nyitott utat a' Francziáknak Andalusiába. Később S. malagai kormányzó lett, hol a' lakók vonzódását megnyerte. 1810 visszatért a' varsói herczegségbe. 1812 Poniatowski seregének előőrjét vezette. 18 Oct. nagy sebet kapott. Varsóba visszajöven, osztlály-vezérré té-

tetett. A' leipzigzi ütközetben egy lovás osztalet vezetett, melly szerencsével harczolt. Poniatowski holta után Napoleontól a' lengyel sereg maradványának fővezérévé tétetett; de ezen hivatalát, midőn a' Lengyeleket Napoleon rábirta, hogy továbbra is zászlója alatt katonáskodjanak, letette 's Napoleon engedelmével elébb jószágába, azután Varsóba ment. Az új lengyel királyság létre jöttével S. a' hadbiztonságnak tagja és Sándor császárnak segédje lett a' lengyel sereg-nél. 1818 lemondott katonaszolgálatjáról 's azolta poseni jószágában él.

SULLA, SYLLA (Lucius Cornelius) romai dictator, a' Corneliusok régi nemes, de lealjasodott nemzetségéből, Rómában szül. a' V. E. 607 eszt. Igen gondosan neveltetett; de mind e' mellett is kicsapongó volt, szinjátekok, bor és asszonyok voltak fő gyönyörűségei. Résztint egy világ leányától reá hagyott, résztint házassága által kapott gazdagságaival fényes szerepet játszott a' romai lovagok közt, nagy kitetszéssel szolgált, mint quaestor Afrikában, hol ő eszközöltte Bohus királynál Jugurtha kiadatását, 's ezáltal tulajdonképen ő tekintethetett a' numidiai had bevezetőjének. Későbben Mariust, mint legatus, a' cimberi háboruba kísérte; itt, miután a' Tolosatókat megverte 's Capillus királyokat elfogta és a' vitéz Marsokat Roma szövetségeseivé megnyerte volna, hogy az irigy Marius féltékenységét kikerülje, köv. eszt. Catulus második consul seregébe ment szolgálni 's miután a' Samniumiakat kétszer meggyőzte, romai praetorrá neveztetett. Praetorságának esztendőjét Romában tölté. Erre Azsia provinciának helytartója leve, hol a' néptől a' Romaiak jóváhagyásával királyá választott Ariobarzanes Cappadocia királyságára tevő és Gordiust, kinek felügyelése alatt uralkodott Nagy Mithridatesnek egy fia e' tartományban, egy ütközetben teljesen meggyőzte. Aztán a' Párthok királyával szövetséget kötött, midőn ily méltóságosan viselte magát, hogy egy a' jelenlevők közül így szóla: *Valóban, ez a' férjfiu a' világnak ura, vagy ha nem az, a' lesz.* A' szövetségesekek hábcrujában, mellyben mint Marius tulajdon seregét vezérlé, ennek nagy hírét 's nevét csaknem egészen elhomályosíta. Nevezetesen ő vevé meg rohanással a' Samniumiak erős táborát, Borianum nevű várokat, hol tarták nemzeti gyűléseiket 's szerencsésen bevégzé a' hadat. E' vala legdicőségesebb táborozása; mégis megvallá, hogy a' szerencsének nagyobb befolyása vala győzedelmeibe, mint okosságának és vezérségének. Innen örömet hallá szerencsés (felix) nevét. Jutalmul K. e. 88 consulságot nyere 's Azsia tartományt kapá kormányzás végett a' Mithridates ellen folyt had vezérlésével, melly Görögország nagy részét hatalma alá hajtá. De Marius is kíváná azt megkapni és csak miután polgárvér folyt, Romát hiv seregével megvette, 's a' földön futó Marius fejére bizonyos vérbért tett, mehefe által Görögországba. A' szerencse állandóul hozzá esküdt; ellenségét (Mithridatest) kiüzé Európából, nyomon követé Azsia belsejébe, mindenütt győze 's végre, az olaszországi nyugtalanságok hírére békét kötö vele kérésére. Romában egyanis 3 évtőlé alatt ellenségei felyülfordulának, Marius visszahivaték, ki Sulla pártosai közt iszonyu vérontást teve, Sullát magát számüzé 's jószágait elfoglalá. Közvetetésének hire a' vénségtől elgyengített, 's lélekesmeretétől kinzott Mariust ugyan betegágyba dönté 's 7-dik consulságának elsőbb napjaiban megölé; de pártjának fejei, Cinna és Carbo, még mindég a' status fejének tekinték magokat. Sulla a' fővezérséget Aziában Murenának adván által, sieté 40,000-rel Olaszországba. Brundisiumban kikötvén, Campaniában több Romából kiüzött baráti jövének hozá. Azonban ellenségei sokkal számosabbak valának, a' honnan nem csak fegyverhez, hanem fortélyhoz is nyula. Így több nemes Rómaít megnyere, t. k. a' későbben igen elhíresedett Pompejust, ki

seregével 's kincseivel hozámene által. Miután S. 4 főütközetben Carbo és Scipio consulokon 's más ellenségein győzedelmeskedett volna; miután a' háboru végén Roma falai alatt Telesinus sanniumi seregét csaknem egészen semmivé tette volna; miután minden ellenségei vagy megölettek, vagy elfogattak, vagy messze tartományokba (Norbanus Rhodusba, Carbo Siciliába, többen Afrikába, Sertorius Spanyolországba) üzettek volna, — bement Romába és pedig egészen másként, mint elébb, nem t. i. mint kétségeskedő győzedelmes, hanem mint ellenségeinek teljes semmisítője, mint önkényes parancsnok. Hogy orozslán és róka egyesültek benne 's az utolsótól inkább kell félni, mint az elsőtől, már Carbo így ítélte róla. De most már nem volt szüksége tettetésre; a' róka eltűnt 's a' vérszomjuzó orozslán maradt egyedül. Első tette a' volt, hogy 6—7000 hadi foglyot, bár életek meghagyását ígerte, levágatott a' circusban. A' tanács a' circuson lévő Bellonatemplomban volt éppen öszvegyülve 's midőn a' senatorok a' rettentő jajgatáson megijedtek, monda S. hidegvérrel: Fel se vegyetek, öszvegyült atyák, csak néhány lázadó azok, kik parancsolatomra megbüntettetnek. Romát 's Olaszország minden tartományát vérözön borítja; a' gyilkosok közt leginkább kitünteté magát Catilina. Miután boszúálláskivánását 's kegyetlenségét gyilkolás és proscriptio (jóságfoglalással öszvekött száműzések) által kielégíté; miután névszerint Sanniumban hárman kívül minden várost lerontata 's Praeneste egész népességét, mivel e' volt az ifju Marius utolsó menedéke, egy helyre hajtván, levágatá, — olly fényes diadali pompát tartá, millyent Roma azelőtt még nem látott, Felix (szerencsés) melléknevet veve fel 's magát bizonytalan időre dictatorrá nevezeté ki K. e. 81. Ekkor határtalanul uralkodék, minden törvényt eltörle 's ujakat ada, más rendszabásokat teve a' consulságra nézve, a' tribunatus semmisité, 300 lovagot senatorokká teve 's a' száműzettek 1060 rabszolgáit polgárságra emelé 's Corneliusoknak nevezé. Nehány év mulva megújítá a' békét Mithridatessel, mellyet legatusa, Murena, felbontott 's mindenek csudálkozására (K. e. 79) letéve a' dictatorságot 's olly nyugodt lélekkel, mintha uralkodása csupa igazságosság és kegyelem volt volna, sőt kész volt tetteiről számot adai, bár 100,000 embernél (ezek közt 90 szenatort, 15 consulságot viseltet 's 2600 lovagot) többet végeztetett ki. Aztán Puteoliba mene jószágába, hol leggyalázatosabb kicsapongásoknak adá magát 's K. e. 78 mh. utálatos betegségben, mert fajtalansága által okozott belső kelések miatt husa még élteben rothadni kezdé, 's annyi féreg omla ki testéből, hogy a' legerősebb szerek se használnak, 's megemészték őtet. — Már a' természettől mindent megnyerő tulajdonsággal bíra, e' mellett ifjúságában maga is kívána mindennek tetszeni. Szemérmes vala, ha magáról beszélt, pazérló a' magasztalással 's pénzével mások eránt. A' közkatonákkal versentivott, 's tréfált velek. Asztalan kívül komoly, munkás, vigyázó vala 's a' kicsapongásaiban részvevők eránt is kiesmerhetlenül tudá magát tettetni. Jövendőlőknek 's álommagyarázóknak igen hive. Cicero szerint tökéletes mester vala a' bujaságban, telhetlenségben. De magán uralkodó lévén, a' bujaság karjai közül egyszerre ki tudá magát ragadni, ha dicsőség szólítá. Mint bajnokot senki se mulá felül 's egyszersmind nagy statusférjfiu, fenyegetéseiben rettenetes, ígéreteiben hiv, 's éppen olly megkérelhetlen vala, mint haragot és szánakozást nem esmert. Az általa hozott törvényeknek mindent, még barátit is feláldozá, kik azokat nem követték, 's polgártársait jobbakká lenni kényszerité, mint maga vala. Haldokolva parancsolá, hogy sirkövére ezt írják: A' jóban, mellyet bajrátinak tett, 's a' roszban, mellyet ellenségeinek okozott, senki se hasonlított hozá.

SULLY (Maximilian Rosny báró, utóbb herczeg); Franciaország marsallja's IV Henrik első ministere, a' legjelesb kormánynokok egyike született Rosnyban 1559 régi előkelő nemzetségből 's reform. vallásban neveltetett. 11 éves korában bemutató atyja a' navarrai királynénak 's Henrik koronaörökösnek, kivel egyenlően tanítottatott. Tanulmányi folytatása végett 1572 a' herczeggel Parisba ment, hol a' rémítő vérmenykező alatt 3 napig tartá rejtekben a' Bourgogne collegium előljárója 's így a' haláltól megmentette. Az ifju király szolgálatjában több csatamezőn csaknem vakmerőséggel határos vitézséget bizonyított. Utóbb némelly ostromnál királyának fontos szolgálatoakat tett, és részt vett az Ivry melletti (1590) győzelemben, hol sebet is kapott. Valamint igaz bajnok volt a' harcban, szintugy különös ügyességgel birt az alkudozásokban is, 's ugyan ezért 1583 az udvar céljainak k'fűrkészése végett Parisba küldetett. 1586 Henrik részére egyességet kötött a' Schweizerekkel 20,000 emberből álló segédsereg iránt; 1599 Florenczben Medici Mariának egybekelése felett alkudozott. Midőn Ersébet angol királyné 1603 megholt, követkepen mene Londonba, 's I Jakab királyt Henrik részére megnyerte. Illy nagy érdemek nem maradtak jutalom nélkül; Rosny 1594 statutitoknok, 1596 finantzanaés tagja, 1597 és 98 franciaia fő ügyelője, 1601 pattantyusság nagymestere, 1602 a' bastille kormányzója lett 's egyszersmind minden várerősítés vezetése rá bízott. A' polgári háboruk alatt megszorodott harania-csapatokat hatalmasan iparkodott pusztítani, 's mint finantzminister olly jó rendet hozott be, hogy 35 mill. jövedelemből tiz esztendő alatt 200 mill. statusadósságot kifizetett 's még 30 mill. megtakarított. Fáradhatlan munkássága mellett csak estenként pihené ki magát apróbb társas körökben. Asztala is igen egyszerű volt. Az udvariak nem igen szívelheték 's közönségesen *nem-nek* nevezék, azt állítván, hogy *igen* soha sem jó szájából. De annál többre becsülte királybarátja Henrik. Hevesen ellene szegült minden nyomorgatásoknak, melyeket a' nagyok a' föld népén elkövettek. Még Entragues kisasszonynak IV Henrik szeretőjének is, ki utóbb Verneuil marquisé lett, megtagadó feleletet adott egy illyen forma javaslatára. *Mémoires*-jaiban azt mondja: *A' királyságok bukásának okai rendentuli adók, különösen kizáró gabonakereskedés; kereskedés, kézművek', földművelés, mesterségek és művészetek elmellőzése; tisztek nagy száma, hivatalok nagy költségei, 's a' hivatalbeliek mödnélküli hatalma; igazságszolgáltatás költségessége, és lassúsága; korhelség és tékozlás; kicsapogás és erkölcsi romlottság; pénzváltoztatás; reszul számolt és igazságtalan táborozások; uralkodók kegyetlensége 's némellyekhez vakon ragaszkodása, bizonyos néposztály vagy keresetmód iránt való előítélet; ministerek és kegyenczek pénzzsomja; tudósok megvetése és hátrátétele; rosz szokások eltűrése és jó törvények álhágása; zavart és hasztalan parancsok sokasága. A' földművelést sokkal inkább pártolá mint a' fényüzési mesterségeket, 's azt tartá, hogy ezekkel csak keveseknek kell foglalkozni. Attól félt, hogy az ezen keresettel összekötött nyereség ingere a' mezei nép rovására nagyon megnépesíti a' városokat 's lassanként a' nemzetet elerőtleníti. Ezen ülő élet — így szóla a' szövetkésztőkről — nem formálhat jó katonákat. Franciaország nem alkalmas illy bibelődésekre. E' miatt minden fényüzési árukat nagyobb adó alá akart vetni. A' király nem mindig osztozott véleményében; de érdemét mindenkor teljesen megismerte. Midőn Rosny angliai követségéből visszatért, poitoui kormányzóvá 's valamennyi franciaia kikötők és révpartok fő ügyelőjévé nevezé Henrik 's 1606 a' Loire mellett fekvő Sully jószágot herczegséggé 's pairséggé emelte. De e' kedvezményeket nem hízlegéssel vásárolta a' minister. — Henrik elég gyenge vala Verneuil marquisének házasságot igérni, 's S. midőn*

az ezt tárgyező oklevelet a' király mutatá, 6lly merész volt, hogy azt tüstént összetépné. IV Henrik halála után, Franciaország nagy kárára elbocsáttaték S. (1611). 100,000 tallér ajándékkal keele az udvartól eltávoznia. Nehány év mulva ugyan ismét magához hivatá XIII Lajos 's tanácsát kéré, 1634 marsali pálczáat is nyert, ellenben a' pattantyusság nagymesteri tisztét letevé; 's valódi hivatali körbe nem is lépett többé. Mgh. Dec. 21, 1641 Villebon nevű jószágán. *Memoires des sages et royales économies d'état, domestiques politiques et militaires de Henri le Grand* czimű munkáját 1636 Sullyban saját ügyelete alatt nyomtatta, melly méltó az olvasásra. Ebben igen sok történetek 's titkos anecdoták vagynak, mellyek más akkori könyvekben épen nem találhatók. Nyomosan ábrázolja ez IX Károly, III Henrik és IV Henrik uralkodását, 's kormánynokok és harczfiak sokat tanulhatnak belőle. Itt a' fejdelem szerelmes kalandjai, nőjének szerelemfélése, házi viszonyai, nyilvános dolgok 'sat. mind legelevenebb színekkel vannak festve.

SULTAN, arab szó, annyi, mint hatalmas. Tulajdonképpen a' török császár viseli ezt a' nevet, bár a' padisah czim nagyobbnek tartatik. A' krimi tatár khán nemzetségéből szül. fejedelmek is sultánoknak nevezettek. Az egyiptomi basát is így hívják alattvalói, nem ellendőn Konstantinápolyban. Köz életben akárkinek adathatik becsületből, p. o. sultanum, uram! A' török sultánoknak nagysultán név is adatik. Feleségeik sultannéknak, 's az első az Europaiaktól favorite sultannének nevezetik. A' Törökök első, második, harmadik 'sat. hívják azokat. Első az, mellyik az első herceget szüli a' sultánnak. Ez a' serailban első rangal bir, ha fia az uralkodó sultán előtt meg nem hal, 's egy másik előbb fiat nem szül, mint ő. Tulajdonképpen sultanné czimmal csak a' sultán valóságos felesége nevezetik; de mivel udvartartásra sok költség kívántatnék, a' sultánok egyet se nyilatkoztatnak ki törvényes feleségeknak. Konstantinápolyban csak a' császár leányai hivatnak sultannéknak, 's e' nevet akkor is megtartják, ha katonatisztekhez 's a' császár szolgálóhoz mennek feleségül. Az illy házasságból született leányok Kanüm sultannéknak, azaz, csász. vérből valóknak neveztetnek. Az országlásra jutó császár anvja valide-sultanné nevet visel, 's nagy tekintettel bir. Fia se feleséget, se ágyast nem vehet tudta nélkül, 's az országlásba nagy befolyása van. — SULTANA török nádi hajó, mintegy 66 ágyuval, 800 katonával 's 50 görög mátróczal. — SULTANIN arany pénz, melly Cairoban veretik 's mintegy 3 ezüst for. értékű. A' tunisiak nehezebbek, tisztáblak 's $\frac{1}{2}$ résszel nagyobb értékűek.

SULZER (Joh. Georg), a' 18 század egyik leghíresb philosophusa 's aestheticusa, szül. 1720 Winterthurban a' zürichi cantonban, 1734 szüleit ugyan egy napon veszté el 's 25 testvér közt legfiatalabb levén, öröksége alig vala elég nevelésére. 1736 a' zürichi gymnasiumba vivék, hol Wolf metaphysicája leginkább vonzáa figyelmét. Geszner a' classica literaturával esmereté meg, Breitinger és Bodmer pedig a' szép művészségekben vezeté. Majd a' zsidó nyelv, Wolf philosophiája és Linné rendszere lőnek legkellemesb tanulmányi. 1741 Maschwandenben káplán lett 's itt írta *Mor. Betrachtungen über die Werke der Natur*. 1742 beutazta a' Schweizot, 's ez utazásának leírását is kiadta. 1747 Sack és Euler ajánlatára Berlinben mathematica professora lett. 1750 Ramlerral együtt kiadta *Krit. Nachrichten aus dem Reiche der Gelehrsamkeit*; továbbá a' tudományok kir. academiája philos. osztályában tagjának nevezé, 's itt több philosophjai munkát irt francia nyelven. 1763 nője meghalván letevé tanítói hivatalát 's leányaival a' Schweizba akara költözni. De a' király az ujdön felállított lovag-academiában ismét professornak nevezé, 's a' Spree mellett egy darab földdel ajándékozá meg, hogy ott magának házat építhessen 's

kertet ültethessen. 1765 azon választmány tagjává nevezteték, mely az academia állapotját megvizsgáló, 's jobb rendbe hozandó vala. 1771 a' kurlandi herczeg hívá Mitaba, hogy ott egy gymnasiumot szerkesztessen; hova ugyan betegsége miatt nem mehetett, azonban a' tervet megkésztette 's ügyes professorokat ajánlott. 1773 már annyira gyengélkedett, hogy a' lovagacademiában tanítói tisztét nem folytathatná; külömben tudományos munkálatitól meg nem szünt. 1775 beutazta a' Schweizot, Francia- és Olaszországot, 's igen érdekesen leírta. Olaszország szelid éghajlata jótékonyan látszék hatni egészségére, azonban 1776 ősszel roszulni kezdett állapotja. Mgh. 1779. *Allgem. Theorie der schönen Künste* (4 rész utol. kiad. Leipz. 1792) című munkája a' korabeli tudósok közt nagy tekintetre emelte. Wolf iskolája tanítmányit az Angolok és Franciaák nézetivel eclectic iparkodott egyeztetni 's népszerűleg ábrázolni, a' szép művészségek érdekét pedig a' moral'tól függővé tenni. De ez alapnézet már elvénuilt. Egyébiránt annyiban nem kicsit használt, hogy a' Németek közt a' szép művészségek aestheticájának tiszteletet szerzett. Többi munkái közt *Verm. phil. Schriften* (2. r. 1773) és *Vorübungen zur Erweckung der Aufmerksamkeit und des Nachdenkens* (3 r.) jelesek.

SÜLY (Scorbutus), éjsz. hideg tájékokon, kiváltképpen tengerpartokon, nedves hideg levegőben uralkodó betegség, innen Holland tengerpartjain, az éjszaki földszark felé fekvő tartományokban, p. o. Grönlandban, honos nyavalya, mint volt előbb hajókon is. De hihetőleg ama tájékokon is ritkábban látogatta meg a' benszületettek, mint az oda költözött idegeneket, kik a' clima befolyásához nem lévén szokva, bele estek abba. Legdühösebb volt azon hajókon, mellyek hosszú tengeri utat tettek, főként éjszakon fekvő tartományokba, mivel itt minden ok, melly sülyet szülhetett, egyesülve 's teljes erőben munkálódott. Ez okból ezen hajókon gyakran a' rajtok lévőeknek fele is szenvedett sülyben. A' betegség eredete komor, szomorú 's levert elmeállapot és bádjadtság által mutatkozott. Ezen utolsó lassanként annyira erőt vesz, hogy elgyengültségbe megyen által 's a' lélekzés minden mozdulásnál nehezebb. A' nyavalya tovább képződév, a' foghus setétkék, sőt feketés, feldagad, könnyen vérzik; a' lélekzet bűdösös, a' fogak mozogni kezdenek 's végre kiesnek. E' mellett az arcszín halvány és foltos, a' bőrön kétkeres foltok keletkeznek, főként a' karokon és lábakan, kelések 's daganat mutatkoznak, mellyek utóbb a' test többi részein is terjedeznek. Az organismus többi foglalatosságai mindazáltal akadálytalanul mennek, hanem a' vizelet igen homályos és hirtelen megrothad. E' mellett a' beteg elmeállapotja szüntelen levert 's testi erőtlensége megakadályozák őtet mozgásban, bár melly hasznos volna is e' reá nézve 's ha teszi, nagy bádjadtsága és rövid lélekzése ismét lerogyini 's nyugodni kényszerítik őtet. A' betegség-magasabb lépcsőre hágván, az említett körülállások ereje is nevededik. Most csaknem lehetlen minden mozgás, mert legcsekélyebb mozdulást is fojtó rövid lélekzés követ. Az erőtlenség ájulásba megyen által 's fájdalmak és tagszaggatás kinezák a' beteget, mellyek a' csontok belsejéig hatnak. A' foghus fenéhez hasonló foltokat kap; a' bőrön lévő foltokból is most kelések lesznek, mellyek könnyen vérzenek, sőt a' nyavalya még magasabb poutra hágtával vérfolyások származnak, mellyeket nehezen lehet csillapítani 's a' gyengültséget legmagasabb lépcsőre emeli. Gyakran halál követi a' nagy vérfolyást. A' fene imitt amott tovább harapózik, ugy, hogy egész tagok megfeketednek. Végre a' test általános feldagadása és zsibbadtsága áll elő, míg a' szomorú jelenetnek a' halál véget nem vet. Nedvesség, hideg, romlott eledel, főképpen pedig növény-élelemnek hosszas nem léte, sok sóval és sós ételekkel élés, főokai a' vérromlásnak, melly alapja ezen nyavalyának. Megjegyzést

érdemel, hogy azon tartományokban, mellyeknek természeti tulajdonsága kiváltképpen segíti ezen nyavalyának származását, u. m. a' leghidegebb éjszaki parti tartományokban, főként Grönlandban, egyszersmind igen hasznos gyógyszer, a' cochlearia officinalis, számtalan mennyiségben terem. Ezenkívül citromsav, eczet, zsázsa, mustár, retek, kiváltképpen kellemetesek a' betegnek 's legjobb gyógyszerek. Hajókon most, a' súly eltávoztatására, a' mennyiben csak lehet legnagyobb tisztaság divatozik. A' hajót gyakran szellőztetik, kiséprik 's megmossák; a' matrócoknak dologtalan óráikban mozgást kell tenniük 's a' fedelezeten tartózkodniok. A' hajó élelmtárában vigyáznak az élelemre 's tisztaságra, kiváltképpen sok savanyu káposzta rakatik a' hajókra, mint ezen nyavalya eltávoztatásának leg egyszerűbb 's legolcsóbb eszköze.

SULYEGYEN akkor áll elő, ha két vagy több erő úgy dolgozik egymás ellen, hogy minden mozgás megszűn.

SULYEGYENE A' STATUSOKNAK, I. STATUSOK sulyegyene.

SUMACH, az 5-jik osztály 3-dik rendjének növényneve. A' virginiai sumach feketefestésre, a' firnácsumach (éjszakamerikai méregfának is neveztetik), melly Japanban és Ejszakamerikában nő, firnáczkészítésre használtatik.

SUMAROKOFF (Alexander Petrovits), kitetsző orosz szomorjátékköltő, szül. 1718, mh. Moskauban 1777. Munkái Racineival hasonlítottatnak össze, noha lelkesedésben utánnok vannak ezeknek. Kiváltképpen becsültetnek *Sineus és Truvor* (1755); *Semire*; *Jaropolk und Deinase*; *Korev és Aristone*, mellyek 1801 francziára fordítottak; továbbá *Hamlet*; *Ritschelas*; és *Al Demeter*, melly legjobbnak tartatik (1800 franz. 's későbbben ang. ford.) S. vigjátékokat, meséket és epigrammákat is irt.

SUMATRA, egy a' Sundaszigetek közt Keletindiában, az egyenlítő alatt, Javától a' Sunda tengerszoros által külön választatva. Hossza 1050, szél. 165 angol és kiterjedése 8000 geogr. mf. tévük. Az Indusok és lakók magokat Purickuknak és Jodalasoknak nevezik. Egy, némelly helyen kettős és hármás, hegyláncz fut a' sziget hosszában nyugotnak tartva 's bár igen magas, még se fedetik hóval. Legmagasabb csúcsa, az Ophir, éppen az egyenlítő alatt, 13,842 l. tenger felett. A' hegysorok közt tágas térségek vannak, mellyeknek, a' partnál magasban fekvén, hives levegője van. A' sziget belsőjében tavai is vannak, mellyek a' kereskedést igen könnyítik. Számos folyói ellenben keskenyek és sebesebbek, mint sem hajózásra alkalmatosak volnának; a' kel. parton lévők mindazáltal szélesebbek és mélyebbek a' nyugotiaknál. Délkel. partja gazdag mandolafákkal, mellyeknek ágai a' vízbe hajlanak alá 's csigák és más héjas állatok ragaszkodnak rájuk. A' nyug. parton, az egyenlítőnél délre, kezdődik a' száraz évszak, hol a' Moonson, Monsun 's Passat fujnak Maj. 's csak Sept. szűnnek meg. Az éjsz. nyug. Passat Nov. kezd. fujni; az erős esőzés Mart. szűn meg. Apr. Maj. Oct. és Nov. változó az időjárás. Levegője mérséklettebb, mint más egyenlítő alatti tartományokban. Fagy ér hó a' lakók előtt esmeretlenek; annál gyakoribbak a' hirtelen kerekedő és sűrű ködök. Tűzokádó hegye sok van; földrengés és égi háboru ritkák, de erősek. Arany, réz, vas, czin, bűdös kő, salétrom, földolaj, kőszén (de nem igen jó) sok találtak. Héví és ásványos vizei 's számosak. A' földmívelés legfontosabb tárgya riskása. Cocosgyümölcse 's főként betellel és bambusszal kereskedés jövedelmes, mert ezen növények kevés gondot 's munkát kívánnak. Czukornád nem igen ültetetik. Kukoricza, bors, gyömbér, koriandrom, kömény kertekben természetik. Kenderből részegítő miség készittetik, melly dohánnyal keverve pipáztatik. A' ricé-

nus vagy csudafa (orvosi növény) vadon nő, 's az indigoval, brasil-fával és gummi elasticummal a kereskedésnek nem csekély ága. Az ehető gyümölcsök közt emlithetők a mángo, pizang, narancs 's más becses növények és gyümölcsök. Szólót vittek ugyan be az Európaiak, de a lakók nem gondolnak vele. Az egyenlítő éjsz. nyug. oldalán nő a kámforfa; a méregfa (Puh Upas) honyja is Sumatra, de nem oly árthatalmas, mint iratott; árnyékában ülni lehet, 's madarak fészkelnek rajta. Az eddig esmeretes virágok legnagyobbika, a *Rafflesia Titan* 3 l. széles és 12—15 font nehéz. Négylábu állatok közül vannak: szelid bivalja, egyetlen házi állat, melly dolgozásra használtatik 's a lakóknak tejet, vaját és húst ad; vad tehene; kicsiny, jó természetű, de elvadult lovak, mellyeknek husát Batta tartományban és Celebesben megeszik; szelid és vad disznai 's kecskéi; elefántjai; egy 's kétszarvu rinocerosai; tigrise; tigrismacska; chameleonja; alligatorka; sok nemű kigyója és teknős békája. Tavai 's folyói teljesek hallal 's héjas állatokkal; szelid és vad madárnemekkel is bővölködik. 1796 az Angolok a molúcki szigeteket elfoglalván, 1803 szeresendió és szekfűfa átvitettek Sumatrába 's főként az első igen elszaporodott, úgy, hogy 1820-ban 60,000 f. st. érőt adott. Termésményeken kívül benzoe, elefántcsont, viasz, indiai madárfészek, ébenfa, sasfa 'st. jeles tárgyai az Európaiak kereskedésének. A sziget 17 országra oszlik, mellyek közt Ménangcabo, Acheen és Indrapura legnevezetesebbek. Az első Malajoktól alapított 's leghatalmasabb. Az országlás feudalismus és patriarchai uralkodás keveréke. A partokon megtelepedett Európaiak európai szokásokat terjesztettek el a honyiak közt. Ezeknél egy nemzetség minden tagjai kötelesek egynek adóságaiért jót állni; gyilkolás és ölés pénzre büntetetik; testi büntetés ritka. Esküt e'leik sirjánál tesznek le Sumatra lakói nagy inepiség közt. A férfiak közép alkatúak 's többnyire jó természetűek. Az asszonyok gyermekeiknek, világra jöttekkor, orrokat ellapítják, füleiket elnyujtják 's kaponyájokat öszveszorítják, mivel ezek szépség jelei. A férfiak kitépik szakálokat 's mindkét nem lereszeli fogaikat. Spanyol és hollandi missionariusok bevették sok benszülettel külsőképpen a keresztény vallást. Nemzeti vallások a Sumatraiaknak igen tökéletlen. Legfőbb valóságot hisznek, nem ellenben halhatlanságot, hanem nemi lélekvándorlást 's felette tisztelik eleik és ronkaiak sirjait. 1666 Hollandiak kezdtek Sumatra partjain megtelepedni 's 1685 Angolok fészkeltek meg magokat Bencoolenben. 1714-ben Marlborough várát építették. 1760 elpusztiták Franciaák az angol telepítvényeket; de csak hamar ismét feléledtek 's az 1763-ki parisi béke által bátorságosítottak. 1825-ig az angol-keletindiai társaság a nyug. parton 350 nsz. mf. birt, a bencooleni (benculeni) elöl-ülőséget, hasonló nevű fővárossal, hova az Angolok jötevé földmivelő társaságot vittek be. A kormányzó és angol sáfárság helye Marlborough vára volt. Hanem midőn 1825 Németalföld Malaccát Angolországnak engedte, Benculen az első lett, melly már ekkor birta Padang várát a nyug. parton, 's Palambogot a keletin, mindkettőt a bataviai kormányzó alatt. Legelső Európai, ki Sumatra belsejét megvizsgálta, Sir Thomas Stamford Raffles, marlboroughi kormányzó volt. Legszebb emberfaj a passumahi lakók, kik a partiakat minden tekintetben felyűlmulják, földmivelők 's igen számosak. Ménangcabo népsége 's földje csudálkozással lepte meg Rafflest; 20 mf. en a népsége közel 1 mil. tett. Sumatra nyug. partján fekszik az igen népes és jól mivelt Pulo-Nias szigete. Ősi lakói, a Batták, kik ben laknak, vadak és emberevők. L. Anderson *Mission in the east-coast of Sumatra* 1823 (Edinb. 1826.)

SUND, tulajdonképen Oresund vagy Oeresund, az a tengerszoros, melly Seeland dán sziget és Schonen svéd tartomány közt nyul el, 's

mellyen eveznek a' hajósok az éjszaki tengerről a' keletire. Legesekélyebb szélessége Helsingörnél fél mf. 's Kronburg dán erőség által védetik. A' dán király, ki a' Sundnak 's a' nagy és kis Beltnek ura, minden kereskedő hajótól bizonyos vámot vétet a' helsingöri vámház által. Ezen jogát a' dán királynak, egyezéseknél fogva, a' többi hatalmasságok megemerték. Francziák, Angolok, Hollandiak és Svédok, portékáik értékétől 1, a' többi nemzetek, 's a' Dánok $1\frac{1}{4}$ procentet fizetnek. A' hollandi hajózók csak leveleiket mutatják meg; más nemzetbeli hajózóknak ellenben vizsgálat alá kell hajóikat boosátniok. A' vám évenként 900,000 tall. megy. 1827-ben 13016 hajó evezett rajta keresztül, ezek közt 5199 ángol.

SUNDI SZIGETEK, neveket Keletindia Sunda nevű tengerszorosától vették, melly Sumatra és Java közt fekszik. Nagyobbakra 's kisebbekre osztatnak 's archipelagust képeznek, melly Malakka két oldalán a' molucki szigetekig nyul. A' nagyok közé tartoznak: Sumatra, Java, Borneo és Celebes (összesen 29,000 nsz. mf.). Igen becses terményekkel birnak, mellyekkel az Europaiak, főként Hollandiak, kiknek itt nagy birtokaik vannak, jövedelmés kereskedést üznek. Lakosaik benszülettek, nagyobbára feketék vagy feketebarnák és Malájok, kik későbbben jöttek ide és sárgás vagy barna színek van; az elsőbkek pogányok, az utolsók Muhammedánok (L. BATAVIA, BORNEO és CELEBES). A' kisebbek: Bali vagy Kisjava, Lombock, Flores, Sumbava, Timor, Szandelbos 's m.

SUNNA, a' régi éjszaki népeknél a' nap istennéje; öccse Mani volt, a' hold istene. Tiszteletére egész esztendőn által vadkan hízaltatott, melly Febr. elején megáldoztatott. Jan. előtt 8 nappal a' vadkan az ország fejedelméhez vitetett 's a' nagyok hátán tették le a' hódoló esküt. Képezete félig meztelen, oszloptalpon álló asszony volt, fejét körülvevő sugárokkal, mejje előtt kiterjesztett karokkal sugárzó kereket tartva.

SUNNITÁK, azon Muhammedánok, kik a' sunnát, azaz, traditiok gyűjteményét a' koránnal egyformán becsülik. A' sanna leiratai különbözők. A' Persaké, Araboké, Afrikaiaké egymással egészen ellenkeznek; innen a' sok vallásfelekezet. Ali felekezete, melly a' sunnát nem fogadja el 's Alit tartja Mohammed követőjének a' főpapi méltóságban (mint a' Persák) a' sunnitáktól (Törököktől) Schirákknak (l. e.) tévelygő hitűnek neveztetik.

SUOVETAURILIA, a' Romaiaknál engesztelő áldozat a' nép megszámláltatásának bevégezte után. Sertésből (sus), juhból (ovis) és bikából (taurus) állott 's innen jó neve. Ezen állatok mind himneműek voltak.

SUPERCARGO az a' hajókon, ki portékákra ügyel 's a' tulajdonosoknak azokról számot adni tartozik.

SUPERNATURALISMUS. Hogy e' sok oldalról vitatott tárgyról tiszta fogalmunk léhessen, szükséges megvizsgálnunk, mi jelentést nyert legyen e' szó jelenleg a' vele szemközt álló *Rationalismushoz* képest. Legelőszér is tehát megjegyezzük, hogy e' szó *supernaturalismus* vallást tárgyazó nézetet jelent, még pedig legközönségesb kiterjedésében azt, hogy valláshoz és Isten esméretéhez isteni kijelentés kívántatik, 's e' nézet egyszersmind okos vagy philosophiai; mert ha az Isten valódilag gondoltatik, csak ugy képzelthetik, mint melly magát kijelenti; e' kijelentés nélkül tökéletlen, következőleg istennek sem nevezhető volna. Hibás lenne azonban e' nézet, ha az illy megismerés csak *kivülről* 's iatentől eszközölnék gondoltatnék, mert ez által az Isten nyilatkozása a' szabad lényben 's maga a' hit és megismerésbeli szabadság 's így az igaz vallásnak a' babonától és rajoskodástól megkülönböztetése is végkép eltöröltetnék. Illy egyoldalú supernaturalismusnak, melly a'

vallást mint valami *természetfelettit*, az okos emberi természet munkásságát kizáró értelemben venné, — ezen egy oldalú 's épen azért hiányos nézetet kellene ellenébe tenni: a' vallás csupán emberi okosságon épül, 's nincs szüksége isteni nyilatkozásra; mert e' nézet az istent holtta 's elvontta teszi 's az istenséget az isteni alá, t. i. az okosság alá vagy csak abba rendelné. De főkép a' keresztyén vallásra vitelesen áll versenygésben a' rationalismus a' supernaturalismussal. Amaz azt vitatja, hogy a' keresztyén vallás csak olyan, mint akármely más emberi mű 's azért épen is úgy ítélendő; Jesus jeles ember és tanító volt, ki az elromlott vallá t megtisztította, az istenről 's ember rendeltetéséről tisztább nézeteket tanított, mint előtte a' Zsidók 's pogányok közt divatoztak, tisztább moralt oktatótt és gyakorlott, melly aztán isten rendeléséből tovább terjedett. Mi ezzel meg nem egyeztethető, mint toldás vagy elcsavarás tekintessék 's egészen elmellőztessék. A' supernaturalismus pedig úgy tekinti a' a' keresztyén vallást, mint rendkívüli, az emberi természet és történet köréből kilépő jelenetet, melly megfoghatlan igazságok és tünemények által egy minden emberi értelemtől különvált igazságot tanít, t. i. hogy Jesus az istenségnek azon személye, ki e' természetfeletti igazságot az emberek közé hozta, a' megromlott 's Adám esete által kárhozatnak indult emberiséget saját vérével megváltotta, aztán feltámadott, 's a' világot Istennel együtt igazgatja, melly megfoghatlan igazságot úgy, mint a' szentírás isteni szavaiban kimondatik, az okosság feltétellenül hinni tartozik. — Valóságban e' nézetek sokfélekep módosulnak 's majd nagyobb majd kisebb mértékben látشانak következeteseknek; de az igazi ellenkezés csak a' kölesönös kirekesztésben áll. E' szerint a' supernaturalismus mélységet keres világosság nélkül, a' rationalismus világosságot mélység nélkül. Amaz a' megfoghatlan igazságot minden emberi kifejlődés és műveltség körétől eltávoztatja, azt mondja, hogy az ő igazsága kívülről jő, 's más igazsággal vagy történettel össze köttetésben nincsen; ez által igazság igazságtól, okosság okosságtól elválasztatik, 's a' lélekre nézve nincs benne tárgyügyelő (objectiv) különység. Az ál rationalismus ellenben nem esmeri meg az emberi ész magas megelevenítését; szerinte is szemközt áll az emberi okosság a' keresztyénséggel, de személyügyelőleg bírálva; előtte minden csak közönséges 's alája rendelt tünemény, mellyet az elvont erkölcsi törvény mértéke szerint ítéel. — Ebből már önkényt felderül azon igazság, mellyre ez ellentétel mutat: A' keresztyén vallás istennek emberrel 's embernek istennel való legmagasb egyesülése, melly Kristusban az emberiség képviselőjében történetileg mutatkozik, és így a' keresztyén megismeri Kristusban a' szellemileg kinyilatkozott istent, melly egyszersmind in concreto a' független okosság, a' hittudomány pedig e' kijelentett igazságot a' szabad gondolkodás körében fejti ki. Így a' subjectum értelme felett valami magasbat esmer meg, mi az emberi nem kifejlődésével Kristus által nyilvánult; — de mivel e' magas a' szellem 's a' független igazság, melly mint isteninek 's emberinek egysége nyilatkozik, úgy ez a' ker. vallásban is az emberiség léta-lapját, vagyis az okosat, minden irányban kimutathatja. Így a' ker. vallás ama visszálkodó nézetek félszüksége felett valódi rationalismus-sá emelkedik, melly egyszersmind szintugy valódi supernaturalismus is, 's a' keresztyének a' Kristus által kijelentett Istenben való hitét okossággal egyezőnek mutatja.

SUPREMATIA, a' pápának a' kath. püspökök 's az egész anyaszentegyház feletti főurasága, melly a' Protestansoktól általánosan nem esmertetik meg 's a' kath. tartományokban se egyenlő kiterjedésű; innen a' pápa egy országban több, másban kevesebb jogokkal bír.

SUPREMATIAESKÜ, egy azon eskük közt, melyeket 1778-ig, felszólíttatván, mindennek, ki Angolországban lakott, tennie kellett, a' végre, hogy minden titkos Katholikust, a' Stuart ház minden pártolóját 's némelly más valláskülönözőket is kinyomoz és megbüntet. Innen néha a' teszteskü neve alá foglaltatik: Ezen esküket az 1674 hozott TESZTACIA (l. e.) hozta létre, II Károly alatt, 's következők 1) a' közönséges jobágyi és hódoló eskü (oath of allegiance) *Szentül ígérem és esküszöm, hogy N. N. királyhoz hűséges maradok. Istent engem egy segéljen.* 2) A' suprematialeskü (oath of supremacy), mely már a' reformatio előtt levitetett Angolországba, midőn VIII Henrik a' pápa egyházi törvényhatósága alól magát kivonta, I György alatt határozottatott meg közelebb 1715. Többek közt szerinte semmi idegen egyházi és világi törvényhatóságnak se szabad Angolországban megismeretni. 1791 óta senkise kinszerítettik ezen esküre. 3) Az oath of objuratió, mely az 1688-ki revolutio után vitetett be 's III György alatt 1766 szorosabban meghatározottatott. E' szerint arra esküdtek az alattvalók, hogy a' revolutio következtében kinevezett országlást esmerik törvényesnek 's a' Stuart házat az angol korona elnyerésében nem segítik, sőt a' hanoverit az ellen védik. 4) A' transsubstantiatio 's a' szentek és Maria imádása elleni esküvés az 1778 és 1791-ki törvények által annyiban visszahuzottatott, hogy a' Katholikusoknak csak más és a' status világi alkotmányát tárgyazó nyilatkozást kell tenniük. Az 1829-ki EMANCIPATIO (l. e.) pedig minden eddigi különbözést eltörölt a' Protestánsok és Katholikusok közt. Tulajdonképpeni statutuszteknek, a' parlament tagjainak, egyetemeknek 'sat. még most is le kell ezen esküt tenniük. — Poroszországban meg szorosabb határozottságra a' suprematialeskü, mert e' nem csak minden külső egyházi felsőséget rekeszt ki, hanem egyenesen az uralkodót esmerteti meg egyház fejének, mint legfőbb püspököt.

SURINAM (Suriname, az é. sz 4—6°) nevezetes németalföldi gyarmat (491 nsz. mf. 67,000 lak. ezek közt csak 7000 szabad) Guyana délszakamerikai tartományban. Határa: é. az atlasi tenger, kel. és dél. francia-és nyug. angol Guyana. Nevét Surinam folyótól kapta, mellynek partjain teleptettek meg a' gyarmatot tevő 7—800 ültetmények. 1607 az Angoloktól vették el a' Hollandiak ezen földet 's a' bredai békében meg is tartották. Német ültetők szállították ide 's csatornák ásattak a' föld száraitására és levegő tisztítására. Így jöttek létre amaz indigo-, pamut-, kávé-és cukorültetmények, melyeknek évi értéke 8 mil. for. Kávé, melly 1701 hozatott által Javából, teszi a' kereskedés legfőbb tárgyát; eszt. 180,000 mázs. vitetik ki; cukor csaknem éppen annyi. Bosch szerint az ültetmények öszvesen 16 mil. font cukornál, 6 mil. f. kávénál, 106,000 f. cacao-nál, 1,706,000 f. pamutnál 's 333,000 gallon rumnál többet adnak. Ris, kender, nagy teknős békák, melyeket az ősi, Bock nevű, lakók puskaporért, pálinkáért, nürnbergi portékákért cserébe adnak, nem esnek külső kereskedés alá. Az erdők becses fanemeket adnak. A' Maroon-Negerek, kik az általok kiszabadított neger rabszolgákkal mindég szaporodnak, 's számok 20,000, gyakran kicsapnak a' hegyek közül és sok pusztitást okoznak az ültetvényekben. Több rendes sereggel tett próbatételek sikertelenek lévén ellenek, egyeségre kellett lépniük velek a' Hollandiaknak, melly szerint ezek függetlenségeket megismerték, szabad kereskedést és évenkénti ajándékokat ígértek nekik. A' Negereknek ellenben nem szabad ráütniük a' hollandi birtokokra 's szökevény rabszolgákat befogadniok. Szárazság miatt a' föld néha 5—6 l. repedéseket szenved. A' föld miveltetése 's nagy erdők átvágatása által, hogy a' levegő folyása előmozdittassék, az Europaiaknak egészségtelen égaly észrevehetőleg javítottat. S. áradásoktól, szélveszektektől 's ragadó nyavalyáktól ment. Egyetlen

városa ezen gyarmatnak Paramaribo, nagy 's jó rendel épült, szép tájékon. Ujamsterdam és Zeelandia erősegektől védetik. Egyébiránt még 2 falu 's 1 herributi gyarmat van itt. Surinam most a' status birtoka. 1799 a' gyarmat angol védelem alá adá magát, de az amiensi békekötés ismét a' bataviai köztársaság birtokává tevé azt. Később az Angolok ismét elfoglalák 's csak 1815 adák vissza. L. báró Sack *Beschreib. einer Reise nach Surinam* (Berl. 1821) és Beyer *Edvard Beitr. zur Kenntniz des gegenwärtigen Zustandes der Colonie Surinam* (Nürnb. 1823).

SÜRÜDÉS, testek terjedtségének kisebbedése, tömegváltozás nélkül. Ha mechanikai uton külső erők nyomása által történt, öszvenyomódásnak nevezetik; ha pedig chemiai eszközök, nevezetesen hideg által (p. o. a' függőnek fogyáskori rövidedése), ekkor általánosan öszvehuzódás nevet visel. Sürüdednek akkor nevezetik, ha a' meleganyag kihuzatása által gőzforma folyóságok csepp-állapotba hozatnak vissza.

SÜRÍTÉS (condensatio). Mechanikai erőkön kívül chemiai eszközök is vannak légformájú hígágok csepegő hígágokká sűrítésére, p. o. így lesznek vízzé hideg által a' vízgőzök. Villány sűrítésének Volta egy maga által feltalált, 's a' villány meggyűjtésére és mérésére olly esetekben szolgáló eszközt nevez, mellyekben a' gyenge mennyiségben mutatkozik; melegség sűrítőjének, melegség-gyűjtőnek, az érezhető meleganyag meggyűjtésére szolgáló készület nevezetik.

SURREY (Henry Howard, gróf), angol Petrarcha, 1516 szül. Kenninghallban 's VIII Henrik udvarában neveltetett, kinek természetes fiával, Richmondi gróffá 1530 Oxfordban tanult 's innen Franciaországba ment. Erre a' heves ifju Olaszországba utazott, hol leginkább költéssel foglalatoskodott 's Petrarchát tette mustraképévé. Haza jöven, katonaszolgálatba lépett. 1542 sereget vezetett Scotországba 's 1544 mint főtábornok, Franciaországba ütött be. A' király, ki Howard Katalin nevű és Surreyel rokonos feleségét kivégeztette, felelme 's Surrey vigyázatiansága, hazaárulás gyanujába keverék Surreyt, ki 1547 le is fejeztetett. Munkái: sonettek és dalok, 's legujabban Nottól adattak ki idős Wyatt Tamás verseivel együtt 2 köt. magyarázatokkal 's biographiai jegyzetekkel.

SUSSEX (August Fridrick, herczeg), III György angol királynak 6-dik fia, 27 Jan. 1773 szül. Olaszországba utazván, Romában, hol 4 évet töltött, feleségül vevé Murray Augustát, ki neki 2 gyermeket szült, de attya, a' király, e' házasságot sikeretlennek monda, mivel azon statustörvény ellen történt, hogy II Györgynek egy Angolországban lévő maradéka se léphessen házasságra a' király jóváagyása nélkül. Több olasz és német udvart látogatván meg, egy ideig Lissabonban mulatott, hol Lannes francia vezér fortélyainak nyomosan ellendolgozott. 1801 angol páirré nevezetett, sussexi herczeg czímmel. Azon 18,000 f. sterl. kívül, mellyet, mint más királyfiak kap, semmi jövedelme sincs, honnan feleségének adóságait is fizetvén 's ezt gyermekeivel együtt tartván, gazdasága eleinte nem legjobb karban volt. Az opossitio-párttal tart. Az irlandi Katholikusok emancipatioja végett 1812 jeles beszédet tartott a' parlamentben, mivel bánultá az egyházi atyák munkáiabai és conciliumokbani jártasságát. Olvasottsága nagy, mert szükmejjűsége miatt gyakran hosszabb ideig nem mehet ki szobájából, 's ekkor főfoglalatossága jó könyvek olvasgatása, mire jeles könyvtárt szerzesgetett. Kész, jó és kellemetes szónok lévén, több kegyes hagyományok 's intézetek előülőjévé választatott, t. k. a' művészséget 's mesterségeket előmozdító társaságnak, mellynek jutalmait ő osztogatja az évenkénti ülések alkalmával. Az angolországi szabadkőműveseknek is nagymestere. Az udvarral meghasonlásban lévén, egyebet a' Kensingtonpalotában

adott szokáknál nem kap; innen dicséretére válik, hogy 13000 fontból (lehuzván f. i. 5000-et háznépe tartására) olly jól gazdálkodott; mert nem csak 100,000-re menő adóságát fizeti pontosan, hanem kegyes intézetekre is fordít abból 's könyvtárát gazdagítja. Bibliagyűjteménye ritka, mint szökönyvgyűjteménye is. Asztalánál naponként legjelesebb, különbféle rangu, tudósokat láthatni. 1825 ellenmondott a' Katholikuskok emancipatioja elvettetésének. Könyvtárának lajstromát Pettigrew adta ki *Bibliotheca Sussexiana* (Lond. 1828) czimmel.

SÜSZ (Oppenheimer), Israelita, bankos és Károly Sándor württembergi herczegnek finantztanácsnoka, nyomásaiért közönségesen gyűlöltetett 's a' herczeg holta után (14 Maj. 1737) Károly Rudolf herczeg helytartósága alatt 4 Febr. 1738 elfogatott 's finantztanácsnoki öltözetében felakasztatott. Hauff Wilhelm történetét vonzólag leírta.

SÜSZKIND (Frédrich Gottlieb v.), theologia doctora, württembergi praelatus, a' tudomány-vagy oskolatanács kormányozója, a' polgári érdemrendnek középkeresztese 's a' koronarend lovagja, Neustadtban (a' Lindénéél) szül. 17 Febr. 1767. *Geschichte des Opferfestes vom Abendmahl vom 1—6 Jahrhundert-je*; *Flatt Magazin für christl. Dogmatik und Morál-jának folytatása*; *Prüfung der Schelling'schen Lehre von Gott, Welterschöpfung, Freiheit, moralischen Guten und Bösen-je* (Tüb. 1812) jeles írói nevet, 's a' theol. seminariumok jó rendbe hozása maradandó emlékezetet szereztek neki.

SÜSZMEYER (Franz Xav.) egykor Bécsben kedvelt muzikaszerző, Salieri tanítványa, 1795-től fogva cs. k. operaszerző. Operái közt leginkább tetszettek *Moses, Der Spiegel von Arkadien* (1794), *Soliman II, oder die beide Sultaninnen* (1800) és *Il Turco in Napoli*. Leghíresebb lett Mozart requiemje azon részének kidolgozása által, mellyet a' nagy mester bevégzetlen hagyott. Mgh. mint udv. játékszíni karmester 1803. Szép tehetséggel birt, 's azért Mozart barátságát is megnyerte, de szerény célra ritkán használta.

SÜSZMILCH (János Péter), érdemes tudós és író Berlinben, hol szül. 1707, 's hm. mint prépost és fő consistoriumi tanácsnok 1767. Éles ítélő tehetséggel birt, academiái tag lón 's a' tudós világban maradandó nevet szerzett e' philosophiai éles látással irt munkájával: *Die göttliche Ordnung in der Veränderung des menschl. Geschlechts, aus der Geburt, dem Tode und der Fortpflanzung erwiesen* (Berlin 1740 4 kiad. 3 k. 1775). A' historiára és nyelvek özveghasonlítására nézve is érdemessé tette magát.

SUVOROFF-RIMNITZKOI (Peter Alexei Vasiliovits, gróf), Italinsky herczeg, főtábornok 's az orosz seregek generalissimusa, a' 18 száz. jelesebb hadvezéreinek egyike, 1730 szül. Suskoiban, ukrániai faluban. Atyja katonatiszt volt 's a' pétervárai kadétkolában neveltette őtet. 17 éves korában közönséges testőri szolgálatba lépett 's a' Svédekkel Finnlandban folyt hadban nagy személyes vitézséget mutatott. 1754 hadnagy lévén, még inkább kitémte magát a' zorndorfi ütközetben, hol sebei ellenére is a' csatamezőn megmaradt 's a' kevéssre olvadt katonaságot az ütközetből szerencsésen kivitte. Eppen illy vitézül vett részt a' kunersdorfi csatában és Schweidnitz vivásalor. Kolberg megvéttése után königsbergi várórnagy lett ezeredeshadnagy címmel 's 1763 gróf Panin ajánló levéllel II Katalin császárnéhoz küldte, ki őtet tulajdon kezével irt ezeredespattensel jutalmazta meg. 1768 az Oroszország és a' bari confederatukok (szövetkezték) közt Lengyelországban a' dissidensek miatt-kitört hadban az orosz seregeknek egy részét ő vezérelte, a' két Pulavszkit megverte, Krakót rohanással megvette 's több győzedelmet nyert, mikért Katalin őtet vezérőrnaggyá tevő, Nevszki-Sándor rendjével ajándékozta meg 's Pétervárában nagy tisztelettel fogadták. 1773

Romanzoff fővezér alatt a Törökök ellen szolgált, midőn a Törökökön 3 ízben győzedelmeskedett 's Kamenskoí vezérrel egyesülvén, a reis-effendin Kaszadginál teljes diadalmat nyert. Béke kötöttvén a török udvarral, az Oroszország belsejében kitört nyugtalanságokat fojtotta el, mellyeket Pugatseff támasztott, 1783 orosz felsőség alá hajtotta a Tatárokat Kubában és Budziacban, miért a császárnétól Vladimírrendet 's tábornokságot kapott. A kinburni ütközetben 1787, mint főparancsnok, letétette a gyalogsággal töltéstaskáját 's bajonettal (puskatorrel) hajtá azt a beszáncolt ellenségre; hanem rohanásai visszaverettek, S. maga is sebet kapott, testében meglövetvén; de ezzel nem gondolván, lovára ismét felült, futó Kozakjainak utánnok vágatott, közikbe érven, leugrott, 's így kiálta: *Csak fussatok, 's hagyjátok zsákmányul vezéreteket a Törököknek!* Oczakov vivatásakor, hol Potemkin fővezérsége alatt állott, annyira el hagyá magát tüzétől ragadtatni, hogy 600-ad magával, kik őtet követék, elveszett volna Replin herczeg segítsége nélkül. Azután Szász-Koburg herczeggel I Aug. 1789 Mchamed basán győzedelmeskedett. Még nagyobb leve hire, midőn Koburg herczeg bekerítettését megtudván, ennek segítségére sietett 's a nagy török tábornok Sept. 1789 Rimniknél megverte. Ezért II József császár német, Katalin császárné pedig orosz birodalombeli gróffá nevezék őtet 's a császárné egyszersmind Rimaitzkoí nevet ada néki. Ismail vára sokáig állván ellen az orosz fegyvereknek, Potemkin őtet küldé, megvéésére. Mivel a vár parancsnoka a feladástól hallani se akart, rohanást parancsolt S., katonáinak a város kirabolthatóságát megígérte 's egyszersmind megparancsolta, hogy senki élteinek se kedvezzenek. Az Oroszok kétszer 's nagy veszteséggel verettek vissza; de végre még is felhágtak a vár falaira 's berohantak a várba. 33,000 Török vágatott le és sebesített meg 's 10,000 fogatott el iszonyu vérontás után. 8 nap volt szükséges az elesetek eltemetésére. Az egész zsákmányból S. csak egy lovat vett el. *) Az 1791-ki béke után Katalin Suvoroffot a kathariuoszlavi kormányzágnak, Krimnek 's a Dniester torkolatjánál elfoglalt tartományoknak kormányozójává nevezte. S. Cherson választá lakhelyévé, hol 2 évet töltött. Midőn a Lengyelek 1794 fegyvert fogtak, reabizotott a lázadás elnyomása. Több ízben megverte a Lengyeleket 's PRAGAT (l. e.) megvette 4 ór. kemény viaskodás után. Erre 9 Nov. bement Varsóba; császáraéjától főtabornokká tétetett 's arany vezérpálczát kapott, tölgykoszorúval, mellyben csak a gyémántok 60,000 rubelre becsültettek. 1799 Pál császár őtet nevezte ki azon seregek főparancsnokává, mellyeknek az Austriaiakkal kezét fogva, Olaszországban, a Francziákkal csatáznok kellett. A német császár is őtet tette az austriai haderő fővezérévé. Több fényes győzedelmet nyert Piacenzánál, Novinál 's másutt, a Francziáktól minden várost és várat elvett Felsőolaszországban, 's Italinski herczeg nevet kapott. A hadi munkálódás megváltoztatásul az Alpeeken és Sz. Gotthardon által Schweizba ment; de későn érkezett meg, mivel az Austriaiak podgyászának áltszállítására szükséges öszvéreket idejében nem küldtek. Azonközben Masséna az Oroszok egy osztályát Korsakoff herczeg alatt megvervén, a Rajnán áltnyomta. Ezen szerencsétlenség 's az Austriától várt segítség kimaradása Suvoroffot kényszeríték, Lecourbe, Molitor és Gudin francia vezérekkel csatázása közben, a constanzi tóhoz visszavonulni. A Reuszvölgyben bezárat-

*) A rohanás előtti estve így szóla S. katonáihoz; Holnap 1 órával nap feljötte előtt felkelek, imádkozom, megmosdom, felöltözöm, azután kakas-módra kukorékolok 's a várra rohanunk. Ezt valósággal meg is tette — kakas-módra kukorékoló 's a katonaság a várra rohant. Jelentése e volt: Hála Istennek! a vár megvéttetett 's én benne vagyok.

ván, a' Schwackenvölgybe húzá magát és seregét, egyenként minden emberét, gyalogúton, mellyet csak vadkecske-vadászok esmertek, merdek kőszalának keresztül, Mutten faluba (28 Sept.) szállitá 's egysüle Korsakoff seregével. Erre Pál, megnehezítelven a' bécsi udvarra, eltökélé haderejét visszahívni. Híjában javaltá S. ki Csehországba vonult, a' hadfolytatás szükségességét. A' császár azt parancsolta, hogy S. diadali bemenetelt tartson Pétervárába 's a' csász. palotában, hol számára szobák rendelkeztek 's butoroztattak, lakják. Pétervárában emlék is határozottat el neki. De alig érkezett meg S. Oroszországba, megbetegedett 's lithvaniai jóságaiiban kellett maradnia. A' császár sietve küldé udvari orvosát, azon parancsolattal, hogy olly heves életet minden lehető módon tartson meg. Mindazáltal a' diadali bemenetelre készülés közepette ellenségei megfosztották Suvaroffot a' császár kegyelmétől. Pál t. i. jóval az előtt megparancsolta, hogy a' generalissimus sor szerint a' hadsereg vezérei közül naponként egyet napi vezérnek (general du Jour) nevezzen ki, ki vegye által azon napon a' generalissimustól a' parancsolatokat 's hajtssa végre. De S. erre nem ügyelt és herczeg Bagration, egyetlen vezér, kit bizodalmar érdemesnek tartott, volt állandóul general du Jour. E' miatt most panaszt tettek a' békétlen vezérek, hogy a' generalissimus megfosztotta őket magok kitüntetésének alkalmától. Pál a' panaszok igaz volta felől meggyőződén, igen megharagudt parancsolatjának félretételén 's minden ezered előtt kihirdettette, hogy S. generalissimus egy császári katonatörvény elmeilőzéséért megfeddetést érdemlett. Erre a' diadali innephez készületek félbehagyattak 's a' S. számára rendelt szobák a' mecklenburgi herczegnek adattak. S. a' császár kegyelmének elvesztését Rigában hallotta 's igen megszorodott. Nem lévén megtiltva a' Pétervárába menetel, folytatta ide intézett utját 's unokaburgához szállott be, ki a' csász. palotától távol lévő városfalsában lakott. Senki se mert eránta tiszteletet mutatni. A' bu nehezité betegségét 's S. papot hívata, ki halálra készítse őtet. Ekkor a' császár egy kamarása által hogy létét tudakoztatá? 's barátinak megengédtetett, hogy őtet meglátogassák, kitől jajt vagy zugolódást senki se hallott. Bátran várta a' 70 éves öreg halálát, melly el is jöve Pétervárába érkezte után 16 nappal, 18 Maj. 1800. Halliván ezt a' császár, mondá: *A' hős lefjzeté a' természet adóját; engedtelensége igen fájt nekem, mert borostyánját democskolta.* Temetése innepi és fényes volt 's 15,000 katonától kísértetett. Sándor császár a' pétervári csász. kertben óriási emléket emeltetett neki. S. rendkívüli ember volt. Gyengés és sovány teste 's ifjusága olta beteges lévén, sanyaruság, főképpen hideg ferdők által vas egészséget szerzett magának. Szalma- vagy szénaágyon fekiüdt, könnyü takaró alatt 's megelégedett közkatónai élelemmel. Ezen életmódot akkor is megtartotta, mikor szerencsésének legfőbb pontját elérte. Öltözete ezeredjének formaruhája 's egy juhászbunda volt. Mértékletesség és munkásság által vén korában is megtartotta ifjai tüzet. Hitvallásának szabályait szorosán követte 's az alatta levőkől is megkivánta azt, kiknek épületes munkákat olvasatott vasárnapokon 's innepeken. Soha se adott jelt ütközetre, míg keresztet nem vetett 's sz. Miklós képét meg nem csókolta. Elhatározataiban tántoríthatatlan, ígéréteiben hív 's általánosan megvesztegethelen volt. Beszédében 's írásában rövid volt, 's parancsait és jelentéseit rimes versekbe foglalta. Bár több nyelven beszélt, még se ereszkedett political és diplomaticai levelezésbe, ezt szokván mondani: *Toll nem illik katona kezébe.* Közönséges és durva viselésért, minden fénynek megvetésért 's rettenhetlenségéért imádatot katonáitól. Az előbbkelő tisztek mindazáltal titkon ellenségei voltak azon kemény fenytékért, mellyben tőle tartattak. Elvé e' volt: *A' vezér*

a sereg elején 's nem sarkában legyen. Nyilatkozása szerint egész tacticája e' szavakban állott: *Előre 's vágd* (Stupa! i be)! De e' mellett tacticalai esmerete is volt. Midőn Pál katonáit újraalkotta 's megengedte nekik, hogy hajokat befonják, 's hajfürtöket viselhessenek, így szóla S: *A' font haj nem áside 's a' hajfürtök nem ágyuk*. Segédjeinek kevésségekkel tette, hogy ha néha elfelejti magát, S. fő-tábornok nevében emlékeztessék őtet. Egyszer egy katonát szolgálati hibájáért vert és segédje mondván: *Suvoroff fő-tábornok azt parancsolta, hogy az ember ne engedje magát haragjától elragadtatni*. No, felele S: *ha ő parancsolta, engedelmeskedni kell 's azonnal félben hagyta a' verést*. Bátoróságára 's a' határozat gyors végrehajtására nézve kevés hasonlítható Suvoroffhoz.

Suzzo, fanariota- 's előkelő görög nemzetség Konstantinápolyban, melyet nyilatkoztatott ki egy 1819 költ flatti Sherif a' Kallimachi és Morusi *) nemzetségekkel együtt képesnek hospodári méltóságára, Moldvában és Havasalföldén, 's tolmácsságra a' divánnál 's a' fegyvertárban; oly jog, melytől a' Görögök 1823 a' lázadás és a' mondott nemzetségek száműzetése 's nagyobbárai kiirtatása következtetésben megfosztattak. — S. Sándor, Konstantinápolyból, havasalföldi hospodar, a' közönséges tanítás előmozdításával tünteté ki magát. A' bukaresti nagy collegium neki köszöni új szerkesztet 's a' költönös oktatás azzal öszveköttit oskoláját. Szándékozott Havasalföldnek törvénykönyvet is adni. Munkás segítője volt Spiridion Valetas (Jos szigeti jeles nemzetségből), szép tudományu férfit, ki *Aristomenes* cz. a. leford. Rousseau néprendek különbséleségéről értekezését, mely a' görög írásmód remekének tartatik. Későbbben S. sok nyomásával és pénzesikársával békétlenséget okozott. Sept. 1820 Bukarestben titkos alkuvók jelentek meg Oroszországban a' görög hetairiától, hogy Ypsilanti Sándor nevében az Arnótok kapitányainak érzelmét kikémleljék Oláhországban. Ezek, epirusi Saván kívül, mind megnyerettek. A' hospodar ezt tudta, de halgatott. Szándéka a' volt, hogy mint az előbbi hospodar, Karadja, tett, kincseivel külföldre illanjon; de mh. 1 Febr. 1821. Legidősb fia, Miklós, kivándorlott. Már kinevezé a' portá Kallimachi Constantint, a' fő tolmács, K. János, öccsét hospodárnak, midőn Wladimiresko lázadása kitört (I. Görögök LAZADASA.) Ezáltal Oláhország belső had és dulás tárgya lett. Moldvában ekkor S. Mihály, a' Pisába szaladt Karadja herceg veje, kormányozott, ki az Ypsilanti Sándor 's ennek hetairia-csoportja által gerjesztett lázadásban munkás részt vett; de Ypsilanti megveretése után Oroszországba szaladt (Kisenoffba, Bessarabiában), hogy nemzetsége dolgait rendbe hozza. De miadjárt eleinte megtiltatott neki maradandó tartózkodás Oroszországban, 's midőn a' portától viszszaivántatott, parancsot kapott, hogy a' birodalmat hagyja el. Jan. 1822 tehát elutazott, hogy orosz útlevelekkel, melyek Pisába száltak, az austriali tartományokon keresztül Livornoba menjen, de Brünnen feltartatott 's az austriali kormánytól Görzbe utasított, lakás végett. — Vö. Marseilleben lakó görög orvos Marcos Zallonynek *Essai sur les Fanariotes* (Marseille 1824.)

SVÁBORSZÁG, I. SCHWABEN.

SVÁBORSZÁGI JÁNOS, I. PARRICIDA JÁNOS.

SVÉD NYELV ÉS LITERATURA. Sokáig nem hathata a' kereszténység világa a' távol lakó Svédkekhez, 's ez náluk csak a' 12

*) Morusi Constantin és Miklós testvérek, mindketten tolmácsok, Apr. és Maj. 1821 Konstantinápolyban kivégeztettek. Atyjuk, Morusi Demeter, Moldva hospodara, 1812 lefejeztetett, mivel a' bukaresti békét (Orosz- és Törökországok közt) aláírta. Ifjabb fiai most Parisban laknak. Kallimachi testvérek 1821 háznépekkel Azzsiába vitték fogságba 's itt 1822 lefejeztettek; birtokok (15 mil. piaster értékű) elfoglaltott. A' nemzetség 1824 kapott engedelmet visszatérhetésre.

század közepe táján kezdett erősebb gyökeret verni. De csak lassu léptekkel haladt a' pallérozódás, mert századokig dulák még a' nép karakterében alapuló bel zavarok az országot, 's nemzetségek és felekezetek dühös elkeseredéssel pusztíták egymást a' fő hatalom elnyerése miatt. A' 3 éjszaki birodalomnak a' calmari alkü által 1397 történt egyesítése sokkal többet tett hatalmas erők, mint miveltség kifejtésére. Sem a' számos de hárdolatlan papság, melly inkább ön jólléte megalapításáról gondoskodott, sem a' királyok nem valának elég erős pártfogói az emberiségnek és mivelődésnek, nem is valának kedvező viszonyok, mellyek közt ezek magoktól kifejlődhettek volna. Ha a' bellöldi Skaldok énekei néha felvidíták is e' komor előkort, észrevettlenül hangzának azok el; 's mind eddig is csak a' külföldi Saxo és Snorre azok, kik a' Svédok legrégebb idejéről némi homályos világot nyújtanak. Olassen Erik svéd kronikája, melly a' 15 század végén latin nyelven iratott, sokkal inkább követi Joh. Magnus (1488 — 1544) rimes kronikáját és meséit, sem mint ez első időszakra nézve fontosságot nyerhetne; ellenben a' régi tartományi és országtörvényekben, ugy a' *Kununga ok' Höfdinga Stirilse* (királyok és vezérek uralkodása a' 14 századból) czimü iratban igen fontos nyomok találatnak.

Csak a' reformatioval kezdődik a' svéd nyelv története. A' reformatio, a' biblia fordítása (ó - testamentom Andreae Stockh. 1526 fol., — ó és uj testam. Petritól, Ups. 1541 fol.), a' Németországgal való sokféle kereskedési és törvényes viszonyok, magok a' háboruk 's a' német házakból származott királyok kedvezők valának a' Németekre nézve a' svéd kimivelésében, melly azonban leginkább a' bibliának Luther utáni fordításában állott. 17 század közepén többnyire latinul irának a' tudósok, Christina rövid uralkodása pedig alapot vete a' franczia nyelvnek, melly utóbb a' hazait minden társalkodási körből kiszorítá. Fontos a' svéd nyelvre és literaturára nézve II Fridrik testvérének Luise Eleonorának ideje, ki a' mivelődöttés kedvelését magával új honába vivé. Az általa 1753 felállított tud. academia svéd nyelven kezdé vinni társasági iratait 's így a' scandinav nyelvnek Europa tudósai előtt tiszteletet szerzett. Ez időszakot Olaus Dalin bélyegzi, kinek ugyan mint költőnek csekély érdeme van, de a' prosának némi könnyüséget 's piperés csengést adott, melly Francziáktól kölcsönzött módossággal ugyan egy darabig tetszett, de sokáig nem állhata fenn. III Gustav Dalin nevéndéke az 1786 felállított svéd academia által akará ugyan méltóságra emelni a' honi nyelvet; de azon formák, mellyeket az academia munkálkodásinak szabott, ugy saját példája, a' nagyon pártolt külföldi szokás és gondolkodásmód előre gyanittatak, hogy az inkább színből mint szerényen tett intézetek siker nélkül maradandanak. Ez időközben nyert ugyan a' nyelv tömegre 's gyalultságra nézve, de mindenféle idegen sajátságokkal ugy elhalmoztatott, hogy önállóságára visszavitelét csak megrázó ujjitással leheté eszközölni. Upsalában 1803 néhány fiatal emberből álló társaság mozdítá ezt előszer meg. Ezek általában megveték a' francziáskodást, iparkodának a' hazai történetek kutfejeit, 's honi nyelv első emlékeit kifürkészni, melly törekvésnek a' nemzeti nyelvre igen hamar jótékony hatása nyilvánult. Azonban Dalin Olofé (szül. 1708 Hallandban Vinbergában) az érdem, hogy *Argus* czimü folyó irata által (1733 — 34) a' svéd literaturában némi életet ébresztett. Meghódítá ő a' svéd olvasó közönséget, sőt azt elménczség, sima nyelv és francziás izlés által igen bővítette, kivált miután arra az Ulrika Eleonora alapította svéd academia által külsőleg is hathatott. Költeményei közt (1782, 2 köt.) mellyek csupán Luise komornái mulattatása végett szárnyalának néha, a' *Feier der schwed. Freiheit* (1742) remeknek tartatott. Prosa munkái,

p. o. *Reichsgeschichte* (Stockh. 1747 3 r. 4) inkább stylisticai mint kritikai becsüek. 'S Dalin példája (mgh. 1763 mint udvari cancellarius) még is igen igéző volt. Ó a költészetet udvari időtöltéssé tette, 's a' széplelkű körök vetelkedve mivelék azt, de kevesen nemesíték. Illy kortársak közt Nordenflycht Hedw. Kar. asszony (mgh. 1763) *Svéd Sappho (Uvalda arbeten* Stockh. 1778) nevet kapott. Megkülömbüztetést érdemelnek azonban gr. CREUTZ (l. e.) és barátja Gyllenborg, kik az elavult formáknak új életet adának. Az utóbinak (mgh. 1808) *Taget öfver Bält* (Stokh. 1800) történeti hős költeménye, 's *Försök om skalkedonsten* (1798) oktató versezete, nevét fentartandják. III Gustáv kortársai, egyszersmind tudós meghittjei Kellgrén (mgh. 1795), Oxenstierna, Milton fordítója, (mgh. 1818) 's Leopold (status titoknok és az északi csillag nagykeresztese) követték az irányt, mellyet Dalin kijegyzett 's a' király egyedül üdvesnek tartott. Gustáv maga is szerencsével vón részt népe íróinak törekvésében. Legnagyobb befolyást gyakorla azonban Kellgrén, ki már drámáiban is classicus, *Stockholms Post* (1778) című folyóirata 's a' külföldiskedés gunyolása által előre dolgozott a' fogalmak azon változtatásán, melly most elhatározott sikerrel valósult. Még függetlenebbnek mutatkozik költeményiben Lidner (Bened. mgh. 1793), kinek érzelemteljes, magosan szárnyaló versezeti nyilvános ellentétben állanak azon szenvedélyekkel, mellyek éltének olly jókor végét szakaszták. Thorild (1759 — 1808) is érdemes irányt adott a' költészetnek, iparkodási által (*Saml. Skr. Ups.* 1819. 2. r.) De ön magából 's a' nép szelleméből eredve csak Bellmann (Kar. Mih. szül. 1741, mgh. 1795) látszik vidám, élettelt teljes költeményiben, kinek a' svéd viszonyok naponkénti mozgását felfogó ábrázolatai olly igazak, eleven színüek, gazdag képzelődésüek 's tiszta érzelmüek, hogy kora 's népe minden költői felett egyedül őt illetheti egy eredeti, népszerű dalmok — (mert valóban dallá énekeit) 's hazai első lantos dicsősége. (*Bacchi Tempel* 1783; *Sions Högtid* 1787; *Fredman Epistlar och Sängar* 1791; *Fr. Handskrifter Ups.* 1813; *Skaldestykker* (Stockh. 1814. 2. r.) Hozzá képest Adlerbeth tisztán érthető, de fagyos munkái (*Poetiska arbeten* Stockh. 1802) és Stenhammar egyáltalában próbát ki nem álló versei, csak hidegen hagyó próbairatok. Svezcia svéd literaturájának új alakítása a' svéd academiának tudományi despotismusa ellen tett, illy előleges, de egyes méréstetlek után, legközelebb azon fiatal emberek társaságától származott, kiket 1803 a' jobb után törekvés egyesített 's Upsalában a' tudományok barátinak (*Vitterhetens Vänner*) szövetsége még öszzébb vönt. Schlegel A. W. és F. német munkáinak olvasása ébreszté legelőször fel az alaposabb kritika iránti buzgalmat, 's Askelöf *Polyfem* című munkája ada első jelt a' svéd academia elavult nézetinek ostromlására. Különösen szerencsével munkált ATTERBOM (l. e.), ki e' romanirók középpontjának tekintethetik, noha *Phosphoros*-sa (1810 — 13) csak akkor jött világra, midőn a' szövetség, mellynek tolmácsa volt, 's mellynek egy mellék nevet is szerzett, már megszűnt. Atterbom nézeteit hasonló élénkséggel fogá fel Hammarsköld *Lyceum* folyóiratában, 's maga a' Geijer mozdította gothi szövetség is (1811) sokat tett ezek céljai előmozdítására. Atterbommal egyesülve hason értelemben verselt Geijer (fordítá *Machethet* is), nem ügyelve a' sikeretlen 's szerencsétlen megtámadásokra, mellyeket Sjöberg (mgh. 1822) egy nagyon mindennapi rimelő, Lindeberg a' *Swed. Biographie* írója (mgh. 1818), Lindegréna (mgh. 1813) 's a' class. svéd literatura izetlen védője Wallmark, az academia ügyének oltalmazása 's megtartása végett tőnek. — Mit a' fiatal költészek e' mozdításától fogva a' költészet szült, mint Tegner Esaias püspök, ki népszerűleg merész és lángeszű lyricus, idylljeiben gyengén ér-

zelgő; Francen (*Saml. Arb.* Stockh. 1819); Stagnelius (*Liljon i Saron* 1821), ki igen jókor — 1822 — halt meg; Dalgrén (*Mollbergs Epistlar* 1819); Beskow *Dichterische Versuche* 1818 — 19: mind egy magát erősbnek érző 's az érdemes után ön eszmélettel törekvő kor behatására mutat, 's Regner (mgh. 1818) iorditmányi 's Palmblad művei is a' metrical technicában tett igen szerencsés előhaladást bizonyítják. — A' drámára nézve, mely a' nép előtt idegenebb maradt, 's mint udvari mulatság csak aetheticai csiklandozásra szolgált, úgy látszik, hogy Dalin, III Gustav, Adlerheth, Gyllenborg 's Leopold csekély és idegen módosságu próbáik után, (mellyektől Hallmann nyers tréfái nagyon különbözének), Ling nyujt némi reményt, kinek *Agne* (Lund 1812) című fatalisticus drámája szerencsés lyricus helyeket mutathat, ha bár sajátságos drámai élet nélkül még szükkölködik is. Stagnelius figyelmet érdemlő drámái is: *Die Martyrer* és *Die Bacchanten* (Stockh. 1822) gyérek valának cselekvésre (actio) nézve. — A' nő írók nagy száma leginkább románokkal foglalkozik. Euphrosyne (Christ. Julie Nyberg) kinek lantos v. szereti (*Dikter of Euphrosyne* Ups. 1822) tiszta, mélyen érző szívből fakadtak, Christophorus dramatisált legendája által (*Musen Almanach* 1822) az elébb nevezett költészekhez csatlakozék, 's ezzel bebizonyította, mennyire fenebb áll apollói testvérinél, milyenek Dor. Dunkel, Eleon. Charl. Alsedyhl (*Gefion* írója), Anna Lenngren (mgh. 1817) A' románliteratúrára legujabb időkben is befolytak Charlotte Berger (szül. Cronhielm grófné), kinek folyó nyelvű termékei (*De franska Kriessföngame* Stockh. 1814; *Trollgrottan* 1816; *Ruinaerna vid Brahelms* 1816; *Albert und Luise* 1817) francia utánazásra mutatnak, és Livijus, *Ritter St. jörrn* és *Pique-Dame* románok írója, 's t. Ezek előtt csekély gond fordított a' kötetlen beszédre. I. H. Mörk (1714 — 63) *Acalrik und Gothilda* (1742) és *Thekla* (1749) figyelmet érdemlő románjai nem valának kelendők, noha mint régi nemzetire mutatók minden mások felett kitüntetésre méltók valának. III Gustav jeles ügyességet bizonyított a' szónoki stylusban, úgy, hogy Torstensohnra készített magasztaló beszéde az academiától is (noha a' szerző nem tudaték) jutalmat nyert, de gróf Tessin és Dalin által kapott félszeg francia miveltségénél fogva (mindenek felett utálta a' német szót és dohányt) csak cifra phrasásokban keresé a' fő becset, 's így munkája többnyire üres szöpipepe. Azonban Askelöf, Geijer, Palmblad, Hammarsköld vigyáznak a' prosa tisztaságára 's illendőségére. Lundblad *Soéd Plutarchja* francia dicsérés csilláma. Egyházi szónokság nem mutat remekeket, mert Lehnberg püspök (mgh. 1808) predikáztói (Stockh. 1809 — 13) és emlékbeszédi (1819) nem állják ki a' próbát; de általában élesen 's jeles ésszel vitattatnak havi iratokban érdekes nyomozások, mellyek Svecziában tetemes befolyást gyakorolnak. Boéthius (mgh. 1810) mély elméje, mellye Kant elveit terjeszteti iparkodott, Thorild iratiban párjára talált. A' régi iskolával ellenkezők közül lefordítottak Schelling munkái 's a' természeti philosophia bevitetett. Nagyobb olvasó körökre hatottak Kellgrén, Silverstolpe, Enberg 's a' szabadelmű Ehrenswärd (mgh. 1800), kinek nézeteit, éltében nem értették, 's fel sem vették. Bár Swedenborg miveinek kedvelése némi aggodalmat gerjeszthetne is a' szemlélnél, még is, mig olly férfiak, mint gr. Scherwin nyílt ésszel munkálkodnak írásik és tet-teikben a' nép javán, 's mig a' tudomány olly szerényen előmozditatik, a' literatúrának csak örvendetes haladását reménylhetni. A' hazai történetírók dolga biztositva van Geijernek a' svéd academiába (Apr. 1824) lett felvétele által, melly választás ennek valóban dicsőségére válik, mert Geijer *Schwedische Reichsgeschichte* (1824) munkája azon mivekhez tartozik, mellyek Europa literatúrája kin-

csét nevelik. A *Scriptores rerum suevicurum medii aevi* kiadására Geijer és J. H. Schröder upsalai alkönyvtárnok egyesültek. 1827 Svédhonban 46 politikai, 1 tud. ujság, 's több folyó iratok jelentek meg; Norvegiában 3 tud. és 12 pol. ujság 's mulattató, magában Christianiában 8. Fontosok a régi éjszaki literatúrára nézve a scandinaviai, és norvégiai tud. társaságok gyűjteményi is. Jelesen a természeti tudományokat Christianiában Lunden, Hansten, Maschman, Schielderup 's több nevezetes férfiak serényen úzik. 1818 Svecziában öszvesen 362 munka került ki sajtó alól 's közte 91 fordítás. A norvégiai reudek a sajtószabadságot korlátozó törvényczikelyt újabb időkben nem fogadák el. — A svéd literatúráról szól Moibech *Briefe üb. Schweden* (Altona 1818 — 20 3 r.) Ehrenström Marianne *Not. sur la littér. et les beaux arts en Sæde* (Stockh. 1826) munkája egy kevésse dicsekedő.

SVÉDORSZÁG ÉS NORVEGIA, v. mint a két ország egyesítette most neveztetik, Scandinavia is, a keleti tengernek 13,890 (mások szerint 13,737) nsz. mf. nagy, Europa szárazával Lapponia által öszveköttött (kel. h. 20 — 49° 50' 's éjsz. sz. 55° 22' — 70° 11' 30" közt) félszigetén fekszenek. Ezen Europa hideg földjében eső, a földszarki vonalon túl nyuló tartományt nyug. 's délnyug. a keleti tenger és Kattegat, kel. és délnyug. a kel. tenger a bothni öböllel, éjsz. a jég-tenger, kivévén ott, hol norvégiai Lapponia délkeleten és svéd Lapponia keleten orosz Lapponiával határos, keritik. Amott a Paes folyó, itt (1809 oltá) Torneo és Muonio folyók csinálnak határt. Egy hegylát, mellynek legmagosabb csucsa Svédországban, a 62° alatt, a Syltop 6079 l. és a Schneehattan 8337 l. Norvegiában pedig az 5432 l. Folgesonde hasítja a tesvér-országokat 's huz határvonalat Svédország és Norvegia közt. Éjszakra Kjöf (Kiel), délen Seve nevet visel e' hegyláncz. Amott a Nordhornban (Éjszakrafok), Európának legéjszakai fokában, végződik; itt, a nyug. parthoz közelebb, mint a keletihez — 's ezért ömlenek a főfolyók a' kel. lejtőségen részint a' bothni öbölbe, részint a' Kattegatba — 3 ágra oszlik; a' hosszú Fjällok (Langfield és Dofrefield) az éjsz. tengernél fekvő Lindenäs fokig nyulnak; a' második ág a' Glommen norvégiai folyótájékat választja el a' Götha-Elf svéd folyótájékától 's elterül a' Kattegat felé; a' harmadik ág-elvekeszti a' Clara, melly Svédországban a Venertön (e' 48 nsz. mf. nagy) átfoly 's aztán Götha-Elfnek neveztetik, forrásait a' Dal-Elftől, és Svédországban a' Vener- és Vettertavak közt nyul el, míg Öresundnál a' kel. tenger felé eltérül. A' scandinaviai Alpések (havasok) tetői vad, a' 67° — 70° alatt 3900 és 2700 l. magasságra örök hóval fedett kősziklatömegek (Fjällen), hol mindenütt szédítő meredekségeket, borzasztó üregeket, tavakat és rohanó hegyfolyókat láthatni. Az éjsz. tenger felé ezen hegyek esése flette meredek 's teljes borzasztó mélységekkel. A' kel. parthoz közelebb fekszik még a' 12 mf. hosszú és 5 — 6 mf. széles Mälartó, 1300 szigeteivel, melly számtalan apró skäre (sziklák) közt ömlik a' kel. tengerbe. A' Mälarral öszvekörtve van a' Hielmartó. A' Vettertó 40 folyót vesz fel, 's a' Motala folyónál fogva a' kel. tengerbe foly. Svédországhoz tartoznak még Öland és Gothland termékeny kel. tengeri szigetek. Az Aland szigetek csoportja, a' bothni öböl kapujánál, 1809 Oroszországnak engedtetett. A' sok öböl (Fiorde) által szétdarabolt part sok Holmot vagy apró kősziklaszigetet, p. o. Stockholmot és bátoroság kikötőket képez, főképpen Norvegia partján; az utolsóán meg kell jegyeznünk a' a' Saltströmet is, egy veszedelmes tengerszorost 's a' Maelströmet, egy örvényt. — Svédországnak és Norvegiának éghajlata, a' földminőségéhez és magasságához képest, a' nyug. és déli partokat kivévén, száraz és hideg. Gyümölcs és gabona (eszt. csak 5 mil. ton-

nányi; innen több tájékon kenyérliszt közé őrlt fenyőhéjat, vagy porrá tört nyargalócsmohot kevernek, mindazáltal évenként emelkedik déli Svédországban a gabonatermesztés 's nem sokára szükségtelen lesz idegen gabonát bevinni), krumpli, len, kender, kömlyő és dohány csak a déli tájékokon tenyésznek, éjsz. a földet csaknem szakadatlan fenyő- és törpe nyiredők fedik, sok vaddal, mint szarvassal, őzszel, nyullal, jávorszarvassal, medvével, farkassal. Itt csak bogyo és irámszarvas-moh találtatik. Vannak még: rozomák, hiuz, róka, lemming, szelid és vad madarak. A nem igen jó fütermő rétek miatt szarvas-marha, juhok (mellyek 1715 oltá angol és spányol kosok által nemesítettnek), kecskék és sertések aprók; de a lovak gyorsfutók és tartósak. Éjszaken a nyargalóc vagy irámszarvas honos. (Vö. LAPPONIA). Svédország általánosan melegebb Norvegiánál. A partokon, főképpen a Kattegatnál, kevészel ezelőtt nem csekély volt a heringhalászat. Ezenkívül fognak még tengeri borjakat, delfineket 's más halakat. — A körország 's bányászság fontosak. Arany kevés találtatik; ezüst valamivel több (az 1400 oltá miveltsalái ezüstsánya az utolsó 300 év lefolyta alatt 1,640,000, 1817-beu 2081 márk ezüstit adott); réz sok (eszt. 30,000 mázs.); vasa sok és jó (400,000 hajófont eszt., legjövédelmesebbek a danemoraikai Uplandban); van továbbá kevés ón, kobáld, gálicz-, büdöskő, timsó, kevés só, márvány, porphir, gránit, köszörű-, malom-, és homökkő, asbest, máriaüveg, kristály, gránát, palakő, talkkő, mész 's t. Svédországban sok az ásványos viz; Norvegiában csak egy. Scandinavia ásványaira 's bányászságára nézve I. Hausmann *Reise durch Scandinavien in d. J. 1806* (Götting. 1818, rézm.). — A Svéd és Normann középszerű nagyságuk; a tiszta hideg levegő 's az a kénytelenség, hogy erővel csikarjanak ki mindent földjüktől, olly állhatatos és erős érzést adnak nekik, mint vasok millyen; innen jó függetlenségre törekvések és szabadságérzések. Tudományokban a Svéd állhatatos és mélyen ható lelket mutat. A költészet, sőt a képző művészség is, állítottak elő e' zordon égalj alatt nemi szép virágokat. A nyelv germán eredetű. A svéd és norvegiai beszédmód kevésé különböznek egymástól. A lapp nyelv finni beszédmód. — Mindkét királyságnak, Svédországnak és Norvegiának, 1825 hivatalos jelentés szerint, 3,819,714 lak. volt, és így I nsz. mf-re 277 lélek jött. Egyébiránt Svédország déli tartományiban 3000 lélek esik I nsz. mf-re. Legnépesebb része Svédorsz. Malmoe tartománykapitányság, melly 40 nsz. mf-en 135,300 embert számlál. Svédország maga 7936 nsz. mf. 's 2,751,582 lak. Norvegia pedig 5860 nsz. mf. 's 1,050,132 lak. foglal magában. A Svédek 88 vár. 11 mvár. 's a Norvegiaiak 24 vár. 30 — 40 mvár. és 332 fal. laknak. Az öszves városokban 322,000, Stockhelmban, az ország fővárosában, 77,000, Gothenburgban, Svédország legnevezetesebb kereskedő városában, 21,000, Christianiában, Norvegia fővárosában, 19,700, Bergenben, Norvegia legfontosabb kereskedő városában, 20,600-an laknak. Csak kevés városnak vannak lakói 4000-ren felyül 's némelyeknek alig van 300 lak. Európán kívül birja a svéd korona (1784 oltá) St. Barthelemyt, 2½ nsz. mf. 8000 lak. — Svédország 4 tartományt foglal magában; 1) Svédhon 5 tartományal, ezek közt Uplanddal, Südermannlanddal, Dalarnével vagy Dalekarliával (szegény hegyi tartomány, mellyben 40,000 ember tengődött élelem nélkül 1819-ben) 's 7 tartományi kapitánysággal; 2) Göthaland, Svédországnak legtermékenyebb része, 1900 nsz. mf. nagy, 1,505,000 lak., 13 tartományi kapitánysággal (ezek közt jelesebbek Wermeland 148 nsz. mf. 147,000 lak. melly kiváltképpen gazdag természeti és mesterségi mivekkel), Karlstadt és Schonen Helsingborg Sundnál fekvő tengeri várossal, honnan eveznek által Dánországha és Ystadt hason-

loul tengeri várossal, melyből indulnak el a hajósok Stralsundba; 3) Norrland 7 tartománnyal (Herjedalen, Jemtland, Westerbott'n s t.) 4) Svéd Lapponia, mintegy 16 — 1800 nusz. mf. nagy. A svéd Lappok összes száma 1818 még csak 3000 személyt tett, kik közt 669-nek voltak iramszarvasai. Ezekhez jönek még mintegy 2000 gyarmatlakók. Ezen gyarmatok közt többet báró Hermelin alapított tulajdon költségén. Ez a tartomány csaknem semmi jövedelmet se hajt be a koronának. B) NORVEGIA (l. e.). Déli Norvegia Christiania és Christiansand, éjszaki Bergen, Drontheim és Nordland megyéket foglalja magában. Az utolsóhoz tartozik Finnmarkság vagy norvégiai Lapponia.

Svédország ősi lakói finn eredetűek Finnek és Lappok voltak, kik német származású népektől beljebb nyomattak éjszakra. Ezek közt leghatalmasabbak lettek a Gothok és Svédek s a többi törzsszököket hatalmuk alá hajtották. Az Ynglingeek mesés, állítólag Odin egy fiától származott nemzetségéből való biráik voltak fejeik, kik az 5-dik száz. upsalai király czímet vettek fel s 1068-ig országoltak Svédországban. Allandó országlást először I Olof vitt be 94, ki keresztényé lett. A Gothok és Svédek még különválva voltak s századokig rongálta ezen különség az országot. Csak 1250, midőn a Folkungok hatalmas nemzetsége lépett a királyszekre, egyesült a két ellenséges néptörzsök egy nemzetté. Egyszersmind az örökösödés is meghatározottat. Svédország ekkor még csak Helsinglandig terjedt. XI Erich elfoglalta 1248 belső s Birger gyarmattya, Torkel Knutsea, 1293 legszélsőbb részét Finnlandnak, Kareliát, mely által Svédország Oroszországnak közvetlen szomszédja lett. Magnus Smek megszerezte 1332, Mats Kettilmundsen által, Schonent, Blekingent és Hallandot, de a melyeket már 1360 ismét elvesztett Svédország. Nyomásait megúnván, fellázadtak 1363 a Svédek, s a koronát huga fiának, mecklenburgi Albrechtnek, adták. De ez, ki a svéd rendek várakozásának hasonlóul nem felelt meg, elvesztette azt 1388 a Dánokkal történt falköpingi ütközetben, kiknél kerestek alattvalói regitséget, s 1389 az Albrechtől előbb kicsufolt dán és norvégiai királyné, Margit, egyesítette az említett két országgal Svédországot a kalmari egyesületben (12 Jul. 1397), úgy mindazáltal, hogy tulajdon szerkezetét mindenik ország tartsa meg. Nyugtalanágok és lázadások s végre teljes anarchia levének következei ezen egyesülésnek, mert már 1448 tulajdon királyokká választották a Svédek és Norvégiaiak Knutsen Károlyt s elszakadtak az egyesülettől. Károly holta után országkormányzók czímmel, de valóságos kir. hatalommal, a Sture ház több tagjai uralkodtak egymás után, míg dánországi II Keresztély egy békében svéd királynak meg nem esmertette 1520. De Keresztély zsarnokságával fellázította a Svédeket. Még a koronázási innep alatt, bár köz bocsánatot ígért, 94 főrangú embert fejeztetett le Stockholm piacán, mire az ország több tartományában is hasonló vérszomjuzással dühösködött. Gustav Wasa, ki a dán tömlöczből ellillant, a békéltlenekből 1521 sereget alkotván, ezektől előbb országkormányzónak s 1523 Keresztély kiűzetése után királynak kiáltatott ki. E bevitte a reformatiot, az egyházi és klastromi birtokokat korona jószágaivá tette, s Angolországgal és Hollandal kötött okos szövetségei által előmozdította a kereskedést és hajózást s megerősítette 1544 maradékait a koronaörökségben. Fia s örököse, XIV Erich (1560 — 68 uralk.) Esthlandt nevelte Svédországot s 1551 koronáztatása alkalmával bevitte a még addig szokásban nem volt grófi és bárói méltóságokat, több nemzetiséget ajándékozván meg azokkal. Gyanakodó caractere és ebből származott kegyetlenségei gyűlöletessé tették őtet. Királyszekéből letetett s 9 évi fogsága után tömlöczében méreggel megöletett. Utána,

1568-tól 1592ig, öccse, II János következett, ki 1570 a' stettini békében Schonent, Hallandot, Blekingent, Herjedalent és Gothlandot Dánországnak engedte 's 1580 kath. hitre tért 's fiát, Zsigmondot, is abban neveltette. Zsigmond, ki egyszersmind a' lengyel koronát is megkapta, 1602 Svédországban uralkodásra vágyó nagybátyjától, Károlytól, buzgó Lutheranustól, kir. méltóságától megfosztatott, 's Károly 1604 IX Károly nével megkoronáztatta magát svéd királynak. Az Orosz-, Lengyel- és Dánországgal folyt ellenségeskedéseket, melyekbe keveredett, holta után (1611) szerencsésen elvégezte nagy Gusztáv Adolf (I. e.), ki 1632 Lützennél a' német szabadságért elesett. Leánya, KRISTINA (I. e.) alatt a' német háboru dicsőségesen folyt 's végeztetett be. Ennek folyamatjában Svédország Dánországtól fenyegettetett, de Torstenson győzedelmei 's a' francia eszközös 1645 Brömsebroban békét kötöttek, melyben Dánország Jemtlandot és Herjedalent, Gothland és Ösel szigetekkel örökre, Hallandot pedig 25 évre Svédországnak engedte 's a' svéd hajók a' sundi vám alól felmentettek. A' vestfaleni béke által Svédország urokká tetetett Bremennek, Verdennek, Külpomeraniának, Belpomerania egy részének 's Wismarnak; egyszersmind birodalmi karságot kapott. 1654 lemondott Kristina a' koronáról 's Gusztáv Adolf huga fiának, X Károlynak, adta által azt. Ez a' hadakozó fejedelem 1660-ig uralkodott. Lengyel-, Orosz-, és Dánországgal kellett küzdenie 's merész tetteivel a' világot bámulásba hozta, a' nélkül mindazáltal, hogy tartós békét vivott volna ki. Fiának, XI Károlynak, gyámjai 1660 békét kötöttek Lengyelországgal Olivában, mely által egész Liefland a' Dünáig Svédországé lett, azután Dánországgal, melyben Drontheimot és Boraholmot, melyet X Károly kapcsolt országához a' Dánokkal 1658 Roschildban kötött békénél fogva Blekingennel, Schonennel és Hallandal együtt, visszaadták 's 1661 Oroszországgal is megegyeztek a' stolbovi békekötés alapjai szerint. Szerencsétlenül harczolt ugyan Svédország egy új hadban Brandenburg, Holland és Dánország ellen, de még se vesztett többet a' st. germaini és lundt (1679) békében, csak a' mit Pomeraniában az Oderán tul birt. XI Károly 1682 maga ült a' svéd királyszékbe 's a' leány ág számára is alapította a' koronaörökösödés jogát. Előmozdította az ország jólétét, az elajándékozott koronajóságokat visszavette, jövedelmeit szaporította, de ellenségeit is a' nemesség közt 's fijára XII KÁROLY-ra (I. e.), ki 1697 — 1718 uralkodott sok kincset hagyott; de a' melyet ezen éjszaki Sándor, mint alattvalóinak vétér is, hosszas és szükségtelen háborukban elvesztegetett. 1718 Friedrichshall előtt elesett Károly. (Vö. báró GÖRZ ÉS ÉJSZAKI HÁBORU). Utána, mint a' Wasa ház utolsó csemetéje, huga, Ulrike Eleonora jött, de még se örökségi jog, hanem a' rendek szabad választása által, kik a' hajdani országglásformát, még nagyobb megszorításokkal, mint előbb, visszaállították. A' hatalmat kezére kerítő párt, a' Stockholmi békében 1719 Bremeit és Verdent a' braunschweigi választónak 's 1720 Stettint és Külpomeraniát a' Peeneig Poroszországnak, a' nystädti békében pedig 1721 Lieflandot, Esthlandot, Ingermannlandot, Wiburgslánt és Kareliának egy részét Oroszországnak engedte, végre a' friedrichsborgi békében, mely Dánországgal kötöttet 1720, a' sundi vámról lemondott. Hesseni Fridrik, Ulrica férje, ki vette által az országglást a' rendek megegyezésével 's 1720 — 51 uralkodott, gyenge fejedelem volt, ki a' nemesség pártjától vezetett. A' statustanács függetlenné tette magát. Franciaország ösztönzésére, hogy az Oroszországnak engedett tartományokat visszakapja, 1741 új háboruba keveredett az Oroszokkal, melyet az aboi béke végzett be 1743. E' Svédországot Finnlandnak a' Kymmenefolyóig terjedő részétől megfosztotta, 's koronaörökössé, mivel a' királyné gyermektelen

volt, Adolf Frídrík holsteini herceg, 's lübecki püspök, rendeltett. Adolf Frídrík, kivel a' holsteini ház jutott a' svéd királyszeke, 1751 — 71 uralkodott. Gyenge 's foganatlan részt vett a' 7 éves háboruban; belől még mindég rongálták a' kalap és sipka nevek alatt esmeretes pártok az országot 's a' királyi hatalom pusztá árnyékká alacsonyodott le. Az aristocratia bilincseit szerencsésen lerázta III GUSZTÁV (I. e.), ki az országnak erőt 's tekintetet szerzett ismét, de 1792 egy öszveesküvésnek áldozatja lett. Utánna jött, nagybátyának gyámsága alatt, IV GUSZTÁV ADOLF (I. e.), ki 1809 a' koronát elvesztette. Nagybátya, XIII Károly, a' királyszeke ülven, az országnak új alkotmányt adott, Keresztély Augustz schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herceget, ki KÁROLY AUGUSZT (I. e.) nevet vett fel, nevezte örökösévé, az orosz háborunak a' frídrichshammi békével 1809 végét szakasztotta, az orosz udvarnak engedvén egész Finnlandot 's 1810 a' Franciaországgi viszonyokat helyreállította. Azonközben a' koronaörökös hirtelen meghalt, 's az örebroi országgyűlés koronaörökössé Bernadotte francia marschallt, pontecorvoi herceget nevezte ki, ki XIV. KÁROLY (I. e.) nével a' királytól siuvá fogadtatott. Svédország hadat izent ugyan most Nagybritanniának, de ezen háboru sulya 's Franciaországgiak mindég nevedett felsuvalkodottsága, 1812 rendszerének megváltoztatására birták a' svéd udvart, melly Napoleon ellen a' szövetkezett hatalmaságokkal kezét fogott. A' Dánországgal 14 Jan. 1814 Kielben kötött békénél fogva Svédország birtokosa lett a' norvégiai királyságnak, mint önálló szabad, oszthatlan 's elidegenithetlen országnak, melyért lemondott pomeraniai birtokáról 's Rügen szigetéről.

Norvegiának Svédországgal a' christianiai storthingtól (Vö. NORVEGIA) Oct. 18-kán 1814 elhatározott egyesítettése olta, ezen kettős ország egy király és két különböző alaptörvények alatt, két büszke, 's szabadságszerető népet foglal magában. A' királyszeke egyesésképűleg alapul a' rendek szabad választásán; innen a' rajta előbb ült kir. házaknak még mindég nyitva áll a' rávivó ut 's Wasa abból kirekesztett nemzetsége lemondott ugyan jógáról, de nem reményeiről. A' Svédék és Norvegiaiak népvizonyai közt nagy a' különbség; amott féltékenyen őrzi az aristocratia régi, itt a' democratia ifjú jogait. Mindkét országban feljebb áll politiciai tekintetben a' paraszt, polgár és papság, mint a' többi szerkezetes statusokban; sőt Norvegiában örökös nemesség sincs 's a' király vetoja igen korlátolt. Mind ez, úgy látszik, különválasztja a' scandinaviai félszigetet Europa öszves politicájától, 's még is erős lánczok csatolják öszve mindkettőt. Ezen belső és külső viszonyokbani ellenkezéshez jó mére a' szükmarku természettel, a' kereskedésnek hitelt csökkentő fenakadásaival, a' papiros pénz csekély becsével 's a' statusadóság nyomásával való szakadatlan küzdés. Csak a' két-nép lelke és caractere győzedelmeskedik a' nehézségeken, illy akadályok által erősítettvén; mert a' kormányos, ki a' status hajóját mind ezen veszélyek közt igazgatja, éles belátással, állandó akarattal 's valódi kir. szível bír, 's ez XIV Károly János az országnak és idejének minden tekintetben igen alkalmas királya. Okosan belátván a' jövődöbe, bölcseséggel, erővel és szelidséggel diadalmaskodik a' jelenen. Ezáltal a' nemzetet, főképen a' katonaságot erősen hozákapcsolá az új országgló házhoz. Illy szellemben nevelte ő fel fiát, a' koronaörököst is. Oskar herceg úgy él, érez és gondolkozik, mint Svéd, 's az országgal, néppel és statussal, kölcsönös hatóságnál fogva, mindég meghittebb lett. 19 Jun. 1823 házasságra lépett Stockholmban Josephine Maximilianéval, Beauharnois Eugen, leuchtenbergi herceg és bajor kir. hercegeaszony Auguste Amalia leányokkal. Az ezen házasságból 3 Maj. 1826 született első herceg, Károly, schoneni, a' második, Ferencz,

(szül. 9 Jul. 1827) uplandi herceg nevet visel. Wasa királyszéktől megfosztott nemzetségeket visszaállítására tetettek ugyan néhány esztendő előtt mozgások Svédországban; de az ország rendjei ezen alkalommal, Mart. 1823, csalhatatlan tanubizonyságát adták hűségeknek. Midőn 12 Jan. 1821 az előbbi király, Gustavssohn, a norvégiai storthinghoz folyamodván azt kérte, hogy mint norvégiai polgár vetessék fel az ország hadi szolgálatjába, a svéd és norvégiai statustanács javalata szerint az felelet adatott: hogy kérése nem teljesíthető, mivel mind most, mind jövőben minden tárgyat el kell távoztatni, melly akármi módon megháboríthatná a királynak, koronaörökösnek és az egyesült testvérországnak a status csendességére törekvő fáradozását. E' végre, hogy az előbbi királyi házzal minden öszveköttetés kettészakasztassék, ennek az országban maradt vagyona és a tartására rendelt pénz egyszerre kifizetett 577,135 tallérral, 10 Aug. 1824. Ez annyival könnyebben megtörténhetett, mivel a király személyes jeles tulajdonságai a nép szeretetét és hűségét nagy mértékben megnyerték. Gyakran beutazza ugyanis a király a két testvérországot s mindenütt segít, a hol szükség kívánja és pedig mindég tulajdon erszényéből; semmi újítást se teszen (ha szinte leghasznosabb volna is), a rendek jóvá-hagyása nélkül, kik minden 6-dik esztendőben (legutolszor 1829 19 Mart-ig 1830) öszvehivatnak. *)

Svédországban az országlás a kormányzásnak általánosan több egységet adott. Egész kormánycollegiumok hatalma s tekintete helyett, feleletterh alatt álló munkás ministerek munkálódnak. Ugyanis mindenik országgyűlésnek egy nevezett alkotmány-biztossága (constitutionscomité) azon joggal bír, hogy a cabinet eredeti naplókönyvét átvizsgálja, hogy, ha benne valami, a mi az alkotmányt megsértene, találta, e' miatt az illető minister ellen vád tetethessék. 1821 oltá a bírói hatalom különválasztatott a kormányhatalomtól. Az igazságszolgáltatás általánosan megjavított, nevezetesen, a rendek köz kívánságára, az eddigi 2 udvari és feljebbviteli törvényszékek mellé még 2 új állittatván fel, egy az éjszaki s egy a déli tartományok számára 1821. Uj büntető törvénykönyv is vetett munkába. Egyes törvényes tárgyak, p. o. azok, mellyekben az egész hadcollegiumnak felelnie kellett bizonyos vádra nézve s a fő statusbiztosok ellen tett nyomozódások, megbizonyították, melly nehéz legyen a svéd alkotmány szerint, az igazságot elavonni? Hogy tehát a királyi hatalom a törvényszolgáltatástól egészen különválasztassék, a király maga javalta az 1823-ki országgyűlése, hogy azon joga, mellynél fogva a legfőbb törvényszékek előlölője, szünessék meg. Az ország rendjeinek azon 1823-ki javalatát mindazáltal, hogy ülesek s a főtörvényszékekéi nyilvánosak legyenek, a király nem fogadta el. Ellenben 1825 a fogházak, hogy jobb vigyázat s felügyelés legyen rajok, különös kormányzás kirekesztőleges igazgatása alá adattak. A köz jóvedelem és status hitele csak kemény rendtartás és okos takarékoság által állittathattak jobb állapotba. Az országlás és rendek tehát több nagy fizetést vagy felesleges hivatalt eltöröltek, p. o. a követeknél. A közönséges pénztár szemes vigyázat alá rendelt számadásai tökéletes rendben voltak; a kincstár pontosan fizetett minden nála kimutatott sommát s a status jóvedelmei 1821 már jóval felyülhaladták a költséget. Így volt lehető, hogy az

*) L. az új svéd alkotmányt 7 Jun. 1809-ről, historiai bevezetéssel, ezen munk. *Constitutionen der europäischen Staaten seit den letzten 25 Jahren* (Leipz. 1817) 2-dik köt. Az 1823-ki országgyűlésen 729 tag, u. m. 490 nemes, 51 egyházi szenély, 55 polgár és 133 paraszt volt jelen. A polgári alkotmány alaptörvényein változás csak mind a négy rend jóvá-hagyásával tetethetik.

ország adóságából, mely 1820 még $6\frac{1}{2}$ mil. svéd tallért tett, évenként 120 — 150,000 tallér fizetethetett le; a' Frege háztól 1802 felvett költsön ($1\frac{1}{2}$ mil.) még fizetlen czédulái is teljesen beváltattak 1830. Kiváltképen a' hadi sereg tartására nézve vitetett be jobb galdalkodás. Innen ennek tartására most Svédországban csak $\frac{1}{3}$ része szükséges azon sommának, mely Franciaországban ugyan annyi számú katonaságra fordítatik. P. o. 3 francia marsallnak éppen annyi fizetése van, mint öszvesen az egész svéd tiszti karnak, melyet 3 vezér, 8 vezérhadnagy és 29 vezérőrnagy (generalmayor) képez. Az 1823-ki országgyűlés Svédország költségeit 8,121,357 banco tallérra határozta. Hanem a' közönséges vélemény szerint még mindég sok hivatal és czim van a' statusban, a' seregben nagy a' fényűzés, ellenben a' népből kevés a' jólét. Az udvar t. i. kevés év előtt, ide nem számlálván a' királyi házat, 5835 személyből állott, kik 2,381,918 banco tallér fizetést huztak. Fizetéses pap ellenben csak 4760 volt. A' banknak a' rendektől 1823 megemert nyilvánossága vizsgálatot huzott maga után, melyet 1825 vettek munkába országos felügyelők, mely vizsgáldás bevégeztetvén, a' financiai tárgyak vizsgálatása is elkezdődött. Ezen vizsgáldás szükséges volt a' hitel felsegélésére 's a' váltók értékének javítására; mert 1823 elején 25,117,880 tallér bancoczedula és 3,073,250 tallér ország-pénczédula volt forgásban; ellenben a' bank tőkéje csak 4,576,801 tall. tett. Végtrétt is a' nemzet jólététől függ a' status gazdsága. Hogy pedig Svédország nemzeti jóléte nevedésben van, bizonyítják a' 75 év olta 960,975 fővel szaporodott népesség (ide nem számlálván az elvezetett tartományokat) 's az utolsó (1829 — 30-ki) országgyűlés. E' szerint azon 53 mil. tallérból, mely az országot terhelte, 44 mil. lefizetett; az adók lejjebb tetettek 's a' bank vagyona 800,600 tallérral nevedett.

A' katonai dolgok ez időszakban tökéletesebb alakot kaptak. 1821 olta a' hadi erő legfontosabb nemei szaporítottak 's új gyakorlási rendszabás vitetett be. A' népinnepi évenkénti gyakorló táborozásnál a' király 's koronaörökös személyesen megjelentek, mivel XIV Károly ezáltal egyszersmind a' népet és katonaságot, a' svéd és norvégiai bajnokokat, egy szellemmel lelkesíteni igyekezett. Legközlebbi célja mindazáltal mindennek jobb védő állapotot tárgyazott. Így Wanánél Nyug. - Gothlandban 1821 középponti erőseg kezdett építtetni, melynek 10 év alatt készen kell lenni. Mivel t. i. Finnland elveszte olta Stockholm lett határszéli hely, tehát a' király az ország védetését az említett erős középponton akarta alapítani egy hajózható viz mellett, hova a' visszavonulás mintegy köszikláról köszikliára bátorságosítva legyen. A' 4,855,622 tallér zsoldot huzó katonaság 1824 49,605 személyt foglalt magában; a' katonai status 6,681,910 tall. éró földbirtokot használt. Az öszves svéd szárazai hadi erő pedig 115,000, 's a' tengeri katonasággal együtt (Hagelstam szerint) 140,398 főből állott. Kiváltképpen kevés a' svéd seregekben a' tisztek száma, mert 40 emberre jó egy tiszt, ellenben a' francia seregekben 10-re jó egy tiszt. A' hajóseger számára 's a' tengeri védelemre, mely Hagelstam szerint 264 hadi hajóból (ezek közt 216 a' scheerek hajósegerét teszi) áll 2670 ágyuval és 23,000 hajós legénnyel, 1824-ben 1,039,025 banco tallér rendeltetett. A' király kívánására a' rendek a' kiszolgált katonáknak építendő házat jóváhagyták, mire a' király 1820 a' szép környekeiről esmeretes Svartsjö várkastélyt alkalmaztatta azzá. Méltó említésre, hogy a' svédországi katonák nem eszik hijában kenyereket, mert csatorna-, vár- 's más közönséges építésekkel kell folyást foglalatoskodniok.

Hogy a' népet egy akarat lelkesítse az országláséihoz hasonló iparkodásokra, a' policzia Svédországban folyvást figyelmes volt 's

az most is. A' polgári alkotmány szerint helyreállított sajtószabadság az újságírásnak nagy fontosságot ad. A' svéd sajtószabadsági törvények szerint akármely újság kiadhatására elmulhatlanul szükséges királyi engedelem 's a' rendek 1812 teljes hatalmat adtak az udvari cancellariusnak, hogy a' melly újságot veszedelmesnek találand, elnyomhassa, eltilthassa. Sőt szükség esetében egy királyi, 3 minis-tertől aláírt rendelet is ismét beviheti a' könyvvizsgálatot. Mind e' mellett is nem egyszer mutatkozott közönséges irományokban, p. o. az Argusban, ama merész liberalismus szelleme, melly könnyen ingerli a' békétlenséget, a' nélkül, hogy a' köz érzetet oktató 's vezérelné. Kiváltképpi figyelmes vigyázást parancsolt a' külföldre tekintet. Innen az oppositio lapjainak vagy folyó iratainak kiadói gyakran elpanaszoltattak, mire a' valóságos sajtóvétek egy jury ítélete szerint keményen megbüntették 's egyes lapok egészen elnyomtak. Politicai egyesületek 's társaságos összeköttetések az országglás jóvá-hagyása nélkül létre nem jöhetnek. Ez okból egy gróf Schwe-rintől az angol debating societies mustrakepe szerint alkotott társaság, mellynek czélja polgári szónoki gyakorlás volt, szétbontott, a' Gothenburgban az-előtt több évvel, királyi engedelem mel'ett alapított patriotica társaság vagy egyesület pedig pártoltatott 's 1825 is igyekezett a' svéd közszellem hasonló egyesületeket felállítani. Mert olly népben, mellynek képviselői minden 6-dik évben olly elevenen tanácskoznak a' közönséges dolgok felett, mint 1823, igen szeret a' közjóban részvétel nézetek költsönös kicserélése által nyilatkozni 's nyilvános lenni és a' szép észtehetségü ember kíván jeles szónokká képződni. Svédország egy azon tartományok közt, mellyekben a' közönséges ékes szolás (mind a' political, mind az egyházi) befolyást 's tekintetet ad. Több statusszónokok kézt kitetszők voltak az 1823-ki országgyűlésen: D. Almquist püspök 's az ellenpárt szónokja a' lovagházban, báró Ankarswärd. 1830 Nils Maussion, Rutbergből, volt a' parasztek rendjének leghatöbb szónokja. Altalánosan mindenik országgyűlésen bizonyos sulyegyen vetetett észre a' rendek közt; innen a' királytól is helyben-hagyatott azon végzet, hogy választottságokban nem rend, hanem fő szerint kelljen szavazni. A' 23 Jan. kezdődött 's 22 Dec. 1823 végződött országgyűlési tanácskozások fő tárgyai, a' nagyon terhelt földmivelő állapotjának könnyítése és a' tanító intézetek jobb szerkeztetése voltak. A' földmivelést elősegéle valamennyire a' nagy paraszttelkek, néhány uradalom és ujjonnan szerzett lovagi birtokok elosztatása, nem különben több nagy tájékok haszonvehetőkké tetetése. Hanem a' gabona árrának alászálása elnyomta az adásvévet, miáltal a' stockholmi királyi gabonatar-kormánynak is sok és tetemes kár okoztatott. Grof Mörner statustanácsnok beszéde a' földmivelő academiában 1822, Svédországnak belső gazdálkodásáról pontos rajzolatot 's tudósítást tett. A' bányászásra és hutákra nézve jótékony volt az ugy nevezett vassáfárság vagy a' hámorok és bányák közönséges egyesülete. A' mesterségi szorgalom akadályain, tiltó rendszer, melly 1820 divatezött, de azolta lágyítottott, nézetei szerint, külső mivek bevitetésének korlátolása által akartak segíteni. Az országglás a' gyártókéből idegen gyárosokat is gyámolított, kik Svédországban a' szorgalomnak új ágait alapítani akarták. Hanem a' czéhek eltöröltetése, min a' király személyes előlülése alatt a' kereskedés és mesterségi szorgalom biztossága, melly egyszersmind a' papiros pénz értékét is emelni igyekezett, előrekészítőleg munkálódott, még most se hajtattott végre. Ha az ezen tekintetből 13 Oct. 1820 Óland szigetén alapított Borg-holm város, hol minden Svédnek szabad megtelepedni 's kézi mester-séget, czéhbeli alkotmányba lépés nélkül, akadálytalanul üznie, boldogul e' nem bizonyos. Azt írják, hogy a' király terve, melly sze-

rint éjszaki Bothniában kiváltságok által két csekély helyet kereskedő városokká emelni akart, Károly-János-és Oskár városok névvel, nem sült el. 1821 az egész szorgalom-és kereskedési rendszer új alakba öntésére a király a kereskedési collegiumnak azt parancsolta, hogy mesterséget és kereskedést terhelő törvények megváltoztatására tervet dolgozzék ki. Ennek következtése az új kedvezőbb tarifa 's a vámrendszer új alkotatása, 1825 oltá. Az 1830-ki országgyűlés elibe terjesztett tudósításokból ált lehetett látni, hogy a harminczadok és vámok alább szálítása a bevitt szaporította 's a kereskedést előmozdította, úgy, hogy a vámjövedelem 1823 oltá 111,000 tallérról 1827-ig 939-000 tall-ra emelkedett 's a jövedelmek általánosan szembetűnőleg felhágta. A szabad kereskedés, melyet vitatott mindég a kir. kereskedő-collegium előülője, báró Edelkrantz, eddig sokat szenvedett azon végzet miatt, melly szerint idegen alattvalók más portékát nem vihetnek be a svéd kikötőkbe, mint tulajdon honok terményeit. Végre a rendek mind kikelték 1823 általánosan a tiltó rendszer ellen, mire az új vámtörvény 1824 ama végzetet idegen borokra nézve eltörölte. Híjában tettek az éjszamerikai és németalföldi országlások e' miatt terjesztményeket. A 21 Jul. 1825 költ új svéd hajózási rendelet e' tekintetben még több szabadságot engedett. A belső adásvevére nézve fontos az, hogy már 1820 oltá gróf Mörner statustanácsnok felügyelése alatt, a folyók, főképpen az éjszaki tartományokban, a portékák könnyebb szálítására alkalmasokká tetettek; Stockholm és Pétervár közt gőzhajózás is vitetett be; actiák által a nagy Götha-csatorna építése folytatott, melly Stockholmot Gothenburgal 's a keleti tengert a nyugotival öszveköti; végre Svédországból Norvégiába nagy országot építettett. A Zsidók nagy és kis kereskedése már 1820 alávetetett a közönséges policziai törvényeknek 's bizonyos helyekre határozottatott. Az is mulhatlanul szükséges volt, hogy az országlás és nemzet egyesüljenek a belső kereskedés buzdítására és Svédország hitelének a külföldön visszaállítására. 1821 t. i. 4 év alatt, nagyobbára könnyelmű fényűzés és vakmerő vállalkozások miatt, 3000 kereskedő ház bukott meg, 's csaknem kétannyi számu földbirtok adatott el árverés útján; még 1825 is buktak meg régi és közönséges hitelű kereskedések. Ez és több más, p. o. az elvált házások 's természetes gyermekek nagy száma Stockholmban, bujaságra 's erkölcs-romlottságra mutat, mellyek ellen a policzia maga nem elég. A rosz alapja mélyebben, talán a nép, oskolák 's egyház állapotjában fekszik, mire nézve több év előtt egy biztosság rendeltetett az öszves tanító intézetek megvizsgálására. Az országgyűlésen sok panasz hallatszott az oskolák állapotja, sőt a jövedőbeli statusszolgák tökélytelen 's híjános képződése miatt is a két egyetemben, 's a rendek hangosan sürgették, hogy ama biztosság végre nyujtsa be jelentését az oskolák 's kiváltképpen az egyetemek állapotja felől. Azonközben tetettek lépések a közönséges tanítás szélesbitésére. Így p. o. 1821 alapított királyi költségen az első baromorvosló oskola. A költsönös oktatás oskoláinak száma 70-re ment. Fahlunban 1822 oskola állított fel a practica bányásztudományra nézve. A király kiváltképpen gyámolította Svédország régi historiáját, törvényhozását és statisticáját. Byström híres svéd szobrász által nagy miveket készítettett márványban. — Hogy könnyelműség 's rendes határon tulmenő miveltég mellett mysticus tompaézés gyakran divatozhat, Svédországban is láthatni. Így keletkezett 1821 éjsz. és nyugoti Bothniában egy vakbuzgó felekezet Ujolvások (Neuleser) névvel, melly papság nélkül 's zabolátlanul élven, a szentírást balul és a jó erkölcsüknek veszedelmesen magyarázta. Az országlás annakokáért czélirányos rendeleteket tett a nép jobb vallásos oktatására, dologhoz értő papoknak czélirányos egy-

házi tárgyakról készítendő predikációkat parancsolván meg és minden értelmes embert felszólítván, hogy az említett dolgokra nézve javalato-
kat 's véleményyt adjon. Míg a' király 's ministerei a' nép egyhá-
zi oktatására illy sokoldalú rendeleteket tettek, azalatt a' vallási,
költői és political mysticismusnak tudós férfiak dolgoztak ellene,
mint Tegnér, Atterhom, Ling 's a' goth szövetség, mivel ezek a'
köz életben, mint az oskolákban éjszaki erőt 's éjszaki világosságot
és megfoghatóságot igyekeztek divatba hozni. De a' rajoskodás ezen
idea ellen is kikelt, 's több, még tehetős nemzetségek is 1824 Nor-
vegia határa és a' Wenertó közt ósvéd vagy Manhemgyarmatot alapí-
tottak, mellynek tagjai a' régi Gothok izlése szerint öltözködnek,
táplálják magokat, két kezek kereményéből élnek és vendégszeretők.

Norvegiának belső kormányoztatása sokkal egyszerűbb 's kevés-
bé költséges, mint Svédországé. Így p. o. Christianiában a' fincz-
kereskedő-és harminczadosztályban öszvesen csak 15, 's a' szárazai és
tengeri erőre ügyelő osztálynál csak 9 tiszt, a' harminczad-és emész-
tési hivataloknál pedig egész Norvegiában 150 fő és altisztnél nem
találtatik több. A' törvényszékek alkotmánya 's az igazságszolgálat-
ás formái is általánosan tökéletesebbek, mint Svédországban; a'
christianiai főtörvényszéknél már régen be van vive a' nyilvánosság
's szóvali előadás, a' mi Svédországban csak új törvénykönyv készi-
tése után lesz alkalmazható. Statustörvényileg fontos a' STORTHING
(l. e.) munkálodási köre, melly a' polgári alkotmány fentartását 's
a' nemesség eltöröltését tárgyalja. Norvegiában a' régi nemzeti
nemes nemzetségek lassanként parasztokká lettek, ellenben dán és
német nemes nemzetségek mentek be, nemesi országlástisztek állittat-
ván fel. Az 1814-ki alkotmány szerint grófságok, báróságok, törz-
sükházak 's nemesi fideicomissumok nem állittathatnak fel, sőt sze-
mélyes örökös jogok se adathatnak a' status polgárainak. A' Nor-
vegiaiak ugyanis jól esmerték a' nemesi szerkezet káros befolyását
Svédországban; ezért az a' javalat, hogy a' fenálló nemesség lassan-
ként eltöröltessék, az 1815 és 1818-ki két országgyűlésen keresztül-
ment, de királyi megerősítetést nem kapott. Az 1821-ki storthin-
gon a' szavak többsége ismét az eltöröltetést kívánta; ezáltal a' 3
storthingtól egymás után elfogadott javalat, királyi jóváhagyás nél-
kül is törvényerőt nyert. A' király ugyan a' storthinghoz küldött
követői által javaltatta, hogy illy újítással Europa közönséges poli-
ticájának menetelével ne ellenkezzenek, vagy a' tárgyat legalább köz-
lebbi országgyűlésig halasszák el; hanem a' második kamara (odelst-
hing) nem fogadta el a' kívánt haladékot, 's a' főkamara (lagthing)
az úri széki törvényhatóságon és pártfogói joron kívül, mellyeknek
azonnal meg kellett szünniök, a' most élő nemeseknek és gyermekeik-
nek meghagyta többi kiváltságaikat. Most engedett ugyan a' király
a' nemzet harmad izben kinyilatkoztatott akaratjának, de azt kívánta,
hogy a) azon nemes nemzetségeknek, mellyek azáltal jövedelmeiknek
egy részét elvesztették, kárpótlás rendeltessék, b) hogy neki enged-
tessék meg Norvegiában, a' hazának tett szolgálatok és érdemek meg-
jutalmazására, új nemességet felállítani. A' kárpótlás kötelessége
megesmertetett; hanem a' második kívánat fogamat nélkül maradt 's
nem lehetett reá nézve végzetet hozni, mert nem volt az alaptörvények
szerint feltéve. A' királynak egy másik javalatát, hogy sajtóvétket
megítélő jury alkottassék, a' storthing hasonlóul nem fogadta el, azon
szin alatt, hogy a' legközelebbi storthing ugyis fog készíteni criminalis
törvénykönyvet, melly a' sajtószabadsággal visszaéléseket is magában
foglalandja; könyvvizsgálatot és juryt pedig a' norvégiai törvényhozás-
sal nem lehet öszevegyeztetni. Azonközben a' sajtóvétségek tömlöcczel
büntetettek 's 1825 pénzrei büntetetés is történt. Magára vállalta
ellenben, bár hosszas ellenkezés után, a' storthing azon kötelességet,

hogy Norvégia adóságát, mellyel Dánországnak tartozott, mivel ennek követelését Austria, Oroszország, Poroszország, 's Anglia igen vitatták, 8 év alatt lefizetendi. Az egész 2,400,000 banco tallért tevő sommára nézve S adóságlevelet adott által a' közbenjáró statusnak, Angolországnak. Ezen történetek arra birták a' királyt, hogy személyesen Christianiába utazzék, 's mind svéd, mind norvégiai sereget huzzon öszve, a' hajósereg egy részével, a' fővároshoz közel, a' mi a' storthing polgári alkotmányból folyó szabadságát fenyegetni látszott. De semmi lármás jelenet se lett következése e' lépésnek 's egy pétervári levélről volt beszéd, mellyben Sándor, mint a' kieli béke keze, minden újítást ellenzett a' norvégiai polgári alkotmányban. A' storthing többi tanácskozásai finantz szabályokat tárgyaztak 's norvégiai kereskedői lobogó (veres, fehér és kék kereszttel) határozottatott, a' nemzeti függetlenség külső jelévé. 1822 rendkívüli storting gyűlt öszve, hogy pénzt költsönözzen, mellyel adóságát Dánországnak egyszerre lefizesse. A' király legnemesebb nyíltsággal hagyta helyben a' storthing javalatait. Ez ezenfelyül még 150,000 tallért is ajánlott, egy Christianiában építendő királyi palotára. Királyi főügyvéd is neveztetett, ki a' status kormányoztatásának minden ágaira, a' tisztek hivatalviselésére ügyeljen 's az ezek ellen teendő panaszokat az illető törvénytisztek eleibe terjessze, megítélés végett. Ezen új hivatal mindazáltal közönséges békétlenséget szült 's innen 1824 Norvégiában örökre eltöröltetett. Legnagyobb részvételt gerjesztettek még külföldön is, a' 9 Febr. 1824 öszvegyűlt storting végzetei. A' király az ő fiát Norvégia vicekirályává nevezte, 's ez a' száraz és tengeri erő főparancsnokságát átvette. A' korona-herczeg jelenléte, ugy látszott, segitendi azon terveket, mellyek az alkotmány 13 cikelyének megváltoztatását tárgyazták, név szerint a' korlátlan veto bevitetését, norvégiai nemesség felállittatását, a' storting Jun. leendő öszvehivatását, a' királynak azon hatalmát, hogy a' stortingot szétoszlatassa, minden királyi tisztet, a' bírakon kívül, megelőző ítélethozás nélkül, elbocsáthasson hivatalokból, továbbá, hogy a' norvégiai statusminister 's 2 norvégiai statustanácsos, a' király Svédországban lakta alatt, három évig távol lehesen 'sat.; de ezen 's több más javalatok egy szivvel lélekkel félretétettek 22 Maj. a' stortingtól. * Ellenben ugyanez a' vicekirály költségeire 24,000 norvégiai species tallért rendelt, 's mivel ez, mint norvégiai koronaörökös már 32,000 tallért huzott, így a' herczeg mostani norvégiai jövedelmei öszvesen 56,000 tallért tettek. Azt is meghatározta a' storting, hogy mind a' koronaörökös tartásköltségét, mind a' királyt udvar tartására kiszabott 64,000 norvégiai tallért jövedőben ezüstben (nem, mint eddig bankocédulákban) fizetendi 's a' herczeg külföldeni utazására 's megházasulásakor, Norvégia részéről 60,000 tallért ígért. Ezenkívül e' nevezetes, 77 Norvegiaiból álló, gyűlés ugy intézte el honyának pénzbeli tárgyát, hogy a' faluk adója 60,000, 's a' városoké 10,000 norv. tallérral kevesebbitethetett. Mivel most egyszersmind az ország kereskedése is szembetűnőleg émelkedett 2 év óta, ennél fogva a' norvégiai váltók becse vagy értéke is javult. Midőn a' koronaörökös 9 Aug. 1824 a' storting üléseit bevégezte, azon reményt nyilatkoztatta ki, hogy az országglás által előadott felvilágításnak (a' végrehajtó hatalomnak a' korlátlan veto általi erősítésére 's Norvégiának, alapszerkezetében, a' többi euro-

*) L. a' norvégiai polgári alkotmánynak ezekkel ellenkező határozatit Pölitz *Europ. Constitutionen*-ében, 2 rész. 469 's köv. lap. és Steffens *Historische Darstellung des norweg. Storthings im J. 1824. Mit Actenst.* (Berl. 1825). Az 1827-ki stortingon is közönséges ellenmondást talált a' korlátlan veto.

pai statussokkal ugyan azon lépcsőni állására nézve; vö. a' királyi követséget 4 Aug-ról, melyet az *Allgemeine Zeitung* 161 told. közlött 1824's a' 233 sz. alatti toldal.) a' következő gyűlésen kedvezőbb foganatja 's következése leend, a' fen nevezett javalatokra nézve (vö. az 1824-ki *Allgemeine Zeitung* 172 számát). Oct. végén 1824 a' koronaörökös Stockholmba visszahivatott 's így norvégiai vicekirálysága megszűnt. Erre a' király grof Sandelst nevezte ki az ország helytartójává 's a' norvégiai szárazai és tengeri erő főparancsnokává. E' legkevesebb feszültséget 's visszaértést se szült. Sőt a' király és királyné Sept. 1825 Christianiábai utazások, nem különben 1827 az 5-dik rendes storthingeni 's 1828-bani ott létek is, a' királynak új alkalmat adott arra, hogy a' derék normann nép hűségéről ismét meggyőződjék. De éppen úgy bebizonyította a' Norvégiaiak lelkesedése polgári alkotmányokhoz rendithetlen ragaszkodásokat is, kiváltképpen a' 17 Maj. 1827, azon évnapon, melyen a' népgyűlés Eidsvoldon az alaptörvényt aláírta, tartott constitutionalis innepen.

Norvégia belső jóléte, a' mi a' földmívelést, baromtartást, bányászságot 's kiváltképpen a' néhány év óta igen jövedelmes heringhalászatot illeti, úgy látszik, gyorsabban megy elő, mint reményleni lehetett. A' status jövedelme 1823-ban 727,331 ezüst 's 2,293,486 papiros tallérra ment, ellenben a' költség csak 583,204 ezüst 's 1,921,248 papiros tallért tett. Az 1824-ki statusjövedelem is 70,000 tallérral multa felyül a' költséget ezüst-, 's 133,000 tallérral papiros pénzben, bár Norvégia Hagelstam szerint 45,602 főből álló hadi erőt tart, melyben a' szárazai katonaság 23,600 embert tesz. A' hajóereg 126 hajóból (564 ágyuval 's 5600 hajókatónával) áll. E' mellett tudományos intézetek 's néposkolák Norvégia böles országlásától célirányosan segítettnek, 's ápoltatnak. Legtöbbet tesz mindazáltal a' nemzetben közönségesen felébredt köz szellem. Ez 1825 Bergenben nemzeti museumot állított fel a' régiségek, mivészég és természetmivék számára.

Az egyesült statusok külső dolgai nem csak kereskedést és hasonlókát tárgyaltak, hanem a' felsőbb szárazai politicának közönséges céljait is. Oroszországgal határszéleket elintéző egyezés kötött Torneában 17 Jan. 1821; 's a' norvégiai-orosz határszélek megalapítása is munkába vetett 1825 norvégiai és orosz biztosoktól. Finnmarkenben (finni márkuságban) Marokkival a' régi kereskedési egyezet 1821 megújított, 's a' béke fenállásáért adott 20,000 piaster folyvást fizettetett Marokkonak; mint Algirnak 36,000, Tunisnak 8000 's Tripolisnak 8000 piaster. Az évenként Algirba küldött hajó terhe 69,000 tallérra tetetik. A' Barbareseknek fizetett öszves adó, a' consuli költségekkel, évenként 239,674 svéd banco tallért tesz. A' portánál 1822 óta Palin svéd követ által szabad hajózás eszközöltetett a' fekete tengeren a' svéd és norvégiai kereskedő hajóknak 's Nagybritanniával 1824 egyezés kötöttetett a' néger rabszolgakereskedés eltörlésére. A' Spanyolországban, Portugalban és Nápolyan kitért political mozgások ellen a' svéd udvar részéről semmi nyilatkozás se történt; sőt inkább királyi végzet már 1822 megengedte a' svéd alattvalóknak, hogy Délszakamerika szárazának minden helyei felé üzhessenek kereskedést 's a' svéd követ Spanyolországban 1823 azt a' parancsot kapta fejedelmétől, hogy viseletében az angol követhoz csatolja magát. 1824 evezett el az első svéd hajó (a' Christoph Colom nevű brigg) svéd természetmivékekkel Colombiába 's ifju tudósokat vitt magával, hogy ama tartományt statusgazdasági tekintetben vizsgálják meg, 's utazzák be. Midőn pedig egy svéd kereskedő ház, nyilvános árvevés alkalmával 3 szolgálatra szükségteleneknek nyilatkoztatott svéd hadi hajót megvett 's ezeket angol kereskedőknek ismét eladta, a' király, a' spanyol és orosz követek

kel folytatott levelezésének következtetésében, visszahuzta azon engedelmet, hogy e' hajókat angol kikötőkbe svéd tengeri tisztok vihessek be; a' hajók eladhatása ugy is csak feltételesen volt tőle megengedve. Így került ki az országslás mindent, a' mi Svédország és Norvégia külföldi békés viszonyait megzavarhatta volna. — Fő munkák a' két testvérország esmertetésére: G. C. Geijer *Geschichte von Schweden* (német. Sulzbach 1826); Ekenahll *Geschichte des schwedischen Volks und Reichs* (Weimar 1827); J. F. v. Lundblad *Gesch. des Königs Karl X Gustav* (német. Berl. 1826); ugyanennek *Swed. Plutarch* (svédből Schuberttől, Strals. 1826); Lassú *Sveeciának és Norvegiának stat. geogr. és historiai leírása* (Budán 1829, földabr.)

A' mi a' két testvérült országnak mostani állapotját illeti, NORVEGIÁT l. e. czikely alatt. Svédország örökös monarchia, melyet országrendek korlátolnak. Ezek 4 osztályból állanak; u. m. nemességéből, papságéből, polgárokéből 's parasztokéből. A' nemességnek ismét 3 osztálya van, t. i. az uraké, mellyhez a' grófok és bárók tartoznak, lovagoké vagy olly nemeseké, kiknek elei, megmutathatólag, országtanácsnoki hivatalt viseltek 's a' swennereké, melly a' köz nemességet foglalja magában. A' papi rendnek képviselői a' püspökök, mindenik t. i. tulajdon megyéje részéről, a' polgárok és parasztok pedig, melly utolsókhoz csupán a' szabad birodalmi parasztok tartoznak, meghatalmazott képviselőket választanak. Minden főbb polgári és katonai hivatalt, mellyekből mindazáltal külföldieknek ki kellene szabály szerint zárva lenniük, a' király ad. Az ország rendeinek köz megegyezése nélkül a' király se új törvényt nem adhat, se régít nem törölhet el. A' királynak, polgári alkotmány szerint, a' rendeket minden 5dik évben öszve kell hívni; de szükség esetében előbb is öszvegyűjtheti azokat. Törvényhozó hatalommal Norvegiában a' storthing bir, melly minden 3-dik évben 1 Febr. gyűl öszve. Vicekirály vagy főkormányozó lakik Christianiában. A' két status pénzének és seregeinek nem lehet öszvekevertetniek. A' norvegiai várak csak félig rakatnak meg Svédekkel. A' hadi 's más adók kivetésére az ország rendjeinek megegyezése mulhatlanul szükséges. A' rendeknek éppen ugy esküszik hűséget a' katonaság, mint magának a' királynak. 1798 előtt a' király köteles volt a' had és béke tárgyaiban is a' rendek jóvá-hagyását megnyerni, hanem az említett évben mind ez a' jog, mind az igazság 's más országot illető tárgyak, korlátlanul a' király kezébe adtak. 1772 az országtanács, melly előbb a' király és rendek közt közép lépcső volt, a' királytól függő tanács lett, 's 1789 általánoson eltöröltetett. A' korona örökség szerint szál, férjfiui ágon, első szülöttség után. Ha a' férjfiui ág kihal, jogok lesz a' rendeknek tetszések szerint választani új királyt. Ha a' király még gyermeki koru örökösének gyámságáról rendeletet nem tett, akkor az ország rendei teszik ezt. A' király ért koru, Norvegiában 18, Svédországban 20 éves korában. 1830 a' király fizetése 420,000 banco tallért tett 's az ország adóságcomtoirjától 20,000 ban. tall. kapott; a' koronaörökös számára 150,000 tallér, 's a' herczeg-kisasszony számára tőpénzül 20,000 ban. tall. rendeltetett. Felkenetése és megkoronáztatása előtt, mellyet az upsalai érsek tesz, a' királynak le kell a' koronázási esküt tennie 's azon állandó szerződésre, mellyben az evangyeliomi-lutherana hitvallás fentartása kötelességévé tetetik, meg kell esküdni. Csak 1778 kaptak a' Zsidók szabadságot, hogy Svédországban letelepedhessenek; mégis csak mintegy 300-an tartózkodnak Stockholmban és Göteborgban. A' Katholikusok (számok mintegy 1000, mellyhez jó néhány Görög Stockholm.) némelly megszorítás mellett ezen szabadságot csak 1781 nyerték meg 's minden Svéd, ki az ágostai hitvallásról másra lép által, elveszti polgári jogait. Az egész országban 1 érsek, 16 püspök és 218 prépostság

van. Norvegiába a' Zsidóknak nem szabad bemenniük, a' polgári alkotmány tilalma miatt. Legfőbb igazgató székek Svédországban: 1) a' statustanács, legfőbb tanácsadó collegium (9 taggal); 2) az ország közönséges dolgaira ügyelő biztosság (8 taggal); 3) a' királyi cancellaria, mely a' király közvetlen igazgatása alatt áll 's a' status közönséges külső és belső dolgairól gondoskodik. Feje egy cancellaria-elölülő 's udvari cancellarius. A' cancellariával öszve vannak kötve: a' királyi cabinet, külső levelezésre, a' cancellariai előlülő hivatala 's az ország levéltára. A' status különös dolgaira rendeltetett a' külső hadi 's a' honyi polgári kiküldő vagy kiadó hivatal. Az ország gazdálkodására a' kamarai collegium ügyel. Az ettől független status számvevő-hivatala (staatscomptoir) beveszi 's kiadja az ország jövedelmeit, 's a' királyi kamara-törvényszék dönti el a' status jövedelmei felett való perlekedéseket, vizsgálja meg a' kamarai tisztek vétkeit 's nézi által azon számadásokat, melyeknek elibe kell terjeszteniük. A' hadi és tengeri collegium igazgatja a' szárazsi és tengeri erő dolgait, egy vezér és nagydíval előlülése alatt. A' hadi törvényszék a' katona-személyeknek szolgálat igazságot, peres dolgaikban, 's tagjai fertály évenként hivatnak öszve a' szárazsi és tengeri seregekből. Legfőbb törvényszék a' királyi, melynek előlülője a' király maga, vagy távollétében az ország főkormányzója. Ezen legfőbb törvényszéktől fügnek a' tartományi törvényszékek 's a' városi tanácsok törvényszékéi. Az ügyek az 1778 megjavított 1731-ki törvénykönyv szerint ítéltetnek meg. Az egyházi ügyeket az udvari consistorium, melynek előlülője az udvari főpap, dönti el, 's az egészségi tárgyakra a' collegium medicum ügyel. — Norvegiára nézve van 1) egy statustanács (Stockholmban, 2 taggal); Christianiában egy helytartó és egy statustitoknok; 2) az ország törvényszéke, mint legfőbb törvényszék. — A' hadi erőt teszi: 1) Svédországban 33,200 főből álló rendes katonaság 's az öszveirtak 84,000 embert tevő 5 osztálya, melyek polgárkatonaságot képeznek 's a' faluktól tartatnak arra kimutatott földekből. Ezen öszveírásnak 5-öd része minden évben megújittatik, úgy, hogy a' sereg száma mindég teljes. 2) Norvegiában 12,000 rendes katonaságból, 10,000 polgárkatonából, a' parti hadi erő fegyveres polgáraiból 's az országos felkelésből áll. A' tengeri erőt 12 lineahajó, 8 fregát, 13 kisebb hajó, 15 gálya, egy kősziklahajóserog (scheerenflotte) 342 lobogóval, teszi. A' hajókon 4700 ágyu, 7200 katona 's 8000-nyi tartaléksereg van; a' tengeri öszveírás 5 osztályból áll, melyek 25,000 embert tesznek. Mivel a' scandinaviai félsziget, 633 geogr. mf-re (Norvegia 345-re, Svédország 288-ra) terjedvén, csak a' Blekingentől Torneäig (190 geogr. mf-re) manó partlinea 100,000-nél nagyobb szárazsi erőt kívánna védetésére, innen méltán lehet a' tengeri erőt a' scandinaviai szigetstatus védő rendszere legfőbb eszközének nevezni. Ez előtt a' svéd seregben minden főbb katonatiszti hely eladható volt; ellenben a' mostani országlás, bár melly nagy áldozattételekkel is, eltörülte ezt a' visszaélést, úgy, hogy most a' szegénynek éppen úgy áll nyitva a' dicsőség útja, mint a' gazdagnak. Hasonlóul van a' dolog a' tartományi kormányzók hivatalára nézve, melyeket hajdan szint-ügy meg lehetett venni. — Svédországnak 5 vitézrendje van: 1) a' Seraphrend, monda szerint Magnus királytól alkottatott; historaiilag 1336 már megvolt; I Fridriktől megújittatott 17 Apr. 1748; rajta e' felyülírást olvashatni: I. H. S. (Jesus hominum salvator); 2) a' Kardrend, monda szerint I Gustávtól alapított 's 12 April. 1748 I Fridrik királytól megújittatott; 3) az Ejszagcsillag-rend, melynek eredetét némelylek Odin idejére viszik fel; ezt is I Fridrik király hozta ismét létre 17 April. 1748; e' szavak vannak rajta: *Nescit occasum*; 4) a' Vasarend, 26 Maj. 1772 alapított; 5) XIII Károly király rendje, 27. Maj. 1811 oltá, csak főbb

rangu szabad kőmivesek kapják. Ezekon kívül van még egy arany érdempénz a' polgári 's egy arany és ezüst érdempénz a' katonai érdemek megjutalmazására. — Svédország jövedelme több 12 mil. 620,000 forintnál. Hiyatalos nyilatkoztatás szerint Svédország a' mostani országlás alatt minden külső adóságait lefizette. Ellenben Norvegia a' külföldnek 8,750,000 for-al adós. A' status hitelére nézve kiváltképpen fontos az ország 1668 alapított bankja, melly egyszersmind váltó- 's költsönbank is, pénzt veszen fel csekély kamatra 's ezt bizonyos zálogra, földbirtokra is, ismét költsön adja. A' nemesség, papság és polgárrend állanak jól a' bank bátorságáért 's országgyűlések közt 3 meghatalmazottra bízzák annak kormányozását; országgyűlés alatt pedig tulajdonképpi bankválasztottság nevezetik ki e' czélra. A' bank jövedelmét, melly évenként 2—3 mil. tallérra megy, a' 3 rend huzza, mellyek azt gyakran a' status szükségeire fordítják. Azonközben a' nagy számmal kiadott bankczédulák becse igen aláment (még most is 20 mil. tallérnyi czédula van forgásban) 's csak nyomos rendeletek által hártattak el az ebből származható rosz következhettek. Ezenkívül van még Svédországnak egy keletindiai és egy nyugotindiai kereskedő társasága, egy tengeri hajósok kárát megtérítő társasága 'sat. — A' földművelés és minden nemű fábrikák a' most országló király megerkezte olta igen felemelkedtek. Gustáv Adolf, Kristina és XI Károly uralkodások alatt kezdettek először a' vas-, sárgaréz- és aczélfabrikák, timárság, szappanfőzés, gyapju- és selyemfabrikák divatozni, de XII Károly háborus ideje mindent semr. sitett. Ezután mindazáltal annál inkább emelkedett ismét a' Svédok szorgalma, 's minden portékát, mellyeket készíttetlenül drágán nem kell venniük a' külföldtől, a' mennyire a' sok hadakozás által okozott emberszükség engedői, szerencsés következással dolgoznak fel. 900-nál több posztó-, selyem-, pamut- (karton-nyomtatások), gyapju-, vászon-, bőr-, czukor-, dohány-, üveg-, tükör-, óra-, porcelán-, papiros-, márvány-, porphyrfabrikák vannak benne, legfontosabbak pedig a' vashámorok, mellyek évenként 1,440,000 mázsa rudvasat adnak, mellyből mintegy 20,000 mázsányi dolgoztatik fel. A' svéd jövedelmi táblák szerint Svédország jövedelme 88 mil. banktallérra számított, ezek közt a' famivek $\frac{1}{2}$ mil., a' fabrikák és manufacturák mivei 12 mil., kereskedés és hajózás jövedelme mintegy 14 $\frac{1}{2}$ mil. banktallért tett. Norvegiában a' vashámorok (legnevezetesebbek a' Laurvignál és Mosznál lévő) évenként 160,000 mázsa vasat adnak. Mind Svédországban, mind Norvegiában sok hajót is építenek külföld számára 's igen sok deszkát (kiváltképpen a' Drammenfolyónál), léczet, gerendát, árboczfát 'sat. is készítenek. Az ország fekvése igen kedvező a' kereskedésnek, melly főképpen a' keleti tenger mellyékén lévő tartományokkal, Nagybritanniával, Hollanddal, Franciaországgal, a' földközi tengeren 's Ejszakamerikával (az egyesült statusokkal Svédország 1818 hasznos kereskedési egyezést kötött) üzetik. Egy svéd-keletindiai társaság Chinával kereskedik. Kivitetnek: fa, deszka, árboczfá, gerenda, kátrán, szurok, hamuzsir, vas, aczél, veres réz, hering, halzsir, prémbőrök 'sat. 1829 vas és más ércz Stockholmból csak 242,264 hajófoutnyi vitétt ki. 1828 a' kivitel becse 12,187,000 banco tallért tett 4185 kereskedő hajón 's 867 sajkán. A' bevétel, melly 1828-ban 3995 hajón 's 1022 hajón 14,294,542 banco tallért ért, kiváltképpen gabonából (315,570 tonnányi), borból, malozsából, olajból, sóból, gyapjuból, lenből, kenderből, füszerből állott. A' kávéval élés 1818 megtiltatt. Gabona- bevásárlásra Svédországban az országlásnak 4 mil. banco tall. adatott; Norvegiában e' nem történt, innen érezhetőbb is itt a' gabona- szükség, főképpen mivel igen nagy harminczadok terhelik a' gabona szabad bevitetését. A' belföldi szorgalommal vetétkedő kül-

földi mivek 33 procent beviteli vámmal terheltetnek. A' belső tartományokkal és Norvegiával való kereskedés mindég inkább könnyítetik; e' végre 1818 4 uj országot építettett Dalekarlienen és Helsinglandon keresztül, mellyek közül 2 Norvegiába viszen; több csatorna is ásott, mint a' Trollhätta-csatorna, mellyen a' Götha-Elfen lévő vizeséseket, Wenersburgtól Gothenburgig, (ezen esések öszvesen 130 l. tesznek) körül lehet hajózni; 's a' Gothacsatorna a' keleti 's nyugoti tengerek öszvekötésére. Az egész áltevezés Gothenburgtól Söderköpingig a' keleti tengeren 51 mf. tesz, mellyekből 40 a' Götha-Elfen, a' TROLLHÄTTACSATORNÁN (l. e.) 's több tón megyen keresztül, 11-et pedig ázni vagy puskaporral ugratni kellett. Harmadik csatorna a' söderteljei, 3 mf-re Stockholmtól, mellynél fogva 1819 a' Mälartónak a' balti tengerrel második öszveköttetése eszközöltetett, melly 20 belföldi várost köt öszve a' tengerrel 's a' Stockholmba evezést megkönnyíti. — 1818 Svédországnak 1100 kereskedő hajója volt 9200 tengeri emberrel, 's Norvegiának 800 hajója 6500 hajós legénnyel. Ezeknek fele háboru idején rablásra fordíthatik. Legjelesebb kereskedő városok Svédországban: Stockholm, Gothenburg, Norköping, Gefle, Karlskrona, Malmoe, Landskrona, Ystad és Udavalla; Norvegiában: Bergen, Christiania, Drontheim, Christiansand, Stavanger, Drammen és Fridrikshald. Mind e' mellett is Svédország terményeire 's jövedelmeire nézve kiterjedéséhez képest, melly az orosz birodalom után legnagyobb, kétség kívül legszegényebb tartomány, de egyszersmind a' leggazdagabbal, Nagybritanniával, legszabadabb Európában.

Az értelem pallérozására Svédországnak jó intézetei vannak. Az upsalai egyetemnek nagy könyvtára, fűvészkertje, pénz- és természetmü-cabinetjei, csillagtornya 'sat. van. Az 1666 Lundban alkotott egyetemnek is (23 tanítóval, 's 630 tanulóval, kik közül 250 nincs jelen) van könyvtára, museuma, fűvészkertje 's csillagtornya. Mindkettő, mint a' 15 gymnasium is Lyneköpingben, Westeräsben, Gothenburgban, Wexiöben, Calmarban, Wisbyben, Scarában, Strensäsben, Karlsstadban, Hernösandban 'st. a' püspökök 's érsek, a' papság fejei, alatt vannak. Minden városban van iskola. Karlsbergben katonacademia, Scarában baromrosuló iskola, Stockholmban katonai tudományok academiája vannak. Már 1668 régiségek collegiuma czim alatt társaság állott elő régiségek nyomozására, 1688 collegium medicum az orvosi tudományok előmozdítására, 1728 Upsalában tudományok társasága, 's 1739 Stockholmban tudományok academiája. 1753 Louise Ulrike királyné, Adolf Fridrik nője, a' szép tudományoknak academiát alkotott, melly svéd academiára és szép tudományok academiájára osztatott. A' művészség academiája nevezetes tagokkal diszlik, ilyenek Byström képfaragó, 1828 elvégzett koronázás-festeményéről híres Kraft professor és mások. 1828 olta hajózás-iskolák is alapítottak. Vánnak még Stockholmban muzikai academiák 's mezei gazdálkodás academiája; az utolsót az előbbi király hozta létre a' most uralkodó király javulására. Ennek mindenik tartomány fővárosában vannak alosztályai 's a' mostani király 160,000 tallérral ajándékozta meg. A' királyi kastélyban Stockholmban szép könyvtár 's museum van. — Norvegiában Christianiában 1811 egyetem állítottott fel (1827 549 tanuló volt benne), mellynek könyvtára, fűvészkertje 's különféle gyűjteményei vannak; ugyanott van egy katonacademia 's kereskedési intézet is; Kongsberget bányásziskola 's Drontheimot ifju Lappok seminariuma neveztesíti. Ezeken kívül vanuak még Norvegiának 5 gymnasiumai, 2 iskolai tanítókat nevelő intézetei, de a' falusi iskolák száma csekély.

Svédországnak és Norvegiának esmertetésére ajánlható munkák: Hagelstam ezeredes-hadnagy *Geographische és statistische Charte von*

Skandinavién; Forsell Ingenieur-ezeredes *Charte von Skandinavien-je* (Stockholm 1828, 8 nagy lap.); *Ethnogr. bergmännische und mineralog. Reise nach dem hohen Norden durch Schweden, Norwegen und Lappland, in den J. 1810—14* Vargas-Bedemartól (Frankf. a. M. 1819); *a' Travels through Sweden, Norway and Finnmark etc. by de Capell Brooke* (Lond. 1823); D. K. Fr. Naumann geognosiára 's physica geographiára nézve tanuságos *Beiträge zur Kenntniss Norwegens, gesammelt auf einer Reise 1821* (Leipz. 1824, 2 rész. földabr.); D. F. W. v. Schubert *Reise durch Schweden, Norwegen, Lappland, Finnland und Ingermanland in den Jahren 1817, 1818 und 1820* (Leipz. 1823, 3 rész.) — Megjegyzést érdemelnek báró Hermelin földabroszái Svédországról, ki több tonna aranyat érő vagyonát feláldozta, csak hogy Svédország minden tartományainak földképét levésesse, mellyet 31 lapban ki is adott. Hasonlóul sokat költött azon specialis földképek és rajzolatok szép gyűjteményére is, mellyek Svédország leírására (Stockholm 1806) szolgáltak. Norvegiának legjobb közönséges földképe még mindég Pontóppidané Kopenhágában, Norvegiának 1785 és 1795-ki földleírásával. A' norvegiai partokat előadó 7 dán tengeri földképek igen jelesek, mellyek Löwenöre Pál dán contreadmiráltól készítették 's Norvegia partjait 200 mf-re láthatni rajtok. Scheelnek *Kriegstheater im Norden, oder geograph. topograph. und historische Beschreibung der Königreiche Dänemark, Norwegen und Schweden-jéhez* igen jeles katonai földképe van mellékelve Skandinaviának. L. ezeken kívül Lassú *A' svecziái 's norvegiai és dániai királyságok stat. geogr. és historiai leírását.* (Budán 1829.)

SVEVEK nevet viseltek a' keresztény időszámítás előtt több egymással öszveköttetésben élt népek, mellyek laktak Németország nagyobb részét. Nevezetesebbek voltak ezek közt a' Hermundurok, Semnonok, Longobardok, Angolok, Vandalok, Burgundok, Rugik és Herulok 's egyszersmind legesmeretesebbek előttünk. Eleinte a' Weichsel és Oder közt laktak, az Elbén tul terjedtek, sőt Caesar idejében a' Neckarig és Rajnáig. Neveket, Tacitus szerint, hosszú hajótlól kapták, mellyet öszvefontak. A' népek költözködésekor az Alanokkal és Vandalokkal Galliába mentek, 409 a' Pyrenaeken által Spanyolországba nyomultak 's a' Vandalokkal megosztotak Galicián és Ócastilián. A' Vandalok Afrikába átköltözvén, a' mai Portugalig kiterjeszkedtek a' Svevek. Hódításvágyok háborukba keverték őket a' Romaiakkal és nyugoti Gothokkal, kiktől 586 egészen elnyomattak; ez idő olta elenyészett országok, 's még nevek is a' spanyol historiából. A' Németországban maradt Svevek az 5 száz. Svábok névvel jelentek meg, az Alemannokkal öszveköttetve, a' Rajnánál és Mainnál, a' Neckar, Duna és Lech körül. A' mai Sváboknak törzsökattyai. A' 8 száz. olta francia királyok alatt voltak 's herczegek által igazgatattak.

SWAMMERDAM (János), híres bonczoló és természetvizsgáló Amsterdamban szül. 1637 Leydenben, hol tanulta az orvosi tudományt, mellyben magát azután Parisban tökéletesíté. 1667 doctor-rangot nyervén, ez idő tájban tette ama boncztudományra nézve fontos találmányt, hogy az edények gyantás, hévség által folyóvá tett anyaggal tömessenek ki, melly, ha meghidegszik, azon edényeket kifizetve tartja. Neki köszönjük az állatokban lévő meleg gradusának kinyomozására szolgáló hévmérőt is. 1669 kiadá *Allgemeine Geschichte der Insekten*, (Utrecht), 1672 többször megjelent *Miraculum naturae seu uteri muliebris fabrica notis in J. v. Horae Prodrumum illustratum* át. Huzomos elmékedése 's némelly viszontagságai által komorkorságba esvén, minden eddigi munkátódásával felhagyott 's a' rajoskodásával reá nagy benyomást tevő Antoinette Bourignonnal Holsteinba ment, honnan nagy szegénységben tért vissza Amster-

damba 's mh. 1680. Halála előtt, nagy szükségre jutván, kevéssel csekélységért eladta Thevenotnak némelly kéziratait; másokat semmisített. Az előbbieket mintegy félszázaddal később Boerhaave kezébe kerültek, ki azokat hollandi és latin nyelven kiadta e' cz. a. *Biblia naturae, sive historia insectorum in certas classes reducta, nec non exemplis et anatomico variorum animalculorum examine illustrata, insertis numerosis rarioribus naturae observationibus* (1737, rézm.), melly németre, angolra és francziára lefordítottatott 's a' legmélyebb vizsgálódásnak emléke, mellyben Swammerdamot talám egy természetvizsgáló se fogja felülmulni. S. életét Boerhaave írta le, az említett munka elején. S-tól van még *Tract. physico-med. de respirat. et usu pulmonum* (3 kiad. Leyden 1738.)

SWANTEWIT vagy SWANTEWIZ, a' szlav népek legfőbb istenségeinek egyike. Neve szent világosságot teszzen 's Németországban mindenütt tiszteltetett, hol Szlávok laktak. Olly nagy mézes pogácsa áldoztatott neki, hogy az isten képét alig lehetett miatta látni. Arkonában (Witto félszigetén, Rügennél) híres temploma volt Swantewitnek, hol egy neki szentelt fejer ló tartatott, melly fontos feltételek alkalmával jövendőmondónak használtatott. Ha a' szent ló bizonyos jelt előbb jobb lábával érintett, jó jel volt, ha a' ballal, szerencsétlenséget jelentett. I Waldemar, dán király, Rügent elfoglalván, 1168 lerontotta az arkonai templomot.

SWEABORG, éjszaki Gibraltar, vár, főegyház hely 's a' kőszirtközi hajóserg állásponjtja orosz Finnlandban, két derék kikötővel, a' finnlandi kormánytságban, a' helsingforsi kerületben, Helsingforshoz közel fekszik 's Finnland ezen fővárosának kikötőjét védi. — Midőn az aboi békekötés után 1743, a' svéd-finnlandi várak orosz kézre kerülven, az Oroszország felé eső határ nyitva 's védetlen állott, Adolf Fridrik király 1749 gróf Ehrensward tábornokra bizta, hogy ezen természetűl meggyőzhethetlenné tett helyet megerősitse. Így állott elő a' sweaborgi nagy erőség 7 szigeten. A' város 3400 lak. nagyobbára kézművesek és kereskedők, kik a' helsingforsi czéhekhez tartoznak.

SWEDENBORG 1789 szül. Stockholmban, atyja Gasper Swedberg, nyugotgothiai vagy gothlandi püspök volt, ki ötet mind a' tudományokban, mind az isteni félelemben különös szorgalommal nevelte. Swedenborg nevét az ifju Swedberg akkor kapta, midőn egy kongermachináért, mellynél fogva ő egy sajkát, két gályát, és 4 nagyobb ladikot, mellyekre XII Károlynak a' Friedrichshall vivására megkívántatott eszközök szállítására nagy szüksége volt, Strömstad-tól Idefjalig, és így mintegy 5 órányi messzeségre hegyen völgyön keresztül vitt, Ulrika királynétól nemesi rangra emeltetett. Megjegyzésre méltó, hogy midőn mint a' bányászcollegium tagja, esmereiteinek szaporítása végett több europai bányát beutazott, Magyarországot is meglátogatta 's az itt lévő bányákat is megsejmelte. Ez a' széles tudományu férjfiu azonközben 1747 a' polgári világ játékszínéről egyszerre eltűnt, hivataláról lemondván, magános életet élt és egészen theologiai munkákra adta magát, mellyeket ő tulajdon kifejezése szerint, mint az urnak, azaz, istennek titoknokna, irt. Ezeket maga költségen kinyomatván, igen számosan kezdék olvasni és Swedenborg képmutatás nélküli kegyes és jámbor életéért közönséges tiszteletben tartatván, tudománya sok követőket talált. Rángatódzásai közben, midőn lelkekkel beszélgetett, isteni kinyilatkoztatásokat 's jelentéseket fogadott el és az erkölcstelen világról látásokat látott, hasonlónak látszott lenni egy olyan álmodozóhoz, kinek képvonásai majd fájdalmat, majd örömet mutatnak, a' szerént, t. i. mint majd pokollal, majd menyországgal foglalatoskodott. Életének módja a' palérozott világi emberekéhez hasonló, társasága tudománnyal teljes,

jótevő és kellenetes, személyes előadása fontos és nemes volt. Amár soha se házasodott meg, az értelmes és okos asszonyok bezedét mindazáltal becsülte, 's a' magánosságának még árnyékát is kerülte. Különös tudományáért a' papság panaszt tett ellene, de ez, minthogy írásait több püspök helyben hagyta 's maga a' király, Adolf Fridrik, is védelmezte őket, neki semmit se árthatott. Meghalt 1772, Londonban szélütésben, életének 84 évében. Az általa felállítottott vallásfelekezet tudománya 's állításai ezek voltak: *Hogy a' vele közlött mennyei jelenések 's kinyilatkoztatások által a' Kristusnak e' földre való második eljövetele, a' régi anyaszentegyházat (mellyen a' mostan fenálló keresztény felekezeteket értette) megítélő utolsó ítélet, az új jerusálemi anyaszentegyház alkottatása, mellyről Sz. János mennyei jelenésekről irt könyve és Szent Péter apostol, az új égről és földről tett jócendölésekben említést tesznek, valósággal meg történtek; a' honnan az általa Londonban és Stóckholmban felállított társaságok új jerusálemi anyaszentegyház nevet viseltek. Vallás-és hittudománya ezen felekezetnek a' szent íráson és Swedenborgnak ezen 1747 től 1771-ig latin nyelven irt 's részint látásokon és mennyei jelenéseken épített munkáin alapul: *Arcana coelestia de Coelo, et Inferno; De Telluribus; De ultimo Judicio; de Equo albo; De nova Hierosolyme, et ejus doctrina coelesti; De Domino; De scriptura Sacra; De Vita; De Fide; De divino Amore et divina Providentia; De Amore conjugali; De Commercio Animae et Corporis; Summaria Expositio sensus prophetici; Apocalypsis explicata; Apocalypsis revelata; De vera Theologia christiana.* Swedenborg követői tagadják a' szentháromságról, az idvezítő halála által való elégtételről, a' kegyelemből való választatásról és a' test feltámadásáról szóló hitágazatokat. Az ő állítások szerint egyedül a' Jézus Isten, vagy az Úr, kinek egyetlen személyében együtt van a' teremtő, megváltó és vigasztaló 's ki első emberré léte után, mellyről az evangéliom beszél, másodsor 1743 jelent meg, hogy szolgájának, Swedenborgnak, a' szent írás belső értelmét megmagyarázza; továbbá a' test halála után közvetlenül ditsőül meg, melly kinekinek uralkodó hajlandósága szerint formáltatik újra, 's ehez képest megyen vagy menybe, vagy pokolba; az anyafők és ördögök testből kiköltözött lelkek; a' keresztiséget, mellyel mind gyermekekre, mind már felnőttekre nézve élünk, csak úgy nézik, mint a' közikebe való felvételésre szolgáló rendtartást, egyébiránt elmulthatlan dolognak tartják; az urvacsoara a' Kristussal való lelki egyesülés eszköze. A' ki ezen felekezetben tag akar lenni, ezen feltételekre kell állania, hogy egyedül az urban hiszen, a' rosszat gyűlöli és ezt önnön szive indításából teszi. Az új jerusálemi anyaszentegyház igazgatása három hatalomból áll; 1) a' legfőbb hatalom (absoluta potestas), mellynek képviselője a' három formatumban, a' soha be nem töltendő elnöki széken, melly a' gyűlés teremében áll, fekvő isteni ige; 2) a' reactiva potestas, melly rendtartó vagy magyarázó hatalomnak is neveztetik, 's a' gyülekezet gyűlései által gyakoroltatik; 3) pedig a' végrehajtó hatalom, melly négy előljárából áll, kik közül egy a' Kristusról való hitágazatokra, egy a' látható és láthatatlan világ egymással összevetéséről szolló tudományra, egy az erkölcsi élet javítására és egy a' szent szertartásokra ügyel, melly utolsó egyszersmind püspök is, 's e' telyesíti a' többi felszentelt papokkal az isteni szolgálatot, és tartja fen a' közönség köz munkálódásával az anyaszentegyház fenytékét. Minden gyűlészházban két terem van, mellyek közül egyik tanácskozáásra és keresztelésre, másik pedig istentiszteletre való, hova tartozik a' házassági összevetés, szent vacsora, lábmosás és az imádkozásból, éneklésből, a' szent írásnak és Swedenborg könyveinek olvasásából 's prédikálásból összevetett egyházi rendtartás (Liturgia) vasárnapokon és innénapokon.*

Mindkét teremben csak asztalok, székek, padok és az utóbb említettben egy muzsikai kar van. Egyébiránt Swedenborg követői ruházatokra 's más külső tulajdonságaikra nézve a' többi vallásfelekezetektől semmiben se különböznek. Találtanak Angolországban 1783 óta, hol a' közönséges türedelem mellett naponként szaporodnak 's kápolnáik is vannak; Svédországban 2000-en, hol XIII Károly király is, míg südermannlandi herceg volt, közükbe tartozott; Francia-, Német-, Lengyelországokban, de csak kevesen; Keletindianban, Éjszakamerikában és déli Afrikában pedig egész közönségek tagjai ezen felekezetnek.

SWIETEN (Gerard van), csász. tanácsnok és első udv. orvos Bécsben, Leydenben szül. 1770, hol professorságot viselt. Katholikus lévén, ellenségei addig háborgatták, míg hivatalát le nem tette, mire 1745 első udv. orvosnak Bécsbe hivatott M. Theresiától, kinek kegyelmét teljes mértékben megnyerte, a' cs. könyvtár igazgatójává, az orvoskarnak (Bécsben) holtigi előlőjévé, a' cs. statusokban az egész orvoskarnak kormányozójává 's könyvvizsgálóvá neveztetett ki. Mh. 1772. Nagy tanítójának Boerhavenak aphorismaira irt magyarázati-val S. nagy hirt szerzett egész Európában, 's több tudós társaság tagja lett. A' francia philosphusok munkáit az austriai statusokban mint könyvvizsgáló, eltiltván, ezek gyakran igen csipős gunyokat irtak ellene. — Van Swieten Gottfried (báró) a' cs. könyvtár előlőjője (az elébbinek talám fia) híres, mint Haydnak és Mozartnak barátja, kik közül amannak *Schöpfung*-jához egy ángol textust újra dolgozott, 's a' *Jahreszeiten*-hez újat készített. A' muzsikát Bécsben igen előmozdította 's a' főbb nemesekből muzsikai társaságot alapított. Az ő buzdítására alkalmaztatá Mozart Händel 4 oratoriumát (t. k. a' Messias) több muzsikai eszközökre. A' hangművészség ezen Mecaenasa 1803 hm.

SWIFT (Jonathan), nem csak írómányíról, hanem characteréért is igen nevezetes férjfiu, Dublinban szül. 30 Nov. 1667. Szükölködő anyjától 3 éves korában Whitehavenbe küldték, hol 6-dik évéig marada 's azután Kelkennybe (Irlandba) mene nagybátyjához, ki ott neki egy iskolaintézetet ada. 15 éves korában a' dublini szentháromság-collegiumban bizonyos St. Ashere biztostt, ki philosophiai 's mathematicai esmereteivel kitetsző férjfiu volt. E' tudományokhoz Swift, ki a' történetírást és költészetet kedvelte, semmi vonzódást se érte. Csak több év mulva nyere baccalaureus czimet, 's ekkor is e' hozátéttel *Speciali gratia*, azaz, inkább kedvezésből, mint érdemért. Hihetőleg ezen megsomoritattás okozá, hogy későbbi írómányiban a' mathematicusokkal olly gunyolólág bánt, de egyszersmind rugóul szolgált, hogy annál nagyobb szorgalommal tanuljon más tudományokat, mellyekre naponként 8 órát szentelt. Már ez idő tájban készíté *Märchen von der Tonne*-ját. Nagybátyjának halála megfosztá ötöt 21 éves korában főgyámolától; tehát Sir Will. Templehez mene, ki akkor Moor Park nevű jószágán (Surreyben) lakott 's neki rokona volt. Temple szivesen fogadá őt 's 2 évig házánál tartá. Temple által esmerkedék még III Vilhelm királlyal is, ki neki lovas kapitányságot ajánla; hanem S. nem fogadá azt el, egyházi hivatalhoz lévén kedve, mivel itt nagyobb előmenetelt reményle. 1692 Oxfordban művészség magistere lett. Már ekkor gyakorlá magát, mint költő, pindarusi versekben, mellyet Cowley 's némelly követői hozának fel. Drydent, ki rokona volt, 's nyiltan ezt mondá neki: *Öcsém Swift, kegyed soha se lesz költő*, későbbben igen csipősen támadá meg, a' nélkül mindazáltal, hogy e' híres férjfiu fényét elhomályosíthatta volna. Temple Williammal is igen elégedetlen vala, mivel ez ígérte, hogy jövedelmes egyházi hivatalra segitendi, nem teljesíté. Boszonkodva hagyá el 1694 Temple barátságos házat 's Ir-

landba mene, felszentelteté magát 's a' főkörmányzó által papi jövedelmet kapa. Kevéssel erre Templetől visszahivaték Angliába, azon biztosítással, hogy gondja leend rá. Lemonda tehát irlandi jövedelméről 's visszamene Moor Parkba, 's ezolta egyességben éle Templevel, ki halálakor szép pénz hagyta rá irományaival együtt. Ezekből S. két kötetet ada ki 's a' királyt azon Templének tett ígéretere emlékezteté, hogy neki (Swiftnek) adandja az első megürülendő egyházi jövedelmet Canterburyban vagy Westminsterben. De III Vilhelm nem figyelmeze arra és S. most grof Berkeleyt, ki mint főbíró Irlandba mene, mint káplán 's házi titoknok Irlandba kíséré. Azonközben a' grof Dublinban más titoknokot, veve fel és Swift kéntelenítették a' derryi dekánság helyett, mellyhez neki remény nyujtaték, két kevésbé jövedelmes egyházi birtokkal megelégedni. Illy füstbe ment remények által S. különben is gyengéd érzetekre nézve nem igen fogékony szive mindég inkább elkeseredett. Gunyverseket kezdé tehát írni, mellyekkel annyi ellenséget szerze, mint csodálót; mert elménczsége ritkán volt tüske nélkül 's személyes guny szögált neki gyerverül arra, hogy sértsen és magát védje. Midőn Berkeley Angliába visszatére, caracori községébe mene S. és ide hívá a' híres Stellát, kinek nemzetségi neve Johnson 's atyja Templené komornyik volt. Ez az asszony S. szomszédságában lakott, ha maga othon volt, S. távollétében pedig a' papi házban tartózkodott. Együtt soha se laktak 's tanuk nélkül egymást nem látták. Ezen öszveköttetés Stella haláláig tartott. Büszkeség 's nagyravágyás valának S. főszenvedélyei, 's 1701 olta több politizai munkát ada ki, mellyekben a' whigpárt ügyét, mellyhez tartozott ő is, hevesen védé. 1704 megjelent név nélkül *Tale of a tub*-ja (Rege a' tonnáról), az elménczségnek és szélszélynek legsajátosabb neme által kitetsző munka, melly nevét e' tekintetben rendkívül híresíté, de rá, bár méltatlanul, azon olcsárlást huzá, hogy a' keresztény hitvallást kigunyolta abban, mi későbbi előmenetelét is hátrálá. Ezen elbeszéletben a' keresztény vallásfelekezeteket rajzolja a' püspökös egyház nézete szerint. A' *The battle of the books* (könyvsata) tréfás és gunyteljes öszvehasonlítása régi és új íróknak, az utóbbiak hátra-tétetésével, mellyben Dryden fő-tárgya a' gunynak. Egy másik munkájában: *Jóslatok Bickerstaff*, *Izsák Esquirtől*, kimeríthetlen elménczséggel az astrologiát tévé netségessé, 's annyira kedvelték, hogy Steele, mint a' *The tatter* (Fecsegő) kiadója *Bickerstaff* nevet veve fel. 1710 a' torik jutván elsőbbségre, S. az irlandi főpapoktól meghatalmaztaték, hogy Anna királynénál az annáták 's huszad elengedtetését eszközölje. Ezáltal Harley későbbi oxfordi gróffal 's St. John utóbbi lord Bolingbrokeval megismerkedék 's annyira megnyeré bizodalnokot, hogy legtitkosabb tanácskozásaikban 's öszvejöveteikben részt veve. Most egészen igazi elemében vala S., mert politica, kiváltképpen pártpolitica, vala kedveltje, mellyben magát legerősbnek hívé 's egy *The examiner* című folyó irat számára sokat írta, mellyben az előbbi ministerek szabályait olcsárlá 's az utóbbiét határtalanul magasztalá. Ő fertőzteté be, mint legnevezetesb politizai folyó iratok irkálója, leginkább MARLBOROUGH (l. e.) nagy nevét, mint Coxe *Memoirs*-ében írja. Angliai püspökség vala törekvésének célja 's valósággal ajánltaték is ő ministeriumi barátitól a' királynénak, egy üres hely alkalmával; hanem e' kételkedék igaz hite felől 's a' javalatok hajótörést szenvedének. 1713 mindazáltal megkapá a' sz. patriki dekánságot Dublinban; de odább nem mozdították. Több későbbben kiadott politizai irományai kellemetlenséget, sőt veszélyeket vonának rá. Dublin lakosi, hol csak mutatkozék, sértegeték 's kicsufolák őt, mint torik pártján levőt. Lassanként mindazáltal megnyeré bizodalnokokat, házat hetenként kétszer megnyitván jó társaságnak. 1716 Stellájával, ki

Dublinban is szomszédságában lakott, titokban öszekele, de páros életét nyilvánossá nem tévé. Előbb két asszonyazeméllyel vala szerelmes viszonyban, de mindkettőt megcsalá. 1724 egy irománya által, mellyel az országlás által czéltott apró pénz bevitetését meggátolá, de egyszersmind nagy veszélyeknek is tévé ki magát, határtalan tiszteletre teve szert honfijai előtt. 1727 *Gulliver utazásai* jelenének meg tőle, költemény, mellyben geniusa 's érzete egészen sajátágosan nyilatkoznak ki. Ezen munka olly egyszerű igazsággal van írva 's a' találmányosságnak olly környülállásos ponctossága divatoz benne, hogy gyermekek is csodálatosan vonzatnak általa, míg a' legcsipősebb guny, mellyel e' munka teljes, a' legelkeseredtebb embergyűlölőt is különösen gyönyörködteti. S. nagyravágyó terveit Stella halála nem sokára félben-szakasztá. Ez idő olta irá nagyobbára legjobb költeményeit, jövedelmeinek harmadát szegények gyámoztatására fordítá, 's mindég tartá magánál csekély származásu személyeket, kik büszkeségének tömjénezni tudtak. Végre belépe, több megelőző jelek után; önnön maga által megjövendőlt sorsa. Szellemi erejei eltűnének a' testiekkel együtt 's észtehetségeinek lassankénti fogyása teljes örülséggé vála. Naponként haragosabb 's gonoszabb indulatu leve, ahöz képest, mint lelki erejei hanyatlának, 's egy szeménél támadt kelés nagy fájdalmat okozván, nehezen lehetett megakadályozni, hogy magát szeme világától meg ne fossza. Hónapokig tartó hosszas halgatás előzé meg halálát, melly 19 Oct. 1745 történt, 78 éves korában. Vagyonának nagyobb részét holdkórságosak és buták számára felállítandó kórházra hagyá végrendeletében, azt mondván, hogy egy országnak sincs arra olly nagy szüksége, mint Angolországnak. Mint embernek characterere durva és hajthatlan vala 's a' kevélység legfelsőbb poleza azon alap, mellyre épité állhatatosságát, munkásság-szeretetét, a' despotismus gyűlölését 's az alacsony féltékenységtől szabadságát. De befertőzteté utóbbi tulajdonságait határtalan büszkeségével, fájdalmat okozni kívánásával, engesztelhetlenségével 's szives egyenesség és nyílt character hijányával. Mint író, eredeti vala, 's talám soha se éri utól valaki. Gúnyjai legcsipősebbek mellett is legjobb indulatu hívszivűséggel adatnak elő. Rendkívül gazdag tréfás ideákkal 's fordulatokkal, mellyek pazarolva szórtnak szét versezeteiben, de gyakran illetlen sértegetésekké fajulnak el. Költői írásmódja könnyű 's a' rimekbeni készsége csodálásra méltó. Versei mindazáltal utána vannak prosájának. Munkáit Hawkesworth (London 1755, 14 köt., 4, és 25 köt. 8), és életírásával Sheridan Tamás (1784, 17 köt.) adták ki. Az utóbbi inkább magasztaló szónok, mint életíró. Nagyobbára németül is olvashatni (Hamburg 1756, 8 köt.)

SWINDEN (Jan Henrik van) szélesen terjedő esmereteiről 's vizsgálódó lelkéről nevezetes férjfiu, szül. Haagban 8 Jun. 1746. Korábbi éveiben elhatározott vonzódást mutatá a' mathesisre 's természettudományra. Tanulását Leydenben végezván, 1766 philosophiai doctorrangot nyert 's már következett évben a' franekeri egyetemenl természettudomány, logica és metaphysica tanítója lón. Itt 13 év lefolyta alatt naponként minden órában figyelmetesen szemlélteté a' magnetó elhajlását, mit a' *Recherches sur les aiguilles aimantées et leurs variations* irt le. E' munka mint ritka szorgalomnak emléke, új 's mély észrevétekekkel levén teljes, a' parisi tud. academiájától jutalmat nyere. Egy évvel későbben koszoruzá meg a' müncheni academia ezen értekezését: *Analogie de l'électricité et du magnétisme*. 1785, mint philosophia, természettudomány, mathesis és astronomia tanítója, az amsterdami athenaeumba hivaték. Egy biztosság tagjává neveztetvén, mellynek munkálódása a' tengeri erő javítására volt határozva, hajóalmanachot íra S., értekezett az octansról, sextansról 's a'

tengerhossza meghatározásáról. 1797 az egészség collegium előlülje leve, 's több jeles munkát ada ki az egészség-nyilvános ápolásáról. Midőn 1798 a' francia Intézet külföldi tudósokat meghívott gyűlésre, hogy vélek a' mértékek közöns'ges rendszeréről értekezék, S. választaték a' bataviai köztársaságtól követté, Parisba. Itt rábizaték ama tisztos munka, hogy az Intézetnek az új rendszer alapjairól tudósítást tegyen; e' jelentés a' Corps Legislatif parancsára ki is nyomtatott. Hollandba visszatérvén, írta *Verhandeling over volmaakte Maten en Gewigten* (2 köt. 1802), melly class. munka. Későbbben igen munkásan eszközlé a' most Németalföldön divatozó suly-, 's hossz-mértékek és pénzek rendszerét. 1798 tagja lón S. a' bataviai köztársaság végrehajtó collegiumának. 1817 a' királytól rendkívüli szolgálatai statustanácsnokká nevezteték. Mint a' *Comité central van den Waterstaat* tagja nagy szolgálatokat tón, 's az ő munkás buzgóságának köszönik a' hajózás-oskola 's vakok intézete Amsterdamban jobb szerközeteket. Miután 53 év alatt dicséretesen ült a' tanítói székben és sok oldalulag használt volna, mh. S. 9 Mart. 1823. — Ritka tudományal bíró 's igen szép characterü férjfiu volt Swinden. Az általa képzett tanítványok egyike a' híres Nieuwland Péter. Mathesisről 's természettudományokról S. hollandi, francia és latin nyelveken számos jeles munkákat hagyta maga után; igen érdekes emlékirományi, mellyeket különbféle külföldi academiákhoz küldé, számoak. Kiteszók munkái közt, az említettekén kívül: *Tentamen theoriae mutandae phaenomenis magnctici*; *Recueil de différens mémoires sur l'électricité et le magnétisme*; *Cogitationes de variis philosophiae capitibus*; *Réflexions sur le magnétisme animal*.

SWINDEREN (Theodor van), philosophia 's természethistoria tanítója a' grönigeni egyetemnél, szül. Grönigenben 14 Sept. 1784. 1806 németre is fordított *Dissertatio chimico-physica de atmosphaera, ejusque in colores actione*-ja philosophiai doctorrangot szerze neki. Egy évvel későbbben *De legibus* cz. értekezése megbizonyítá, hogy S. a' törvénytudományban nem kevésbé jártas, mint a' philosophiában 's természethistoriában; erre törvénydocteur leve. Ezt követé harmadik értekezése, a' régi literaturában jártasságának tanuja. Azolta fáradhatlan vizsgálódásainak szüleményét számos munkában közlé. 1808 több tudós társaságában beutazá Németországot, mellyet vizszatértékor igen vonzólag irt le (2 kiad. 1810.) 1809 Lajos királytól a' kezdő-oskolák felügyelőjévé nevezteték, 's 1810 grot Fontanes javalatára a' grönigeni egyetemnek rectora lón. 1814 Vilhelm királytól philosophia és természethistoria tanítójává tetették, melly hivatalával az általa alapított természetmiv-gyűjteményrei felügyelés is öszvekötteték 1816. Tanítványi közé tartozik hanau Kuhl Henrik, ki az országlás parancsára természettudományi utazást tett a' hollandi gyarmatokban. Munkái közt kiteszók: *Über die Strafgesetze in den Niederlanden*; *Über die Verdienste, welche die Fürsten aus dem Hause Nassau sich um Holland erworben*. 1812 oltá kiadja a' grönigeni egyetem évkönyveit. S. több tudós társaság tagja Hollandban és Németországban.

SYBARIS a' régi historiában híres város Alsóolaszországban, Lucaniában a' tarentumi tengeröböl mellett. Azt írják, a' 15-dik olymp. I évében, építettett Achajaiaktól és Trüzeniektől (2 görög nép) 's az 50-dik olymp. legszebben virágzott. A' Sybarisiak a' Krotoniakkal hadba keveredvén, amazok 300,000, ezek 100,000 embert állítottak ki; hanem a' Sybarisiak, kiket a' föld rendkívüli termékenységé, az égalj kellemetessége 's termérdek kincseik elpuhitottak, K. e. 510 a' 'Frais (most Triunti) vizénél megverettek, a' foglyok levágattak, 's városok földig lerontatott. Az elszaladtak 58 évvel későbbben új várost építettek ugyan a' Lausnál, de a' Krotoniak G.

év múlva elkergették a lakosokat, kik ekkor Turii névvel alkottak várost. Hanem belső lázadás alkalmával a régibb Sybariták csaknem mind elvesztek, 's a kevés megmaradtak a Trais folyónál telepedtek meg, de a Bruttiktól későbbben kiirtattak. — Puha és tobzódó most is Sybaritának mondatik.

SYDENHAM (Tamás), egy Angolország leghiresebb orvosai közt, szül. 1624 Windford-Eagleban, 's mh. 1689 Londonban. S. a természetnek legszorgalmasabb szemléelője volt. Több irományai még most is becsesek, főképpen a közsvényről irt értekezései. A korabeli orvosi munkákat olly kevésé becsülte, hogy midőn egy más orvos valamely hasznos orvosi munka ajánlására kéré, azt felele: Olvassa Don Quixotet; ez igen jó munka, én minden nap olvasom.

SYENIT vagy SIENIT, veres és kék színű kősziklanem, melly Szász-, Magyar-, Scotországokban 's másutt találtatik. Hajdani időkben sok emlék készítettett belőle 's már az Egyiptomiak használták azt képszobrokhoz, obeliszekhez 'st.

SYKOPHANT volt az Athenaebeliéknél, ki mást rossz cselekedeteiért feladott, vagy bepanaszolt, vagy ezeket kinyomozta, hogy elcsavarván, valakit elvádolhasson. Eredetileg azon emberek nevezettek így, kik arra vigyáztak, hogy az athenei törvények ellenére fige (syka) a városból ki ne vitessék. Későbbben minden hamis vádoló, csaló vagy más semmire-kellő emberre ragasztatott ez a név, ki mást megcsalni igyekezett.

SYLLA I. SULLA.

SYLLOGISMUS logiciában minden 2 előre bocsátott tételre (praemissae propositiones) alapított következtetés (conclusio). Azon szabály, melly szerint a praemissákból, vagy aláfogókból, helyes következtet huzatik, következtetés formájának nevezetik. A categoricus vagy feltételten okoskodásban a következtet, vagy végtétel igazsága egy harmadik fogalomból esmertetik meg. E harmadik fogalomnak a subjectum olly jegyének kell lenni, melly a végtételben előforduló praedicatumtól még különböz 's ez közép fogalomnak (terminus medius) hivatik, mert a más két tétel helyes aránya éppen ez által ismertetik meg, 's mindenikhez rokonabb mint ezek egymáshoz. Azért a categoricus syllogismushoz 3 ilyen fő fogalom (termini) szükséges: 1) a subjectum, mellynek egy praedicatummal itéltett kell összeköttetni, vagy alsó fogalom, mivel a többiekhez képest legszűkebb terjedelmű (terminus minor); 2) a praedicatum vagy felső fogalom, (terminus major); 3) a subjectum bélyege, vagy a közép fogalom (terminus medius). Azon tétel, mellyben a fő fogalom előfordul, fő (propositio major) tételnek; az, mellyben az alsó fogalom kerül elő, alsónak (propositio minor); a harmadik, melly e kettőt egyesíti, befejezésnek (conclusio) hivatik. Ebből következik, hogy minden helyes okoskodásban csak 3 fő fogalom (termini) lehet, de mindenik 2 izben kerül elő. A categoricus következtetések megítélésére alapszabály ez: Két fogalom (terminus major et minor), melly a praemissákban egy harmadikkal (medius) mint praedicatum összekötte volt, a befejezésben is szintugy köttetetik 's kötendő össze, mint a praemissákban összekötte volt. E szabály után meglehet itélni, ha a következtetést általányosan vagy csak részesen, igenlőleg, vagy tagadólag kelljen-e kimondani, csak arra kell vigyázni, mikép volt az alsó és felső fogalom a középsővel egybekapcsolva. Ha már 2 össze kapcsolt tételben csak 3 fogalom fordul elő, mivel a középső 2 izben jó elő, minden tételben pedig csak 2 állás van, t. i. a subjectumé és praedicatumé, e szerint a közép fogalom is csak négyféleképen változtathatja helyét a praemissákban. A közép fogalomnak e különböző helyzete által ugyan anny

sylogismusi figura (formae sylogisticae) kelekedik. Például legyen a fő tétel M , az alsó m , a középső μ , e' következő 4 figura támadhat:

1.	2.	3.	4.
$\mu - M,$	$M - \mu,$	$\mu - M,$	$M - \mu$
$m - \mu.$	$m - \mu.$	$\mu - m.$	$\mu - m.$

Az 1 figurában (dictum de omni et nullo) a' fő tételnek általánosnak, az alsónak pedig igenlőnek kell lenni. Ennek következtései azon épülnek, hogy minden, mi a' nemről állittatik, a' fajról is igaz. A' 2 figurában (dictum de diverso) egyik tételnek a' befejezéssel együtt tagadónak kell lenni; itt szintugy mint a' 3 figurában, fajról és nemről nincs szó. A' 2 figura tagadja egymástól a' subjectumokat, mert tulajdonságikban különbözök. Így a' dolgok különtségére vezet, 's a' fogalmak összezavarodását gátolni törekszik. A' 3 figura (dictum de exemplo), mellyben a' befejezés részletes, példákat, 's kivételeket ad olly tételekről, mellyek általánosoknak látszanak. Végre a' 4 figura (dictum de reciproco), mellyben a' befejezés általányosan igenlő nem lehet, az alsó tételnek pedig általányosnak kell lenni, valamely nem fajainak kitalálására 's kirekesztésére használtatik. — A' feltételes és elválasztó sylogismusokhoz közép fogalom nem szükséges; ezeknél a' következtetés szabálya az alkus vagy elválasztó tétel természetében fekszik. A' következtetések szabályinak tanítmánya *sylogisticának*, következtetek feltagolása 's képzésbeli ügyesség pedig *sylogisticai ügyességnek* neveztetik. Ezek első theoriáját Aristoteles állitá fel, kit a' Scholasticusok követtek. Ujabb időkben Lambert, Plouquet, Krug, Fries szerzének magoknak e' tárgy körül érdemet.

SYLVESTER II, tudósságáról híres pápa. Tulajdonképpi neve Gerbert. Csekély szüléktől vette eredetét Auvergneban, papságra adta magát 's az aurillaci klastromba ment. Meglátogatta Spanyolországot, tanult Barcelonában, 's az Araboknál Sevillában és Cordovában, aztán beutazta Olasz-, Német-, Franciaországokat, Rheimsban mathesist, philosophiát 's class. literaturát tanított, 's végre, miután Bobbióban 968 apáti, azután Rheimsban és Ravennában érseki hivatalokat viselt volna, 999 pápa lett, de már 1003 mh. Philosophia 's mathesis legkedveltebb tudományok voltak előtte, mellyeket munkásan terjesztett. Több vízi machinát, vízi orgonát, számoló táblát, messzelátót 'st. talált fel. III Otto császárral, ki emelte őtet papságra, kezét fogván, igen terjesztette a' tudományokat ama setét időben. Nyomtatott munkái: egy geometria, levelek 'sat.

SYLVIVS (Aeneas), I. PICCOLOMINI.

SYMBOLICUS KÖNYVEK, mind azoa nyilvános hitvallástételek, mellyek az egyházi község hitigazságairóli meggyőződésének kinyilatkoztatását, azon különböző hittudományokat, mellyek az egyházi községet minden más vallásfelekezetektől megkülönböztetik, adják elő tulajdoniságokban, foglalják magokban 's ama község tagjainak külső egyesítő pontul szolgál'nak. Készítettnek vagy egyházi gyűlésektől, vagy egyes tudósoktól, de ez utolsók'nak csak akkor van symbolicus tekintetek, ha közönséges zsinat által helyben-hagyatnak 's megerősítettnek, az egyháztól magától, mint meggyőződésének kinyilatkoztatása elfogadtatnak 's így a' már fenálló vallástételekhez egyenlőkké tételnek. 3 régibb symbolum van, mellyek a' keresztény egyház minden főfelekezeteitől elfogadtattak 's symbolicus könyvekbe beiktattattak: 1) az ugynevezett apostoli symbolum (hittétel), mellyet ugyan nem az apostolok magok irtak le, de már az apostoli egyházban megvolt, mint keresztelési hitvallástétel, 's az europai, ázsiai és áfrikai keresztény egyházakban csaknem szóról szóra megtartott. A' romai, görög és evangyeliomi egyházak mind e' mai napig becsülik azt, mint a' kereszténység fő-

igazságainak legegyszerűbb 's leghivebb kifejezését. A' romai egyház csak abban távozik el a' görögtől, 's evangyeliomosoktól, mivel a' szent lelket az atyától és fiutól származni vallja. 2) A' nicaeai konstantinápolyi, melyet az öszvegyült atyák Arius ereteksége ellen a' nicaeai zsinaton készítettek 325, 's a' konstantinápolyin 381 megerősítettek. 3) Athanasiusé vagy az első szóról, mellyel kezdődik, *Quicumque symbolum*. Kétséges, ha a' 4-dik száz. élt Athanasius szerzette é? Az arianismus ellen van intézve, 's ezen tartalmaért fogadtatott el a' keresztény egyháztól symbolumnak. Ezen legrégebbs közönséges symbolumokon kívül a' romai 's görög egyházak több másokat is fogadtak el, de a' mellyek nem annyira tulajdonképpii symbolumok, mint symbolumi tekintetet kaptak; nevezetesen, minden igaz hitű, főképpen közönséges synodusok végzetei, a' legrégebbs kath. egyházi tanítók, ugy nevezett egyházi atyák, irományai, a' romai püspökök vallástudományt tárgyazo decretumai és decretalisai. Ezeket a' görög egyház természetesen nem esmeri meg 's a' romaitól abban is különböz, hogy némelly conciliumok végzeteit elfogadja, mellyeket ama megvet. A' trienti egyházi gyűlés végzetei (*Canones et decreta oecum. et gener. Concil. Trident.*, IV Pius rendelésére nyomattak ki 1564, mellyhez jött V Pius parancsára *Catechismus ex decreto Conc. Trid. ad Parochos* 1567) változhatatlanul alapítják ugyan a' kath. egyház tudományát, de soha se esmertettek meg általánosan 's nyilván minden kath. tartományoktól. A' görög egyház legjelesebb symbolicus könyve a' Mogilas Péter kievi metropolita által készített, melly 1643 a' konstantinápolyi zsinatban jóváhagyatott 's symbolum tekintetet kapott. — Az Evangyeliomosok eleinte az ugynevezett apostoli, nicaeai-konstantinápolyi symbolumokat 's Athanasiusét esmerték meg; de midőn Romától 's a' pápától valósággal elszakadtak, Melanchthon különös symbolumot készített német és latin nyelveken, melly 25 Jun. 1530 az Augsburgban öszvegyült német birodalmi rendeknek 's a' császárnak benyújtott, honnan augsburgi vagy agostai hitvallástételnek neveztetett 's későbbben az evangyeliomos egyház első symbolicus könyvének elfogadtatott. A' Katholikusok ez ellen irt 's a' császárnak hasonlóul benyújtott czáfoló irományára Melanchthon *Apologiát* készített, melly a' hitvallástétel mellé van ragasztva, de csak mint magyarázó toldalék-munka. Melanchthon az említett hitvallástétel 1540-ki kiadatában az urvacsoráról szóló czikelyt, hogy a' Reformatusokkali egyesülést eszközölje, megváltoztatván, ezen kiadatot nem esmerik az Evangyeliomosok igazniak, hanem az 1530-kit, mellynek van csupán symbolicus tekintete. Második symbol. könyvek az Evangyeliomosoknak a' Luther által német nyelven öszveszedett schmalkaldi czikelyek gyűjteménye, 1537-ről, 's Luther két (nagy és kis) catechismusa 1529-ről. E' symbol. könyvek mellett se szüntek meg az evangyeliomos theologusok végtelen perlekedésekbe keveredni, mellyek a' község békeségének teljes semmisítésével 's a' legveszedelmesebb szakadásokkal fenyegetődtek. Innen jó érzésű fejedelmek és theologusok eltökélék mindent elkövetni az egyesség fentartására, annival inkább, mivel több száz theologus hajlott nyilván a' schweizi vallástudományra (kryptocalvinismusra). Ezen környülmények szültk a' torgau czikelyt (torgau birodalomgyűlésen megerősített hitvallástételt) 1574; az Andreae Jakabtól, tübingeri egyetem tanítójától 's kancellárjától, ugyanezen évben Svábhonban készített, 's Chemnitius Mártoától Braunschweigban áltnezett és némellyekben megváltoztatott hitvallástételt, melly a' sváb és alsószász theologusoktól elfogadtatott 's sváb-szász concordianak neveztetett; végre az Andreae, Chemnitius, Selnecker, Chytraeus, Muskulus, és Körner által 1577 Bergen klostromban (Magdeburgnál) szerkeztetett bergi könyvet, melly 1580 Augustz szász választótól, mint symbol. könyv

kinyomtatott, de több felől ellenmondást talált. — A' Reformatu-
sok egyháza, az agostai hitvallást követőkével egy időben, létre
hozván Zwingli Ulrich 's más felvilágosodott lelkü férfiak által,
a' német és schweizi protestans egyházak közt meghasonlás ütött ki,
kiváltképpen a' szent vacseratudomány felett 's végtére a' Reformatu-
sok tulajdon vallástételt készítettek, melly különböző tudományokat
magában foglalta. Ez az egymástól elszakadást még nagyobbá tette,
leginkább az előrei elhatároztatásról (praedestinatio) való kemény
tudománya által, mellyel sok versengésre 's szakadásra adott alkalmat
a' reformata egyházban. Már 1530 elküldte Zwingli a' birodalomgyűlésre,
mitután az agostai hitvallástétel már benyujtatott, tulajdon hitvallástéte-
lét 's mivel egyszérsmind 4 szabad birodalmi város (Strasburg, Memmingen,
Konstanz és Lindau), mellyek a' schweizi hitvallás-tudományhoz ragaszkodtak,
hasonlóul benyujtották a' császárnak önnön vallástételeket (confessio tetrapolitana), az evangyeli-
omások meghasonlása ezáltal még nyilvánosabb lett. De a' reformata
egyház magában se jutott soha azon egységre 's egyetértésre, melly az
agostai hitvallást követők közt Németországban 's más tartományokban,
minden későbbi perlekedés mellett is, díratozott, részint mivel Zwingli
rövidebb ideig élt, hogy sem olly eldöntő befolyást szerezzen, mint Luther,
részint mivel eleitől fogva többen független 's az övétől különböző utat
választottak az egyházjavításra és kiváltképpen Calvin sok meghasonlást
okozott; továbbá, részint különböző tartományokban, mellyeknek a'
schweizi vallástudomány tulajdoni hely és kor viszonyaihoz képest tulajdoni-
lag képzeték magokat, részint végre, mivel a' reformata vallástudományban
magában sok anyag volt végetlen perlekedésekre, a' honnan inkább
reformata községekről, mint egyetlen, közös symbolumok által csak
külsőképpen is öszvekött, reformata egyházzól lehet szó. A' németországi
és schweizi reformata községek egy része későbbben a' megváltoztatott
agostai hitvallástételt fogadta el, mindazáltal a' nélkül, hogy ennek
czikelyeivel megegyezett, 's ezáltal, mint az agostai hitvallástétel
követői kiváltképpen a' vesztfáeni békekötésben, hasonló védetést,
politikai bátorságot 's az agostai hitvallástételt tartókéihez hasonló
jogokat nyertek volna. Kevessel Zwingli halála után, midőn mindig
újabb meg újabb próbák tétettek arra, hogy a' német és schweizi
evangyeliomások egyesíttessenek (de az utóbbiak közt némelly
perlekedések keletkeztek), több nagy tekiñtetü schweizi theologusok,
név szerint Bullinger, Leo Judae, Myconius, Grynaeus és Groszmann,
új hitvallástételt készítettek, melly 1536 e' czim alatt: *Confessio
helvetica (seu Basileensis)* megjelent, de a' visszavonást nem igazgathatta
el, sőt inkább új meghasonlást szült. Egy új, 1566 a' schweizi,
lengyel-, magyar-, scotországi reformatus theologusok neve alatt
Zürichben kiadott hitvallástétel is igen eltávozott atól. A'
Calvintól már 1551 kidolgozott 's *Consensus Tigurinus* név alatt
1554 megerősített, kiváltképpen a' praedestinatio-tudományt ki-
fejtő 's symbolicus tekintetre emelt theologiai munka se eszközölhetett
békét. Több év folyt le és sok új perlekedés keletkezett, midőn
2 tiszteletes theologus, Heidegger Zürichben és Turretin Ferencz
Genfben, komolyan kezdtek a' felől gondolkodni, hogy legalább a'
legközlebbi meghasonlásokat, 's visszálkodásokat, mellyeket Amyrauld,
de la Place és Cappel Lajos okoztak, elmellőzzék 's új symbolicus
könyv által, mellyre felsőségeket meg tudták nyerni, a' község
békéjét helyreállítsák. Ezen feltételnél fogva jelent meg 1675 a'
hires *Formula consensus helvetici*, 26 czikelyben, melly békéért,
nagyobbára a' schweizi theologusoktól elfogadtatott ugyan 's aláíratott,
de a' külföldi Reformatusok közt annál hevesebb ellenmondást talált 's
ennél fogva a' községeket még inkább meghasonlítottá 's elszakasztotta

egymástól. Már korábban készítettek a' német Reformatusok néhány hitvallási irományokat, hogy a' vélekedések folyvásti küzdése közt legalább nemi egyetértést 's állandó tanítói sinórmértéket alapíthassanak. Midőn III. Fridrik pfalzi választó, az agostai hitvallástételről a' schweizira ment által 's ezt saját tartományában is uralkodóvá és közönséggé tenni iparkodott, ő is gondoskodott tudomány-czikelyekről, mellyeket fejedelemsége papjainak symbolicus tekintetben kellett tartaniok. Ez ama híres, Ursinus Zakariástól 's Olevianus Gáspártól készített, pfalzi vagy heidelbergi catechismus, melly 1562 végeztetett el 's 1563 tetetett közönséggé. Föbbyaire minden europai nyelvre lefordíttatván, a' reformata községek nagyobb részének tetszését és jóváhagyását megnyerte 's egy a' legnevezetesebb symbolicus könyvek közt. Ezenkívül a' német Reformatusoknál nagy tekintete volt brandenburgi János Sigmund hitvallástételének is, melly először 1613 's 1614, azután pedig többször is, de csaknem mindig változva Janul jelent meg. A' pfalzi reformata község mindazáltal a' *Corpus doctrina Melancthonis* (vagy *Philippicum*) cz. munkát is elfogadta symbolicus könyvének. Németalföldön eleinte Luther tudománya volt kapós, de azután, reformata hitvallás fogadtatott el 's az esmerített meg az 1561-ki közönséges vallástételkor is. Erre a' Calvin véleményéhez keményen ragaszkodók a' szabadabban gondolkozókkal, Arminianokkal, azután Remonstransokkal, perbe keveredtek 's mivel az elsőbkek, leginkább politicai okokból, oraniai Móricz helytartótól kedveitettek, ez 1618 Dortrechtben zsinatot tartott, melly az Arminianokat nagy többséggel kárhóztatta 's új hitvallást készített, melly a' kérdéses 7 pontot Calvin tudományának értelme szerint eldöntötte 's ezt tette uralkodó tudománnyá. De a' dortrechtli zsinat végzetei ellen is, mellyekbe egy heves Calvinistának Bergermaanak, volt legnagyobb befolyása, tüzesen ellenmondták a' külföldi Reformatusok, 's e' miatt ezen új dortrechtli hitvallástétel se juthatott a' reformata egyház előtt közönséges tekintetre. A' francia Reformatusok azon első időponttól fogva, mellyben községekben egyesültek 's azon súlyos üldözések közt, mellyekkel kellett küzdeniek, több különös hitvallástételt készítettek, de a' mellyek közül egy se nyert kitetsző symbolicus tekintetet. Sőt inkább a' Genfiekkel tartottak, kikkel szoros összeköttetésben voltak 's kiknek symbolicus könyveit is elfogadták. Tulajdonibbképpen készítettet a' reformata hitvallástétel Angolországban. Már 1551 megjelentek az angol egyház 42 czikelyei, mellyek 1562 39 czikelyre huzattak össze 's valamennyire megváltoztatva, mint az angol püspökös egyház symboluma, megalapítottak. Ezen symbolicus könyv Luther és Zvingli tudományoknak keveréke, melly a' különböztető pontokban inkább a' reformata egyházhoz, de nem a' calvinismushoz, huz. Az 1560-ki scotországi hitvallástételben valamivel több van Calvin véleményeiből, de a' mellyek egész keménységekben korántsem fogadtattak el. A' scot Reformatusoknál nagy része későbbben a' Presbyteriososok tudományához ragaszkodott. Ezek, kik kiváltképpen az egyházi igazgatásra nézve különböznek véleményeikben a' Püspökösöktől, szorosan tartják a' dortrechtli zsinat végzeteit; de 1646 saját symbolumot dolgoztak ki, mellyen azon perlekedésnek, mellyből származott, bélyegét nyilván láthatni. Így a' reformata egyháznak csaknem minden tartományban saját hitvallási irományai vannak, ellenben általánosan közönséges, mindenkéül elfogadtatott symbolicus könyve nincs. A' kisebb egyházi felekezeteknek, a' cseh és morva atyafiaknak, a' hajdani Valdiaknak (Valdensés) és Viefítáknak, Mennonitáknak, Methodistáknak, sőt a' Quaeckereknek is (bár ezek nem szeretik magokat hitvallástételekkel korlátolni), a' Remonstransoknak, végre az Antitrinitariusoknak vagy Unitariusoknak és Socinianoknak is vannak különös nyilvános hitval-

lasi irományaik, nagyobbára magok védelmére, türelemre 's a' statusbani szabad vallásgyarkorlás fentartására, mellyek symbolicus tekintettel bírnak. Az Unitariusok ebben nagyobbára megtartották az ugy nevezett apostoli hitformát, de egészen más értelmet toltak alá. Symbolicus könyvek becse és szükségessége felett, kiváltképpen újabb időkben, némelly peres kérdések keletkeztek; de egy egyházi közönség se hagyott fel symbolumával 's a' nélkül, ha mint igazi, békés vallástársaság fen akar állani, nem is szükölködhetik. Mert minden közönségnek kell valamely erős és meghatározott alapjának lenni, mellyben minden tag megegyezék, ennek világos és egyszerű szavakban kell kifejeztetnie, mindenre nézve közönséges kötelező erájének kell lennie, kik hozá igazán ragaszkodni akarnak. — L. *Libri Symbolici ecclesiae evangelicae*, J. A. Tittmanntól (2 kiad. Leipz. 1827); ugyanazt C. A. Hasetól (Leipz. 1827, 2 rész); *Die symbolischen Bücher der evangel.-luther. Kirche, deutsch mit historischen Einleitungen, Anmerkungen und Erläuterungen für Volksschullehrer etc.* Schöpfftól (Leipz. 1827, 2 rész.); *Corpus librorum symbolicorum etc.* Augustitól (Elberfeld 1827) és *Die symbol. Bücher der evangel.-luther. Kirche* Köthetól (Leipz. 1830).

SYMBOLUM közönségesen a' jelképpel egy értelemben vétetik; azonban e' fogalom nem csupán a' képre, mint alakra szorítandó, hanem általában minden ötlet képes ábrázolására vitétik, akar szókkal, akar más érzéki módon tétessék az szemlélhetévé. A' hajdankori emberiségnek minden nyilatkozása és közlése csak kép és jel által történt, mert elméje nem vala még ugy kifejlődve, hogy csak meghatározott fogalmak szerint gondolkodjék, azért a' valósággal egyező kifejezést kerest, 's érzéki szemlélődésben nővén fel, ezt csak az érzéki világban találta fel. A' valóságot hát egy más, közelebb vagy távolabb rokon tárgy által ábrázolta. Ez a' symbolum. Általában természetében fekszik az embernek azon kívánság, hogy gondolatit 's érzeményit ön magának képebe öltöztesse 's az által mintegy láthatóvá tegye; mennél közelebb éle a' természethez, mennél belsőbben éle abban, annál könnyebben talált benne alakot és képet minden belső szemléletének. Elvont gondolkodásra csak akkor szokott, midőn már a' természetben jóval felül emelkedett, 's belsőt és külsőt, gondolatot és képet, szót, megkülönböztetett. A' kora emberiség magát az istenséget is a' természetben találta; az ebben nyilatkozott 's ez által lett az emberek tanítója. Minden az istenség képe és jele, 's a' természet minden egyes tárgya isteni volt. A' miveltebb papok, kik az istenségről olyan fogalmakat is, mellyeket a' nép közvetlenül a' természetben nem talált, közleni, vagy magát a' természetet magyarázni, 's az istenséget benne és törvényiben felfedezni akarták, csak képek által teheték láthatóvá a' láthatatlant; alakitniok kelle vagy valóságos formában, vagy képes szókbán; jeleket képeztek, mellyek akar kézzel készültek, akar beszéd által ábrázoltattak, előbb csak magának az észfogatnak megtestesülése voltak 's a' szellemi tárgyat csak azután jelentették. Symbolum tehát a' testek közvetlen kifejezése, az észfogat képe, legyen az jelkép, jelmondat vagy bár egyetlen képes szó is. Mennél tisztábban, közvetlenebbül fejezi ki az észfogatot a' jelképi alak vagy szó, mennél igazábban 's sajtáságosabban testesült az meg ezen képen, annál valódibb 's igazabb a' symbolum. Az *attributum* különböz a' symbolumtól abban, hogy az valamely kép mellé a' vele egybekötött minőségek tökéletesb ábrázolása végett mindenkor mint sajtáságos jel adatik; ez pedig magában, minden hozzátétel nélkül ön állólag megértethetik; minden *attributum* symbolum, de nem minden symbolum *attributum*. Az allegoria mindig mesterséges, kész akarva szerzett kép; a' symbolum az ész fogatnak mintegy szükséges kifejezése. Nem is fekszik a' sym-

bolum természetében, hogy a' univészesség szabályinak mulhatlanul megfeleljen 's tulajdon értelemben szép legyen; hanem az a' fő kívánat, hogy az észfogatot valódiilag kijelelje 's láthatóvá tegye. Innen az indiai 's más keleti mythologiák különös és többnyire időmtalan alakzatai nem kevésbé valódi symbolumok, mint a' görög világ összehangzó 's igazán szép képzetei. — A' *symbolicus* és *metaphoricus* beszéd nem mindegy; mert a' szelleminek megtestesítése 's viszont a' testinek szellemitése, *metaphorában* a' hasonlónak össze állítása által vagy inkább *allegorice* eszközöltetik, 's nincs ugy egybe foglalva, mint a' *symbolum*. A' *symbolum* különösen vallási fogalmakra vitétik. Mennél inkább a' látszó világ korlátai közé van még valamely vallás szorulva, 's tanitmányai mennél inkább természet tanitmányai, annál gazdagabb az *symbolumokban*; midőn ellenben minden kinyilatkoztatott vallás, mellynek tanitmányi belsőbb 's egyenesen szellemi szemléletekre vitétnék, 's már magokban olly fogalmakat foglalnak, mellyek a' természeti szemlélet körén kívül fekszenek, *symbolumokban* szegényebb, fogalmakban gazdagabb. Innen a' pogányság sokkal több *symbolumokkal* bővelkedik, mint a' zsidóság és kereszténység, mellyeknél az észképek találása nem külső, hanem belső 's egyenesen szellemi szemlélet által eszközöltetik. De mivel az istenit, magában 's mivolta szerint, teljes mélységében 's tisztaságában egy *symbolummal* tökéletesen kifejezni nem lehet, innen minden *symbolum* csak az istenségről való különös észképek különös kifejezése. Így mind azon istenábrázolatok, mellyekben a' pogányság az isteninek természetben kinyilatkoztatott különös fogalmait kifejezte 's szemlélte, ezen fogalmak *symbolumi* 's e' tekintetben valóságos érzékképek. — *Symbolumok* azon jelek is (*σημεία, σημάτια, signa, ostenta, portenta*), mellyek által az istenség saját akaratját vagy valamely következő esetet, általában a' jövődőt kimutatja, szóval minde a' mi által az istenség kinyilatkozik. Az illy jelek lehetnek valóságos, jelentéssel teljes jelenetek; természeti erők különös nyilatkozásai, hangok, jövődó mondó szavak, mellyek szinte mint az oraculum mondatai, mint az istenség akaratjának, a' sorsnak titokteljes, elmés hirdetései, *συμβολα* neveztetnek. Azon rejtélyesség 's képes kifejezés, melly az oraculum mondatok tulajdona, megvan a' papok beszédiben 's *symbolicus* tanitmányikban is, honnan ezek is helyesen *symbolumoknak* neveztetnek. Amaz isteni akaratot magyarázó elmés mondatoktól, mellyeket mint uralkodó életelveket különösen megtartunk, nem különböznek az ugynevezett választott mondatok is, mellyekhez a' *Pythagoraeusok* képes kifejezésben szóló *gnomái* tartoznak. A' *symbolumnak* még egy más értelme is vala a' Görögökknél; ők t. i. minden titokteljes tudományukat, mint mélyebb természet-bölcsesség gyümölcseit jelképekbe 's jelmondatokba öltöztetik, nemcsak azért, hogy a' be nem avatott előtt e' bölcsesség útját elzárják, hanem hogy azt magát is leggazdagabb kifejezésű képekben adhassák elő. Mivel pedig a' beavatottak, magokat egymás közt a' *mysteriumok* sajátos jeleiről 's beavatást gyaníttató szavairól ismerék meg, így ezen jelek is *symbolumoknak* hívatnak. Mennyiben továbbá illy ismertető jelek azon szent kötelességre emlékeztettek, mellyeket a' beavatott, beavatásakor felvállalt, 's különösen hallgatásra 's a' titkos tudománynak megfelelő életmódra utasítottak, innen amaz innepélyes kötelezés, vagy fogadás, mellyet valaki istennek, embernek, vagy községnak tett, szinte *συμβολον* neveztetik, minél fogva ez a' *katonaeskről*, *hádi jelszóról* 's. is értetik. Végre *symbolon* olly jegyet vagy bélyeget is tesz, millyet például vendégtársak egymásnak ismertetésül, mások valamely alku vagy kötelezészalogául adtak 's visszaváltottak.

Keresztyén symbolumok. A' symbolon szónak ezen sokféle, mind egy gyökérből fejlődő jelentései már a' keresztyén idő előtt megvoltak 's aztán a' keresztyén anyaszentegyházban is alkalmazást nyertek. Már előbb némi szent értelem vala a' szóval összekapcsolva; 's noha az első keresztyének oly igen irtóztak a' pogányságtól, hogy abból bevenni semmit nem akartak, sőt azért gyülekezőházaikban képeket teljességgel sem szenvedtek; mivel mégis egészen új nyelvet nem teremthettek, nem lehetett annyira ellenükre egyetlen szó, melly már mintegy megszentelt jelentéssel bírt, melly keresztyén fogalom által még inkább emeltetett. De midőn a' symbolum a' keresztyének közt divatba jött, nem is vala már oly igen nagy az idegenség minden pogányságra emlékeztető tárgyak iránt. Sőt meglehet, hogy midőn a' pogány titkok avatottjai büszkén veték tudományukat a' keresztyén tanítók elibe 's titok teljes symbolumaikra utaltak, ezek is mintegy ingerelve valának annak megmutatására, hogy nekik is vannak, még pedig fenségesebb 's nyomosabb symbolumaik mint a' mysteriumok. Mint a' pogány titkok avatottjai rejtélyes jelekkel 's szavaikkal magokat a' titkos tudomány választottinak mutatták, úgy a' keresztyének is symbolicus tanítványaikat 's szokásaikat esmertető 's egyesítő eszközül 's a' pogányoktól és Zsidóktól elválasztó jelül használták. Innea symbolumoknak nevezték a' szentségeket (sacramentum), mint a' láthatlan idvesség látható jeleit 's zálogait. Ez értelemben neveztetnek a' keresztség és urvacsera mint sajátképi sacramentumok symbolumoknak. Syubolumok minden keresztyén szertartások 's isteni tiszteletek is, mennyiben az általok bélyegzett fogalmak szükséges kifejezéseinek lenniük kell. A' sacramentumok és szertartások is elkülönző jegyek azokra nézve, kik velök élhetnek, 's ezeket mint a' ker. egyház avatottjait bélyegzik. Ezeken kivül voltak a' ker. egyháznak még más sokat jelentő jegyei is, sajátképi symbolumok, mellyeket csak a' keresztyének értettek, de ezeknek a' kifejezett fogalmat tisztán ábrázolták. Ilyen vala a' kereszt, Maria a' gyermek Jéussal. Azonban itt is meg kell különböztetni a' sajátképi symbolumokat a' symbolicum attributumoktól, mellyek által a' mivészek az evangelistákat, apostolokat, szenteket, ábrázolásikban megkülönböztetik, p. o. Mark mellé oroszlánt, János mellé sast festenek 'st. Természetes, hogy a' kijelentett tudomány az elmének azt, mi előbb rejtély és symbolum volt, felfedezvén, a' symbolumok száma a' keresztyénségben megkevesedett. De mint a' szellemileg felfogott tiszta ész - kép szóba öntetni kíván 's szókbán találja a' legélenkebb kifejezést, úgy most a' tudomány közlése 's előadása különösen a' ker. egyház sajátosságos tanításiformái által történik. Innen symbolumoknak nevezetnek különösen ama rövid formákban kifejezett tanúságok, mellyek mint a' keresztyénségben lényegesen lakó fogalmak, minden keresztyéntől el ismertetnek, ezeket a' nem keresztyénektől elkülönzik, 's amazokat mint közös jegyek egymáshoz kapcsolják. Ez értelemben symbolumok azon vallástételek, (Confessiók), mellyek mind 'n keresztyén tudomány tartalmát, mint a' keresztyénség minden tagjainak közös meggyőződését, kevés, egyszerű, de határozott szavakban kifejezik. Mindig a' szent írás lesz és marad ugyan a' hitnek mint a' tanításnak valódi alapja 's legfőbb zsinór - mértéke; de a' symbolicus vallástételeknek kell röviden magokban foglalniok az írás fő igazságait 's vallásos tartalmát, 's így az írásmagyarazásbeli önkényt 's a' tanítás szabados változtatását meggátolniok. A' symbolumok korántsem állanak egy tekintetben a' szentírással, 's ennek használata amazok végett egy hívőnek sem is tiltatik; de mivel csak ugyan az írást foglalják magokban, 's vele megegyeznek, megkivánatják, hogy mind azok, kik

tettel 's valósággal a' községhez tartozni akarnak, magokat ezekre kötelezzék. L. Marheinecke *Christl. Symbolik* (Heidelb. 1810.)

SYMMETRIA arányosság, az egész egyes viszonyinak számban és mértékben összeillese, vagy azon külső egybehangzás, melly valamely tárgy egyes részeinek kimért idomzatiban egymáshoz 's az egészhez képest nyilatkozik. Leginkább olly tárgyakon tapasztalható, mellyek 2 részre oszthatók, különösen pedig az állati 's emberi testeken, mellyeknél rendes állapotban a' hasonló részek mindenik felelen hasonló helyet foglalnak. A' művészetnek a' szoros értelemben vett symmetriát, vagy a' hason nemű részek idomzatos elrendezését olly mivekben kell utánazni, mellyeknél szükségképen egyenlő 's hasonló részek kívántatnak. De e' szükség nem áll mindenütt, sőt sok tárgyaknál a' szabad szépség tiltja az illy egyformaságot, mellynek pontos megtartása néha az ábrázolatot szorongóvá 's erőltetetté tenné, honnan tájfestésben, kertészességben, festményi alakok csoportozatában 's összeállításában, játékszini jelenésekben gyakran nagyon visszatetsző. Leginkább helyén van a' symmetria az építő mesterségben, mellynek lénye, a' tér elmésen elrendelt felosztásától 's holt és merevény tömegek jó izléssel talált összillesztésétől függ, ugy hogy az egyes részek össze nem illését mint az építés első 's legnagyobb hibáját a' legjáratlanabb néző is legott észre veszi.

SYMPATHIA (consensus, közérzés), a' műszerességnek azon saját-sága, mellynél fogva valamely műszer nagyobbított vagy kevesbitett munkássága által más valamellyiké is nagyobbított vagy kevesbitett. Mivel az organismus fogalma hozza magával, hogy a' soksból egység, a' különbözőből egész állittassék elő, innen minden részeknek szükségképpen meg is kell egyezni egymással 's a' műszeresség fogalmából már magából szükségképpen következik azon költsönhatás, mellynek egy részét teszi a' sympathia. Azon műszer közt, mellyből a' munkásság jó 's a' közt, mellyre e' kiterjed, öszveköttő 's közé-p tagoknak most az idegrendszer 's az egyes idegek öszvekötteté-se, majd az edényrendszer, majd a' reczeszövet, majd a' nedvek nézetnek; 's nem lehet tagadni, hogy ezek, főleg az ideg- és edényrendszer, némelly sympathiai jelenetekben ugy jönnek elő; mint öszveköttő tagok; de bár ezért a' sympathia okának tartathatnak is azok, mégis tesz a' tapasztalás ellenetést, melly azt tanítja, hogy sympathiának olly műszerek (organa) közt is van helye, mellyekben se ideg-, se edényöszveköttetést nem lehet találni 's ha mind e' mellett is ezen okot abban akarja valaki találni, hogy az ideg- és edényrendszer egészet képeznek, akkor valóban igen sokat állit; mert arra semmi ok se hozathatik fel, miért nyilatkozik éppen e' 's nem valamely más műszerben sympathiai jelenet? A' sympathia jelenetei már egészséges állapotban is gyakran mutatkoznak; egy műszer t. i. egy időben fejlik ki mással, a' szózat változik a' férjfiasodás beléptével, a' máj, nyálikra, pankreas, a' gyomor hóire emésztéskor több folyóságot választanak külön; a' szem világosságtól ingereltetvén prüszköl, csiklandozástól nevet az ember 'sat. Még számosabbak pedig az illy jelenetek betegségekben 's alig lehet csak egyet is nevezni, mellyben valamit sympathiából nem lehetne ki magyarázni. Továbbá a' sympathia fogalma több ember közti viszonyra is áltvitetett 's valóban nyilván látható is azon erőben, mellyel bennünket némelly ember tekintete lebilincsel, a' szánakozás hatalmában 's mások akarat elleni követésében. Hogy nem lelki, hanem testi tekintetben is behat egy ember másra, mint ezt az állati magnetismusban tapasztalhatni, 's e' behatás sympathiából kimagyarázható, Hufeland, mint kétségbe-hozatlan igazságot, elfogadta.

SYMPHONIA (*συμφωνία*, ol. sinfonia, szószerint összehangzás, harmonia.) Mai hangszatban egy az egész orchestrának összes hatá-

sára számolt, több fő tételekből álló szerez muzsikadarab. Máskor az ouverture pótlá helyét. Sulzer (*Allgem. Theor. der schönen Künste*) azt jegyzi meg, hogy azon nehézség, melly az ouverturenek helyes előadásával, de még inkább annak készítésével jár, adott alkalmat a' könnyebb symphoniára. Ma inkább azt lehetne mondani, hogy a' symphoniát az ouverture mind inkább elnyomja. A' symphoniát, (különböztetés végett az ouvertüretől), teljesen kidolgozott szerez muzsikadarabnak nevezhetni. Mert az ouvertürenek már lénye szerint is függőnek kell lenni a' megnyitott egésztől, erre vigye 's készítse, ne pedig tőle elvonja a' figyelmet; miért ennek főgondolatit mintegy vázlatban kell képeznie, honnan legtöbb operairók leginkább akkor készítik az ouvertüret, mikor már az egész operát befejezték. De a' symphonia önálló orchestrai darab 's innen muzsikai gondolatok bővebb kivitelére képes. Fenebbi meghatározásánál fogva különböz az concerttól is, mellyre az egy vagy két obligat szerszámmal készült (versenyező) symphonia mintegy áltmenetelt képez. A' concert célja az, hogy valamely hangszerszám characterét és tehetségét a' többi orchestra kísérete 's emelése mellett (noha valamennyi szerszám közredolgozása nem szükséges), fejtse ki; ezen hangszerszámnak tehát akár kifejezéssel teljes előadás, akár játszásbeli ügyesség által mindenkor ki kell tűnni, ki hallani, 's a' concertben foglalt gondolatoknak és eredményeknek mindenkor ama hangszerszám alap characteré által kellene meghatározni. Az ouverture, melly mai fogalmunk szerint valamely játékszíni darabnak szerez muzsikái bevezetése, szinte lehet néha versenyező, 's egy hangszerszámot különösen kitüntethet. De symphoniában az egész orchestrának vagy legalább a' főbb hangszereknek egy muzsikai egészet kell képezni, 's megmutatni, mit tehet a' szerez muzsika önállólag egész teljében, azaz a' főbb szerszámoknak egybeolvasztása által, noha még ekkor sincsenek egyes soló részletek egészen kizárva. A' symphonia más orchestrai darabokkal egyez annyiban, hogy az alaphangzatokat, mellyeket a' hnos szerszámok visznek, mindig többen játszák, azért itt önkényes ékesgetésnek nincs helye, hanem mindent pontosan úgy kell játszani, mint írva van, 's kivéve a' táján előforduló solókat, kótában mindent határozottan ki kell jelezni. Az alaphangzatoknak tehát nem kell olly nehezeknek lenni, mint a' versenyező hangzatoknak, de ki újabb mestereink 's jelesen Beethoven legnagyobb symphoniáit ismeri, átlátandja, hogy már ma azon régi szabály, melly a' symphoniában minden nehézséget tilt, épen nem tartatik meg. A' symphonia több fő tételekből áll, 's ezzel is különböz az ouvertüretől, mellynek rendszeren csak egy fő tétele van. Azonban a' symphonia tételeinek számát nem lehet meghatározni. Csak általában mondhatni, hogy kettőnél kevesebb, négyenél vagy ötnél több nem igen lehet, mert a' teljes szerez muzsikai darab, mellynek a' hangzászat legfőbb hatásait kellene mutatni, ha nagyon hosszú, mindig untató. Most többnyire mindig Allegro, Andante vagy Adagio kezd; erre régi szokásnál fogva MENUET (l. e.) vagy helyette Scherzo következik, 's az egészet egy Allegro zárja be. Beethoven 's más újabbak nem kötétek magokat szorosán a' számhoz. Illy nagy kiterjedés 's az egész orchestra által nyerhető nagy hangsegédek mellett, a' symphonia legnagyobb önálló hangfestemény, 's azért nagyonak, fenlegőnek 's innepélyesnek kifejezésére leginkább alkalmas; ez okon könnyebb, melodiás tételek és táncdarabok, mellyekből különben a' symphonia állott, ha csak hatalmas és magas darabokkal összefűzve sincsenek, vagy ezekkel művészetii ellentétben nem állanak, kicsinyé 's törpévé aljasítják a' symphoniát. Pompás, tüzes, teljes styl, nagy széles themák, erős melodiák és bassusok, hathatós modulatiók, melodiák és rhythmusok legmerészebb összeszővése, hangszerszámok legnagyobb változása 's legtarkább együve hatása,

mellyek a' melodiát majd felváltva, majd együtt hangozva, majd uralkodva, majd csak pótlólag és kísérelőleg képzik, fő tulajdonai a' symphoniának, kivált az első és utolsó tételben. Symphoniák tehát harmoniában, szerszámok ismeretében, 'st. mesteri ügyességet kívánnak. A' régibb szerzők közt kedvesek valának Benda, Bocherini, Bittersdorf, Hofmeister, Pleyl, kiknek művei már ma többnyire feledékenységbe mentek; legnagyobb mesterek Haydn, Mozart, Beethoven. Haydn symphoniái pásztori, vidám, gyakor szeszélyes characterűek, Mozart fenéblengő, lyricus. Beethovennél, a' hangászi óriásnál, a' hangszerkar dramai viszonyba lép, hogy a' természetet 's emberi állapotokat legtarkább színekkel 's karakterekkel ábrázolja. Haydn és Mozart követői Romberg, Spohr, Eberl, Ries, Neukom, Feska'sat.

SYMPLEGADOK, termékeny, a' kievezést keskenyítő 's nehezítő kösziklák a' thraciai Beporuson, mellyek öszveütődéssel fenyegetőznek, mellyen Juno az ARGONAUTÁKAT (l. e.) szerencsésen keresztülvitte. Orpheus tette lantolásával azokat mozdulhatlanokká.

SYMPTOMÁKNAK gyógytudományban a' betegségek jelenetét neveztetnek, mellyekből, minthogy érzékek alá esnek, a' betegség létezését 's nemét kihozni lehet. A' symptomákat vagy csupán a' betegek veszik észre p. o. a' fájdalmat 'sat. 's azokat, mellyek az érzés megváltozásán alapulnak, vagy egyszersmind az orvosok is, mellyenek t. i. a' beteg mozgásban állók; amazok subjectiva, ezek objectiva symptomak nevet viselnek. Elosztatnak betegség symptomáira, ok symptomáira 's symptoma symptomáira. Az első magából a' betegségből származnak. Az ok symptomái azok, mellyeket a' betegség oka természetesen állít elő; ha t. i. meghűléstől mejjgyuladás kelekedik, ez az ok ugyanazon időben náthát, köhögést 'sat. is szülhet; fontosságaért főbetegségnek a' mejjgyuladás tekintetik, a' nátha, köhögés 'sat. pedig az ok symptomái. A' symptoma symptomája végre egyes symptomából veszi eredetét; p. o. a' hányás, melly gastricus hideglelésnek symptomája, fájdalmat, vérköpest 'sat. okozhat.

SYNAGOGA (gör. gyülekezet), zsidóoskola is, azon hely, mellyben gyűlnek öszve szombaton 's innepeken a' Zsidók, hogy imádkozzanak, az ótestamentomot olvassák 's a' vallásról tanításokat adjanak; de így nevezetik maga a' gyülekezet is. Eredetileg oktatás volt céljuk; hanem miután a' Romaiak a' jersalemi templomot leontották, a' synagógák istentisztelésre szolgáltak. Most egyetlen templomi intézetei a' zsidóságnak, mellyekhez tartoznak: egy előjáró vagy rabbi, több vének 's mint szolgák az előimádkozó, felviigázó vagy alamiznaszedő. Az istentisztelés liturgiája kevésé távozik el a' keresztényekétől, mivel ez a' zsidó synagógák után képezte. Jesus idejében mindenkinek szabad volt abban. vallástanítást tartani, most rendszerint csak a' rabbik teszik ezt. Az imádkozás fenszóval esik 's ha az előimádkozó elkezdte, egyszerre mindnyájoktól; innen jó a' Zsidók észrehangzatlan mormogása. 1810 oltá pallérozott Zsidók, t. k. Jakobssohn, Friedländer Dávid, a' zsidók istentisztelemódjának célirányosabb alakot adtak.

SYNCHRONISMUS (gör. szóból), egy időben élt személyek 's egy időben történt dolgok öszveállítás. Innen az egy idej (synchronistica) mód, vagy az a' mód, melly szerint bizonyos időszakak történetei egy idejleg, vagy egymás mellé állítva adtnak elő; 's az egy idej táblák. (L. TÖRTÉNETHUDOMÁNY.)

SYNDICUS azon meghatalmazott, kit egész község ügyeinek folytatására kinevezett. Hogy választatása megálljon, szükséges 1) hogy az egész község, ide számlálván özvegyeket, árvákat, gyermeki korukat 's ezeknek gyámattyaít, öszvehívassék syndicus választatásakor; 2) hogy a' község $\frac{2}{3}$ része megjelenjen, és 3) hogy ezen $\frac{2}{3}$ résznek nagyobb száma megegyezék abban. Ha syndicus bizonyos esetek

re választatik, particularisnak, ha minden esetre, universalisnak, 's ha meghatalmaztatása nincs bizonyos időhez kötve, perpetuusnak nevezetik.

SYNEDRIUM, I. SANHEDRIN.

SYNKRATIA a' polgári alkotmány oly neme, hol a' nép a' fő hatalom gyakorlásában, jelesen annak törvényhozást és adót illető részében maga választotta képviselők által bizonyos részt vesz, 's így maga magát, vagy a' statust együtt kormányozza. Innen az illy alkotmány képviselői, repraesentativa constitutio. Ezzel szemközt áll az *Autocratia*, hol egyetlen személy viseli 's gyakorolja a' legfőbb hatalmat. Az ettől választott tisztek nem a' nép, hanem inkább az uralkodó képviselői, mivel ez maga személyesen mindenütt jelen nem lehet. Innen a' synkratica constitutionál azon köz hivatalt viselő tisztek, kik a' legfőbb hatalom gyakorlásában az uralkodó személyét viselik, nem lehetnek egyszersmind a' nép képviselői is. Ez által az uralkodó a' nemzet képviselői gyűlésében oly befolyást nyerne az ezek által hozandó végzésekre, hogy az állított synkratica csak elrejtett autocratia lenne. A' synkratica tehát megfér a' monarchiával, de nem az autocratiával.

SYNKRETISMUS különmemű, össze nem férő nézetek összevararása. Különösen így nevezék azok törekvését, kik hogy a' vallásbeli felekezetek közt békét szerezzenek, ezek különböző tanítmányit úgy magyarázták, hogy mindenik fél saját véleményét képzelé fellelni a' magyarázatban. Sokfélekép származtaták e' szót. A' Krétaiakról azt beszélék, hogy törzsükeik belső szakadások 's kül megtámadás ellen szövöttekezés által iparkodtak magokat bátorságba tenni. Így írja Plutarch (*De fraterno amore*, Vö. Neumann: *Rerum Creticarum specimen*.) Innen az egyházi felekezetek, kivált az evangelicusok felszóllították, hogy felejténének el minden versenygést, 's egyesült erővel küzdenének. Így Pareus Dav. a' 16 száz. végén Heidelbergben ref. hittudomány tanító, buzgó synkretizmussal inté a' Lutheranusokat és Reformatusokat. Utóbb más jelentést kapott e' szó. Midőn 16 században Olaszországban a' régi literatura ismét feléledt, 's a' görög classicusokat örömmel kezdék olvasni, különösen pedig Plato philosophiája kedveltetett, némelly tudósok, mint Picus, Bessarion és mások *Kristotelest* sem akarák egészen félrevettetni hagyni, 's így, mivel a' Platonicusok 's Aristotelicusok közt közbenjáróskodtak, szinté synkretistáknak neveztették. Azonban e' szó leginkább az evangelicus egyházban forgott elő, 's a' *Synkretista* gunynevezetté vált. Így nevezték t. i. a' 17 század kezdetétől különösen CALIXTUS (I. e.) György helmstädti hittanító tanítványit 's általában a' helmstädti hittudósokat. Calixtus szabadabb véleményeket fejté ki nyomoztatiban, mint akkor még eltűrheték; sok elkülönző tanítmányt, mely eddig meghasonlást szült, kevésbé fontosnak állított, 's lehetőknek tartá a' felek megbékülését, a' nélkül, hogy az evang. egyházat a' romai alávetni akarná. Azt vélé, hogy az apostoli hit formája, mely minden fő keresztényen felekezeteknél egy és közös, elegendő a' Kristus alapudományának meghatározására 's azért a' békének valamennyi felekezet közt visszaállítására is. Illy vélemények az akkori különben is marczona időkben sok luther. theologust lobbantának ellene, 's mivel némelly tanítványi még a' római egyházhoz is által mentek, majd kryptopapizmussal, majd kryptocalvinizmussal, de mindig synkretizmussal, vallás-keveréssel vádoltattott. Még holta után is folytaták tanítványi, 's fija Fridrik a' mérges harczot, mely sokáig dühöngött 's a' perlekedők igazán soha sem békültek meg. Ujabb időkben azon szabadabb theologokat is, kik az egyház tanítmányi felett mérészen felemelkedtek és saját tudományuknak fentebbi tekintetet tulajdonítottak, synkretistáknak nevezték. Ohajtandó, hogy az egész

szó, melly az egyházban olly sok illetlen jelenetekre emlékeztet, feledékenységre menjen. (V. ű. Walch *Einleit. in die Religionsstreitigk. in der evang.-luther. Kirche* 1, 4, 5 rész.)

SYNONYMÁK, eredetileg hason értelmű szavak; szorosán véve egy nyelvben sincsenek. Lehet ugyan külön beszédmodokban ugyan azon egy fogalomra különféle, egészen hason jelentésű szavakat kitalálni, de mihelyt ezek a közönséges (írási) nyelvbe áltmennek, vagy minden hason jelentésűt elnyomnak, vagy változtatott értelemmel ragasztatnak melléjük. Synonymák tehát rokon értelmű szavak. Néha a hasonlatosság olly nagy, hogy csak éles elme fedezheti fel a finom különiséget. Ez adott alkalmat az illy szavak megkülönböztetését tanító, 's logikai elveken nyugvó szabályokra, a *Synonymicúra*. Valamint a nyelv általában a nép szellemi idominak legbizonyosabb mértéke, ugy a *synonymica*, éles elméjének fokmérője. A' metaphorákban gazdag keleti nyelvek, a' keleti népek élénk képzelő erejére 's merész elménczésére, nyugot legtöbb nyelvei pedig rokon értelmű szavaik bőséggével az azokat beszélő népek éles elméjére mutatnak. Az arab nyelv, melly képes formáival 's rokon értelmű szavainak rendkívüli gazdagságával egyaránt büszkélkedik, azoknak, kik rajta beszéltek 's énekeltek, leleményességét, képzelő erejét 's éles elméjét bizonyítja. Azon népek, mellyekben még inkább az érzéki tehetségek uralkodnak, nem foghatván fel a' tárgyak finom különiségeit, minden hasonlót közönséges jelek alatt foglalnak össze. Ha később kinyilik előttök a' szellemi világ, ebbe is átvizszik az érzéki dolgok előbb megvult neveit, ha bár homályosan érzett hasonlati viszonyok szerint változtatott értelemmel is. Minden nyelvben lehet nyomát találni ezen legrégebbi képanyelvnek. Mennél inkább halad a' nép szellemi műveltségben, annál könnyebben fedezi fel a' fogalmak finom különiségeit; egy közönséges fogalomból egész sor különösek fejlődnek ki; a' kifejelési szüksége új szavakat szül, vagy az eddigieknek más értelmet ad. Így támadnak szócsaládok, mellyeknek tagjai egymás közt nem a' jelentés érzékileg megismerhető rokonsága által vannak össze kapcsolva. De e' kapcsolatnak csak ott lehet helye, hol több szavak, mint különböző fogalmak jegyei egy közönséges fogalomban össze jönnek. Synonymák tehát szorosabban meghatározva, olly szavak, mellyek ugyan egymástól bizonyos lényeges bélyegek által különböznek, de egy fenebbi értelem mindenjökkel közös. Ezek vagy egymás alá rendelvek, mint ruházat, ruha; vagy csak mint fajok állnak egy közvetlenül magasb fogalom alatt. — A' *synonymica*, melly e' finom különiségeket tanítja, minden művelt embernek, 's kivált a' nyelvüvárnak mulhatlanul szükséges, azonban ebben főleg logica, etymologia és nyelvtörténet segítheti. Már Kr. u. a' második század vége felé nem egészen szerencsétlen próbát tett Jul. Pollux a' görög nyelvre nézve *Onomastikonában*. A' Németeknél jeles Eberhard *Vers. einer allg. deutsch. Synonymik és synonym. Handwörterbuch* (1795), — Francziáknál Vaugelas, Girard, Beauzée, Roubaud; Angoloknál Blair, Dav. Booth, és Crabb. Dumesnil-Ernesti latin synonymicáját Dr. Ramshorn (Leip. 1829) adta ki. Hazai literaturánk illy felette szükséges munkának mind eddig híjjával van.

SYNTAXIS, szókötés tudománya, vagy a' nyelvtudományak azon része, melly egyes szóknak, egész tételekbe és kérekmondatokba foglalását tanítja. A' különféle népek előadásbeli módja, minden nyelvben különböző syntaxist szül; de még is lehet egy általános syntaxist képzelni, mellynek fő szabálya minden szókötésre néve állhat, t. i. rakd a' szókat természet szerint, azaz ugy, mint a' beszédben felvett előadásnak belső (logikai) viszonya kívánja. Az egyes nyelvek syntaxisa legelőször egyes beszédrészek összekötését,

ezek kölcsönös viszonyait 's a' nyelvszokásban alapuló változatit tanítja. A' fogalmak egymástól való belső függése a' beszéd külön részeiben is hasonló függést okoz. Gyermekek és vad népek, mellyek a' szókat összefüggés nélkül egymás mellé rakják, sajátképen nem is beszélnek. Minden nyelvben maradt nyoma e' gyermekes módnak. Mennél többféle viszonyokat jelelhet ki valamely nyelv, szavainak ejtegetése és hajtogatása által, annál alkalmasb' 's haszonvehetőbb.

SYNTHESIS vagy SYNTHESIS szó szerint összefüggés, összekötés; philosophia körében sokféleképp használni szokott kifejezés, mellynek ellentétele majd mindig az Analysis, Analyse. Összekötni 's elválasztani főmunkálódási az észmérő tehetségnek, de az összekötés mindig előbbi, mert előbb vesszük észre az egybefoglaltat; az utóbbi már az érzéki szemléletnél mutatkozik, mellyben a' tárgy külön részeit az egésznek képzelete alatt fogjuk fel. De az értelmi munkásság, melly fogalmakat, itéleteket, következtetéseket képez, az elválasztásnál vagy feltagolásnál (analysis) kezdi el, 's ennyiben minden fogalom *analytica* egység, mert összekapcsolja az elválasztottakat, 's előre bocsátott elválasztás után egybe foglalja azt, mi több dolgokkal közös, és ennyiben a' *synthesis* az elvonás (*abstractio*) által nyert képzetek összefogása. De mivel összetétel által fogalmakból is fogalmak képeztetnek, az illy módon nyert fogalmat némelyek logikai *synthesis*nek nevezik. Ez az előbb elválasztottnak ujra egyesítése, 's méltán *determination*nak, meghatározásnak, neveztetik, mert adott fogalmak egybekötése által az általános ábrázolat korlátoztatik vagy meghatároztatik. Az illy fogalom magyarázata *synthetica* magyarázatnak hivatik. Illy definitiókkal él különösen a' *mathematica*. De ha a' fogalom tartalma érzéki vagy értelmi szemlélet által szerzetett, az olyat csak *analytice* lehet meghatározni, azaz előbb alkotó részeire feltagolni. Illy *analytica* definitiókat ad különösen a' *philosophia*. *Synthese* az itélet, ha ellenkező állításokat (tétel - *these*, ellentétel - *antithese*) köt össze. *Synthetica*i itélés az, midőn a' *praedicatum* nem fekszik a' *subjectum*ban, hanem elébb a' *subjectum*mal összekerítetik, p. o. ez hó; ellenben *analytica*i, ha a' *praedicatum* már a' *subjectum*ban foglaltatik, 's az itélet ekkép a' *subjectum* feltagolásából kelekedik p. o. az állat *organicus* teremtmény. — *Synthetica*i következtetés vagy megmutatás az, melly alapokból következményekre, vagy közönségesből különöstre halad; megfordítva *analytica*i. *Synthetica* *methodus* azon tanítás mód, mellyelvekből vonja ki az egyes tételeket, mint a' *mathematica*; *ANALYSIS* (l. e.) ellenben az, melly a' tételeket felkeresi. Ezeknél fogva *synthetica*i észméret az, melly nem csupa gondolkodás, vagy fogalmink pusztá feltagolásából, hanem érzéki, vagy felsőbb szemléletből származik.

SYPHAX, Masaesylának királya Afrikában. A' 2-dik carthagoi hadban Roma szövetségese volt, de Massinissától, Numidia királyától, többszer megveretett és Scipival Spanyolországban leendő egyesülése meggátoltatott. Azonban megváltozott a' dolgok helyzete. Massinissa a' királyszéktől megfosztatott és S. e' kedvező környúlállások közt nem csak visszatért statusaiba, hanem, elhagyván a' Romaiakat, Massinissa országát is elfoglalta. Hijában iparkodott Scipio a' Syphax és Roma közti szövetséget helyreállítani. S. kihez adá feleségül Hasdrubal elébb Massinissának ígért leányát, SOPHONISBÉT (l. e.), midőn Scipio és Massinissa Afrikában megjelentek; Carthago szövetségésének nyilatkozott, de megveretett 's elfogatott. Livius szerint a' halál megmentette attól, hogy Scipio diadali pompáját diszesítse; Polybius ellenben, Scipio meghitt barátja, azt írja, hogy S. is jelen volt a' diadali innepen.

SYRACUSA (Syracusae), hajdani fővárosa Siciliának, a' keleti oldalon, tenger mellett, egy nagyobb (külső) 's egy kisebb (belső) kikötővel a' mostani Siragossa helyén, a' régi világ legpompásabb városainak egyike, kiterjedése mintegy 180 stadiumot vagy 6 ném. mf. tevén. Tulajdonképen 4 városból állott, melyek közül mindenik külön fallal volt körülvéve. Legkülsőbb Acradina volt 's legmesszebb nyugt kelet felé. Fala rendkívül erős volt 's igen nagy piaczat minden oldalról oszloptornáczt vette körül. A' piaczt közepén állott a' prytaneum vagy tanácsház 's Jupiter Olympius igen szép temploma. Egy palota is fénylett itt, a' legfelsőbb törvényszék ülésének helye. Többi részei voltak a' városnak: Tyche vagy Syche gymnasiummal 's Fortuna templomával, melytől kapta nevét; az új város vagy Neapolis amphitheatrummal, Ceres és Proserpina fényes templomokkal 's Olympium erős várkastélyal, mely Jupiter Olympius pompás templomáról neveztetett így. Ortygia szigetét királyi palota, melyben laktak később a' romai helytartók, 's a' város védistenéinek, Minervának és Dianának, templomai díszesítették. Syracusa K. e. 735 alapítottott a' Korinthusiaktól Archias Heraklida alatt 's tulajdon, még pedig Siciliában leghatalmasabb statust képzett, melynek története egyszersmind az egész sziget története. Midőn a' nép a' nemességet (Geomorokat vagy Gamorokat) kiűzte, GELON (I. e.), gelai uralkodó, foglalta el a' várost, melyet népesített 's nagyobbitott, a' lerontott Kamarina lakóit ide hozván. Általa a' város hatalomra 's fényre emelkedett. Követte öccse, I Hiero (I. e.), ki nem volt ugyan Gelon, de a' tudományokat pártolta. Elfoglalta Naxost és Catanát 's mh. K. e. 467. Öccse, Thrasybulus, kegyetlenségéért 10 hónap mulva kiűzetett, a' democratia (K. e. 466) ismét bevitetett, 's a' helyreállított szabadság emlékezetére eleutheriák (innepi játékok 's áldozatok) alapítottak. De majd visszatért a' Gelon előtti régi szerkőzet; hanem mivel némely hatalmasabb akarta a' főuraságot kezére keríteni, petalismus vitetett be, mely által a' hatalmokkal 's gazdagságokkal másokon felülemelkedő polgárok száműzettek. Mindazáltal rosz következeiséiért a' törvény ismét eltöröltetett 's Syracusa új fényre emelkedett. A' Leontiumiakkal, Egestaiakkal, Atheneiekkel, Spartaiakkal 's másokkal folyt több had után Syracusát Carthago is fenyegette. E' felett Hermokrates kivégeztetése miatt belső nyugtalanóságok is törtek ki 's ennek veje, DIONYSIUS (I. e.) kezére kerítette a' vezérséget, pártosokat szerzett, elfoglalta Syracusa várát 's 406 királynak kiáltotta ki magát. Fija, II Dionysius, TIMOLEONTól (I. e.) kiűzetett 's Syracusa most elébbi szabadságát visszanyerte. Timoleon a' statusnak új törvényeket adott 's legfőbb tisztviselőt nevezett ki Jupiter Olympius Amphipolosa (azaz, szolgálja vagy papja) címmel, mely méltóság csak Augustus alatt szűnt meg. Ekkor a' Carthagoiakat haddal támadta meg, 340 megverte Hamilkart és Hannibalt 's káros békekötésre kényszerítette. De holta után 20 évvel új mozgások törtek ki, 's ismét uralkodók emelkedtek fel, kik közt Agathocles (K. e. 317) legkitetszőbb. Hosszas belső háború és sok kegyetlenkedés után Agathocles Mämontól megöletett, kit Ictas rövid idő mulva kiűzött. Uralkodásának 9-dik évében fellázadtak ellene Thoënon és Sosistratus Syrakusaiak 's polgárhadat támasztottak, melynek súlyát megúván, a' város epirusi Pyrrhus, Agathocles veje, alá adta magát, ki fiját tette királyá, de kegyetlenkedésével a' nép szeretetét eljáván, visszatért Olaszországba. II Hiero, ki választatott ekkor jeles tulajdonságaiért királyá, berekesztette Syracusa arany korát; mert unokája, Hieronymus, ki jött utána, rosz erkölcsű fejedelem volt, vigyázatlanul Carthagoval öszveszővetkezett Roma ellen 's egy öszveesküvés alkalmával megöletett. Végre 212 Marcellus római vezér megvette Syracusát, miután Archimedes 3

évig védte. Virágzó korában Syracusa olly hatalmas volt, hogy Dionysius 10,000 lovast, 100,000 gyalogot 's 400 hadi hajót tarthattott zsoldban a' status jüvedelmeiből. Mivészségek 's tudományok virágoztak. Archimedes és Theocritus költő Syracusaiak voltak 's a' Rómák számtalan miveket vittek Syracusából Olaszországba. — A' mai Siragosa, a' kormányáság 's érsek lakhelye; 4261 ház. 's 13,800 (2000 év előtt 300,000) lak. van. Az érseki templom régen Minerva temploma volt. Az ugynevezett Dionysius füle, fül formájú kősziklabarlang, erős vízshangal. A' városához közel nő a' papirosnövény (parocca), mellyből papiros csináltatik. Jan. 1827 Syracusánál régi, építésmódjával 's festeményekkel jeles ferdőszoba fedeztetett fel.

SYRIA, török birodalomhoz tartozó tartomány, Azsia nyug. oldalán a' földközi tenger mellett, a' szent írásban Aramnak, az Araboktól Al-Schamnak vagy Barrel-Chamnak, a' Törököktől és Persáktól Surnak és Suristannak nevezetik. Határai é. Kisázsia, kel. az Euphrates és a' nagy pusztá, délre köves Arabia és nyug. a' földközi tenger. A' LIBANON (l. e.) Taurushoz tartozó hegység, északtól délnek Suezig 's Arabiába nyul; 2 egyenlő közüleg futó lánczából, a' tulajdonképpi Libanonból nyugot felé 's Antilibanonból kel. felé, áll. A' Karmel hegy a' Libanon-előhegyeihez tartozik. A' bibliai historiából esmeretesek a' Tábor és Olajfahegy. Syriának természeti tulajdonságához képest 3 főrésze van, u. m. a' nagy térség, keletre a' hegylánczról, a' széles hegyláncz és keskeny partmelyék. Az első messzeterjedő pusztaságok, homokos és kősziklás térségek teszik 's az egész 2000 l. fekszik tenger felett. Tele kemény 's a' száraz éjsz. és éjsz. - keleti szeleknek nyitva áll. A' hegylánczi tartományt az előbbitől a' Jordan és Orontes választják el, melly folyóknak nyug. oldalán emelkedik fel ama tartomány számtalan kőszikláival, 's hosszu völgyeivel. Kel. lejtőségei a' pusztá felé eső oldalon kopaszak 's szomorú tekintetűek; ellenben a' nyugotiak bájolók 's vitzeljesek és a' föld igen termékeny lévén, népes tájékok. A' harmadik vagy parton eső rész keskeny, igen termékeny 's egészségtelen levegője van. Vize Syriának van, bár főfolyója nincs. Legfőbbek: a' Jordán és Orontes. Tavai közt esmeretesek: a' holt tenger, Tiberias tava (a' szent írásban Kinnaret tenger), a' Genezaret 's m. Földje mindennemű gabonát, kukoriczát, riskását, szeszamot, durrát (árpanem), olajfát, datolyát; pomagránátot, citromot, narancsot, figét, barackot, almát, szilvát, jánoskenyeret, pisztáczt, bort, dohányt, makkot, cziprust, cédrust (hányszor nem említettnek a' szent írásban Libanon cédrusai?), eperfát, masztikszot, pamutot terem; van bivalja, kövér farku - juha, kecskéje, gazelája, tevéje, kőszáli kecskéje, sertése, méhe, selyembogara, bársönycsigája, vasa, márványa és mesze. Lakói (2,400,000) Görögök, Arabok, Törökök, Zsidók, Frankok, Örmények, Turkomanok, Kurdok, Beduin-Arabok, Rusovánok, Ansarik, Maroniták, Drusok és Mutualik. Közönséges honyi nyelv az arab különbféle beszéd móddal; csak a' katonák 's országglás tagjai beszélnek törökül; a' régi syriai nyelvnek sehol sincs többé nyoma. A' lakókat igen nyomja a' porta önkénye; csak a' Drusok és Maroniták élnek könnyebben tulajdon fejedelmeik alatt. Mindenütt tudatlanság 's babonaság uralkodik. Könyvek felette ritkák. A' tartomány (Cannabich szerint 2300 nsz. mf.) 4 basaságra osztatik, mellyek a' halebi, tripolii, acrei és damascusi. E' tartománnyal nagy történetek vannak öszvekötre. Kebélében fekszik Zsidóország, a' keresztény vallás bölcsője, különböző időkben Assyriaiak, Zsidók, Görögök, Párthok, Rómák 's m. csatáztak benne, mint Ninus, Semiramis, Sesostris, Sándor, Pompejas, Marius, Antonius, Caesar, Titus, Aurelius, Bonillon Gottfried 's más keresztény hősök és

időnkben Napoleon. Most ezen tetteknek, mint minden előbbi mi-veltségnek is, semmi nyoma többé.

SYRIAI VAGY CHALDAEAI KERESZTÉNYEK nevet a' Nestorianusok viselnek, mivel istentiszteletjekben régi syriai nyelvel élnek, mellyen van írva új testamentumok is. Ezen keresztény felekezet az 5-dik száz. állott elő Nestorius, — ki 431 az ephesusi zsinaton, mivel nem akarta Máriát istenszülőnek nevezni 's a' Kristusban két (isteni 's emberi) természetet lenni vitatott, excommunicáltatott, azaz, a' keresztény egyházból kirekesztetett, — követőinek egyházi egyesülése által. Bár a' Kristusban két természetéről való tudomány az igaz hitű egyházba is bevitetett későbbben 's a' monophysitismus (egy természetűhívés) eretnekségnek néveztetett, a' Nestorianok mégis száműzve maradtak, mert Máriát csak Kristusszülőnek mondták 's az 5-dik száz. vége felé a' persiai király oltalma alatt, kihez szaladtak, tulajdon egyházat alapítottak. 499 a' Persiában volt többi keresztények is egyesültek velek, mint a' kel. Ásiában lakott TAMÁSKERESZTÉNYEK (l. e.). A' 11 száz. megtérítették ama tatár népséget, mellynek keresztény fejedelme János pap név alatt esmeretes a' historiában; ez a' nép akkor is megmaradt Nestorius hitvallása mellett, miután 1202 Dsingis- Chantól meghódítottván, mongol felsőség alá jött 's a' 14 századig fenállottak községek közép és éjsz. kel. Ázsiában, míg Timur hódításaikor el nem pusztultak. Chinába is bevitték a' Nestorianok a' kereszténységet, mint egy Chinában talált 781-ről emlékből itélni lehet 's a' lamaismusnak kereszténység-geli rokonsága hasonlól a' Nestorianok vallásterjesztőinek befolyásából hozatik le. A' syriai keresztények fejei örökös patriarchak. A' legfőbb ezek közt az 5. száz. először Babylonban lakott; mostani lakhelye Elkes (Mosulnál) Mesopotamiában 's Katholikos nevet visel; alatta 5 püspök van. Ez és egy más nestori patriarcha, a' diarbekiri (Syriában) megezmek most a' pápa felsőségét 's községekkel egyesült Nestorianok (Nestoriak), kik, mint az egyesült Görögök, régi egyházi szertartásaikat megtartották. Csak a' papok házasságtartásáról kellett lemondaniok 's a' 7 sacramentumok hívést elfogadniok. Egyébiránt hittudományok 's istentisztelések egészen megegyez az igaz hitű görög egyházzal és csak képeket nem akartak megsejvedni eleitől fogva templomaikban, mellyekben csupán keresztet láthatni. Nem egyesült ellenben a' giulamorki syriai patriarcha Akaria magas hegyei közt, az alatta lévő püspökökkel 's községekkel. — A' syriai nyelv semi (semitica) 's a' zsidó nyelvtanulásra nézve felette fontos. Először Michaelis és fia 1748, azután Agrell svédfi tanították tudományosan, azolta pedig kiváltképpen Hoffmann Andr. Theoph. Jenában, ki *Grammatica Syriaca*-t adott ki, (Halle 1827).

SYRINX. 1) Najas, Ladon folyó leánya Arcadiában. Pan bele szeretett 's mivel ennek kísértgetéseit ki nem kerülhette, a' Ladon vize utját mindenütt elzárván előtte, hűgait segítségre hívta, kik őtet sássá változtatták. Mídon az isten sóhajtozva 's panaszkodva állana a' paron, a' szél a' mozgatott sásból édesen panaszló hangot kat lengett, mellyek búbajos erővel hatották keresztül szivét 's hogy e' gyönyörűséggel, valahányszor akar, élhessen, nádból sipot faragott, mellyet syrinxnek nevezett. Innen kapta 2) bizonyos sípnem, melly hét viaszal egymáshoz kötött 's különböző nagyságu csőből (eredetileg ugyan annyi nádszálból) állott, syriax nevé. Bár Pan tartatik is feltalálójának, de már Homér és Hesiod esmerték, mielőtt arcadiai Pan mythusá elterjedt volna. A' 7 csövös síp egyébiránt közönséges használatban volt a' görög és latin pásztoroknál. Későbbben a' csővek száma szaporított 's Olaszországban itt amott most is hallhatni syrinxet.

SYSTEMA, I. RENDSZER.

SYZYGIAE, I. NAP ÉS FÜLDIRÁNYI FÉNY.

Sz.

SZABAD CSAPATOK, ezelőtt olly seregosztályak, mellyek csak a' háboru folyamatjának végéig tartattak, könnyű csapatok szolgálatjára használtattak 's mint csekély veszteség, ellenség elibe, a' legveszedelmesebb helyekre küldettek. Így állított fel II Fridrik a' hétéves háboruban több, szökevényekből képzett, szabad csapatot, mellyek gyakran hasznos szolgálatot tettek, de a' lakóknál nem igen dicséretes emlékezetet hagytak magok után, sőt az álló katonaság is megvetéssel tekintett rájok. Ujabb időben az önként vállalkozott honvédők nevezetnek szabad csapatoknak. A' Francziák Napoleon alatt nem tartottak illy csapatokat. De czéliránytalanok is, mert mintegy státust képeznek a' statusban, örömet magok kezére csatáznak 's rendszerint nincsenek ott, hol szükség volna rájok, vagy éppen útban állnak és így több esetben megzavarják a' köz munkásságot. Ezenfelyül sok olyan ember áll közikbe, kiknek az álló seregben igen jó hasznokat lehetne venni.

SZABAD GONDOLKOZÁS nem az, ki meggyőződéseit az egyház nézeteitől függetlenekké teszi, hanem részint a' ki a' kijelentett vallásbani hitet, vagy általában minden hitet megvet; az első nemű szabad gondolkozás deismus, az utolsó hitlenség. A' szabad gondolkozás ezen értelembeli neve eredetét az Angoloktól kapta, hol a' 18 száz. a' kereszténységnek több ellenségei léptek fel, 's a' hívók, mint gyenge fejűek, kigunyoltatták az ugy nevezett szabadon gondolkozóktól, kik magokat Franciaországban erős lelkeknek, sőt philosophusoknak neveztek. Ezen szabadon gondolkozók ott is megmutatásokat kívántak, hol a' lehetlen 's a' vallás legszentebb tárgyait zabolátlan elméskedéseikkal kétségbe hozták. Dodwel, Steele, Ant. Collins, ki *Discourse of freethinking*-je által (London 1713) először tette e' szót szabad gondolkozás pártnévvé, 's barátja John Tolland törtek erre utat; sőt 1718 heti irat is jelent meg *The freethinker, or essays of wit and humour* czímmel. Matth. Tindal (mh. 1733), Morgan, Bernad Mandeville zabolátlan gondolkozásokat az erkölcstudományra is átvitték. Legmesszebb mentek e' szabad gondolkozásban Angolországban lord BOLINGBROKE (i. e.) és scepticus HUME (l. e.). Mindazáltal ezek hatalmas ellenmondókra találtak, kik a' keresztény vallást nyomosan védtek e' veszedelmes gondolkozásmód mirigye ellen. — Franciaországban a' szabad gondolkozást az egyház nyomása szülte; előbb csak titokban harapodzott, de utóbb nyilván is fellépett. A' vallás, mint előítélet, megtámadtatott és sokan atheismusba estek. Voltaire, d' Alembert, Diderot, Helvetius, a' *Système de la nature* szerzője, hintették e' gyomot, melly a' lázadás idejében olly véres gyümölcsöt termett. II Fridrik alatt Németországban kezdett gyökerezni.

SZABADKA (Sz. Mária, Maria Theresiopolis) a' Tisza partján, termékeny térségen, 1743 oltá Sz. Mária nével kiváltságos m. város, 1779 oltá pedig (Maria Terézia országlása alatt) szabad kir. város, 4271 ház. 30,773 kath. 3912 ó hitű, 38 protestans, 201 zsidó és így öszvesen 34,924 lak. Határa 36 nsz. mf. Kath. gymnasium, nemzeti főiskola 's postahivatal vannak benne. Vásáraiban sok marha adatik el.

SZABAD KIRÁLYI VÁROS. Hogy valamelly község szabad királyi város czímet 's ezzel járó jogokat nyerhessen, szükség 1) hogy magát a' földes uri hatalom alól megszabadítsa, 2) hogy a' ki-

rályi felségtől felszabadítási kegylevelet (privilegiumot) nyerjen, és 3) hogy az országgyűlésen, hol egyébként üléssel és szavazattal nem birhatandna, beczikkelyeztessék; mellynél fogva azután a' törvényhozásban két követje által részesülhet. Minden sz. kir. város különvéve, egyes nemesi személy gyanánt tekintetik hōni törvényinkben, 's mint ilyen, saját telkeire nézve ugyan azon jogokkal bir, mellyekkel a' nemesek önnön javaikban. De ezen általános állítás nem kevés kivételeket szenved, mellyekre nézve I. KIRÁLYI VÁROSOK. Minthogy továbbá ezek régi idōktől fogva a' koronajavakhoz számláltatnak; minden évben mérsékelt királyi adót fizetnek, 's jövedelmeik igazgatása tekintetéből a' királyi kamarától függnék. Tisztviselőiket magok választják, kik a' város kiterjedése és népessége szerint, a' szokás által meghatározott elsőbbséggel ezek: főbiró, polgármester, kapitány, fő- és aljegyzők, ügyészek, tanácsbeliek, biztosok 'sat. Hivatalaikra a' 40, 60, 80 vagy 100 személyből álló választott polgárok szavazása által juthatnak. Ezen tisztviselőség gyakorolja a' politcái és törvénykezési hatalmat, mind a' polgári, mind pedig a' büntető perekre nézve. Egészen független a' vármegyétől, 's csupán ennek árszabását tartozik helyesnek esmerni és elfogadni. Végre a' kormánysszékekkel és kir. udvari cancellariával közvetlenül levelez. Vö. KIRÁLYI VÁROSOK. —no—

SZABAD KIKÖTŐ, olly különbféle szabadságokkal megajándékozott kikötő, mellye minden népek hajói szabadon vagy kevés vámért bevezethetnek 's kereskedhetnek portékáikkal.

SZABAD KŐMIVESEK, egy a' föld kerekiségének minden részében az europai műveltséggel együtt elterjedt 's különbféle rangu és vallásu tagokból álló társaság, mellynek tagjai atyafiak neve alatt titkos gyűléseikben (Logen) bizonyos mesterséget, ábrázolólag kőművességet űznek, mellynek a' társasághoz nem tartozók előtti elütikolását mindenik tag felvételésekor szentül fogadja. Honnan vette légyen ez a' társaság eredetét? e' felől sokféleképpen vélekednek; némellyek a' görög, mások az egyiptomi mysteriumokból (titkos tudományból), mások Pythagoras egyesületéből, mások végre a' Templariusok rendjéből, sőt némellyek a' kőmivesek czéhéből hozzák azt le, holott még mielőtt Európában czéhek voltak volna, fenállott már a' szabad kőmivesek társasága; hanem ezen vélemények a' historiai rostából kihullanak; leghitelesebben adja azt elő Lawrie az ő szabad kőművességről irt historijájában (Edinburg 1804), mellyet német nyelvre fordított 's kiadott Burkhardt 1810 Freibergben. Lawrie előadása szerint a' szabad kőmivesek eredeteket azon építő társaságoktól vették, mellyek a' Rómaiaknál collegia 's corpora név alatt léteztek. Az építők első társaságait, (Collegia Fabrorum), Numa Pompilius Romának második királyja vitte be 's nekik gyűléseket és tulajdon istentisztelés - módot rendelt. Ezen collegiumoknak a' XII táblába foglalt törvények szerint szabad volt magoknak alkotmányt adni 's magok közt egyezeteket kötni, ha ezek a' törvényekkel nem ellenkeztek. Ezen 's több ezekhez hasonló megkülönböztetéseknel 's kedvezéseknél fogva a' czéhek csak hamar mindenfelé elterjedtek, kiváltképpen pedig a' város- vízi és hajóépítésre tartozó mesterségeknel 's a' provinciákban erkölcsök, tudományok és művészeg közönséggé létere felette sokat tettek. Azen hajdani időkben alkottatván, midőn a' status és a' társaságos vallásyakorlás, mint elválhatlan egészek, háznép forma alkotást kaptak, a' romai collegiumok a' mesterségre nézvei egyesülesen kívül egyszersmind polgári intézetek 's vallásos egyesületek is voltak, melly az emberiség kifejtődésére termékeny tulajdonságokat a' collegiumok, főképpen az építő művészeké 's kézmiveseké egészen a' romai birodalom elenyészéséig megtartották, 's a' közép időkben ujja- született Europa építő egyesületeibe is áltmentek. Minthogy pedig a' romai collegiumok gyűléseiket bezárt

helyeken tartották, ennél fogva azok nem csak a' köznéptől elrejtett titkok (Mysteria), titkos beavatások 's mindenféle tudomány, hanem a' polgári pártok menedékei is lettek. Ilyen építő czéhek, mellyeknek a' Corpus Jurisban a' 3 és 4 századokban olvastatható lajstromai közt ház-, 's hajóépítők, erőmivékhez értők, festők, képfaragók, márványmivészek, kőmivészek, kőfaragók, ácsok 'sat. jónak elő, mint adótól szabad mivészek és kézmivészek, minden városban és tartományban találtattak, mellyeknek tulajdon alkotmányok 's czéhbéli törvényeik voltak. Az építőknek nevezetesen kötelességek a' császárok parancsolatjára, városok, templomok 's paloták építése volt, melly alkalmatossággal a' birodalom minden részeiből őszve kellett jöniük. Ilyen építő társaságok voltak a' romai uraság alatt mivel Britanniában, Spanyol- 's Franciaországokban, a' Rajnánál 's Dunánál. Britanniában ugyanezen collegiumok a' Pictok, Scotok és Saxok dulásai miatt elenyésztek; virágoztak ellenben Spanyol-, Francia-, Olasz- 's Görögországokban, mellyekből vitettek Angliába a' szász nemzetbeli keresztény királyok, nevezetesen Alfred és Athelstan több mivészeket és építőket váraik, templomaik és klastromaik felépítésére, kik ámbár már ekkor keresztények voltak, alkotmányok mindazáltal ugyan az volt, mellyet a' hajdani collegiumok a' Corpus Juris Romani szerint kaptak. De mivel a' 10 századnak ezen építő társaságai külömbféle nemzetbeliek 's azoknak tagjai közt külömböző és részint eretnokséggel vádolt vallásfelekezetteliek is találtattak, következőképpen hitekre, szokásaikra és életmódjokra nézve igen külömbözők voltak, ennél fogva csak azon feltételek alatt lehetett őket a' Britanniába való menetelre rávenni, hogy a' pápa 's a' király oltalomleveleket, 's szabadságokat ajándékoztak és tulajdon törvényszéket 's a' munkabér meghatározására hatalmat adtak nekik. Ezeket megnyervén, írásba tett alkotmány alatt egyesültek, 's a' külömbféle tagok egy testet formáltak, melly alkotmánynak talpkövévé a' hajdani római és görög czéheket 's a' romai törvényeket tették. Ezen építők külömböző hitbéli véleményei, 's az őket igazgató építő mesterek és papok mély belátása tette le azon tiszta erkölcsstudomány, vallás türedelem és példás istenfélő élet talpkövé, melly által ezen társaságok a' velek egy időben élők nagy részétől magokat megkülömböztették, 's szorgáltak azon mivészi szorgalomra való ösztönül, melly bámulásra méltó építményeikről századok mulva is bizonyágot fog tenni. Az építőmivész képződéséről és méltóságáról való tudományt pedig Vitruviusnak építésről irt munkájából, melly volt a' közép időben a' mivészek kézi könyve, merítették, és belső titkaikat (Mysteria) vallási és erkölcsi ábrázolatokba (symbola) öltöztetett tudományok, öszveelegyítettvén a' görög, főképpen a' stoicus bölcsék tudományával és az egyiptomi 's görög mysteriumok némelly türedékeivel, az első keresztények, kiváltképpen a' gnostica secta tudományával 's szokásaival, tette. Az eddig előadott históriai öszveköttetések a' mai szabad kőmivészeknek a' közép időbeli építő társaságokkal, 's ezeknek a' romai collegiumokkal, már a' régiség nyomozásából, Anglia történetéből 's a' mostani szabad kőmivészek alkotmányának, jeleinek és szokásainak az azokéivali megegyezéséből is elenmondhatlanul kiteszik ugyan, vannak mindazáltal még ezeknek három olyan írásban lévő emlékeik, mellyek ezen öszveköttetést, valamint a' feljebb említett építő társaságok tudományait 's szokásait tökéletesen előadják.

1) 'S legrégebb ezek közül az a' constitutio vagy alkotmány, mellyet Athelstan király adott 926 minden Britanniában lévő építő társaságoknak, 's az őccse Edwin által Yorkban megerősített, mellynek eredeti kéziratját angol- szász nyelven még most is lehet Yorkban látni, törvényesen hitelesített fordítarja pedig ki is van nyom-

tatva. Ez a documentum egy keresztény vallást tárgyazó bevezetéssel kezdődik, melyet az építés mesterségének története követ Adámen kezdve, előadván Babel tornyának, Salamon templomának 'sat. építtetését, 's azután a Görögökre 's Rómaiakra megyen által; ezen történelmi rajzolat közben leginkább Pythagorás, Euclides és Vitruvius magasztaltatnak. Ezután a britanniai építés történetét adatnak elő igen pontosan benne, többek közt arról tétetik említés: *Hogy St. Albanus, érdemes romai nemes 300 körül e' mesterséget pártfogásába vevén, a' kőműveseknek alkotmányt és sarkalatos törvényeket, munkát 's jó bért adott és Carausius császártól kiváltságlevelet eszközölt ki számokra, mely szerint egy építő mesterek alatt lévő társaságot formáltak.* Ezen tárgy után Britanniának 's az itt lévő épületeknek az éjszaki nemzetek 's az Anglosaxok által történt elpusztitása beszéltetik el, végre, hogy és mi módon végezte el a' kegyes király, Athelstan, a' békesség visszatérése 's a' pogányok megtérítése után, a' hajdani építő társaságok viszont felállítását. Ekkor a' 16 legrégebbi törvények, melyek a' hajdani romai építő társaságokéival pontosan megegyeznek, következnek. Ezt a' constitutiót az Angliában, és Scotziában lévő építő társaságok mind addig megtartották, míg a' 14 században lassanként állandó városi széhekké nem változtak által. A' társaságoknak bizonyos építő helyeik (Loge) voltak, melyek az építő művészekén kívül tudósokat 's nagy tekintetű férfiakat is, mint ugy nevezett bevett kőműveseket, fogadtak be keblekbe 's gyakran hatalmas nagyok, sőt királyok is voltak közöttök. 1717 ezen logek közül 4 létezett még, melyeknek tagjai többnyire csak bevett kőművesek, 's nem valóságos művészek voltak, honnan azok a' művészségüzés helyett csak a' társaság törvényeit, tudományát és szokásait tartották meg, hanem elébb az akkori világ környülállásaihoz képpent új alakba öntötték, és itt végződik a' szabad kőművesek társaságának első időszaka. Ezt a' munkát a' 4 fenmaradt loge 3 tagjai Desagulier hires phisicus, Anderson tudós theologus és Payne György igen tanult férjüü készítették, és ezek voltak legelsők, kik a' logek többi tagjait arra birták, hogy a' társaság, régi alkotmányra, tudományra és liturgiájára megtartása mellett, tovább is megmaradjon, de már nem ugy, mint építő, hanem mint minden czéhtől független társaság, melynek belső lényve 's céljai testvéri szeretet, segítség és hűség voltak (brotherly love, relief and truth), 's különös gondjokká tették, hogy a' társaság a' néptől és országoló széktől emberszeretetre, türelemre és társalkodásra való egyesülésnek nézessék és tartassék, honnan a' törvényes uralkodó eránti feltételten engedelmességet tette magának kötelességévé 's egyszersmind magok közül egy nagymestert választottak, ki az egész társaságot igazgassa, és itt kezdődik a' szabad kőműveség második időszaka, mellytől fogva ez minden építői egyesülettől különvált társasággá lett 's most is az. Ezen második időszakban a' társaság alkotmányra is nemi részben új alakot kapott, melynek időhez képpenti megváltoztatása a' társaságnak egy Anderson James nevű tagjára bízott, ki azt, a' yorki constitutio sarkalatos törvényeit tevén talpkövíül, el is készítette 's 1722 a' nagy gyűléstől, mely évenként egyszer szokott tartatni, megerősítettett. Így mindazáltal nem maradt, mivel némelly bővítésekkel és változtatásokkal ez a' munka több ízben újra kidolgoztatott, legújában pedig 1813. Ezen alkotmányi könyvben foglaltatik be azon hat fő kötelesség is, melyeket minden szabad kőművesnek szentül meg kell tartani, 's melyek minden angol, hollandi, dán, svéd és német alkotmányi könyvekbe következőképpen vannak beiktatva: A' kőműves, mint kőműves, köteles az erkölcsi törvénynek engedelmeskedni, és ha mesterségét jól érti, sem tonpa érzetü istentagadó, sem vallástalan zabofátlan életü ember nem lehet

az. Jóllehet a' régi időkbeli kőmivesek mindenfitt köteleztettek azon tartomány- és nemzetbeliek lenni, mellynek kebelében a' társaság fenállott; most mindazáltal csak azon valláson kötelesek lenni, mellyben minden ember megegyez, azaz, arra a' vallásra köteleztettek, hogy hiv, becsületos és fedhetlen életű emberek legyenek a' különös vallásbeli vélekedések követése ellenben a' tagok tetszésére hagyatík. Ezáltal a' kőmivesség oly egyesülés középpontjává és hiv barátság eszközüvé lesz, mellynél fogva az olyan személyek is testvérekké lehetnek, kiknek különben egymástól örökre távol kell lenniük. A' kőmives a' polgári hatalmoknak békes alattvalója, akárhol lakik, 's nem szabad közbékesség és nemzet java elleni öszveszövetkezésbe keverednie, avagy a' felsőség eránti köteleességeiről elfelejtkeznie. Semmi különös gyűlölségnek, és perlekedésnek se szabad a' gyűlés (Loge) küszöbén által vitetnie, annival kevésbé vallás, nemzet vagy polgári alkotmány felett akárhol is veszekedni, mivel mi kőmivesek mindayján a' feljebb említett katolika (közönséges) vallás tagjai, minden nemzet 's mindenféle nyelv barátjai, ellenten minden polgári zendülésnek, mint a' mellyek még soha voltak 's nem is lesznek a' társaság javára, ellenségei vagyunk."

2) A' feneallított oklevelek közt a' VI Henrik angol király alatt, az egyesület belső valóságáról, a' feljebb előadott törvényekkel megegyezőleg leirt töredék, melly hasonlóképpen a' kőmiveseknek a' romai építő társaságokkal öszveköttetésére mutat.

3) És utolsó a' kőmivessé lételhajtani szertartása 's módja, melly a' világ minden részében egyforma, 's egy idős 's yorki alkotmánnyal és a' romai építő társaságok, hajtani keresztény Ascták (kegyeskedők) és szerzetesek szertartásait 's szokásait foglalja magában.

Czélja a' szabad kőmivesek egyesületének törzsoőkös eredete 's időről időrei kifejlése szerint az emberiség pallérozása és a' tökéletességnek mentől magasabb polczára emelése lévén, mennyiben éri el az ezen nemes czélját? ennek fészegzetésébe, valamint a' szertartásoknak leírásába ereszkedni nehéz. Annyi bizonyos, hogy csaknem mindenféle nemzetek egyaránt törekednek a' beavattatásra, de hihetőképén sokan nem annyira a' feneallított czél elérésére, mint újságvánásból. — Bővebben adják elő a' szabad kőmiveseket: Lessing (*Ernst und Falk*); Nicolai (*Versuche über den Tempelherrnorden*, Berl. 1782); Die Eleusinien des 19 Jahrhunderts; Feszler (*Sämmtliche Schriften über Freimaurerei*, 3 köt.); Krause (*Zwölf Logenvorträge*); Moszdorf (*Mittheilungen an denkende Freimaurer*); Silber (*Vertraute Briefe*, 1818); Heidmann (*Drei älteste Denkmale der deutschen Freimaurerbrüderschaft*, Aarau 1819); Wedekind (*Pythagoräischer Orden*, 1820); Lindner (*Machenac*, 3 kiad. 1819); Gedike (*Freimaurerlexicon*, 1818); Sarsena, oder der vollkommener Baumeister; Lenning (*Freimaurerencyklopädie*, Leipz. 1822, 3 köt); Prestoa (*Illustrations of masonry*, 8 kiad. Lond. 1812); Lawrie (*History of freemasonry*, Ediab. 1804, németre ford. Burkhard, Freiberg 1810); Thory (*Histoire du Grand-Orient de France*, Paris 1812, 's *Acta latomorum*, 2 rész. Paris 1815) 'st.

SZABADKÖZSÉG-nek olly helységbeli lakosok öszsésége nevezetik, melly vagy semmi földesur hatalmának nincs alája vetve, vagy földes ural bir ugyan, de nincs lekötve iránta jobbagyi tartozásokkal. A' szabad községek nemesi javakat nem szerezhetnek, részint azért, mivel ezt az eltörlési törvény (lex amortisationis) tilalmazza, részint mivel azoknak birására, törvényeink szerint egyedül csak a' nemes személyek alkalmasok. Hogyha pedig mind ezek ellenére is szereznének, azoknak birásából, törvényes uton, akármelly nemes által is kiüzethetnek. Olly szabad községek, mellyek privilegiummal birnak, egy nemes személynek tekintetvén, hatalmaskodási büneik

miatt a' nemesi bíróság által ítéltetnek meg; a' privilegiáltak pedig az urszék előtt bűnhődnek. Ha privilegium szerint elrendelt tisztviselőségek van, ez előtt inditanak személyt és dolgot tárgyzó minden pereket, 's az ítéletet az urszékre viszik; — közvetlen uraságok pedig nem lévén, a' vármegye törvényszékére. Az említett tisztviselőség nélkül való községeknek minden ügyeit az uri szék vizsgálja meg, 's ez gyakorol rajtok birói teljes hatalmat. Amazoknak panaszai, leginkább a' privilegium (kegylevél) tartalma szerint intéztetnek el, ön bíróságaik által. — Végre, az adóssági levelek bejegyzését (intabulatio) is csak azok a' községek tehetik sikeresen, melyeknek ez, privilegiumajknál fogva megengedettetett. —no—

SZABAD LÉLEK, naturalista is, közönségesen az, ki a' kijelentett vallás tanításait megveti 's csak a' természeti vallásait fogadja el. Sokan egynek veszik ezt a' deistával, mivel hiszen ugyan istent, de azt nem hiszi, mit a' kijelentés az istenről tanít, hanem ha az okosság is helyben hagyja azt. Mindazáltal ezen szólásformát nem kell az igazi szabad lélek fogalmával felcserélni. Mert szabad lélekkel birni 's ennek szabadságát fentartani, mindenkinek, mint okos lénynek, kötelessége. Ugyanis maga az isten legszabadabb lélek 's istenhez hasonló lenni, a' kijelentett tudomány szerint is, legfőbb célja az emberi törekvésnek. Ilyen utóbb értelemben vett szabad lélek az, melly a' tévelygés és vétek kötelei közül, mellyek legtöbb embert fogva tartanak, magát kimentí.

SZABAD LÉLEK-eknek nevezté magát a' 13 száz. bizonyos, Rajna tájékein, kelekedett vallástársaság azért, mivel a' szent írásnak balul értett helyei szerint azt hitték, hogy a' keresztények semmi törvénynek sincsenek alávetve és isten gyermekeinek szabadságára jutottak. Ezen szabadságot ők az uralkodó egyháztól elszakadásokba helyezték, minden külső istentiszteletet feleslegesnek tartottak 's oly rajoskodásokra vetemedtek, mellyekkel a' kereszténység igazságait csúdalatosan összekeverték. Mindent istenítő képzeléseket csuszítottak be a' hitbe; erkölcsi tökéletességekben bizakodván, azt hitték, hogy minden testi ösztönt elnyomhatnak, innen mind két nem meztelenül társalkodott egymással, mi utálatos fajtalanságot szült, mellyet azon állitmánnyal akartak szépiteni, hogy a' testi cselekedetek a' lélekre semmit se tartoznak. A' kölni (1306) és trieri (1310) zsinatok kemény végzeteket hozván ellenek, ezeknek következtében részint megtértek, részint megölettek 's szétszóváltak. Maradványaik elveszték a' Beghardok közt 's úgy látszik Csehországba is mentek közülök, hol a' Hussiták nyugtalansága alatt hasonló separatisták fedeztettek fel. Vö. ADAMITÁK.

SZABADOSOK alatt honi törvényeink szerint olly személyek értetnek, kik földes uri hatalom alatt, legalább szoros lekötélészel sincsenek, de mind a' mellett még sem nemesek. A' szabadosok vagy egyes személyenként véve ilyenek, vagy csak erkölcsileg, minők p. o. a' községek; mind a' kettő viszont, vagy teljesen szabad, ha semmi földes urok nincs, vagy nem teljesen, ha földes uraságok ugyan van, de annak hatalma alatt, szoros jobbágyi kötelezéssel sincsenek. A' szabadosok nemesi javak szerzésére egészen alkalmatlanok; az anyai öröklésül nyert telkeket azonban megtarthatják; de ha ezeket vagy anyjok, vagy magok elidegenítették, vissza nem vehetik többé, kivéven a' zálogot 's hasznalbérbe adott javakat. Ha az anyjok vagy nőjük nemesi javain hatalmaskodás vétkebe esnek, a' nemesekhez hasonlóul, 100 forinttal büntettetnek; azonban a' nemesek ellen csak tisztügyészi pártfogás mellett van felperességek, díjok pelig 40 frt. Az egyik vármegyéből másikba engedelem nélkül költözők, visszakívántatnak. Ha földes urok, szabad királyi- vagy mező-városi rendes tisztviselőségök nincs, a' nemesi törvény-

hatóság által ítéltetnek. A magvaszakadtaknak és hűtleneknek ingó javait, s azokban lévő investitúráikat (árzataikat) a királyi ügyész foglalja el, ha urasági vagy városi telken laktak volna is azok, csak ez a helybeli törvényhatóságtól való mentességek tudja bebizonyítani.

SZABADSÁG erősítőleg mondva az, a mi tagadólag kifejezve függetlenség. Tehát annyi a fűgés, mennyi a szabadság neme. A fa fűgő a földtől, mellyben vannak gyökerei. Fűgetlen a madár azon fától, mellyen ül s a földtől, mellyben gyökerezett meg a fa; szabadon reppen fel a levegőbe, ha fa és föld alatta elsűlyednek. Itt a szabadság nem egyéb önkényes mozgás tehetségénél, mellynél fogva különböz az állatvilág általában a növényvilágtól. Az okos ember s oktalan állat közt e szabadságra nézve nincs különbség. E' tehát állati szabadságnak nevezetik; de mint tudva van, igen korlátoztatik; mert bár melly önkényesen mozogjon is az állat, megis földhez van lánczolva, s e' mellett történetes körülállásoktól korlátoztathatik vagy megis szűnethetik. A' beteg, meglánczolt s bezárt ember e' tekintetben is hasonló a' beteg, meglánczolt vagy bezárt állathoz. De van szabadság, mellyel az okos ember kirekesztőleg bír, s ez az emberi szabadság. E' belső, melly az embert csak magát tekintetve, s külső, melly az embert más emberekhez viszonyában gondolva, illeti. Cselekvésre nézve amaz erkölcsi, e' jogi szabadságnak nevezetik, mellytől a' polgári (politica) különböző nemű. Az erkölcsi szabadság (akarat szabadsága) t. i. azon tehetség, melly szerint az ember magát érzéki ösztönök kívánataitól függetlenül teheti s az okosság főbb kívánataihoz szabhatja. Bír e' ember illy feltehetően önhatározottság tehetségével, vagy nem? eleitől fogva fontos kérdés volt. De ha meggondoljuk, hogy az emberi cselekedetek minden erkölcsi megítéltetése, következésképpen minden jutalom vagy büntetés is pusztá szavak volnának, ha az ember nem volna szabad; hogy továbbá minden ember, belső erkölcsi érzetének sugallása szerint, a' rosszra való hajlandóságnak ellenállhat s kötelességét teljesítheti, ha eltökélve akarja; hogy végre a' legelvetemedettebb gonosztevőt is, lélekesmerete időről időre kérlelhetlen keménységgel vonja számadásra azon gonosz tetteiért, mellyeket véghez - vinnie nem kellett s kikerülhetett volna: ekkor igazságok lehet azoknak, kik azt állítják, hogy tetlegesen szükséges az embernek önnön szabadságát hinni, ha szinte olly felséges tehetségnek egy egyszersmind természeti szükségességnek is alávetett lénybeni lehetőségét nem láthatja is által s nem foghatja is meg. Jogi szabadság azon tehetség, melly szerint az ember erejét mások önkényétől függetlenül használja azokkali öszveköttetésében. Mivel pedig az ember mindig törekszik munkásságkörének terjesztésére, tehát, magára hagyatva, megkívánja magának ezen szabadságot, s másoknak rendszerint csak annyiban engedi meg, mennyiben az ő szükségeihez alkalmazott, azaz, ezekkel megfér. Hogy tehát jogi szabadságával mindenki leghetőbb kiterjedtségében éljen s általában létesüljön a' jog ideája az érzéki világban, — az okosság emberek egyesületét kíván, mellyben törvényalakban lévő közakarat, s uralkodó alakjában lévő öszveserő váltsa fel egyesek akaratját s erejét. Illy egyesület polgári társaságnak vagy statusnak nevezetik, s innen a' jogi szabadság polgárinak vagy politicainak, mennyiben az a' statusban törvényesen megesmertetik s fentartatik. Némelylek azoközben a' politicai szabadságot az által különböztetik meg a' polgáritól, hogy amazt egész statusra, mennyiben e' részint más statusoktól független, részint nincs örökös uralkodója, hanem mint ugy nevezett szabad status választott személyektől igazgattatik, a' polgári szabadságot pedig egyes polgá-

rokra viszik, mennyiben ezeknek kölcsönös viszonyai áként vannak meghatározva, hogy köztök született szolgák és urak nincsenek.

SZABADSÁGFA, a' franczia lázadásban szabadság jele, mellyet a' Jacobinusok először Parisban ültettek, hogy a' népnek nézőjüket adjanak. Ezen innepiség több városban is követeltett, 's a' franczia seregek ugyanazt tették külföldi városokban. Eleinte nyárfa ültetett; de mivel e' fának franczia neve (peuplier) gunyokra adott alkalmat, azután tölgy- vagy fenyőfa választott. — Szabadság-süveg. Legrégibb időben kalapot vagy süveget, sipkát viselni, szabadság jele volt; innen a' rabszolgák hajdon fővel jártak, 's szabaddá tétetésekori innepiségek egyike volt, hogy eddigi urok süveget tett fejekre. Ujabb időben hasonlóul szabadságot ábrázolt a' fő elfedeztetése. Azon kalapnak, mellyet Geszler uraságának jeléül megköszöntésül kitett, köszönik nemileg a' Schweiziak szabadságokat. Innen a' schweizi cantonok czimere kerék kalap. Angolországban is a' süveg (kék, fejér széllal 's ezen aranyos körirattal: Liberty) az alkotmányi népszabadság ábrázolója 's Britannia néha magasan felnyújtott dárda hegyén (közönségesen mindazáltal Neptun szigonyát süveg nélkül) tartja azt bal kezében, jobbját pedig a' béke olajfakoszorúja diszesíti. — Franciaországban is süveg volt, a' lázadás kiütésekor, a' szabadság jele 's mint a' szabadságba helyezett és egész csapatokban Paris felé vonuló marseillei gályaraboké, veres színű volt. Mivel a' Jacobinusok Parisban esmertető jelül viselték a' veres süveget, innen későbbben Jacobinussüveg guny nevet kapott.

SZABADSÁGOSÍTÁS (manumissio), a' Romaiaknál innepélyes cselekedet, mellynél fogva rabszolga felszabadított, vagy szabaddá tétetett. Az illy felszabadított szabadsága jeléül sipkát vagy kalapot viselt, urának nevét vette fel 's ettől fejér ruhával 's gyűrűvel ajándékozott meg. Szabadságával egyszersmind polgárjogot is kapott, de csak plebejusok közé tartozott 's hivatalra nem juthatott. Ó és ura kölcsönös segítséggel és gyámolítással tartoztak egymásnak. Idővel a' szabadosak száma félette nagyra nevedevén 's hatalmók és gazdagságok a' gyenge császárokban félelmet ébresztvén, különféle parancsok kezdék a' szabadságosítást korlátolni; így p. o. 20,000 rabszolga közül végrendelet szerint 160-nál több nem helyeztethetett szabadságba. A' végrendeleti szabadságosításon kívül még két neme divatozott ennek. Egyik abban állott, hogy ura rabszolgáját a' censor polgárlajstromába iktattatá. A' másik leginnepélyesb volt. Ura rabszolgáját kezénél fogva a' praetorhoz vagy consulhoz vezeté, mondván: *Akarom, hogy ez az ember szabad legyen, a' Romaiak joga 's szokása szerint.* Ha a' praetor vagy consul megegyezését adta, az ur pálczával megüté rabszolgájának fejét, így szólván: *Ezt az embert szabadnak nevezem, a' Romaiak szokása szerint.* Erre a' lictor vagy az ur a' szabaddá teendőt körülkerülvén, arczon csapá, 's elbocsátá, intvén, hogy mehet, a' hova akar. Ez a' praetor jegyző-könyvébe iratott 's a' rabszolga kalapját, mint szabadságának jelét, elhozta magának Feronia istenné templomába. — Nagy Konstantin kereszténységre menvén által, megengedte az uraknak, hogy szolgálkat innepéken, főleg husvétinnepen, az oltár előtt szabadokká tegyék, midőn az ur szolgájának fejére tevé a' szabadságlevelet, a' község jelenlétében.

SZABADSZÁLLÁS, város a' Kis-Kunságban, térségen, 886 ház, 22 kath., 17 óhitű, 4894 prot., úszvesen 4933 lak. vásárjoggal, posta hivattal 's helvetiai hitvallásuak gymnasiumával.

SZABOLCS, most falu hasonló nevű vármegyében, melly tőle kapta nevét, 62 ház. 's 488 lak. Hajdan hires vár 's nevezetes város volt, melly eredetét Szabolcstól, Arpád fijától 's vezéréstől vette. Sz.

László országgyűlést tartott benne 1097. Most omladékai is alig lát-szanak.

SZABOLCS vármegye, nevét Szabolcs várától kapta. Határai: kel. Szathmár és Beregh, nyug. Heves és Borsod, délre Bihar 's éjsz. Zemplin vármegyék. 78 nsz. mf-en 14 mvárost, 134 falut, 91 pusz-tát, 192,579 's ide számlálván a' Hajduk városait is 243,056 lak. foglal magában. Hegye nincs, de mocsárai számosak; legnagyobb a' Vencsellő és Kisvárdá közt több nsz. mf. ellepő posvány. Ezek nem csak sok jó földtől fosztják meg a' lakosokat, hanem a' levegőt is egészségtelenné teszik. Folyói: a' Köseley, Kadarcz, Hortobágy, Ar-kus és Tisza. Termékeny földje bőven ad gabonát, dinnyét, dohányt; nincs ellenben jó ivó- vize 's bora. Marha sok neveltetik nagy le-gelőin. Hala annyi van a' Tiszában, hogy sertést is hizlalnak vele. A' mocsárok körül sok székső találtatik. Salétrom egész országban sehol sincs annyi, mint itt; Nagy Kallóban 's Nyiregyházán igen sok főzetik. Lakói csaknem csupa Magyarok 's vallásokra nézve 63,630 Reform., 44,000 Kath., 8500 Luth., 4200 Zsidók 'sat. Fő-foglalatosságok földmivelés. A' vármegye 4 járásra osztatik, mellyek: a' kisvárdai, nádudvari, dadai és batori. Főispánya széki gróf Te-leky József Eő Méltósága.

SZAGLÁS (olfactus) azon érzék, mellynél fogva a' testek finom kifolyásait (illatát) érezzük. Az orr belsejét borító gyenge nyálkás bőr, mellyben terjed el az agyvelőből lenyuló szaglásideg, tulajdon-képpi eszköze ezen érzéknek. Az orr által behuzott levegővel együtt a' testek kifolyásai vagy szagolható részei megilletik az orrban le-vő idegeket, 's ezek a' kapott benyomást az agyvelőhöz viszik, melly-nél fogva a' lélek is megérzi azt. A' szaglás feltétele a' nevezett bőrnek nedvessége, melly bizonyos viszonyokban kevesbedik, vagy megszűn. A' lélekzéssel 's egész állati étellel ezen érzék legszoro-sabb őszveköttetésben áll 's a' többi érzékek közt az izléssel legro-konabb, mellyel legtöbb tárgyai is közösek.

SZAGOS SZEREK, I. PARFUM.

SZÁJ azon természetes nyílása az emberi fejnek, melly belehel-lésne, évrésre és beszéllésre szolgál, felül a' szájpaddás, alól pedig lágy részek által korlátoltatik, hátul a' torokban végződik, 's egy takonyhártya által borítottatik. A' szájnak két részét különböztetjük meg. Elsőben, melly az ajkaktól a' nyelvtövéig terjed, a' nyelv feks-zik körülvéve a' fogaktól, ajkaktól és pofától. Ezen rész a' nyál-mirigyekben elválasztott, 's a' beléje nyíló csatornákon beszívárgó nyáltól szüntelen nedves. A' száj hátsó része a' lefüggő lágy iny-vagysis inyvitorna által korlátoltatik, melly három részre oszolván két inyvit. készít, 's a' két oldalsó oda nőtt részekben a' mandolákban, középen pedig a' nyelvcsapban végződik. Ezen belső részbe nyíl a' torok, az orrürege is a' hátsó orrnyílásoknál fogva, sőt a' középső fül ürege is az ugy nevezett Eustach kürtje által. A' száj munkál-kodása: az izlés, 's az eledetek megrágása és nyállal őszvekére. Közönségesebb betegségei: a' nyelvcsék rövidsége, fogbajok, vadfog-hus, a' nyálcsövek bedugulásából eredt békadaganat, a' nyálcsator-nák sértései, a' nyelvcsapnak 's mandoláknak betegségei, az inyvitorna elemészése, 's a' szájpaddás keresztül lyukadása.

SZAKÁCSMESTERSÉG. Ezt Ázsiában csupán férfiak, a' Gő-rögüknél asszonyok, főképen rabszolgák 's a' Romaiaknál eleinte csak jobágyok üzték. A' Romaiak ebédje három osztályból állott, az elsőt könnyű ételek (t. k. tojás, csiga 's más étkivánást inger-lők), a' másodikikat a' főételek (minden nemű sült 's főtt) tették, végre az utóttékek (mensae secundae), mint gyümölcs és sütemények jöttek. Hanem az asztali fényezés majd nőtt, midőn a' Romaiak az ázsiai pompázással megesmerkedtek, ugy, hogy törvényekkel kellett

korlátolni. Leginkább üzte a dorbézolást Lucullus, kinek több 's külön isten nevét viselő ebédteremei voltak házában. Az Apolloteremben egy ebéd rendszerint 50,000 drachmába (6250 tall.) került. Pompejus alatt talála fel M. Aufridius Lurco a pávahizlalást 's rövid idő múlva 60,000 sestertiust keresett. Ez időben bizonyos színjátzó vendégség alkalmával egy táléltét tétetett fel, melly 2500 tall. került; mert csupa éneklő 's beszélő madarakból állott, mellyeknek mindenikét 150 tall. vette. Ezen színjátzó fia vendégeinek ezetben felolvasztott gyöngyöket tétetett fel. Tiberius alatt szakácsoskolák is voltak Romában; egy Apiciusok nemzetségéből való tanító sok új ételt, konyhaedényt talált fel, 's a sertések száraz figével hizlalását. Más hasonló nevű szakácskönyvet irt 's feltalálta azon módot, melly szerint a csigákat frisen el lehet tartani. Vitellius császárt egyszer öccse 2000 válogatott hallal 's 7000 madárral vendégelte meg; Vitellius maga egyetlen táiban sok igen drága hal és madár máját, csirkéit, tejét és velejét hozatta fel. Ujabb időben a francia szakácsmesterség, főképen XIV Lajos olta, divatoz Európában. Ennek célja, az inyek különbözőle, de kevés ételmennyiséggel gyönyörködtetése; ellenben az angol szakácság inkább keményebb, táplálóból 's erősítő eledeleket készít, mellyek téztás és húsételekből állanak. A Spanyolok és Olaszok keveset tartanak az asztali örömkre 's az elsők kiváltképen mértékletesek az evésben. A Németek középponton állanak. A Magyarok az Angolokkal tartanak. A régi-ek szakácságára nézve I. ifjabb Anacharsis görögországi utazásának 25 czik. 's Nonius *De re cibaria veterum* (L. APICIUS, CSEMEGE, GRIMOD DE LA REYNIÈRE).

SZAKADÁS, I. SECTÁK.

SZAKÁLL, állan, orczán 's felső ajakon találtató szőrök, férfi nem bélyege. A többi szőröktől nagyobb keménysége 's idoma által különbözik. A szakáll csak a férfiasodás idejekor buvik ki, csak gyenge pehely vonván be ezelőtt a mondott helyeket. Hogy a szakállnövés a férfiasodással egybeköttetésben van, azt többek közt azon környülmény is bizonyítja, hogy a herélteknél nem fejlődik ki, 's ha már ki volt fejlődve, nem vesz el, herélés által. A szakáll kifejlésének elkésését az egésznek kifejlődésére, 's kivált az erőre kedvezőnek tartják, de vagnak sok esetek, hol ez gyengeséget jelent, így a gyenge alkotásuaknál, fehér szinüknél gyengeségnek jele; a természetől gyengén alkotott 's félénk Amerikaiak szakállja egyes szőrökből áll, mellyeket kitépnek. A szakállszőreinek színe, száma, sűrűsége és hossza arányban van az éghajlattal, a férfiu természetével, életidejével, testállapotjával 's eledelével; így feketék, szárazak, kemények, egyesek a hirtelen haragúknál, érettebb idejüknel, forró, 's száraz tartományok lakosinál, mint az Araboknál, Négereknél, Indusoknál, Olaszoknál, Spanyoloknál; szőke, sűrű, kevésé göndör ellenben a nedves alkotásuaknál, fiataloknál, a hideg 's nedves tartományok lakosinál (Hollandiaknál, Angoloknál, Svédéknél); lágy és puha a jó, tápláló eledelokkal élőknél, kemény és száraz a sovány és emészthetetlen eledelektől. — Az orczán találtató szőröket bakonpartnak, a felső ajakon találtatókat bajusznak 's az állon lévőket szorosabb értelemben szakállnak nevezzük. — Általában véve a szakáll eleitől fogva minden nemzetnél, mint a férfi ékessége, a bölcsék, 's papok helyege, nagy tekintetben volt; most is kevély a Magyar bajusszára 's a napkeletieknél most is tisztességet jelent a szakáll. A most Európában annyira divatozó szakállnyírás XIII és XIV Lajos idejében kezdődött, kik mindketten szakáll nélkül léptek a királyszékre, ekkor az udvariak és polgárok, hogy királyokhoz hasonlók legyenek, levágták szakállukat, a mi később szokássá lett, 's csak hamar elterjedt egész Európában. Haszna ugyan

a' nagyobb tisztaság, de az is igaz, hogy a' levégás által annyira elősegítettett nevededésük a' többi test táplálására szükséges nedvnek egy részét elvonja, 's így egy oka az emberek mostani elpuhulásának.

SZAKASZAI AZ ÉLETNEK. A' hol élet mutatkozik, ott a' jelenések egyre változnak, okfejükre nézve mindég belső munkásságtól függők, de majd többé, majd kevesebbé külső befolyások által támadók. Ha most a' műszerzetre ható külső befolyások rendszeren következnek egymásra, rend lészen a' műszerzet hatásaiban is. Azonkívül az életerőtől közvetlenül származó változásoknak is határozott törvények szerint kell történnie, melyek azt okozzák, hogy a' tünetmények bizonyos időközben fel 's eltűnnek és megint visszatérnek. Az illy jelenések időszakiaknak mondatnak, 's az idő, melyben feltűnnek, időszak-nak. A' kül természetben illyen időszakokat látván, milyen az éj és nap, a' hold és évrészek változásait 's gyanítván, hogy a' nagyobb körökben is hasonlóképen van a' dolog; mivel az emberi műszerzet a' földnek 's a' mindenségnek része, előlegesen lehet már határozni, hogy ebben is azoknak megfelelő időszakai jelenések látatnak. 'S nincs másképen a' dolog. Látjuk hogy a' nap's éj szakainak az ébregés és álom felel meg, a' betegségekben az esti keseredések 's a' szaki ostromok hasonló törvényen nyughatnak. A' hold befolyásától szokás a' tenger dagát 's apát származtatni 's valami hasonlót vehetni az állati test nedveiben észre; az érverés időszaki változásai 's a' nap részeiben szakonként bővült vagy szűkült elválasztások 's kiűritések valódi dag és ap-ra mutatnak az állati nedvekben. A' holdnegyedekben leginkább neki hevülteknek látszanak a' lázos kórok, 's a' női hószám egészen megegyez a' holdszakával. Az évszakok szinte befolyással vannak a' műszerzetre, majd nagyobb majd kisebb életmunkásság által mutatkozik, különösen pedig a' járványokban láthatók. Az éveken átnyúló nagyobb körök és szakok befolyása gyakran és könnyen bűvik a' vizsgálódó szem előtt, azonban ezen alapul, legalább részint, az állandós kóralkat, a' gyakran évekig tartó. Az ön-műszerzet életmunkásságától pedig az életkorokhoz kötött, 's esmeretes változások fűgnek.

SZAKOLCZA, szabad kir. város Nyitra vármegyében, a' Moravafolyó mellett Morvaországától nem messze. Némellyek szerint a' Morvák alapíták 's II Béla király itt született. Kir. város I Lajos alatt lett 1382. IV Béla uralkodásának idejében a' Tatároktól, a' 17 száz. pedig Bocskai, Bethlen, Tököli 's Rákóczi által olly sokat szenvedett, hogy most se juthatott hajdani fényére. Van kath. gymnasiuma. Szorgalmatos lakói (884 ház. 4952 kath. 974 luth. 166 zsidó lak.) szőlőmivelők 's posztószövőők.

SZAKOS NYAVALYÁK azok, melyek bizonyos időszakban rendszer ostrommal vagy neki keseréssel bíznak. Ezen tulajdon igen gyakori és igen számos bajnál látható; sőt alig van betegség, melyben valamely egyéneknél észre nem vétetett volna. Ellenkezőleg alig található viszont betegséget, mely mindig időszakonként folya le; 's innét a' nyavalyák időszakiságát mindig csak történetbeli tulajdonnak kell tekinteni.

SZALA vármegye, Magyarország dunántúli kerületében, 100 nsz. mf. Nevét Szala nevé erősegtől, mások szerint a' Szalafolyótól, mely a' vármegyét átfolyja, vette. Határai: nyug. Steiermark, éjsz. Vas és Veszprím, kel. Somogy vármegyék 's délre Horvátország. A' Balatontó mellékén fekvő része igen gyönyörű; hegyek, völgyek, dombok, térségek, erdők, szántóföldek, rétek egymást váltják fel. Hegyei közt nevezetesebbek: Sz. György négyszegletű hegye, Badacson, Csucshegy, Hegyesdi, a' csobánczi és halápi hegyek. Jelesebb folyói: a' Dráva, a' Balatonba ömlő Szala, a' Steiermarkból befolyó Mura, mely a' Drávával formálja a' Muraközt,

's Kanfisa. A' Balatenuak éjszaki része a' tihanyi gyönyörű félszigettel Szala vármegyéhez tartozik. A' nagyobb folyók körül, mint Hidvég és Kiskomárom közt is sok mocsár fekszik. E' vármegyének sok jó földje van, de a' Muraközben köves a' föld, hanem bortermesztésre annál alkalmasabb. A' föld termékenysége, tulajdonságának különbféleségehez, képes különböző. A' Balaton felett a' honi szükségre se terem elég gabona; bor ellenben sok 's jó természetik, nevezetesen Badacsonban; egyébiránt jó asztali borok: a' sz. györgyi, edericsei, abrahámhegyi, őrsi, filiphegyi, rezi 's keszthelyi. A' Muraközben is sok bor terem, melyet a' szomszéd austriai tartományok igen szeretnek, insulaner név alatt, hőrpölgetni. Gyümölcse, gesztenyéje, dinnyéje sok. Szép legelőin sok szarvas marhát és juhát tart, 's nagy bikkerdeiben számos sertést hizlal. Hállal folyói 's a' Balaton bővelkednek, főleg kedves ízű fogással. Híresek teknősbékái 's rákjai. Mézet 's viaszat sokat eladnak a' lakosok. Köve van, nincs ellenben ércze. — Lakói száma 257,026, kik 32 városban, 575 falub. 's 266 pusztán laknak, (1819) 198,216 kath., 7,214 Reform., 3448 Luth., 180 Óhitűek, 1756 Zsidók. Eredetekre nézve nagyobbára Magyarok, a' Muraközben Horvátok; Németek is szép számmal vannak. Elelmek: földművelés, bortermesztés, baromtartás, mesterségek, kereskedés. Járása 6: a' tapolczai, szántói, kapornaki, eger-szegi, lövői 's muraközi. Főispánya: várkonyi gróf Amade Antal, Eö Excell.

SZALÁRDI JÁNOS, 1647-ben I Rákóczi György fejedelemnek második titoknokja, 1666 fő adószedője a' Hódoltságának és Kolos, Doboka 's helyő Szólnok vármegyéknek, megholt ugyan ebben az esztendőben. Utóbbi tisztsége mellett és előtt a' kolosmonostori convent levéltárnokának is kellett neki lennie, az 1666 Sept. 27 költ erdélyi országos végzés 3-dik konczá szerint, mellynek szavai ezek: *Néhai Szalárdi János helyett rendeltük Colosvárra (a' hol tartaték már akkor a' kolosmonostori convent levéltára) Fizető Mesternek, Perceptornak és Cáptalanak (azaz, káptalanbeli levéltárnoknak, a' mint Benkő József magyarázza) Virginás István Atyánkfiát.* E' tisztségének veztegetes minősége érkezést és ösztönt nyújtott neki irásba foglalni a' korabeli történeteket, illy czim alatt: *Siralmas Magyar Krónikának VIII Könyvei. Mellyeket a' Következendő Posteritasnak meg-irt Szalárdi János 1662-dik Esztendőben.* Előadja főképen az I és II Rákóczi György fejedelemségik alatti 's kevéssel azután történt dolgokat, és mivel az utóbbiak Erdélyre 's Magyarország ahöz tartozott részeire nézve valóban siralmasok valának, azért nevezte krónikáját a' szerző siralmasnak. Egyébiránt a' munka kéziratban maradtott. Budai Ézsaiás állitmányja szerint (Magyar Ország Historiája, III, 277 lapon) 1660, Nagyvárad megvetelekor a' Törökök által, nagyvárad, világi kanonok vala Szalárdi, 's igaz is, hogy a' vivást és védelmet olly módon írja le, mintha annak szemmel látott tanúja lett volna. Ha így, tehát 1660 után kellett Kolosvárra kerülnie. *Fabry Pál.*

SZÁLLAMÁNY, I. DEVOLUTIO.

SZÁLÍTÓ KERESKEDÉS (Speditio) abban áll, hogy bizonyos útközben eső kereskedők idegen portékákat rendeltetések helyére küldenek. A' ki e' kötelességet magára vállalja, szállítónak nevezetik. Szó szoros értelmében nem kereskedés, mint az ALTSZÁLÍTÓ KERESKEDÉS (l. e.) se.

SZALMA. A' gabonát termő füvek, ha magvaik kicsépelltetnek, zsúp szalmát, nyomtatás által pedig zavart szalmát adnak. Szalmafedélre, szalmakötelekre, tüzre 's marhataplálásra mindkettőt lehet használni, de szecskának, 's mesterségesebb fonatok készítésére, zsúpszalma kell. Marhák táplálására leginkább fordítatik a' zabszalma. A' szalmából készült mesterséges fonatok közt első

helyet érdemel a' szalmakalap, 's ezek közt a' florenczi, melly sovány, terméketlen földben természetten kalásztalan buza még meg nem ért szalmájából készül. Lapostölle szerint a' szalmakötelek jó nyék- és jegesómentők, de ezen állítás mindeddig be nem bizonyosodott.

SZALONNAKÓ (Steatites), leginkább kova-és keserű földből üszvetett, többnyire mocskos fehér, ritkán zöld, veres, sárga, vagy szürke, darabos, lágy, kövér tapintású kőnem, melly Europa több hegyeiben, nálunk is találtak, és leginkább pecsétek tisztítására, különbféle apró eszközök készítésére, lágyabb kövek tisztítására és simítására használtatik.

SZALONTA (Nagy), m'város, Bihar vármegyében, postahivattal, 1186 ház. 's 7210 protestans lak. Midőn Bethlen István a' török udvart fellázitván I Rákóczi György ellen, a' budai basa azt a' parancsot revé Konstantinápolyból, hogy Rákóczit erdélyi fejedelmi méltóságától fössza meg 's Bethlent emelje fel arra, Szalontánál verte meg Rákóczi a' basát 6 Oct. 1636.

SZÁM. Több hasonló nemű egység számot képez, melly számjegyek által fejeztetik ki. Kétféle, u. m. egész, mellyben az egység egyszer v. többször fenmaradás nélkül megtaláltatik, és tört, ha valami felyülmarad; p. o. $\frac{5}{4}$ törtszám, mert az egység nem találatik meg pontosan, hanem négy részre osztott 's ebből csak 3 olyan negyed vétetett. — Nevezett szám is van, ha t. i. megmondom, mi az a' szám, p. o. tallér, réf, font 'st. ellenébe téve a' nevezetlennék, melly csak az egységek sokaságát mutatja, mint 10, 20, 30, 'st.

SZAMÁR, a' hasadtlan körmű állatok közé tartozik; feje nagy, fülei hosszúak, farka kopasz 's végén bojtos, színe rendszerint fakószürke, de van tejér számár is. Gazzal, tüskével 's bogácskóróval él. Lépése bátorságosabb a' lóénál 's nem tántorog. Sokat elbir. Keveset alszik 's betegeskedik, kemény és száraz bőrét nem háborgatják a' bogarak. 25—30 évig él. Nálunk igen alávaló állatnak tekintetik, de a' keleti és déli tartományokban, hol részint az égaly, részint a' jobb velebánás által eredeti erős természetét, nagyságát 's eleveenségét megtartotta, igen becsültetik. Olasz- és Spanyolországokban husát megeszik. Teje, nem lévén benne annyi kövérség és sajtos rész, mint a' tehentéjben, könnyen emészthető 's aszlázza hajlandóknak igen hasznos.

SZÁM (arany), I. KALENDÁRIUM.

SZAMÁRHURUT, közönségesen csak gyermekeket, de néha megletteket is bántó betegség. A' valódi számárhurut több egymás után következő kilehellésből, mintegy apró tüdőgörcsökből áll, melly ha a' tüdők csaknem egészen levegő nélkül vannak, mely süvöltő bélehelléstől szakaszatnak félben, mellyre az előbbi köhögés újra kezdődik, 's ezen jelenségek mind addig tartanak, míg a' tüdöket összeszorító görcs a' legnagyobb mértéket el nem érte, mellyre a' beteg merevedtségbe 's lélekzetelállásba esik, setek, vagy egészen kékveres ábrázattal. Következvén orrvérzés, a' szelének, 's vizelletnek önkéntelen elmenése, vagy hányás, a' tünetények mostanra megszűnnek; ha a' köhögés ezen jelenségek nélkül mul el, az említett beteges tünetények csak hamar előlkezdődnek. — A' számárhurut egy más világ részéből (Rosenstein szerint Afrikából) hozánk hozott járványos, és ragadós nyavalya; az embert közönségesen csak egyszer szokta bántani; közönségesen 4—6 hétig tart, de magára hagyatva több hónapig, fél évig is eltart, 's ha előbb nem halálos, szárazbetegségbe megy által. Veszedelmes a' görcsöket követhető tüdőgyulladás, sérés. szárazbetegség 'sat. miatt; ha a' gyomor tele van, a' beteg a' köhögés alatt könnyen megfulhat, ezért az illy betegeknek keveset kell enni adni, 's a' hányást könnyebbiteni; jó őket előre oltalmazni a' sérés ellen is kötőkkel. Mint ellenálló orvoslás, legjobb a' gyermekeket

a' ragadványtól oltalmazni, ajánlatnak görcs ellenes repülő szerek is p. o. kánfornak, moschusnak hordozása.

SZÁMCZIM (exponens) mathesisben a' viszony -, gyökérmutató. Ha t. i. bizonyos nagyság egy- vagy többször sokszoroztatik maga által, tehát, hogy a' factort gyakran ne kelljen ismételni, jobb felől felibe egy kisebb számjegyet teszünk, mely az mutatja, hányszor kellett volna a' szám vagy nagyság önmagával sokszoroztatásának ismételtetnie? p. o.

$$a^4 = aaaa = a. a. a. a.$$

$$9^5 = 9.9.9 = 729.$$

SZÁMJEGYEK, számok jegyei. Vagy költsönöztek, mint betűk, mellyekkel Görögök 's több éjsz. népek éltek, vagy tulajdonképek, mint a' Romaiakéi és Arabokéi, melly utolsók ezek: 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 0. 's Abulpharag (*Dynást* I. 16 l.) szerint Indiaiak találmanya. Már a' 9 száz. előjőnek, de ritkán, Franciaországban 's csak a' 11 száz. lett használatások közönségesebb Európában.

SZÁMKIVETÉS, I. SZÁMŰZÉS.

SZÁMOLÁS, SZÁMOLÁSRENDSZER, SZÁMRENDSZER. A' mi számrendszerünkben az egymás mellett álló számok jobbról balra számláltnak, u. m. egyes, tizes, száz, ezer, tizezer, százezer 's ha az adott számmenyiségben hat számnál több van, a' milliok, 12-nél többnél a' billiok, 18-nál többnél a' trilliok 's i. t. kezdődnek. Így 415-nél 4 száz, 1 tizes és 5 egyes van; ha valamelyik hely üres, oda o tétetik, hogy a' többi számjegyek helyezetekhez képesti becseket ne veszítsék el, p. o. 405-ben a' tizes helyen számjegy nem lévén, o áll, különben a' százasnak a' tizes helyén kell lennie 's 400 helyet 40-t számol. Mivel ezen számalkotmány, az ezen számjegyek alatt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0 esmeretes 10 egység együve-revésében áll, innen ezt tizes (decimalis) rendszernek nevezzük.

SZÁMLÁLÓ (numerator.) Ha számból vagy nagyságból nem az egész, hanem csak az egésznek egy vagy több része vetetik, e' tört számmal fejeztetik ki, azaz, két egymás felett álló 's vonallal különválasztott számmal. A' felső, számláló, azt mutatja, hány rész vetetik, az alsó, nevező, pedig, hogy az egész hány részre osztatik. Így p. o. e' tört számban $\frac{1}{10}$, 10 nevező, 9 számláló.

SZAMOS, Kolos vármegyében 's Besztercze-kerületben több forrásból eredő, sárga vizű folyó, melly hév, hideg, nagy és kis Szamos nevezetű ágaival Erdély nagy részét megfutván, Erdőszada felett Szathmár vármegyébe foly be 's itt Olcsvánál a' Tiszába ömöl.

SZAMOSKÖZI ISTVÁN, szül. a' 16 évszáz közepe táján hihetőleg Erdélyben, Gyulafejevárat, hová Szatmár vármegye szamosköz nevű vidékéről költözött, és hol polgári jogot nyert vala esmeretlen nevű apja, ki azontul, származása helyéről, Szamosközinek nevezteték. Bocskai Istvántól és, ennek ajánlására, Bátori Sigmond fejedelemtől is pénzzel segítettve, jóllehet helvét vallásu, bejárta Szamosközi István az olaszföldi tudományos intézeteket. Bocskai István, minekutána Erdély fejedelmévé választott vala, a' maga udvari történetírójává tette őt, és végrendeletében szoroson meghagyta Alvinczi Péter, udvari pap, Örréndi Pál, tanácsnok és kincstartó, 's Pécsi Simon titoknoknak, mint kinevezett végrehajtóknak, hogy azon történetíratot, mellyet Szamosközi készített vala, kinyomattassák, és egyszerűs mind elegendő költséget is rendelt e' végre. A' végrendelet szavai ezek: *Az Historicus, mellyeket mind magunk, és előttünk való Fejedelmek idejében 's dolgairól írt Szamosközi István Uramnak, deputáltunk az Kolosvári Conventről két ezer forintot; mellyeknek kinyomtatására hogy szorgalmatos gondgyok legyen, Lelkekre kötöttük az Testamentumosoknak; és az Istennek Szeke elöibe idézzük őket éret-*

te, hogyha abban híven és szorgalmasan el nem járnak. Bod Péter, Magyar Athenássában, 2 ezer forint helyett 7 ezeret olvas, hihetleg a k és h betűk elcsereléséből; de Betlen Farkas világosan *summam duorum millium florenorum hungaricalium* emlit történetíratjának XV könyvében; mely adatnak kétség alóli kiemeltetése annyiban volna nyomatos, a' mennyiben abból vetni lehetne az elveszett munka nagyságához. A' végrehajtók t. i. a' szoros meghagyás ellenére is, elmulatták a' kinyomatást; és a' munka, melynek szerzője Rákóczi Sigmond fejedelemnek 1607 Oct. 5 költ adománylevelében a' gyulafejevári káptalan levéltárnokának (Requisitor Literarum) nevezetik, ugyan azon levéltárban maradt kéziratban illy czim alatt: *Stephani Szamosközi Rerum Hungaricarum Pentades VII.* Innen gyaníthatólag később Betlen Farkasnak adatott az ki, a' ki a' maga történetíratjában ugy használta Szamosköziét, hogy ennek ivnyi darabjait is csaknem minden változtatás nélkül felvette abba; a' mire nézve maga Betlen illy vallomást tesz XV könyvében: *ex qua (Historia per Stephanum Szamosközium conscripta), quidquid ad praesentem hanc nostram Historiam necessarium videbatur, summa fidelitate depromimus.* Betlen Farkas kezeiből vissza nem került többé a' munka az említett levéltárba, hanem a' bekövetkezett zavarok alatt, valamint Betlen munkájának kéziratja is, darabonként elszéledett, sőt jobbára végképen el is sikkadt. Az utóbbiról I. BETLEN FARKAS; Szamosközié nem vala olly szerencsés, mert csak az V Pentás 4-dik és 5-dik könyve maradt meg belőle, a' VI Pentás I könyvével együtt és ezek is helyenként esonkúlva; mely maradványban Bátori Sigmond és András fejedelemségökről és a' Básta György és Székely Móses között folyt háboruról van a' szó. E' maradvány mennyiségéből, mely Benkó József szerint, a' kinek tudományos kincsei között megvala az is, illendő írásban 120 ivnyire telik, vethetni hozzá, milly bőségű lehetett az egész 35 könyvből állott és 1526—1608 terjedett munka. Benkó József véleménye szerint Szamosközi István vala szerzője ama munkának is, mely Páduában 1593 illy czim alatt jelent meg: *Stephani Zamosii, Transylvano-Hungari, Analecta Lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia Antiquitatum; ad Generosum et Illustrem Dominum Wolfgangum Kovachocium, Regni Transylvaniae Cancellarium summum.* Az országos könyvtár lajstroma ellenben e' munka szerzőjét magyarosítva Szamosinak írja, megjelenése idejét pedig, sine loco, 1598-ra teszi. Egyébiránt több írók is, mint nevesen Wallaszky, egynek tartják a' Zamosius, Zamoscius, Samoseius és Szamosközi neveket; és ha valódi a' Szamosköziféle történetíratnak azon töredéke, mely a' Sáromberkén Teleki Sámuel gróftól felállított könyvtárban tartatik, és az 1603-diki történetekről szól, úgy annak Benkó Józseftől (Transsylvania II, 601 l.) felhozott szavai *id quod late in Analectis lapidum Dacicorum nostris, Patavii editis, explicuimus* csak ugyan bizonyossá teszik, hogy az *Analecták* szerzője egy a' Pentásokéval.

Fábrý Pál.

SZAMOSUJVÁR, népes mezőváros Belsőszolnok vármegyében, a' Szamos mellett, hol Martínusius György várat építtetett. Moldvából ide származott nagybárá örmény lakói szorgalmas kereskedők. Híresek vásárai.

SZÁMRENDSEZÉS, I. SZÁMOLÁS.

SZÁMTUDOMÁNY, I. ARITHMETICA.

SZÁMÜZÉS, SZÁMKIVETÉS, azon büntetés, mely szerint valaki a' statusegyesületből kitzasztatik, bizonyos hely vagy egész kerület mutatván ki lakául, az ország többi részéből ki rekesztetik, örök vagy bizonyos időre. Ama számüzés (exilium), ez eltávoztatás, (confinatio.) A' számüzés, mely már a' régi világban előjő (p. o. Atheneben ostracismus névvel azok ellen is használtatott, kik

tekintetelnél és érdemelknél fogva a' közönséges szabadságot veszedelmeztetni látszottak 's a' Romaiaknál, mint fenyegetőző büntetéstől leendő megmenekvés eszköze (Verres létezett) időnkben még csak idegenek ellen 's mint politicali rendelet alkalmaztathatik; tulajdonképpii gonosztevőket nem lehet idegen statusok nyakára tolni, hanem honyokban kell megbüntetni. A' confinementak helye lehet, 's akkor czélirányos, ha a' józan érzés azt javalja, hogy a' száműzetett, személyes jelenlétével, szomorú történetek emlékezetét ne ujítsa meg. Innen e' néha megkegyelmezésből is történ. A' DEPORTATIO (l. e.) keményebb lépcsője a' confinementnak, 's néha tömlöcczel és közönséges munkákra kényszerítéssel párosittatik, mint Sibiériában és Guyanában. Minő czélirányos lehetne ezen büntetést elintézni? bizonyítják az angol büntető gyarmatok, mellyekben a' civilisatio csak hamar meggyökerezett.

SZÁMVETÉS, adott számokat bizonyos rendszabások szerint összevetni vagy egymástól elválasztani, hogy a' keresett szám kitaláltassék. Részei: összeadás, kivonás, sokszorozás, elosztás, hármas-, lánccz-, társaság-, elegyítés - st. más számvetésnemek. Igen könnyítették a' számvetés a' tizes számolás, logaríthmusok 's ugynevezett fejszámolás által. L. Köhler *Anweisung zum Kopfrechnen*; Schellenberg *Kaufmännische Arithmetik* (7 kiad. Rudolstadt); Fr. Gottl. Busse *Gemeinnütziges Rechenbuch für Schulen* (3 kiad. 1800); *Vollständiges Rechenbuch von allen kaufmännischen Rechnungsarten* (2 k. Berl. 1793); Leuchs *Vollständ. wissenschaftl. bearbeit. Rechenbuch für die höhern Stände, besonders für den Handelsstand* (Nürnb. 1821); G. A. Fischer *Lehrbuch zum ersten Unterricht in der Zahlen- und Buchstabenrechnung für Geschäftsmänner* (2 r. 1815.)

SZÁMVETŐ MACHINA, újabb idők találmánya, melly a' számvetésben igen szükséges figyelmet fentartja 's a' hibázástól orvja a' számvetőt. Sok mathematicus, 's maga Leibnitz is, foglalatosskodott ezen eszköz feltalálásával, részint tökéletesítésével. Legjobb 's czélirányosabb Grüsoné. E' $9\frac{1}{2}$ hüvelyknyi átmérőjű karikából áll, mellynek középpontján mutató forog; a' középponttól bizonyos távolságra körvonalok húzatnak, mellyek rajtok keresztülvont fél-mérők által 9 darab körgyűrűre osztatnak. A' körvonaloktól 's fél-mérőktől képzett közökben állanak a' bizonyos, alapul szolgáló, rendszerhez képest rendelt számok. A' mutató állanak a' számok 1-től 0-ig. A' körgyűrűk 9 nagyobb darabjai közül az összeadásnak 's kivonásnak egy, 's a' sokszorozásnak és elosztásnak a' többi vannak szánya. Mindenik e' két utolsó számvetésnemnek szánt darabon áll legfelyül a' szöglet hegyén saját száma. Ha t. i. az ember bizonyos számot elosztani akarna, így kell vele bántia: feltevéen, hogy az osztó 7, az osztandó 31976, a' mutató azon táblára fordittatik, mellyen 7 áll, 's 31-ig előtolatik, mint az első egyes osztandóig. Ezen 31 alatt találtatik a' mutató a' quotiens 4, a' tábla szélén pedig jobbról ugyanazon irányban a' maradék azaz 3. Ezen maradék a' fő osztandóban következő 9 elibe tetetvéen, lesz a' második osztandó 39, 's ha ezzel az ember ismét úgy bán, mint az előbbivel, kijő a' második quotiens 5 's a' maradék 4, 's ha e' munka folytattatik, végre az egész quotiens, azaz, 4568. Két e' machinához későbbben ragasztott számvető rud 's egy második karika által annak használatát összevetett, sőt megnevezett számokra is ki lehet terjeszteni. L. *Beschreibung und Gebrauch einer neu erfundenen Rechenmaschine von Grüson* (Halle 1795), továbbá Gütle *Beschreibung einiger Universal- und Particularrechnungsmaschinen* (Nürnberg 1799) és Klügel *Mathematisches Wörterbuch*.

SZÁNDÉK. Mind physical mind erkölcsi világban van oka minden hatásnak, csak hogy amott eszmélet nélkül esik az, mi itt szabá-

dabb 's öntudott munkássággal történik. Csak ezt lehet egyedül cselekvésnek nevezni 's csak okos lény cseleketik szándék és czél szerint. Ki cselekszik, azt akarja, hogy cselekvése által valami történjék 's ezen valami a' cselekvés czéjja; azon szabad akaratból származó okfó pedig, melly ezen valaminek létre hozását meghatározza, a' szándék. Szándék és czél tehát olly viszonyban állanak egymással, mint az ok és fogant; a' fogant előeszméletnél fogva jött létre, az ok pedig egy gondolkodó lény akaratjában meggyőződésre alapul.

SZAPÁRY (Péter, gróf). Dühös folyó módjára, melly a' védő gátakat szétszaggatván, mindenütt pusztitást 's ijedséget terjeszt, rohanának a' 17 száz. a' Törökök Magyarországra, elfoglalák e' puszta tartományt 's Austriába nyomulának, a' megrémült császárváros vivására. Hol csak keresztény megfogták, halál vagy rabszolgaság leve sorsa. Boldog vala, kit az ellenség hirtelenkedő dühe egyszerre lefejeze, mert se özönön, se keresztény hitsorsosi nyomorúságának tanuja nem kéntelenítették lenni, 's azon kinokat, mellyeket a' találmányos vallásdüh a' keresztényeken elkövetett, érezni 's látni. — A' császári sereg hősei közt kitetsző volt Szapáry Péter, ekkor még magyar nemes, ki már virágzó ifju korában villogó fegyvert ragada, a' rabló Törökök ellen örök gyűlölséget esküvén. Nehány orányira Béctől csatára kerüle a' dolog, mellyben Szapáry bámulásra méltó tanubizonyságát adá vitézségének. Százada a' temérdek 's övei számát jóval felyülmuló ellenségtől visszanyomatván, hogy elszántságával küzdesre bátorítsa népét, tajtékozó lovára kap, 's villámmódra vágat a' török csoportra, sebeket és halált szórván kardjával. Azonban hátulról vágást kap, érzéketlenül rogy le lováról 's csak a' diadalmaskodó ellenség örvendező allah kiáltása ébreszti fel bódultságából, midőn meglánczoltatva 's lóra köttetve rabságra hurczoltaték a' nemes lelkü honfi. — *Meglakolsz vakmerőségedért, ordítá Hamsa-Bég, a' török csoport parancsnoka, boszut lövellő szemekkel 's menydörgő szavakkal. Le a' kutyával, — kétszáz korbácsot köszöntésül.* Örömmel teljesíték a' kereszténység ellenségei vezérek parancsát. Békésen szenvedé a' hős a' talpára tett ütéseket 's egy jajszóval se jutalmazá ellenségeinek kegyetlenségét. Megkinoztatva, sebei miatt elerőtlenedve, Budára hozá őtet magával Hamsa-Bég, melly már régolta török hatalom alatt volt. Itt földalatti tömlörzbe téteték a' fogoly, penészes kenyérral tartaték 's rothadt szalma adaték ágyul. Midőn Szapáry erős természete a' rosszul úpolt sebeket meggyógyítá, a' legnemesb bajnok 's férfji legalacsonyabb rabszolgai munkákra kinszerítették, kegyetlen bánást 's gunyoltatást kelle kiállnia; sőt annyira mene a' Törökök vadága, hogy járomba fogaték 's földet kelle szántania, mint igás baromnak. Illy helyzetében egyedül hite 's azon reménye vigasztalható, hogy Az, ki most e' nehéz próbát ráküldé, érdemletlen szenvedéseinek valaha véget vetend. Reménye nem marada teljesitetlen. Barátja, Bathiany, bizonyos agát, kit a' vezér fontos titkos parancsokkal a' Bécs előtt állott sereghez küldé, elfogott, 's csak azon feltétel alatt igéré szabadon bocsátatását, ha Szapáry rabságából visszaerasztetik. Hamsa-Bég kéntelen vala engedni a' feltételnek, 's Szapáry nagy örömmel fogadtaték a' császár népétől. Azonközben a' lotharingiai herczeg, a' kereszténység védő angyala, ki a' Törököket Austriából 's Magyarországból kikergette, diadalmas hadát a' Muselmannok ellen vezeté, mindenütt győzedelmeskedék, 's végre 145 évi török járom alatt léte után Budát is visszafoglatá, hol diadali 's hálainuepet tarta. A' vezéreknek adott ebédhez Szapáryt is meghívá a' herczeg, ki igen szives részt veve a' nemes bajnok sorsában 's intvén, bevezeteté az elfogott Hamsa-Béget, ki alig jöhete magához ijedségéből, meglátrán az általa kinzott Szapáryt a' jelen vendégek közt állni. Még nagyobb leve a' fogoly ag-

godalma, midőn a' herczeg Szapáryhoz így szóla: *Vitéz Szapáry, ime kezembe adom a' kereszténység e' nyomorult ellenségét, állj boszút rajta, mint tetszik.* Ekkor Szapáry felállván székéről, miután köszönő pillanatot vetett volna a' herczegre, e' szavakkal lépé meg a' levert török vezért: *Nagy embertelenséggel bántál velem és sok kereszténnyel. Szabadságomban volna most azt hasonlóval visszafizetni; de keresztény nem esmer bosszúállást. Vallásom isteni alkotója azt parancsolja: szeresd ellenségedet is és ezt én örömmel teljesítem. Hamsa-Bég, én megbocsátok neked. — Szabad vagy! Leirhatlan vala a' durva muzelmann elcsodálkozása. Lehetséges e' ? felkiálta; nem képes halandó ily nemes szívűségre. Csulodásommal csak bosszúállásod diadalját akarod öregbitni.* De midőn többen is biztosíták annak valósága 's a' felől, hogy Kristus tudománya szerint ellenségnek is meg kell bocsátnia 's vele jót tenni kötelessége a' kereszténynek, elfogódva így kiálta fel Hamsa-Bég: *Most látom, hogy ti tisztelitek az igaz istent. Olly velem bánást vártam, mint látom tudományu tanítja 's hogy érdemlettyalázattól megmenekedjem, — mérget vettem be.* E' szavakra Szapáry tüstént orvosért és papért küldé 's még néhány hétté megnyujtata a' Török életét, ki ezalatt kereszténységre tért 's megkereszteltetve hunyt el legnemesb ellenségének karjai közt. Szapáry idővel ismét visszanyeré erejét. Tisztelet, szerencse 's áldás kíséré földi pályáját. A' császár vitézségét 's keresztényi gondolkozásmódját grófi méltósággal jutalmazá 's ezen Szapáry Péter a' mostani Szapáry grófok idősb ágának törzszakatyja.

SZAPPAN az állati vagy növényi kövérségnek alkalival egyesülése, melly tisztá vízben 's borszeszben habozva felolvad. Ily szappant hármat esmerünk a' benne foglalt alkali szerint. A' széksó-szappan legközönségesebb, 's egészen kemény; a' hamagszappan puha 's igen zsíros; a' büzsó szappan pedig egészen folyó, és csak orvosi haszonra fordittatik. A' széksó szappanok közt legnevezetesebbek: az orvosi haszonra fordítandó mandola olajjal készült szagtalan és izetlen szappan; a' faolajjal többnyire rézedényekben készült velencei és spanyol szappan; a' zsírral készült debreczeni és más kevésbé tiszta közönséges szappan; a' halzsírral készült fekete, és a' kenderlen-répaolajjal készült zöld szappan. — Az olajnak földekkel egyesülése is szappannak nevezetik, így ered méz-, agyag- 'stb. szappan, ha a' közönséges szappan olvadékát illyes földek olvadékával lecsapatjuk.

SZÁRAZBETEGSÉG. **SORVADÁS** olly hosszas beteges állapot, mellyben a' beteg ereje és teste lassanként mind inkább fogy és emésztődik. Származhat a' sorvadás 1) az élet által elemésztett nedveknek és életerőnek hijános visszapótlásából, mint ezt leggyakrabban a' gyermekeknel és úregeknél tapasztaljuk, száradás (trophia). 2) A' nedveknek szerfeletti elhuzásából, és az életerőnek szerfeletti elvesztegetéséből, úgy hogy azok olly hamar vissza nem szerzetnek, mint az egészség fenntartására szükséges. Ide tartozik az ideg-sorvadás, mellyeleinte minden helybeli baj és hideglelés nélkül kezdődik, sáppadság, gyengeség által mutatkozik, melly kivált az alsó vértagokban nagy, a' hátgerincz lefolyta szerint viszketegség éreztetik, az alvás nyughatatlan, nem erősítő, a' gyengeség, kivált nedves és meleg időben nagyobb, míg végre a' sorvasztó hideglelés is hozzájárul. 3) Az ütérés rendszerre folyvást tartó ártalmas benyomásból (hectica), melly által a' vérrendszer elégtelen gyuladásokat hozni elő, 's csak a' rendes kerengést zavarja lassú sorvasztó hideglelések által; 4) valamelly belső rész genyedéséből, melly által a' vér tojásfehér-része emésztetik, egyszersmind bele keverődvén a' vérbe a' rossz geny, ezt egészen megváltoztatja, 's ezáltal a' test táplálására alkalmatlanná teszi (phthisis). Eredhet ez a' tüdőnek, májnak, vesének, 's más belső részeknek genyedéséből, de leginkább 's leggyakrabban

a' tüdő bajaiból, miért is ezen nevezetet a' tüdő bajairól szoktuk leginkább használni, melly ha szinte egészséges is, a' más belső részek bajaiban igen könnyen részesül, mivel a' vértisztítására lévén rendelve, ezzel közelebbi 's legnagyobb érintésben van, és így kivált ha rozsz vértől izgattatik igen hamar meggyulad, és gyenedésbe megy által.

SZÁRAZFÖLDI RENDSZER, Napoléon terve, hogy Angolországot Europa szárazától elszakassza; innen az angol portékákkal 's természetényekkel és az Angolországgal való kereskedés minden nemzetnek megtiltott, hogy e' szerint Angolország az utrechti békekötésben alapított tengeri jognak megismerésére kényszerítették. Hosszabb idő oltá fenforgott ugyanis a' neutralis lobogók jogai feletti kérdés, melly e' pontokat foglalta magában: 1) Szabad hajó szabaddá teszi e' a' rajta levő vagyont? 2) A' nem szabad hajó tilalmasá teszi e' a' ráterhelt portékát? 3) Mennyire terjed a' hadakozó hatalmasságok joga, a' neutralis hajók megvizsgálására nézve, ha kíséret alatt vagy nélkül eveznek ezek? 4) Mi a' hadi contrebande tengeren 's mire ad jogot? 5) Mennyire hat ki a' partágyuzás vagy partbekerítés, elrekesztés, elzárás joga? 's végre 6) Szabad e' a' neutralisoknak had idején a' békekesség alatt megengedett kereskedést üzni, vagy szabad e' a' neutralisoknak a' hadakozó hatalmasságok gyarmatival kereskedést üzni, vagy nem? A' neutralisok kereskedésére nézve ezen fontos kérdésekre való megfelelésben az Angolok nem csak a' neutralisoktól különböznek újabb időkben, hanem a' kevésbé hatalmas tengeri státusoktól is, mellyekkel hadba keveredve voltak. Ugyanaz tette Franciaország 's más tengeri hatalmasságok is, mi helyt elég erőseknek érezték magokat kívánataik kivivésére. Így soha se esmertetett meg az erősebb tengeri hatalmasságtól amaz elv: Szabad hajó szabaddá teszi a' rajta levő holmit is, és nem csak egyes hajók vizsgáltattak meg, hanem a' kíséret alatt evezők is; nem hajtván a' vézértiszt bizonyozására, hogy tiltott portéka nincs hajóin; továbbá nem csak fegyverek és táboreszközök foglaltattak be tiltott portéka neve alá, hanem azok is, mikből fegyvernemeket lehetett készíteni, sőt utóbb a' két elsőhez nem tartozók is; 's így mindég közönségesebb leve azon elv, hogy szabad akármelly tiltott portékát, gyakran a' hajóval együtt, mellyen vitetik, elfoglalni. — A' partágyuzásra nézve hasonlóul új ideák jöttek létre. A' neutralisok 's kisebb tengeri státusok azt vitaták, hogy ezen ágyuzás csak bizonyos helyet vagy kikötőt tárgyazhat 's csak akkor igazolható a' hajók elfoglalása, ha ezek az ágyuzó hajókon áltörni akarnának; az Angolok ellenben, újabb időkben nem csak folyók torkolataira, sőt egész partokra és tartományokra is, terjeszték ki az ágyuzás vagy kereskedés-zár megfogatját, hanem azt vitaták, hogy vigyázó hajók se szükségesek e' végre, 's csak írott nyilatkoztatás is elég a' kereskedés elzárására. Ezen 1756 mozgásba jött kérdésre is: ha szabad e' neutralisoknak az ellenség gyarmatjaival béke idején eltiltott kereskedést folytatni had alkalmával, ha a' gyarmatok birtokosai azt megengedik? nemmel feleltek az Angolok; mert, úgy mondának, egy ilyen kereskedést úgy kell tekinteni, mint ellenséges birtokot 's a' győzedelmes zsákmányát. Kérdés, hogy jutott Angolország illy dictatori hatalomra tengeren? Fel. A' Franciaák által, kik szárazani hatalmaskodásaik által Angolországot 20 évi csak nem szakadatlanul folyt 's szerencsés hadra kényszeríték, mellyből, ellenségein győzedelmeskedvén, mint első tengeri hatalmasság, lépett ki Angolország. De valóban olly veszedelmes e' ezen tengeri elsőség, hogy ellene legerőszakosabb és pusztító rendelkezéseket kelljen tenni? Ha meggondoljuk, hogy ezen elsőség csak a' kereskedést nyomta 's ezt is háborukor, 's néhány fényportékát drágitott meg, végre azt, hogy tengeri

hatalmasság soha se fenyegetheti úgy bilincsekkel a' népek szabadságát, mint száraz hatalmasság, — bizonyára nem felelhetünk igennel. Ezenfelyül e' rosszak a' száraz népeket csak had idején érdeklették, mert béke alatt soha se nyomta Angolország a' neutralis kereskedést; sőt had folytában is csak úgy lehet Angolországnak szemrehányást tenni, ha a' tengeri hadat minden tekintetben a' száraz had népjogi rendszabásai szerint ítéljük meg. Pedig e' kettő igen különböző. T. i. közönséges, legalább megismert, bár nem mindég követett szabály az a' száraz hadakban, hogy az ellenség tulajdon vagyona megkíméltessék. Ez a' tengeri hadra nem alkalmazható. Hogy okozzon t. i. Angolország, ha Franciaországgal háboruszkodik, miután ennek kevés gyarmatjait elfoglalta, hajóseregét semmivé tette, kárt is, ha a' tulajdon vagyont általánosan megkímélnie kell? Innen természetesen következik, hogy, ha az ellenségeskedés gyakorlásának egyetlen neve, t. i. ha a' tulajdon vagyont nem lehet éppen úgy elvenni, mint a' státusét, megszűnének, magától elaludna a' had tüze. Ugyan ezen oknál fogva a' neutralis vitorla se kíméltethetik meg feltételetlenül had idején. Ha e' megtörténne, a' kevésbé hatalmas hadakozó státusnak lobogói minden tengerről eltűnének, ellenben a' neutralisok tulajdon lobogói alatt zavaratlanul üznék a' kereskedést, — és miként lehetne a' családokat ekkor akadályozni? A' neutralisok magok is megismerik, hogy nem szabad had idején tiltott portékákkal kereskedni, 's csak az ezeknek megfogatja feletti kérdés nincs eldöntve; ellenben menteknek kívánják magokat a' vizsgálatoktól 's ez elv megismertetését sürgetik: *S z a b a d h a j ó s z a b a d d á t e s z i a' v a g y o n t.* De az utolsóban Angolország az említett okokból nem egyezhet meg, míg olly hatalmas marad, hogy tengeri had kiütésével ellenségeinek lobogóit minden tengerről elrettentheti 's éppen olly kevésé az elsőt; mert a' vizsgálatoktól szabadság védelme alatt nem kereskedhetnének e' szabadon neutralisok tiltott portékákkal? A' neutralisok, mindenek felett Franciaország, panaszkodtak Angolország ellen a' partágyuzás miatt, 's Napoleon repressaliákkal élt Angolország ellen; de ezeknek káros következései nem Angolországra hárultak, hanem a' neutralisokra, kiknek kereskedése semmisítettett, midőn amazét akarta elnyomni. Azt kívánta Franciaország, hogy mindenik status zárja be kikötőt, mivel Angolország a' tengereni szabadságot 's a' neutralisok kereskedési jogát nem ismeri meg és mindenik statusnak kötelessége függetlenségét védni. Igaz, hogy ez utolsó állitmány igen alapos, de egy harmadik statusnak nincs joga a' gyakoroltatás neméről 's módjáról mást számadásra vonni, 's legkevésbé tehetette azt Franciaország, mely a' neutralisok jogait, a' hol lehetett, éppen olly gorombán sértegette, mint Angolország; illyen volt nevezetesen e' tiltó parancsa, mely szerint a' neutralisoknak megtiltá más statussal békében élni 's ezzel barátságosan kereskedni; 's mi lett következése a' tilalomnak? Az, hogy Europa szárazának statusai sok előbbi portékákra nézve szükségét szenvedtek 's önnön gyáraikban készített műveik többé kerülván az Angolokéinál, nem keltek, a' mi addigi jólétekeve érezhető csapást ejtett; az Angolok kereskedése ellenben más világrések felé vevén irányt, továbbra is virágzó maradt 's Napoleonnak magának is meg kellett a' felől győződnie, hogy Angolország gazdagságának 's hatalmának nem az európai kereskedés egyetlen kútjeje. Ebből későbbben a' lett, hogy a' zárrendszer mellett is kinyitattak alattomban Europa kikötői az Angoloknak, kiknek gazdagsága 's hatalma a' más világrésekkel folytatott kereskedésnél fogva gyengítetlenül maradt.

A' szárazföldi rendszer Napoleon Berlinben 21 Nov. 1806 költ végzetével kezdődik, mely szerint minden brit szigetek szárazon és vizen elzárattak, minden kereskedés Angolországgal eltiltatott a' neu-

tralisoknak, minden Angol, ki akármelly a' Francziáktól vagy szövetségesektől elfoglalt tartományban találta, hadi fogollyá tétetett, 's minden angol portékának el kellett vétetnie. Angolország se mulasztá el a' berlini végzet ellen repressaliákat rendelni 's a' 7 Jan. 1807 költ titkos tanácsi végzet megtiltá a' neutralis hajóknak az egy kikötőből másba való evezést, ha ezen kikötők Franciaországéi és szövetségesiéi voltak 's ha ezekbe az Angolok hajóinak evezniek nem volt szabad. Ezt követé a' 11 Nov. 1807 költ még sulyosabb végzet, mellyben az angol országlás Franciaországnak 's szövetségesének európai 's gyarmati kikötőibe az evezést általánosan megtiltotta, a' hajók elfoglaltatásának büntetése alatt. Még azt is tilalmazá az angol cabinet, hogy a' hadakozó felek hajókat adhassanak el neutralisoknak. De alig hirdettettek ki e' végzetek, Napoleon új repressaliákat tett azok ellenébe, 's a' Mailandban 17 Dec. 1807 és Tuile-riákban 11 Jun. 1808 költ végzetek szerint akármelly nemzet hajója, ha angol hajótól megvizsgáltatott vagy Angolországba evezett, vagy az angol országlásnak adót fizetett, nemzetiségét veszítettnek, angol tulajdonnak 's elfoglaltathatónak hirdettetett. Sőt végre a' 18 Oct. 1810 Fontainebleauban költ végzet minden angol portékát elégettetni parancsolt. E' vala ama nevezetes szárazföldi rendszer, melly minden szárazzi statust 's a' kereskedőket részint igen zavart helyzetbe hozott. Azonközben szárazon a' gyárak több ága emelkedett az Angolok kárával; ellenben a' gyarmat portékák ára rendkívüli magasságra emelkedett, miáltal egyes kereskedők sokat nyertek, de a' mivel néposztályok szokott életmódja érezhetőleg megzavartatott. Innen Napoleon szerencsétlenségei Oroszországban 's Németországban (Leipzignél) igen könnyen öszvedönték a' szárazföldi rendszert is, melly Europa political életéből egészen eltűnt.

SZÁRMAZÁSA AZ EMBERNEMNEK. Azon kérdés, ha az egész embernem egyetlen pártól származott e', mint Mózsés a' teremtés historiájában írja, vagy annyi párt kelljen felvenni, a' lány főágat találunk abban? sokképen vitattatott. Hogy a' Néger és fejér, Tatar és Szamajede egy 's ugyanazon nemzetséghez tartozzék, azáltal czáfolhatlanul megbizonyittatik, hogy azok öszvekeveredvén, további nemzésre alkalmas maradékot állitnak elő, ellenben az egész természetben ugy vesszük észre, hogy két különböző állatnem öszvekeveredéséből származó lény nem szaporodhatik, p. o. az öszvér 'st. De nem éppen olly könnyen megmutatható azon lehetőség vagy lehetetlenség, hogy a' fejér európai és fekete Afrikai, kik színekre, 's testalkatokra nézve olly különbözők, közös szüléktől származzanak. Azok közé, kik az egész embernemet egy törzsoképártól származtatják, tartozik, Buffon természetbúvár, ki azt állitja, hogy, mint növények és állatok, ugy emberek is, több vagy kevesebb változás alá vettek különböző égaljak alatt, 's a' színek, hajnak és testalkatnak különbözőése a' különböző égaljnak szüleménye. Igy vélekedett még Kant, azon hozátétellel, hogy a' természettől bizonyos magvakat elejrtve lenni mond az emberekben, mellyeknél fogva csak alkalom kell, hogy külső okok által, millyenek a' levegő, nap, víz 'st. azok kifejljenek. De e' vélemény ellen következő kétséget lehet felhozni: A' természet vagy az egész embernembe beplántálta a' változás említett magvait, mellyek csak külső okokra várnak, vagy csak e' vagy ama nemzetségbe, ahoz képest, mint ez e' vagy amaz égalj alá rendeltetett. Ha ez utóbbi igaz, ugy éppen annyi eredetileg különböző törzsoköt kell felvennünk, a' hány az égalj; ha, az első áll, honnan van, hogy ama magvak külső okok mellett se fejlenek ki olly emberekben, kik sokáig éltek valamelly égalj alatt? A' fejér fejér marad Afrikában, 's a' Néger fekete Európában is, sőt maradékaik is ugyanazok maradnak. Azt kell tehát felvennünk, hogy a' meglévő

magvak csak a származás hosszas sora után fejlenek ki, lassanként. Azok véleménye tehát, kik egy pártól hozzák le az embernem származását, oda megy ki, hogy külső okok eszközlik az érdeklött változásokat, akár vannak bizonyos magvak arra, akár nincsenek, mely véleményeket a nyelvek rokonságával is támogatják. Fő ellenmondója ezen állításnak Hume, ki azt vitatja, hogy az emberi szín, haj, nagyság, arcz 's nyelv különbözőségének okai nem az égaljak, hanem az, hogy különbözőféle nemek vannak az embereknek, 's hogy ezeknek a természet különbözőféle tájékokat mutatott ki lakhelyül, t. k. azt hozván fel, hogy az Amerikaiak, bármely különbözőféle égaljak alatt élnek, rézszinűek; Alsóaethiopia lakói, bár a' nap fejek felett áll, sárga színűek, holott kik a' mérsékelt Monomotapában élnek, feketék; az idegen égalj alá állított népek megtartják eredeti színeket; a' Négerek 4-dik ize is fekete 's a' cochini Zsidók századok óta is európai színűek maradtak 'sat. V. ö. a' mit Hume 's ez ellen Feder e' tárgyban mondanak és Schlosser *Gesch. d. alten Welt.* I. 1 rész.

SZARU azon kemény, kevésé álltátszó test, mely, mint csontnemű kinövé, több állatok, főképp a' kérődzők fején találtatik, 's némellyektől évenként elvettetik. A' szaru különbözőféle haszoura fordítatik, 's üsük, gombok, csatorák 's több ékességek készíttetnek belőlük. Ujjabb időkben forgácsát is, gőz által meglágyitva, idomokba nyomván, megkeményítik 's újra haszonra fordítják.

SZARUEZÜSTNEK hivatik az ezüstnek vízben felolvadó, napfényen megfeketülő egyesülése a' sósavval, mivel a' tűzben egy szarunemű álltátszó anyaggá változik. A' többi ezüsthöz hasonló érczek is, a' kéneső, ólom 'sat. a' sósavval hasonló egyesüléseket készítenek, melyek hasonlóképp szarukénesőnek, szaruólmoknak 'sat. neveztetnek.

SZARUHÁRTYA a' szemnek előrésztét elfoglaló álltátszó, több lemezekből üszvetett hártya (l. SZEM). Az ezen keresztül járó fekély szarvópólynak neveztetik.

SZARUKÖVEKNEK neveztetnek azon kövek, melyek színökre, álltátszóságokra, 's alkotásokra nézve szaruhoz hasonlítanak, ilyenek az álltátszó csigástörésű kövek, mint az agát, kova, 'sat.

SZARUSIP, török nálunk is esmeretes muzikai eszköz a' pásztorok kezében. Különös a' Walesben használt török, mely mindkét végén szaruba végződő fasipból áll, 's a' mellé a' köz Angolok a' Matelotte név alatt esmert féczipőben szokták járni.

SZARVAGOMBA közönséges neve a' drága pöfetegnek, gümbölyű, husos belül, tüskés vagy ripacos fekete héjú gombának, mely kedves csemegének tartatik, 's némelly erdőben a' fatövénel találtatik, egészen a' föld alatt lakozva. A' fákat kiirtván, a' gomba is elvész. Legjobbak, melyek tölgyfák alatt találtatnak az Aug. Sept. hónapoki tartós esőzés után. Keresésére több módok ajánlatnak. Leggyakrabban kutyák 's kivált pudlik által kerestetik, melyeket vásonba bevart gomba aportiroztatása, 's földbe elásása által tanítnak meg szaglására. Mások disznók által kutatják ki, melyeket a' talált gombának makkal, vagy más kedvesebb étellel kicserélése által szoktatnak rá, mint Franciaországban szokás. A' Burkusok a' földnek meghasadásából, és a' felette repkedni szokott légy-fajból esmerik meg a' gomba lakását. Leghíresebbek az olasz kivált piemonti szarvagombok, de nálunk is igen számosan találtatnak.

SZARVASMARHA. Az ökör neishez tartozó fajokat nevezzük így, melyek közül nálunk legesmeretesebbek I) a' tehen, mely most többnyire csak szeliden találtatik, mert a' déli Amerikában találtató radak az oda vitt szelidekből származtak, 's annyira elszaporodtak, hogy most leginkább bőrökért vadásztatnak. Tenyésztés által több egymástól különböző hasonfajai eredtek, melyek közül legnevezetesebbek a' frielandi, helvétiai, jütlandi, magyar, lengyel

és tseh fajok. Temérdek sok hasznok miatt mindenütt tenyésztetnek, de betegségei is számtalanok, sokan járványosok és ragadósok. 2) A vad ökör régenten közép Europa messzire kiterjedt erdeit lakta, a közönségeshez sokat hasonlít; most csak az éjszaki vidékekben találhatik. Sebessége és vadsága nagy, szelidíteni nem lehet. 3) A bival déli Azsia némely vidékiben vadon találhatik, Europa melegebb tartományiban, nálunk is, nem kevés haszonnal tenyésztetik, hátra görbült szarvairól könnyen megismerhető.

SZARVASMARHA TENYÉSZTÉS legrégebb foglalatossága a valamennyire szelidülő darva emberi nemnek; melly, valamint a szarvasmarha fajok, s az azokat tápláló fű, az egész föld kerekségén el vagy on terjedve. Atlátták ugyanis az emberek csak hamar a szarvas marháknak számtalan hasznait, mellyek nem csak minden részekkel: bőrökkel, husokkal, szarvakkal, szőrökkel, zsirokkal, sat. hanem ganéjjokkal is az ő boldogulásokat segítik elő, s így természetes volt, hogy mindjárt eleinte ezen hasznos állatok tenyésztésén iparkodtak. Ezen tenyésztés által a különbözőféle levegő éghajlat, eledelel által, az eredeti fajból számtalan hasonfajok eredtek, mellyek közül mai időben a helyzetiaikból eredtek teginkább dicsértetnek. — A szarvasmarha-tenyésztés mind cél, mind eszköz. Cél, hol a vadon helyeknek jobb hasznát venni nem lehet, mint a rajtok termő csekély füveket marhák táplálására fordítani, mint a havasok alsóbb részein; eszköz, hol a marhák földmivelés kedvéért tartatnak, mellyet mind munkájok, mind ganéjok által elősegítenek. Ez Europa nagyobb részeiben mindenütt történ is. A szarvasmarha-tenyésztést egész és fél akbeli táplálásra osztják, egésznek nevezvén azt, ha a marha legelőre soha sem hajtatik, félnek ellenben, hol a marha csak télen záratik akolba, és a hol legelőnek szűke van, nyár közepéig is, egyébkor pedig a learatott szántó földek, s lekaszált rétek tarlóira hajtatik. A fél óbeli táplálás többet ér az egésznél. Igaz ugyan, hogy így egy része a ganéjnak elvész, de sok, másképen nem használható táplálmány használhatóvá tétetvén, a többi táplálmány kiemeltetik, s így több marhák tartathatnak, az elhult ganéj is a földeket s réteket kövéríti. A marhák egész évi legeltetése, és csak kemény télen óbeli tartása nálunk nagyobb divatban van, s itt hol még annyi földek hevernek csaknem hasztalan, nagyobb haszonnal is folytatódik, mint az óbeli tartás; de még nagyobb lehetne a haszon, ha azon sok földnek illendő hasznát vennék gazdáink. A mi az egyenként vett szarvasmarhafajokat illeti, ott, hol a bivalok az éghajlatot kiállják, ezeknek legnagyobb hasznát tapasztalták, mivel jó tejet legnagyobb mennyiségben adnak, de nagyobb gondot is kell rájuk fordítani, s ugyan azért ritkábban tartatnak. A közember a szántásvetésre leginkább használja az ökröket, míg őtet, s házanépét a tehen teje táplálja. Nagyobb városokhoz közel a tehen tejével nem csekély hasznót hajt, de ez általában véve nincs annyi mint a tehenre fordított költség, kivált nagy városokban, hol a takarmány árra nagy; innen van, hogy illy helyeken ritkábban szoktak szarvasmarhákat tartani, mivel a ganéjnak is kevés hasznát veszik, mi kisebb helyeken a föld kövérítésére igen nagy haszonnal fordítatik.

SZARVORRU, I. RINOCEROS.

SZÁSZFÖLD, az erdélyi nagyfejedelemségben. A Szászfeldnek 9 kerülete együtt, 2 pedig ezektől külön fekvén, határaikat is külön kell előadni. A 9 öszvefüggő kerületet vagy széket Alsófejér és Hünnyád vármegyék s Oláhország, a fogarasi kerület, Felsőfejér vármegyének némely darabjai, mellyek részint Szászfeld belsejében fekszenek, Udvarhely-szek s Kükülő vármegye határoztaák. A brassai kerület határai: Felsőfejér vármegyének némely részei, Fogaras kerülete s Háromszék. A besztercei kerületet Magyarország, Belsőszolnok s

Doboka vármegyék határozzák. Nagysága 126 $\frac{1}{2}$ nsz. mf-re tétetik 's a' nép száma 300,000-re megy. A' 9 szász szék földje legalacsonyabb nyugot felé 's kelet felé mindég magasbra emelkedik. Legmagasabb Brassó és Beszterce kerülete földje, mivel az első 326 öllel esik tenger felett. Ezen két szász kerületnek, kivévén a' szebeninek oláhországi határát, egyszersmind legmagasb hegyei is vannak. Szászföld belsejében nincsenek havasok, hanem csak elő- és középhegyek; hanem derék és kellemes nagy térségek terjednek el köztök. Ez okból a' levegő általánosan igen mérséklett, 's mindennek, mi él, kedvező, sőt a' nagy Kükülő partján 's általánosan nyugot felé igen kellemes és tiszta. Fő 's legnagyobb folyó az Olt, mert a' Maros csak kevés részét mossa. Többi folyói: a' nagy Kükülő, Szeben, Brassó 's más számos apró folyók és patakok. Szászföldön a' természet mind három országából található terményeket. Mindenféle fanemmel bővelkedő nagy erdei messzeterjednek, mellyekben szarvasok, medvék farkasok, hiuzok, őzek, vad disznók, vad kecskék, vad macskák 's mások tanyáznak, fajdyukok, keselyük 'st. repkednek. Nyula mind a' mellett is, hogy általánosan mindennek szabad a' vadászás, mint szalonkája, fogsímadara 'sat. is számosak. Folyói 's patakai bővelkednek legjobb ízű halakkal. Mindennemű gabona bőven terem, főleg igen jó buza, ugy, hogy a' Szászok nem esmernek rozskenyeret. Bort legjobbat 's legtöbbet Medgyes és Szegesvár székek természetnek; a' bort nem termő helyek pedig bőven kapják azt a' szomszéd 's borral gazdag Oláhországtól. Gyümölcsre a' Szászoknak különös gondjuk van, hounan Szászföldnek minden része gazdag igen jó gyümölcssel. Barontartás csak annyira üzetik, mennyi a' honi szükségre megkívántatik. A' szarvas marha kisebb a' magyarországinál, de nagyobb, mint az oláhországi. A' lovak középszerűek, de erősek 's tartósak. A' juhok nem igen nemessittetnek; tisztaságokra kevés gond van 's télen nyáron szabad levegőn tartatnak. Ezenként csak egyszer nyiretnek meg. Sok méh és viasz is van itt. A' rodain kívül nincs több bányája Szászföldnek; de arany több helyen mosatik. Asványos vízben se lát a' Szász fogyatkozást, mint sóforrásokban sem. 1772 Szászföldön 170,989 hold szántó-, 90,349 rétföld, 44,879 szőlő, 100,874 darab igás barom, 46,496 tehen, 27,171 borjú 's csikó, 130,364 juh, 18,825 kecske, 58,374 sertés, 's 11,647 méhkas találtatott.

Szászok polgári szervezete. II András 1224 költ kiváltsága 's a' szász nemzet 1805-ki legujabb organisatioja szerint minden Erdélyben Szászföldön lakó Németnek egy főbirája 's feje van minden political, törvényszéki 's polgári dolgokban, ki a' szász nemzet grofja (comes.) 1224 előtt annyi volt még a' grof, hány az Erdélybe bevándorlott gyarmat és helység; hanem II András 1224-ben minden comest eltörölt a' szebenin kívül, ki ekkor az egész nemzet fejévé tétetett 's egyedül viselte a' comes nevezetet. A' szász comes egyszersmind erdélyi kormányzéki (gubernialis) tanácsnok. Az egész nemzetnek tulajdon törvénykönyve van, mellyet Fronius Mátyás braszoi tudós senator készített a' szász nemzet felszólítására, melly azt aztán megvizsgálta 's egy Müldöttség által, mellynek feje Hurt Albert Szászok grofja volt, Báthori István lengyel királynak 's erdélyi fejedelemnek átadatta, ki azt e' czim alatt: *Statuta Jurium municipalium Saxonum in Transsilvania*, megerősítette 1583. E' szerint itél minden szász törvényszék, ha csak ujabb törvények valamit meg nem változtattak. A' törvénykönyvben nem foglalt esetek a' romai és német, 's szokási törvények (Jura consvetudinaria) szerint döntenek el, melly utolsók csaknem mindenik székben és kerületben különbélek. A' polgári alkotmány mindazáltal általánosan egész Szászföldön ugyanaz. E' szerint a' Szászok közt nincsenek polgári

szabadságokkal 's különös jogokkal bíró néposztályak, 's ranglépcsők; saját földje van minden Szásznak; semmi különös joga sincs itt a' nemességnek, 's a' leveles nemesség éppen olly kevés elsőséget ad, mint a' jobágyásbirás, melyet néhány Szászok kaptak. A' nemzet saját 's ön maga választotta bírák alatt van, kik közt legfőbb az említett comes vagy grof. Az erdélyi nagyfejedelemség gyűléseiben (országgyűlésekben) mindenik szász kerület részt veszen követel által. — Nemzeti tisztviselők: a' nemzet grofja (comes), ki a' 22 táblabíróból, kik a' különféle szász kerületekből választatnak, álló szász universitas (közönség) előlülője 's legfőbb bíró, mivel minden per az ennek előlülése alatt munkálódó universitashoz vitetik feljebb; többi tisztiek: egy provincialis jegyző, egy comitalis vagy grofi titoknok, két grofi accessistával, egy lajstromozó, egy levéltárnok. Ide lehet még számlálni a' grófi vagy nemzeti számvevő hivatalt is egy számvevővel, két calculatorral, 1 cancellistával 's 1 szolgálával. Ezek nézik által a' Szászok közönséges számadásait. Nemzeti tisztiek még: a' nemzeti pénztár tisztjei, u. m. egy bevevő, egy ellenőr, néhány pénztárszolgál. Mindenik szász kerületben két főtisztviselő van, kik közül egyik némelly kerületben polgármesternek, másokban királybírónak, másokban ismét városbírónak, a' másik pedig némelly kerületben szék- vagy kerületbírónak, másokban villicus Quaestornak nevezetik. Ezek mellett bizonyos számú senátorok 's más alsóbb tisztviselők is vannak.

A' Szászok eredete. Voltak, kik az erdélyi Szászokat Gothok maradvékainak tartották, bár egyetlen erős és alapos ok nélkül; ellenben II Andrástól nyert kiváltságlevelek ellenmondhatlanul bizonyítja, hogy a' Szászok Németországból hivattak be a' 12 száz. II Geiza magyar királytól, a' bányászság üzésére, mellyhez a' Magyarok nem értettek. Erre mutat a' brassoi templom levő felirat is: *Anno 1143 Geiza II, avus Andreae regis, Saxones evocavit in Transsylvania.* Szász neveket onnan kapták, mivel nagyobbára Alsó-saxonaiából jöttek be, melly tartomány beszédmódjával az erdélyi Szászoké most is leginkább megegyez. — A' szász nyelv a' német nyelv rokona, mellyfől mindazáltal különböz. Talán egy nemzet közt se található annyi beszédmódot, mint az erdélyi Szászoknál. Három mindazáltal a' legfőbb, u. m. szebeni, brassói, és besztercei. A' tiszta németiséghez legközelebb áll a' besztercei. — Vallásokra nézve a' Szászok, keveset vévén ki, agostai hitvallásuk. Characterekre nézve szelidek, engedékenyek, mindent megfontolók, e' mellett munkások, takarékosak, szép 's kézi mesterségeket kedvelők, rendszeretők 's becsülettudók. A' kézi és szép mesterségeket aanyira szeretik, hogy földmivelő parasztok is üzik. Vannak olly szász parasztok, kik falórákat, gyönyörű asztalosműveket, sőt fortepianokat is csinálnak, lakiroznak, aranyoznak 'sat. Nevezetes tánczaik közt a' kardtáncz, mellyet innépélyességek alkalmával főleg szűcslegények szoktak tánczolni. E' csaknem ugyanaz, mellyet Tacitus *De Moribus Germanorum*-ában (cap. 24) leír. — A' Szászok oskolái: gymnasiumaik vannak Szebenben, Brassóban, Szegesvárott, Medgyesen, Beszterczen; polgároskoláik Brassóban, Szász-Sebesen, Kóhalmön, Szászvárosban, Nagysinken, Ujgyházön, Szerdahelyen; faloskolák minden faluban.

A' Szászok földje 9 székre 's 2 kerületre osztatik. A' székek ezek: 1) a' szebeni, 2) szegesvári, 3) medgyesi, 4) szász-sebezi, 5) nagysinkai, 6) szerdahelyi, 7) kóhalmi, 8) ujgyházi, 9) szászvárosi. A' 2 kerületek következők: a) a' brassoi 's b) besztercei.

SZÁSZ-GOTHA, I. GOTHA.

SZÁSZ-MEININGEN-HILDBURGHAUSEN, az ernezti szász ház ága. Meiningen a' hajdani Henneberg grófság része, melly 1683 a' hennebergi fejedelmitett grófok férjfi ágának kiholta után

szált a' szász házra, egy 1554 kötött öröklési egyeztet szerint. A' meiningeni hercegek, hennebergi örökségrészekon kívül, a' koburgi fejedelemség egy részét is bírják, mely régente új hennebergi uradalomnak is nevezetett 's 1347 jött a' szász házra Szigorú Fridrik meiseni márkgrófnak Katalin hennebergi grófnéval való házassága által. Ezek először az ókoburgi ágra, azután Altenburgra 's midőn az altenburgi ág kihalt, gothai kegyes Ernstre száltak, kinek harmadik fija, Bernhard, lett a' meiningeni ág alapítója. Bernhard eleinte (1681) csak Meiningent, Maszfeldet, Wasungent, Sandat, Frauenbreitungent és Salzungenat bírta. Öccse, Albrecht, ki osztozásokor Koburgot kapta, 1699 örökös nélkül halván meg, Bernhardra maradt a' mondott tartománynak egy része. Három fiai alatt, kik közösen uralkodtak, 's kik közül csak a' legifjabbnak Antal Ulrichnak voltak gyermekei, a' birtokok nagyobbodtak, midőn 1710 a' römhilli ág, alapítójával, Henrikkel, kegyes Eraszt negyedik fijával kihalt, 's ennek minden előbbi birtokai Meiningen, Gotha, Saalfeld és Hildburghausen szász házak közt felosztattak. Antal Ulrich két fiai, Károly és György, jöttek uralkodásra anyjuk gyámsága alatt. Károly mh. 1782 's György, ki eddig közösen uralkodott vele, egyedül vette kezébe a' tartomány kormányát. 9 Dec. 1800 bevitte az elsőszülöttség jogát. 24 Dec. 1803 történt holta után fija, Bernhard Erich Freund, lépe helyébe, anyja, Louise Eleonore hercegné, gyámsága alatt. 17 Dec. 1821 maga vevé által a' status kormányát 's 13 Mart. 1825 Maria kurhesseni hercegnét vászta nőjévé. A' meiningeni tartományok (11 megye, 8 az al. 's 3 a' felföldön) eddig 18 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. foglaltak magokban, 56,100 igen munkás ágostai hitvallású lakossal 's 380,000 for. jövedelemmel. — A' fő 's fejedelmi lakó városnak, Meiningennek, a' Werra völgyében, 4500 lak. van. A' fejedelmi kastélyban különféle tudományos és műgyűjtemények vannak, a' fejedelmített Henneberg grófság összes levéltárával együtt. A' városban több képző intézetek és parketszörvök léteznek. A' herceg az Ernest ágából való fejedelmekkel közösen 12-dik helyen ül a' német szövetség gyűlésében; a' teljes gyűlésben egy szava van. 4 Sept. 1824 oltá a' parasztok is a' status rendei közé tartoznak. Első országgyűlés 17 Dec. 1824 tartatott. — Mikor 15 Nov. 1826 a' gothai ág birtokai elosztattak, Meiningennek jutottak: 1) Hildburghausen hercegség, Königsberg és Sonnenfeld megyéken kívül; 2) Saalfeld fejedelemség; 3) néhány koburgi helységek a' Steinnach bal partján; 4) Themar megye; 5) Römhill megyének gothai harmada; 6) Kamburg megye; 7) Kranichfeld megye 's m. Lemon-dott ellenben addigi birtokaiból Kahlenberg és Gauerstadt kamarai jóságokról, Koburg részére. Most Szász-Meiningen-Hildburghausen 41 $\frac{3}{4}$ nsz. fekszik 131,000 lak. (ezek közt 128,000 Luth.) 's 750,000 for. jövedelemmel. A' statusadóság 2 $\frac{1}{2}$ mil. for.; a' szövetség seregébe adandó katonaság száma 1150 ember. A' status eloszthatlan; a' statustisztek felelet terhe alatt vannak.

SZÁSZORSZÁG. I Régi története. Noha a' Szászokat Tacitus a' germaniai népek sorában elő nem hozza, 's rólok sem Pomponius Mela, sem Plinius nem emlékeznek; mégis igen bízható, hogy eredetileg az éjszaki német törzsökökhöz tartoznak, melyek Cimentek 's Teutonok neve alatt dél felé vándorolván, a' római birodalmat hatalmasan fenyegették 's csak Marius bajnoksága által győzethettek meg. Először Ptolemaeus emliti e' néptörzsököt a' mai holsteini birtokban 's környékében. De mióta a' Szászok a' 3 keresztény században Németország éjszaki részén mint külön vált német népség feltűntek, mindég mint számos, hadakozó 's tengeri rabló nép emiittettek, welly a' belgiumi, armorai 's britanniai partokat olly gyakor fenyegette, hogy a' romai imperatorok ezen partok fedezésére sa-

ját hajósvezért (comitem litoris saxonici) neveznének. Már a 3 század vége felé a' romai határszéleket is háborgaták a' Szászok a' Rhenus és Schelde vidékén, 's hihetőleg megtelepíték a' népek vándorlása által a' Rhenus és Elbe közt üresen maradt helyeket. Két tetemes csoportjuk 449 táján Hengist és Horsa vezérek alatt BRITANNIABA (l. e.) tolakodott 's ott 7 angolszász királyságot alkotott. A' Szászok urasága Britanniában 1066-ig tartott. A' Németországon hátramaradt Szászok messze kiterjedő birtokaikban Ostfalok, Westfalok és Engerek nevei alatt fordulnak elő. Ezek egyesülve a' Frankokkal, kik Chlodovig alatt 486 Galliában a' római hatalom utolsó maradványát eltörlötték, — 528 feldúlták az akkoriban közép Németországon nevezetes thüringeni királyságot, mellynek éjszaki részei a' Szászoknak jutottak. Azonban a' Szászok és Frankok meghasonlának egymás közt ez új foglalás felett, 's midőn Nagy Károly a' frank birodalom hatalmát kívül velől megerősítette, elkezdé a' 30 esztendei hadakozást a' Szászokkal, kiket felsőségének megismerésére 's a' keresztényen hit felvételére kinszeritni akart. Ezek kemény ellenállása, kivált Wittekind bajaok vezérük alatt megmutatá, milly drágán adandja el e' szabad nép előbbi függetlenségét. Mert még miután Wittekind megkeresztelkedett 's a' Szászokat nem vezérelte is, egyre folytaták a' véres háborút, míg a' 803 kötött alku szerint a' Szászok megtértek, a' papoknak dézmát ígértek 's a' Frankokkal egy néppé lettek. Noha Károly e' nemzet megszelidítésére 's mivézésére számos püspökségek és iskolák felállítására által sokat tett, intézetei az utána következett uralkodók alatt egyre duló kül és bel zivatark közt többnyire felforgattattak. De midőn Károly leghatalmasb unokája Német Lajos alatt Németország a' verduini (843) alku szerint, mint önálló birodalom, Franciaországtól örökre elválasztott volna, ekkor a' Szászok a' német birodalomhoz számlált 6 nemzet közt a' hatalmasabbak közé tartozának, illy renddel állának t. i. keleti Frankok, Szászok, Friesek, Thüringiek, Svábok, Bajorok. Már Lajos kormánya alatt (845) szász hercegnek neveztetik Ludolf, ki Ostfalenben nagy örökös jószágokat birt; e' méltóságban követé idősbik fia Bruno (859), ki (861) építette Braunschweigot, 's 880 egy csatában a' Normannok ellen, elesett. Most ennek öccsére Ottóra szállott a' méltóság, ki a' carolingi háznak gyermek Lajosban (911) Németországon magva szakadván, a' neki ajánlott német koronát el nem fogadta, hanem a' nemzet választását ostfránki Konrád grófra haritotta. De ezen Konrád, halála előtt Ottó fiát, a' vitéz Henrik szász herceget javalá utódjának, 's így Henrik, ennek fia, unokája 's másod unokája I, II, III Ottó egymás után viselék a' német koronát. E' négy szász nemzetbeli fejdelem közt leghatalmasb volt I HENRIK (l. e.). Ez még megtartotta a' szász hercegséget, de fia I Ottó (936—973) egy rokonának a' vitéz szász Billung Hermanak adá azt. — Ezen Billung-ház 1106 kialudt Magnus hercegben, mire V Henrik császár Szászországot supplinburgi és querfurti Lohar grófnak adta. Miután pedig ez (1125) a' német trónra lépett, vejének, a' kevély bajor Henrik hercegnek engedé Szászországot, ki apai ágon a' Guelf házból származott, anyja után pedig az utósó szász hercegnek Magnusnak unokája volt. De csak két guelf, ugymint Kevély Henrik 's derék fia Oroszlán Henrik bírák változó szerencse mellett Németországnak akkoriban két leghatalmasb hercegségeit egyszerre, mert ez utóbbinak ellenségei, kivált az éjszak németországi egyházi fejedelmek, 's I Fridrik császárnak a' birodalombeli legnagyobb vasallusok gyengítésére czélzó politikája egyesülének romlására. 1180 kiültaték a' birodalomból 's ekkor megtört politikai hatalma. Alig lehete háza részére a' braunschweigi örökös birtokot megmenteni; a' bajor hercegséget a' Wittelsbach ház, a'

szász hercegséget pedig askániai Bernard, Magnus Hercegnek második leányától való unokája nyéré el. 1180 tehát Szászországban az askániai férjfi ág kezdte uralkodni. De Bernard nem birt elég erőt, hogy a nagy szász hercegségnek a császár által czélba-vett feldarabolását meggátolhassa. Eddigi fővárosa Lübeck, szabad város lett; a kölni érsek a westfali hercegséget rántá magához, több egyházi s világi fejedeim, kik eddig a szász herceg felsősége alatt voltak, egyenesen birodalmi fejedelmekké lőnek, mint jelesen Mecklenburg és Pomerania. Ha tehát a szász hercegnév s az ezzel összekapcsolt birodalmi marsalság askániai Bernardra szállott is, mégis ettől fogva ama név Németország más vidékire ment által, mint mellyek 1180-ig Szászországnak hívtak. — Az új, askániai szász hercegség középpontja most Wittenberg lőn azon tájékban, mellyeket Bernard atyja Albert, a medve, több évi harc után a szláv népektől eloglalt s Németalföldről hozott gyarmatokkal megnépesített. E birtokokban követé atyját Bernard 1170, s a kevésbé erős szász vasallokat, mint a Schwerin Danneberg s több grófokat, hatalma alá hajtotta, s foglalásinak védelmére a Polabok ellen Lauenburg (Polabenburg) várát építette. Halála után (1211) a szász hercegségben követé fia I Albrecht s az anhalti nemzetségi birtokban másik fia Henrik, a még ma is virágzó három Anhalt ház törzskapja. Mivel Albrecht több okleveleket Wittenbergben adott ki, úgy látszik, hogy tőle kezdve ez vala az askáni szász hercegek lakó városa. Kis tartományát 1260 megoszták fiai, s jelesen János a lauenburgi, II Albrecht pedig a wittenbergi részeket tartá meg. Ezolta e két birtok soha sem egyesült. A szász lauenburgi ág kihalt 1689, s ennek birtokai az Albertini s Ernestini szász házak közt hosszasan folyt perlekedés után Braunschweig-Cellere szállottak; a szász-wittenbergi ág pedig még 1422 kihalt III Albrecht hercegenben. E tartományokba s hercegi méltóságba, Sigmond császár bajvivő (*der Streitbare*) Fridriket a meiszeni markgrófit s thüringeni landgrófit ülteté, mi által a Meiszemben 1127 óta örökösen uralkodó Wettin nemzetség szász választó fejedelemiségre s birodalmi marsalságra emelkedett. A wettini háznak ezen örökülése, önkényt a meiszeni birtok, mint a még ma is uralkodó két szász, a. m. az Ernestini s Albertini ág sajátképi anyaföldének korábbi történetére vezet.

E tartományban, hol a meiszeni markgrófságot I Henrik német király a 10 században alapította, római irók bizonyítása szerint a Hermundur német néptörzsök a keresztény számlálás kezdetén, mint vándor csoport jelen meg. Ez a 4 század végéig beköborolta az Elbe, Mulda, Pleisze, Elster s Saale közti tájakat. Ez időponttól, mint a nemzetek vándorlása korától fogva a Hermundur név eltűnik ugyan a historiából; de semmi középkorbeli író sem mondja, hogy ezen Hermundurok a római birodalom felé tolokodó többi német nemzetségek tömegéhez csatlakoztak s lakhelyeiket elhagyták volna. Honnan több irók (mint Adelung is *Directoriumában*) úgy vélekednek, hogy a Hermundurok s Thüringerek egy s ugyan azon nép voltak, mint a Rómaiak is a Hesseket csupán Kattok neve a-latt ismerték. E gyanítást igazolni látszik az, hogy miként előbb a Hermundurok s Kattok közt a Werra folyó vala határ, úgy ez a Thüringen név beállása után is határ maradt a Thüringerek s ezek szomszédi a Hessek között. Állandó megtelepedés s a Werra, Unstrut és Saale közti lapálynak művelése által megvették tehát a thüringi királyság talpköve, melly az 5 század második negyedétől fogva közép Németország több részein egész Csehország határáig terjedt, mert annyi német népek csatlakozván a nemzetek vándorlásához, ezek előbbi lakhelyei üresen maradtak. Mig ezen thüringi királyság erejében állott, biztos védfalat képze az a keleti tengertől az adriai

tenger felé vonuló sláv nemzetek ellen. De midőn e' királyságot 528 a' Frankok és Szászok egyesült erővel feldúltak, akkor nemcsak megjelentek a' Sorbok a' Slávok egyik fő ága, az Elbe, Mulda's Saale közt 534, hanem meg is állapodtak ott, 's az ott lakott Németeket magok alá hajtották. 534—928 Sorbok bírák tehát az Elbe, Mulda, Pleisze, Elster és Saale közti tartományt, mely tőlök Sorabiának neveztetett. Sok utóbb híresekké lett városok a' Sorbok által építettének, mint Lipzk (Leipzig), Zeitz, Altenburg, Zwickau 'st. — A' frank birodalom, melynek keleti részéhez (Austrasia) Thüringen is tartozott, a' Carolingi házból való Majores Domus-ok által ismét emelkedvén, gyakran háboruszkodának a' Németek ezen Sorbokkal 's már Nagy Károly a' Sorbokot az Elbeig, úgy a' Milzenereket 's Obotritákat adófizetésre szorította. Azonban csak I Henrik német király alatt hódoltatának meg végkép a' Sorbok, ki Gana várát (928) feldulta 's a' meiszeni markgrófságot felállította, hogy az Oberlausitzba vissza nyomott Slávokat 's az ott lakó Milzenereket féken tartsa 's adójok lefizetésére kinszerithesse. Ugyan ekkor foglalta el Henrik a' Havellek földét is, miután Brennibor (Brandenburg) várukat (931) ostrommal megvette, 's a' tőlök elvett földön Nordsachsen markgrófságot állította. Ennek fia I Otto alapítá 965 a' meiszeni, 968 pedig a' merseburgi és zéitzi püspökségeket, mely utóbbi 1029 Naumburgba tétetett által. Mivel azonban ez idő korban 's a' feudale systema karaktere szerint, a' német hercegek, land-, pfalz-, mark- és burgrókok méltóságai némely familiáknál nem örökösök valának, így ezen birtokok urai is szüntelen változának, míg végre II Lothar császár mind ezen méltóságokat örökösen azon nemzetségeknek adá, mellyek épen ő alatta viselték. Innen a' meiszeni markgrófi méltóság is, miután 200 esztendeig szüntelen változott, Konrad markgróffal, II Lothar császár hitvesének közel rokonával, 1127 örökösen a' Wettin házra szállott. — Azonban ha ezen ház, mellynek származása hitelen csak Buzici Theodorikig (I Otto császár alatt) vitethetik fel, sláv vagy német eredetű-e? bizonyosan nem lehet kitépogatni. Hogy nemzetsége Halle vidékén nagy örökös jószágot birt 's ott Wettin várát építtette és magát attól nevezte, historice igaz. — Wettin Konrad első örökös meiszeni markgróf sógora Eilenburgi Henrik gróf halála után ennek eilenburgi birtokiban is örökölt, 1143 pedig II Lotharóti Rochlitzot, 's még 1136 Niederlausitzet is megnyerte, 's innen Marchio Misnensis et Lusicensis czímet viselt. Birtokiban 1156 történt halála után öt fiai osztozának, de a' mellékágak jókor kihaltván, többnyire e' birtokok ismét a' meiszeni törzsökágra visszahármlottak, kivéve Brenát és Wettint, mellyeket I Rudolf császár (1290) a' szász hercegnek ajándékozott, úgy hogy Brená csak 1423 került ismét vissza a' szász herczegséggel együtt a' meiszeni házra, Wettin pedig már még előbb a' magdeburgi érsekségre háromlott. Konrad után közvetlenül uralkodtak: fija Otto a' gazdag (1156—90), ki alatt a' Freibergi bányák felfedeztettek 's az első leipzigi vásárok alapítottak; továbbá ennek idősb fia, Kevély Albrecht (1190—1195), ez után öccse a' megszorult Detrik (1195—1221), ki testvérével perlekedett 's csak VI Henrik császár halála után juthatott a' markgrófság csendes birtokához. Ezen Detriknek thüringeni landgróf Hermann leányával összekelése okul szolgálja arra, hogy fija, felséges Henrik alatt (1221—1288) a' thüringi landgrófság Meiszennel egybe kapsoltatott.

A' thüringi landgrófság korán sem birt azon kiterjedéssel, mellyel a' hajdani thüringeni királyság, mellyet; Hermannfried utósó királya alatt, 528 a' Frankok és Szászok elpusztítottak 's úgy osztottak fel, hogy a' valódi Thüringen mint tartomány Frankonhoz csatoltatott, éjszaki része pedig a' Szászoknak jutott. 687 Kezdé itt ter-

jeszteni a keresztényen hitet Winfried britt, (Bonifacius), hol már nevezetes városok virágának, mint Erfurt, Weimar, Gotha, Eisenach, Eisleben, Arnstadt, Nordhausen, Mühlhausen st. 's több grófi házak szép szabad jószágokat szereztek, mint Weimar, Gleichen, Mansfeld, Schwarzburg st. Mind ezen thüringi nemzetségek közt egy sem emelkedék olly hamar fel, mint az, melly szakállas Lajos gróftól származott, ki mint Gisela császárné rokona, II Konrad császártól 1026 körül a thüringi erdő mellett nagy darab földet kapott, 's birtokait Sangerhausen Cecilia grófnéval kötött házassága által is öregbítette. Ennek fia Lajos, Freiburg városát építette. Ennek fia ismét Lajos 1130 elnyerte a IV Henrik császártól felállított thüringeni landgrófságot, mi eredetileg hercegi joggal felruházott császári bírói hivatalt tett. E méltóság aztán megmaradt nemzetségénél, míg 1247 Raspe Henrikben kiholt. II Fridrik a megürült birtokot és méltóságot felséges Henrik meiseni markgrófnak adta. Ezen Henrik sokáig hadakozott Thüringen birtokaért Brabant Sofia hercegnével, az előbbi landgróf Brabanti (szent) Lajos leányával, végre 1263 békét kötött, 's Thüringent ugyan megtartá, de hessi szabad birtokai a Brabant házra juttottak, 's Sofia fija Henrik az öszves Hesz házak törzsökapja lett. — Thüringen által gazdagulva egyik leghatalmasb német uralkodó ház lön a Wettin ház. Felséges Henrik fiai ugyan huzamosan rongálák egymást az osztály miatt, míg végre (megharapott) Fridrik Meizen és Thüringen békes birtokához jutott. Ezt követé fia, Komoly Fridrik (1324—49). Ennek fiai ismét osztozkodának; így szigorú Fridrik (uralk. 1349—81) orsz. által eszközölt osztály szerint kapta Osterlandot, öccse Boldizsár Thüringent 's I Vilmos a legifjabb testvér, Meiszent. Boldizsár házasság által nyerte Hildburghausent, Fridrik pedig Koburgot. Az ország szerencséjére I Vilmos 1407 mag nélkül halt meg, a thüringi ág is kialudt 1440 Boldizsár fájában Békes Fridrikben. Ellenben szigorú Fridrik fjai, hadakozó Fridrik és II Vilmos közösen uralkodának Osterlandban, míg a meiseni ág 1407 kihalván, új osztályra léptek. Ezek alapíták 1409 a lipcei egyetemet, 's thüringi Fridrik sógorokkal együtt segíték Sigmund császárt a Hussita-hadban. E háboru ugyan sok kárt okozott a meiseni birtokban, de egyszersmind alkalmat szolgáltatott, hogy Sigmund császár hadakozó Fridriknek vízei tetteit 's hadi érdemeit meg akarván jutalmazni, 1424 az askani ház kimultaral megürült szász választóságot, a hozzá tartozó birtokokkal együtt nekie adná. Ekkép Szászország, Meizen és Thüringen egy uralkodó ház alatt egyesülvén, a szász választóságnak így sokkal nagyobb tekintete 's tetemesb befolyása lön a német dolgokba. 'S valóban ez időtől fogva a szász választó fejedelem, az uralkodó luxemburgi császári ház után leghatalmasb 's legnagyobb tekintetű hercege lett Németországnak, sőt maga az austriai ház sem bírt annyi politikai befolyással, mint a Wettini, míg császári méltóságra; 1477 Burgund birtokára, majd Magyarország királyságára és 1527 a cseh feudális tartományokhoz nem jutott. — A szász választóságban 's a hozzá tartozó oszthatlan tartományokban, hadakozó Fridriket felváltá fija Fridrik a szelid, (1428—64); de a többi házi birtokokban közösen uralkodott öccsével III Vilmossal (mgh 1482), miután a thüringi mellékág kihaltáival (1440) beállott testvéri háboru a császár és több birodalombeli fejedelmek közbenjárultára lecsillapodott. Azonban a szász hercegrablás (1455) ezen testvér hadnak következte volt. A választó fejedelemségben továbbá Ernst egyedül, a többi örökös birtokokban pedig testvérével Albrechttel közösen uralkodott, 's ezek nagybátyjok III Vilmos halála után 1485 Leipzigban megosztottak az öszves nemzetségi jószágokon; ekkor Ernst Thüringent, Albrecht Meiszent kapta, Osterlandot pedig felezték.

Ez osztálytól fogva a Wettin nemzetség birtokai soha sem egyesítettek többé. — Ernestet követék fiai, bölcs Fridrik vál. fej-, (1486—1525), 's állhatatos János, kire Fridrik halála után a választóság szállott (1525—32). Nem ok nélkül magasztalák akkoriban Fridrik hőloosságát, mert nem csak Németország ügyeire tetemes befolyással bírt, hanem a' császárnak is, távollété alatt helytartója volt. Ő alapítá (Oct. 18. 1502) a' wittenbergi egyetemet. Azon személyes tekintet nélkül, mellyben Maximilian 's V Károly császárok előtt állott, 's ügyessége és okossága nélkül a' merész Luther alkalmasint Husz sorsára jut. De már Fridrik halálakor úgy meggyökerezett az új tudomány, hogy többé sem a' Vatican átkai, sem száműzés, sőt még a' schmalkaldi és 30 éves háboruk sem írthaták ki. A' wittenbergi capitulatio (Maj. 19. 1547), melly által János Fridrik vál. fejedelem ezen méltóságától megfosztatott, és sógora Mórícz a' választói méltóságon kívül még az Ernestini ág jöszáginak nagy részét is az Albertini ágra szállította, csak 50,000 f. jövedelemre szorította ugyan az új, 's leginkább csak némelly thüringeni hivatalokból alkotott fejedelemséget a' fogságba tett választó fejedelem fájaira nézve; de a' választói status is vesztett az által, hogy Mórícz a' cseh királynak más birtokokon kívül a' sleziai Sagan herczegséget által engedni 's a' meiszeni három püspökséget és káptalant tovább is meghagyni kénytelenült. Az előbbi vál. fejedelem János Fridrik öt esztendei fogság után tért vissza a' fiainak kimutatott birtokokba, de már 1554 meghalt, miután az új vál. fejed. August., az Ernestini ágnak az eddigi visszalkodások lecsendesítésére Altenburg herczegséget oda engedte, 's 100,000 forintot fizetett. Korunkban az Ernestini ágból még 2 ág virágzik, a' weimári 's a' gothai őszvesház, melly utóbbi ismét 3 mellékágra, u. m. Meiningen-Hildburgh., Altenburg, és Koburg-Gotha, oszlik.

II Ujabb története. Az Albrecht herczeg alapította Albertini ház Meiszen 's Osterland egyes részeinek birtokában maradt, míg Mórícz a' szász választó fejedelemséget is elnyerte, ez meghalt Jul. 11 1553 azon sebben, mellyet a' kulmbachi markgróffal Albrechttel Sievershausennél tartott csatában kapott. Követé öccse August 1553—86, ki a' statusnak belső elrendelése, igazságszolgáltatás, közjövödelmek rendbeszedése 's számtalan hasznos intézetek, ugy tartományinak öregbítése és népesítése által nagy érdemeket szerzett. Ennek fija I Keresztély igen rövid ideig (1586—91) uralkodván, kiskorúságban maradt követője II Keresztély helyett (1591—1611) eleinte a' szász-altenburgi herczeg vivé a' gyámsági kormányt. II Keresztély végre tronra jutván, midőn az utolsó Jülich herczeg (1609) megholt, elmulasztá ennek öröksége végett igazait erőbe léptetni, 's Brandenburg és Pfalz-Neuburg foglalak el a' szép birtokokat, hennan ezek 's a' szász herczegi ház közt idegenség támadt, melly még a' 30 éves háboruban sem maradt következés nélkül. Mert midőn II Keresztély halála után, öccse I János György (1611—56) ült uralkodó székbe, ez nem csak a' Csehektől (kik II Ferdinándot ki akarák zárni) ajánlott koronát el nem fogadta, hanem még V Fridrik pfalzi választó fejedelmet is (noha sikeretlenül) hasonlóra akará venni. János György mint Ferdinand frigyese, ennek meghódoltatá Lausitzot és Sleziát, a' 72 tonna aranyra számított háborui költségek fejében (1623) mind a' két Lausitzet csak zúlog gyanánt, a' császárral folytatott háboru után pedig a' pragai béke által (1635) teljes joggal nyerte. A' visszaállítói parancsért t. i., (1629) melly szerint a' passauai egyesség óta secularisált jöszágok ismét előbbi papi állapotba helyhezettetni 's a' protestansok által kiadatni rendeltettek, felbomlott a' választó fejedelem 's a' császár közt az egyetértés. János György (1631) Gustav Adolf svéd királyhoz állott, mi által a' Svédek a' Szászokkal egyesülve

Tillyt (Sept. 7. 1631) Breitenfeldnél, Wallensteint pedig (Nov. 6. 1632) Lützennél megverték. De a' király elesvén, utána a' svéd ügyeknek Németországon vezetése Oxenstierna cancellárra bízott, kívül a' választó fejedelem nem tuda megegyezni. Ezek egyenlenségének következménye volt Szászországnak fenebb említett 's a' császárral (1635) kötött bekéje, mely által Austria a' választó fejedelem részére mind a' két Lausitzról lemondott. De midőn kevéssel e' béke után János György a' Svédok ellen Austria mellé állott, tartományát irtóztatóan pusztiták a' svéd hadak 's a' westfali béke (1648) Szászországnak csak a' pragai béke által nyert birtokok megerősítését szerze meg. Általában a' prágai békekötés, mely óta a' szász választó fejedelemiség kiterjedésben nem gyarapodott, hanem a' bécsi (Maj. 18. 1815) egységig in statu quo maradt, Szászország politikai fontosságának tetőpontja vala; mert ettől fogva a' császári ház után birt első lépcsőről másodikra szállott le, mivel Brandenburg elhomályosítá politikai befolyását, 's tulajdon uradalmit és hatalmát a' westfali béke óta, kivált II Fridrik alatt szembetűnőleg öregbítette. — Azon ártalom, melyet János György az Albertini jószágoknak három (Weissenfels, Merseburg, Zeitz) ágra, végrendeletében parancsolt felosztása által okozott, szerencsére csak áltfutó volt, mert e' mellék ágak jókor kihaltak, 's józágaik, (a' zeitzi 1718, a' merseburgi 1738, a' weissenfelsi 1746) a' vál. fejedelemiséggel ismét egysítették. — II, III és IV János György minden nevezetesség nélkül uralkodtak. De midőn az utóbbinak öccse I Fridrik August (1694—1733) trónra lépett (I. e.), cath. hitre térte (1697) belül ugyan lényeges változást nem okozott, hanem lengyel királyá választatása nemcsak fényesebb udvar-tartásra a'fa alkalmat, mint melyet Szászország ereje meghirhatott; hanem Szászországot az éjszaki háboruba is bele keveré, melyet August Oroszországgal 's Daniával egyesülve XII Károly svéd király ellen indított, ki Lengyelországban Augustus letételét 's Lesczinski Szaniszló választatását eszközölte, 1706 ősszel pedig Szászországba ment, Altranstadtban Sep. 24. 1706 az Augustussal kötött káros békének feltételeit dictálta, 's esztendő ott mulatása a' választó fejedelemiségnek temérdek költségbe került. Ha bár később August, Károlynak Pultavánál (1709) történt megvertése után a' lengyel koronát tüstént visszanyerte is, még is a' Sveczia ellen megújított háboru leginkább szász seregekkel 's szász pénzzel folytáztatott, a' nélkül, hogy akár Szászországra, akár magára Lengyelországra nézve valami haszon háromolna. August pompakedvelése sok szépítésre adott ugyan alkalmat a' fő városban 's megkedvelteté a' mívészégeket, de más részről szomszéd hercegeknek teremes birtokokat is zálogosított 's adott el status jószágiból. — Ezt követé fia II August (1733—63) mint lengyel király e' néven harmadik, kinek a' lengyel tront Lesczinski Szaniszló megújított 's Franciaország által is gyámolított keresete ellen, a' lengyel öröklesi háboruval (1734 's köv.) kelle elnyerni. Kitérvén az austriai öröklesi háboru, III August az első sleziai hadban (1741) M. Terezia ellenségeivel tartott. Bár a' berlini béke által (1742) a' porosz király Austriától Slezianak nagyobb részét elnyerte, Saxonia, mely szinte hozzá állott e' békéhez, még sem kapott semmit az austriai örökségből, 's már Maj. 1744 Austria részére állott. A' második sleziai háboru után is csak előbbi birtoki állapotjában hagyaték meg Saxonia a' dresdai (Dec. 25, 1745) béke által; ellenben nem tekintve e' táborozásban szenvedett tetemes veszteségeit, Poroszországnak egy milliót köteleztették fizetni, 's ennek növekedő hatalma, Slezianak megállapított birtoka által éjszaki Németországon biztosítva lön. Így maradt a' hubertsburgi (Feb. 15, 1763) béke után is, mely a' harmadik slesiai vagy hét esztendő háborut bevégezte; de e' háboru

iszonyatos szenvedéseket 's 29 mill. tallér adósságot hárlta Szászországra. III August uralkodásának ártalmas következeseit leginkább a gyenge politicus és pazarló Brühl gróf első ministersége (1746—63) okozta, ki rémitő tékozlása mellett is tetemes vagyont és nevezetes birtokokat hagyott. — Hogy Szászország a' hét esztendő's háboru seiből kiépüljön, szoros gazdálkodást kelle behozi 's a' statushitelt megalapítani. Erre czélirányos lépéseket tett a' csak 2 hónapig (Oct. 6—Dec. 17, 1763) uralkodott érdemes vál. fejdelem Fridrik Keresztély, kinek tervét III August kis korusága alatt is (1768-ig) állhatatosan folytató Xaver administrator, ugy hogy már 1807 az ország adóssága 15 millióig le vala fizetve. Már Fridrik Keresztély alatt 16,000 tallér jövedelemmel emelteték rajzoló mívészetek academiájá-va Dreszában 1703-tól fogva fenálló képirói academia, mellyel az administrator 1761 a' lipseai rajz-, képiró-és építő academiát is összekötö, 1766 pattantyu iskolát állított 'st. — III Fridrik August a' bajor öröklési háboruban Poroszországgal egyesült Austria ellen. E' frigy még erősebb lett, midőn (1785) a' II Fridrik alapította német fejdelemek szövetségéhez állott, melly által Bajorországnak Németalföld nagy részével leendő, 's Austria által czéiba vett kicserélése meggátoltatott. 1791 nem fogadá el a' neki 's leányának ajánlott lengyel koronát, mert Oroszországnak Lengyelország elleni helyzeténél fogva nem leheté reményleni, hogy II Katalin a' Lengyelek és királyuk Stanislaus Augustus által elfogadott uj polgári alkotmányt elesmerendi. Szinte nem fogadta el a' meghívást (Febr. 17, 1792), mellyel felszólítva volt, hogy a' francia támadás ellen Austria és Poroszország közt kötött frigyben részt vegyen, 's 1793-tól fogva csak mint német birodalombeli fejdelem állítá ki illetőségét, mintán Regensburghan a' birodalmi háboru Franciaország ellen elhatározott. Még akkor is, midőn Poroszország a' baseli békében (1795) Austriától 's a' német birodalomtól elszakadt, harczmezőn maradt a' Szászválasztói tábor 's (Jun. 1796) részt vett Károly főherczegnek Wetzlar mellett nyert diadalában. Csak midőn Jourdan és Moreau előre nyomultával az egész felső szász kerület (Aug. 13. 1796) Erlangenben fegyverszűnési 's benemelegyülési egységekre lépett, hívá vissza hadait a' választó fejdelem ezen kerület védelmére, 's követeli Rastadtban (1797) és Regensburghan (1802) hiába vitaták a' Németbirodalom' jogait Franciaország kívánati, 's a' kisebb birodalombeli rendekéit a' nagyobbak vágyai ellen. — Ha bár a' vál. fejdelem személyes gondolkodásmódja, a' mar akkor (Lengyelország felosztásától fogva) nagyon lábrakapott birtokhívó (arrondirung) politikát nem gátolhatta is, még sem kívánta országai határát idegen birtokkal terjeszteni. Így a' vál. fejdelem e' méltóságát még akkor is megtartá, midőn a' rénusi szövetség (Jul. 12, 1806) alkotása, 's II Ferenc császár (Aug. 6. 1806) lemondása által a' német birodalom megszűnt. És midőn éjszakai Németországot a' Franciaák ellen védeni kelle, noha Poroszország éjszakon saját pártfogása alatt szinte olly frigyet akara felállítani, mint Napoleon délen és nyugoton, még ekkor is 22,000 Szász viaskodott (Oct. 1806) Thüringenben. Hohenlohe vezérleése alatt Napoleon ellen, mig az Auerstädt és Jena mellett kettős csata éjszakai Németország sorsát elhatározá. Hibetlen gyorsasággal nyiták meg a' Franciaák előtt kapuikat a' poroszvárok; már Hohenlohe és Blücher Prenzlaunál és Ratkaunál capituláltak; már kezdődék a' nagy harcznak második része a' Visztulánál; midőn a' választó fejdelem (Dec. 11, 1806) birodalma függetlenségét 's épségét a' Franciaországgal Posenben kötött béke által megmentette, a' rénusi szövetséghez állva felvette a' királyi méltóságot 's kötelezte magát, hogy ehez 20,000 embert, a' porosz-orosz háboru'oz pedig csak 6000 embert állít. — A' tilsiti békekötésben

(Jul. 7 és 9. 1807) Orosz-ós Poroszország megismerék a' rénusi szövetséget Napoleonnak minden abban eddig tett 's ezentul teendő intézetivel 's a' szász királyt, mint az ezen békében ujdon felállított varsói hercegség regensét, mellynek alkotmányát Napoleon (Jul. 22. 1807) Tilsitből visszatértekor Dresdában írta alá, melly alkalmommal legelőször osztatott ki inepélyesen a' gyémántkorona-rend. Egyébiránt e' történetek Szászországban sem az ország alkotmányát nem változtatták, sem a' francia törvénykönyvek bevetelét nem vonták magok után, hanem csak a' catholicusoknak, 's utóbb a' reformatusoknak is a' luteranusokkal egyenlő lábra tételét 's az öszves választó fejedelmi tartományoknak királyságra emeltetését eszközölték. — Az 1809-ki háboruban, midőn Wagramnál szász vér is folyt, Saxonia csak némelly Lausitzben fekvő cseh helyeket nyert, de ezek forma szerint nem foglaltattak el, 's némileg egész uj időkig uraság nélkül maradtak. 1812 ismét vért ontának a' Szászok az Oroszország ellen vitt háboruban. De midőn Moskau leégése Napoleon világuraságának véget vetett, a' Szászok is elvátának a' Francziáktól, 's midőn az olasz vice király a' francia sereg maradványával Saxoniat még Mar. 20-ig 1813 tartaná, akkor a' szász király is elhagyá lakó városát, hol Davoust Máj. 19-én az Elbe hidját szét vetette, 's először Plauenbe, innen Regensburgba, végre Prágába ment, mert e' háboru folytatása végett Austria tervéhez akart szegődni. Ez okon a' szász követ 's az austriai ministerium közt Bécsben olly egység kötött, melly szerint a' király magára vállalta, *hogy a' béke helyre állítása végett Austria által teendő lépéseket, minden erejével segitendi*, 's ez esetben a' varsói hercegségről való lemondásban is előre megegyezett. Midőn aztán Napoleon Lützellénél (Máj. 2. 1813) a' szövetségeseket megverte, 's a' Francziák Leipzigt 's az Elbeig terjedő részeket elfoglalták; midőn a' weimari herceg Napoleonnak Saxonira nézve tett nyilvános parancsát (*Je veux que le Roi se déclare, je saurai alors ce que j' aurai à faire; mais s' il est contre moi, il prendra tout ce qu' il a*) a' királynak tudtára adta, 's Máj. 9-én Dresdából az előbbi párisi szász követ, 's Montesquiou francia ezredes a' császár egyenes meghagyásával Prágába mentek 's annak Dresdába érkezését jelentvén, a' királytól világos nyilatkozást kívántak az iránt, ha fővárosába visszatérni, Torgaut 's minden szász hadakat a' császár parancsára bizni 's kötelességeit mint rénusi szövetség tagja, teljesíteni akarja — e? mert különben Saxonia elfoglalt tartomány gyanánt tekintendő lenne: ekkor visszatért a' király Dresdába, megnyitatta a' Francziáknak Torgaut, 's hadai ezentul részt vevének a' táborozás viszonytagságában. — A' fegyverszünet alatt uj készüléteket tett Austria; Napoleontól Dresda melletti (Aug. 27) győzelme után elpártolt a' szerencse, 's a' nemzetek csatája Leipzignál (Oct. 16 és 18) elhatározá Saxonia sorsát. A' király, ki Napoleon ajánlatát, hogy követné, el nem fogadta, (Oct. 19) a' szövetségesek foglya lett, országától, melly Nov. 10-ig 1814 orosz, azután orosz kormány alatt állott, 20 hónapig elszakasztatott. Tetemes szász sereg, mellyet az ország állított, követé a' szövetségeseket a' Rénonon tul, mig Paris megvétele a' francia császárt (Apr. 11 1814) lemondásra kényszeríté. — Azonban a' bécsi congressuson kell vala még Saxonia sorsának végkép elhatároztatni, 's Mar. 12 1815 ki is jelentetett a' királynak, ki Berlinből Posonyba jött: *hogy országának felosztása elhatároztatott, 's annak azon része, melly orosz felsőség alá fog esni, a' többitől, melly a' királynak maradand, tüstént elválasztandó lesz, de ez is egy ideig a' orosz király kormánya alatt marad.* — E' közben Napoleon ismét Franciaországban termett, a' bécsi gyűlés tanakodását félbe kelle szakasztani; a' király aláírta tehát

Bécsben Maj. 13 1815 Poroszországgal a' békességet, mely szerint birodalmának terjedményre nézve nagyobb, népességre nézve kisebb felét amannak engedte. Egyszersmind (Jun. 8) a' német szövetséghez állott, illetőségét Franciaország ellen kiállította 's Jun. 7 1815 Dresdába visszatért. Ez egyesség által vesztett Saxonia 373 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. és 845,218 lakost, úgy elvesztette legjobb gabona és fatermő vidékeit 's valamennyi sóbányáit; 's ez eldarabolás által állása is Németországra 's Európára nézve felette változott. — A' király visszatérte után legelőször is bel dolgok helyre hozására, a' 10 esztendeig dult háboru sebeinek megorvoslására fordítá figyelmét, 's valóban művelődés, művészetek, tudományok, kereskedés 'st. körül nevezetes és jeles intézeteket tett. Emlékezetes két vég parancsa, egyik Feb. 19 1827, mely szerint a' mindenkori apostoli helyettes, jobbágyi és szolgálati esküt tenni köteleztetik; másik Febr. 20-dikán 1827, mely azt rendeli, hogy a' más vallásba lépni kívánó törvényes koru legyen 's előbbi vallása papjától elbocsátó levelet mutasson. — Maj. 5 1827 fogva I Antal uralkodik, ki nem régiben unokáját Fridrik Ágostont corregensének nevezé.

Statisticali átnézete. 1. A' Tartomány 's lakosai. Saxonia az érintett felosztás által negyedik rangu statussá szállott le, 's kiterjedésének $\frac{2}{3}$, jövedelmeinek pedig mintegy $\frac{1}{3}$ részét elvesztette. Most a' királyság egy mindenfelől szabadon álló országot képez, mely az ön álló europai státusok közt térségére huszadik, népességére tizenhatszázadik, a' német szövetséges státusok közt ellenben első tekintetben hatodik, másodikban ötödik. Fekszik az é. sz. 50° 48' 30'' 51° 29' és k. h. 29° 34' — 32° 44' közt. Határozódik Csehországgal, a' porosz szász herczegséggel, Alténburg, Weimar, Reusz tartományokkal, 's a' bajor menusi kerülettel. Természetes határai csak Csehország felől vannak, mellyeket hegyek képeznek. Területe Schlieben földabrosza szerint (1825) csaknem 273 nsz. mf. Az országnak mintegy $\frac{1}{3}$ síkság, $\frac{2}{3}$ dombos, $\frac{2}{3}$ hegyes. Hegyeinek legmagosbika 3758 par. láb. Legnagyobb völgye az Elbe völgye. Földje általában középszerű, legjobb Meiszentől a' lapály felé, Chemnitz, Zwickau, és Bautzen körül, legrosszabb az Ertz-hegyek 's a' Voigtland erdős részein. A' hajózható Elbével minden vizei az éjszaki tengerbe folynak. Tavai nincsenek. Csatornákkal sem dicsekhetik, kivéve a' szalak eretgetésére 's bányászathoz szolgálókat. Ásványos vizei számosak. Éghajlata mérsékelt és egészséges, leghidegebb az Erczhegyek és Voigtland egy vidékén, mellyet szász Sibiriának neveznek, hol a' hó néha csak legforróbb nyárban olvad fel; legszelidebb a' meizeni, és leipzig-i kerületekben 's Oberlausitzben.

Termékekben nem felette gazdag, de nem is szűkölködik az ország; azon körülmény, hogy ezeket fáradsággal kell megszerezni, munkásságban tartja a' lakosokat, 's a' nyereség eléggé megfizeti a' rá fordított fáradságot. Saxonia az ásványok összes nemeinek felénél többel bír, 's illy kis téren Németországnak egy tájéka sem gazdagabb érzekben. Arany még a' vizekben is ritkán találhatik. Ezüst, vas, kobalt, ón, legfontosabb ércz-nemek. Rézben, czinben, kénesóben st. sem lát szükségét. Többi ásványok közt emlékezetes: a' topaz-szikla, (geognosticali tekintetben figyelmet érdemlő csigakő), természetes czinobrium, porcellánföld, márvány, kigyókő, basalt, szalonakő, kőszén, homokkő, st. ugy némelly drága kövek, mint rubin (ritkán), safir, granát. Az évenként ásatni szokott ezüst 48—50,000 markra, vagy pénzben 640—670,000 tallérra, általában pedig az ásványok összes évi jövedelme közel 4 mill. tallérra megy. Ezek ásása 10,000, feldolgozása pedig 50,000 embert táplál. — Növények közt legfontosabb a' fa; az országnak közel $\frac{1}{3}$ részét erdő fedi, mellyek tüzelő fát, sokféle vad bogyókat, sőt még valódi islandi mo-

hot is bőven szolgáltatnak. A' földmivélés az ország legjövendelméből foglalatossága 's azért nagy vigyázattal is üzetik. Az esztendei mindennemű termést mint egy 8 mill. mérőre tehetni. Dohányt alig termesznek 4000 mázsát. A' gyümölcsfajenyésztés még jutalmakkal is előmozdittatik, 's Dresda, Meissen, Leisnig 'st. tájékán különösen virágzik. Tulajdon borsdorfi almája, melly még Csehországban is könnyen elfajul, saját kereskedési cikket tesz a' lipcsei sz. mihály-napi vásárokon, hol gyakran 20,000 tall. áru gyümölcs kel el. A' bortermesztés mintegy 200,000 dresdai akóra tétetik. Komlója a' bel-földi fogyasztásnak felére sem elég.—Vadja előbbi időkhez képest nagyon megkevesedett. Marhája sincs elég hazai szükségre 's a' szükség Lengyelországból pótoltatik. Lovai ugyan az 1787 felállított országos ménes czödőrei által nemesültek, de honni szükségére szinte nem elegendők. Juhtenyésztés teszi a' nemzeti gazdagság fő forrását. 1765-től fogva spanyol merino juhok által ugy megnemesítették a' honi faj, hogy többi Szászországban eredeti német juhok sehol sem találhatni, ellenben finom fürtű juha több van 2 mill. darabnál. Ternaux (Paris 1827) azt jegyezte meg, hogy a' szász electoralis gyapju, mellynek kilogrammja 1804 csak 16 frank volt, 1827 már 34 frankra rugott. De épen e' miatt az ország földének tized része miveletlen hever. Sertése és méhtenyésztése csekély.

Hassel Szászország lakosinak számát 145 városban, 57 mező városban és 3198 faluban 1,486,400-ra teszi, következőleg 1 nsz. mértföldre 5484 ember esik 's így Saxonia Europa legnagyobb tartományi közé tartozik; általában minden négy szög mértföldön 14—15 helységet számlál, 's 2 nsz. földnél kevesebb térre mindenütt egy város esik. Négy kerületiben népességének több mint harmad része városban lakik, Oberlausitzben ellenben a' városok arány szerint kevesebb lakost számlálnak mint a' faluk. Dresda az európai negyed, Lipcse pedig ötöd rendű városok közé tartozik. A' lakosok, 's jelesen a' népség tömege, Németek, és Oberlausitzben Vendék, kik szokásiknál 's viseletöknél fogva tiszta sláv eredetre mutatnak, testi erővel 's testiségre hajlóssággal a' Németektől különböznek, de egyszersmind szorgalmuk és vendégszeretetük által ajánlkoznak. Általában a' Szász a' német miveltetés fő pontján áll, vállalatokra kész és munkás, művészetekkel és tudományokkal barátkozó, becsületet 's hazát szerető, nyitásoktól irtózó, munkásságában csendes és meggondoló. — Legjobban beszélnek Dresda körül, noha még sem igaz, hogy itt a' német nyelv legtisztább volna. Évenként mintegy 36 ezer ember hal meg, 's 50-ezer gyermek születik. — Szászország a' reformatio bölcsője lévén, lakosai 1539-től óta a' lutherana valláshoz ragaszkodnak 's általában vallásos buzgósággal és jámbor gondolkodás-móddal jeleskednek. Cath. valláson, mellyre 1697 a' hercegi ház is visszament, 46,000-en vannak, Reformatusok mintegy 600, többnyire franczia üldözöttek ivadéki. A' Csehországból kiűzött protestansoknak Dresdában és Zittauban saját templomuk 's prédikátoruk van. Oberlausitzben találhatunk Quäkerek, Schwenkfeldianerek Böhme János tanítványi, Dresdában valami ezer, Lipcseben még kevesebb Zsidó. A' szász nemesség, melly még a' feudale rendszertől fogva nagy kiváltságokkal él, főre és alsóra oszlik. Amahoz tartoznak, kik az ország- és megyegyűléseken régtől fogva ülésel és vokssal bírnak, 's jobbágyaikoa királyi hatalom alatt most is kisebb vagy nagyobb felsőségi jogot gyakorolnak. A' kisebb nemesség alatt közönségesen a' lovagok értetnek, ide számlálván az országrendei közé nem tartozó grófokat és bárókat is. A' nemesség jogai résznél személyesek, résznél jószág birtokától függők; ezek közé tartoznak: országgyűlésre mehetés (feltéve, hogy a' megkivántató ösük száma nem hibázik), mindenféle országos adóktól és vámoktól való mentesség, törvényszolgáltatás és apró vadászat. A' felette régi nem-

zeiségekkel büszkélkedő szász nemesség gazdagsága vagy mindig néhány dusabb háznépnél halmozott össze, vagy a' polgarokra háromlik. A' szász nemesség Németország legmiveltebbjei 's legszorgalmasabbjai közé, de nem mindig az előítéletektől legszabadabblak közé tartozik. — A' polgári rendhez számíttatnak mind azok, kik a' német törvény szerint szabadon születettek tekintetnek 's általában minden különben nem nemes városi lakosok. Ezek nemesi jószágokat is szerezhetnek, de azért személyes jogokat nem nyernek. Ezek kezében van a' kereskedés és kézművek, mellyekkel a' lakosoknak $\frac{2}{3}$ része foglalatoskodik, úgy hogy földmivelésre 's természetésre csak $\frac{1}{3}$ marad. A' pórság közt vannak eredetileg szabadok, kik uri szolgálattól ment jószágot bírnak; szabadokká lettek, kik uri szolgálattal tartoznak; 's Oberlausitzben örökös jobbágyok, kik uraik jószágát tetszésök szerint el nem hagyhatják. A' szász parasztnak nem szabad kézi mesterséget üznie 's noha számtalan adóval terheltetik, országgyűlésen képviselője nincsen. — A' személyes rendek közt Szászországban a' tudósok érdemlett tiszteletben élnek, valamint az ország is külföldön nagy részben ezeknek köszönheti becsültetését. Az academiái oktatók, predikátorok és iskola-tanítók saját törvényhatósággal, 's különös elsőségekkel és szabadságokkal bírnak. Szinte így a' többi személyes rendek is, udvari cselédek és hadviselők.

Tudományos miveltségre nézve Szászország a' reformatio óta 's ez által, nem csak a' német, de Európa öszves statusai közt is jeles polczon áll, 's felső és középső néposztálya már századoktól fogva megelőzte pallérozottságban a' déli Németeket. A' tudományok csak nem minden ágában mutathat Saxonia jeles embereket 's némeltyekben legelőször is ők tettek lépéscket. Németország iróinak $\frac{1}{16}$ részét Szászok teszik. Minden fenebbi miveltség intézetei közt első a' lipcei egyetem. Több miveltségi iskolák vannak Meissenben, Grimmában, Dresdában, Lipcsében, Bautzenben, Freibergben 'st; nem tudós miveltségre rendelvek Dresdában, Lipcsében, Bautzenben, Zittauban. Egy parochia sincs iskola nélkül, nagyobb falukban pedig több is van. A' tanítás javítására sokat tettek az 1788 felállított tanítókat nevelő intézetek. Szegények számára szabad iskolák, mester legények 's inasok számára vasárnapi iskolák vannak Dresdában, Lipcsében, Freibergben. A' különös czélokra rendelt tanító intézetek közt jelesek 1) a' bányász academia Freibergben, mellyet nem csak europai, de még más világrészekből jövő tanulók is látogatnak. 2) az eredetileg 1748 alkotott 's 1815 jobb terv szerint elrendelt sebészorvosi academia Dresdában, mellyel bábaiskola, szülőház és baromorvoslóintézet van összekapcsolva. 3) az 1816 nyilvános intézetté tett erdőszakademia Tharautban, mellyet szinte számos külföldiek látogatnak. 4) Az 1815 és 1816 felállított 's minden fegyvernemre hadi tiszteket képző katonacademia Dresdában. 5) A' cadétek háza Dresdában, mellyben nemes ifjak, különösen hadi szolgálatra készítettnek. 6) Technica iskola (1828) Dresdában. Tudományos egyesületek közé tartoznak: a' gazdagsági társaság, mellynek fő helye Dresda, melléke pedig Lipcsében van; a' Jablonowski, a' német-, a' Linné-, a' természetvizsgáló, a' régiségbuvár-társaságok, mind Lipcsében; a' mineralog-, a' természet- és gyógytan-, a' Flóra- (fűvészeti) társaság Dresdában. A' nyilvános könyvtárak közt első a' dresdai 220,000 kötettel 's 2700 kézirattal. Nevezetes könyvgyűjtemények vannak még Lipcsében, Zittauban, Meissenben 'st. Fontos előmozdító eszköze, 's egyszerűs mind fokmérője a' tudományos miveltségnek a' könyvkereskedés, mellynek közép pontja Lipcse, hol husvéti nagy vásárkor néha 200 külföldi könyvkereskedő is összegyűl. A' nyomtatói műhelyek igen számosak; csak középszerű városban is 2—3 van. I Fridrik Agoston-tól fogva a' művészetek is nagyon előhaladtak Saxoniában, mivel ő

és fia részint a mivészeket ébreszték és foglalatostkodtatók, részint műgyűjteményeket állítanak, vagy a megvultakat bővíték. Egyes mivészségek közt úgy látszik, a szobrászság és építő mesterség Saxoniában leghátrább maradt; ellenben képirás és rézmetszés igen jeles nevekkel dicsekedhetik. A képiró-iskola, mely niár a 18 száz. elején állott, Keresztély vál. fej. által 1763 Hagedorn terve szerint képző mivészségek academiájává emeltetett; ez Dresdában van, de összefügg vele a lipcsei hason nemű intézet is; egy építő-iskola 1819 csatoltatott hozzá. I és II Fridr. Agoston alatt a hangászat is emelkedni kezdett s a dresdai és leipzigi concertek a muzsikai izlést ma is naponként gyarapítják.

Szászország eleitől fogva a legműszorgalmasabb országok közé tartozott; de legnagyobb szárnyalatra kapott az ipar a 16 század közepe táján a spanyol Németalföldről, Austriából és Francziországból vallásbeli üldöztetés miatt kivándorlott mesteremberek, kivált gyapjutakácsok által. Az uralkodás jutalmakkal ébreszti a kézműveseket, s egy országos gazdasági- kézmű- és kereskedői kiküldöttség hasznosan munkálódik e részben 1764-től fogva. Legrégibb s legfontosabb ipar-ág a vászonszövés, mellyel, noha korábbi időkhez képest esökkent, még ma is 70,000 ember foglalkozik, de fejezésért Csehországba és Szeziába évenként mintegy 50,000 tall. megyen ki. E kereset évi jövedelme 3 mill. tallerra tétetik. Ez előtt Lipcséből egész hajókkal hordták a viaszkos vásznat Amerikába; Dresdában igen jó képiróvásznat, Anna- és Schneebergben különös szépségű czérnacsipkét készítenek, mellyel 30,000 ember foglalkozik s 1 mill. tall. árút tesz forgásba. Papirosgyárakban Saxonia igen gazdag, mert több mint 40 pap. malma van, s belföldi szükségre még sem győz eleget kiállítani. Mind ezeknél tetemesb a részint Angliában, részint az országban font pamuk gyárolása. Egész Németországon nem készítenek olly szép pamuszöveteket, mint Saxoniában. Több mint 18,000 angol fonószék van mozgásban, s már annyira vitték, hogy 16 latnyi pamutból 45,000 lábnyi fonalat huznak. Fonó malom is több van husznál. A szász pamukmivek egy harmadát teszik az egész Németországon készített szokott mennyiségnek. Famivek, u. m. játszószerék, hangszerszámok, butorok évenként 200,000 tall. áruk készíttetnek, s ennek egy negyedét a külföld fizeti meg. Szinte ennyit készítenek a Dresda körüli szalmakalapgyárok is. Nevezetesek továbbá a tobákgyárok, kivált Lipcsében. Készül évenként 60,000 darab jó féle posztó. Nem régtől fogva nagyra előhaladt a kazimir készítés, s a merinomivek az angoloknál sokkal jobbak. — Ezüstöt évenként mintegy 1 mill. tall. vernek pénzé. Hires pléhkanál gyára van Schwarzenberg tájékán, mely 100,000 tall. árút állít ki, jelessek ékes vas művei, porcellánja st.

A belföldi kereskedés mintegy 10 millióra tétetik, mellyből 8 mill. a lipcsei kereskedők kezén fordul meg; a lipcsei vásárok összes kereskedése 18 mill., a könyvkereskedés 2 mill. megy; s az ország mindenféle kereskedésből befolyó tiszta nyeresége évenként 2 mill., a könyvkereskedése 200,000 tall.

2) Alkotmány és kormány. Az ország political tekintetben még most is, mint hajdan, egyesült és nem egyesült tartományokra osztatik. Az elsőbbeknek általában közös alkotmányuk s igazgatásuk van; ezek elosztatnak a) közvetlenekre, hova a 4 kerület tartozik, s ezek örökös tartományoknak hivatnak. b) közvetettek, mellyekhez Meissen, Wurzen st. tartoznak. A nem egyesülteket teszi az oberlausitzi markgrófság maradványa, mellynek saját alkotmánya s igazgatása van. — Szászország az uralkodónak német szövetség iránti viszonyai, s alkukra épült alkotmánya által korlátozott monarchia. A koronát az 1499 megállapított elsőszülöttség szerint, az Alberti-

ni ág férfi ivadéka öröklő 's az örökös 18 éves korában teljes idejű. A' gyámságot 's helyettes kormányt a' legközelebbi atyafi viszi. Az uralkodó ág magva szakadtával az örökös tartományok az idősebb, vagy Ernestini ágra szállanak, Lausitz birtokát pedig a' prágai (1635) békepontok határozandának el. Czimere 5 fekete gerenda arany mezőn, 's a' paizs felett hercegi korona. A' király a' végrehajtó hatalmat egyedül bírja, egyedül nevez minden hivatalokra, kezében a' megkegyelmezés joga, 's minden katonai hatalom. A' rendek a' kormányzásban részint az adó megajánlása, részint az ország közös és fontos ügyeiben, mint vallási, tanítási, közbátorsági, kézműi és kereskedési tárgyokban gyakorolni szokott tanácsló voksaik által vesznek részt. Ezek alkotmányra még most is majd egészen a' hajdani, mint korábbi századokból fenmaradt. Oberlausitz rendeinek ugyan saját alkotmányuk van, de 1817 fogva a' közös országgyűlésben ezek is részesülnek.

Az örökös tartományok rendeit teszik a) a' főpapok, grófok és urak, kikhez a' meiszeni alapítvány, Solms és Schönburg uradalmak, ugy a' leipzigie egyetem küldöttjei számíttatnak; b) a' nemes birtokok tulajdonosai; de csak régi vérből származott neméseknek, azaz olyanoknak, kik mind apai mind anyai részről 8 őst számlálnak (mellynek megbizonyításától csak a' valóságos titkos tanácsnokok, 's háboruban szolgált ezredek mentetnek fel), van saját nevükben székük és szavuk; az illy jószágok polgári eredetű, vagy új-nemes birtokosi pedig 40 követ által repraesentáltatnak. c) A' városok, vagy is ezek küldöttjei. Az országgyűlési tagok száma mintegy 350. Elölülő az örökös marsal, mely méltóság több századokon keresztül a' Löser grófi háznál volt, de mivel ez azt a' folyó század elején letette, helyettest a' király nevez. Az országgyűlésnek csak megnyitása 's berekesztése innepélyes, mely mindenik a' király jelenlétében történik. Amabban felolvastatnak a' királyi előadások, ezeken foly azután a' tanácskozás; majd előterjesztetnek a' rendek nehézségei 's ajánlatai. Az ülések alatt az uralkodás részéről tétetni szokott nyilatkozások decretumok által történnek. Ha a' kormány és rendek közt nehézségek nem fordulnak elő, az adót megajánló felírást az örökös marsal egy a' rendek három osztályából nevezett küldöttséggel bemutatja, 's ekkor a' gyűlés berekesztetik, mely alkalomkor a' király magát mindenkor kötelezi, hogy a' rendek tanácsa 's megegyezése nélkül az adó állapotján változtatást tenni nem enged. Az országgyűlés actáit előbb irták, most köre metszik, de csak a' gyűlési tagok számára, mert azoknak nyomtatás által nyilvánítása nincs megengedve. Ujabb időkig régtől fogva minden 6 esztendőben tartattak országgyűlések, 's az adó is ugyan annyira ajánlatott meg, de ezt nem régiben csak 3 esztendőre ajánlák meg a' rendek, 's így most gyűlés is minden 3 évben tartatik.

3) Udvari (tisztsegek) 1) a' fő udvari marsal, mint első udvari törvényhatóság, mely elibe minden udvari ügyek tartoznak; alatta vannak az első udv. marsal, fő asztalnok, fő pohárnok, uti marsal, udv. komorányikok, udv. orvosok 'st. 2) a' fő kamarás, ki alatt vannak a' szertartásmester, kamarás urak, kir. könyvtár 's más gyűjtemények, kir. gyóntató pap, az udv. templom cath. papjai, udv. orvosok, gyógyszerár 'st. 3) A' házi marsal, 4) a' fő lovász- és fővadászmesterek hivatalai. Az udv. színház (német színjáték, olasz opera) és a' hangászkar különös igazgatóság alatt vannak. A' királynénak 's kir. ház minden tagjának különös nagyobb vagy kisebb udvara van. Az udvari rang 5 osztályból áll, a' fő udv. marsaltól le a' czimzetes tanácsnokig; mely szorosán megtartatik. Vitézi rendek 1) az 1736 felállított 's 1768 megújított Sz. Henrik rende, hadi érdemek jutalmazására, három osztállyal. 2) az 1807 felállított gyémántkorona rend,

mellynek első vitéze Napoleon volt; házi rend hercegek és jeles status tisztak számára; 3) a' király visszatérte után 1815 alapított polgári érdemrend.

Kormány ágai 1) a' titkos cabinet, kül- bel- és hadi ügyek ministereivel. 2) a' titkos tanács; ehez tartozik 3 conferentialis minister, kiknek, mivel az evangelicus egyházi ügyeket kell igazgatniok, evangelicusoknak kell lenniök 's vallási esküt tenniök, — továbbá 3 valós. titk. tanácsnok, a' finantzcollegium és hadi kamara előlúdi, a' kormánysszék cancellárja 'st. 3) A' finantzcollegium. 4) A' hadi kamara. 5) Az ország kormánysszéke. 6) A' felebb viteli törvénysszék. 7) A' fő adósszédő tanács. 8) Az egyházi tanács és fő consistorium 'st. Az udvari fő törvénysszék Lipcsében van 's esztendőtszaka négy fő ütést tart. A' policzia dolgait az ország kormánysszéke intézi.

A' status összes jövedelmei 6,500,000 tall. vagy 10 mill. forintra tétetnek. Mivel Poroszország az Aug. 28. 1819 kötött alkunál fogva a' status-adósságok egy részét általveite, így még maradt a' szász királyságra 16,660,000 tall. adósság. Kamatok lerovására 's enyészto tökéül évenként 1 mill. tall. fordittatik. 1823 minden előbbi szától 5 kamat 4-re száflittatott, vagy a' tőke visszafizettetett. Forgásban 2,500,000 tal. papirus pénz van, melly azonban a' pengő pénzzel egy becsü, 's köz pénztárakba is fele fizetést mindig szabad papirussal tenni.

Hadi erő 13307 ember, tehát kevéssel több mint a' szövetségi illetőség, melly 12000, 's mellyet Saxonia a' német frigy 9 táborának 1 osztályához béke idején is mindig készen tartani kötetes. Katonartásra 923,663 tall. fizet az ország. — Kül udvaroknál lévő követekre pedig adnak a' rendek 30,625 tall. — Saxonia a' német szövetségben negyedik statust képez, 's teljes gyűlésben 4 voksa van. A' háborukor 18,000 emberre emeltetni szokott illetőséget, a' többi Szász, u. m. Anhalt, Kurbessen, Luxenburg, Nassau 'st. házakéival együtt, Saxonia vezérli. A' katonáskodni tartozók 20 esztendőjükben lépnek pályájukra 's 8 évig szolgálnak. Kivétetnek a' lipcei, freibergeri, dresdai 'st. tanulók.

4) Az öszves Szász ház Meissenben 1485 két ágra oszlott: A. az ifjabbik, vagy az Albertini, alapította bátor Albert herceg (+ 1500), 1697 olta cath. vallást tart, Dresdában lakik. B. az öregebbik, vagy Ernestini ág, lutherána vallásu; felállította Ernest vál. fejdelem (+ 1486), ez idő folytával ismét 2 ágra oszlott; egyik Sachsen-Weimar-Eisenach (1815 óta nagyhercezség) és Sachsen-Gotha. Ez utóbbi, jámbor Ernest fiai által szinte 7 ágra szakadt, mellyből még e' három virágzik: Sachsen-Meiningen-Hildburghausen, Sachsen-Altenburg, és Sachsen-Koburg-Gotha. A' nagy herceg és a' 3 szász herceg a' szövetségi gyűlésben 12-dik helyen vannak 's egy közös vokossal birnak. A' Szász-Ernestini ház öszves hirtoka 178 nsz. mf. 601,900 lakossal. E' tartományok öszves egyeteme Jena. — L. Pfeiffer: „Über die Ordnung und Regierungsnachfolge in deutschen Staaten überhaupt und in dem herz. Gesammth. S. Gotha insbes. (Kassel 1826); Pölitz: „Gesch. des Königr. Sachsen (Dresd. 1827), ugyan attól *Gesch. der Staaten des S.-Ernestin. Hauses.* (Dresd. 1827), Wachter *Thüring. und ober-sächs. Gesch. b. z. Anfallé Thüringens an die Markgr. v. Meissen 1247* (Leipz. 1826). Ferber *L' esprit et le système du gouvernement de la Saxe.* (N. A. 1801). 'sat.

Szász város, szabad kir. város, az erdélyi Szászok földjének hasonló nevü székében. Közel esik hozzá a' Kenyérmező a' Kenyér-folyó mentében, mellyen nyerte Kinisi Pál fényes győzedelmét a' Törökökön, 30 ezeret vágván le, 's 50 ezeret fogván el közülök.

SZATHMÁR-NÉMETI, szab. kir. város a Szamos mellett. Szathmár Németivel 1715 egyesítettett, midőn szab. kir. várossá tétetett. Németi nevét a Gizela királyné által behívott 's itt megtelepedett Németektől kapta. Szathmárnak hajdan erős vára volt, melyét 1562 Zay várparancsnok vitézül védett a Törökök ellen. 1605-ben 16 Jan. Bocskai István kezébe került 's azután az erdélyi fejedelmek hatalma alatt maradt; de háborus időkben felette sokat szenvedett. Környékét nagy szilvasok díszesítik. 1804 olta püspök lakja. Nevezetesek benne: a káptalan; papnevelő intézet; püspöki lyceum; kath. és reform. gymnasium; városház; püspöki palota, mely hajdan a jesuiták lakja volt; 1 kath., 2 reform. 's 2 óhitű templom; posta-és sóhivatalok; 's 5 nagy és népes vására. Háza 2211, lakói 3423 Kath., 10856 Protestánsok, öszvesen 14270.

SZATHMÁR vármegye, Magyarország Tiszántuli kerületében, kel. Máramaros várm., Kővár vidéke, 's Kraszna várm., nyug. Szabolcs vármegye, délen Bihar- 's éjsz. Bereg és Ugocsa vármegyék közt. Nagysága 106 usz. mf., mellyen 2 szabad kir. városban (Szathmár-Németiben 's Nagy-Bányán), 20 m. városban, 248 faluban, 's 52 pusztán 225,808 lélek lakik. — Folyói: a Tisza; Szamos; Kraszna, melly a Meszeshegyből ered 's az ecsedi lápon keresztülfolyván, Szamoszegnél a Szamosba foly; Túr; Szaszar, Lápós és Fernszely, mellyek a bányamunkáknál hasznos szolgálatot tesznek. — Legnevezetesebb tava az ecsedi, 7 mf. hosszú, 4 mf. széles és 10—12 láb. mély láp, mellynek helyén régen 9 falu feküdt. — Két kitérsző hegyláncza közül a Bikkoldal Erdély felé határt von, az Avas Kővár vidéke felé húzódik. A Gutin sziklacsucot tengerszem nevezetesíti. — Földje különböző; nagyobbára termékeny; csak Nagybányán felyül ad kevés áldást a kőves föld. Nemcsak nemes (aranyat 's ezüstöt), hanem nemtelek érczeket is adnak Nagy-, Felső-, Lápós- és Miszbányák, 's Iloba. Savanyu vizei: a vámfalvi, nagybányai, felsőfalvi 's bikszádi; ásványosak a bajfalvi, mikolai 's az ugy nevezett vámfalvi büdös sár. Gyümölcse temérdek, a Szamos és Tisza partjain fekvő csaknem végtelen gyümölcsökben (vagy mint itt hívják, lankákban). Talán sehol se főznek annyi szilvapálinkát, mint itt. Még cseresznyét is fordítanak pálinkának. Nagybánya vidékének sok jóízű gyümölcse közt híres a gesztenye. Borai közt jelesbek: a szinyér-várallyai, erdődi, szathmári, apai; azután jönek a bélteki, sárközi, újvárosi, kányaházi, nagybányai 's t. Dinnyéje a Nyirnek sok van, mint lenje is. Dohány évenként 10 's több ezer mázs. terem, nevezetesen Füzes-Gyarmaton, Tunyogon, Zsarolyánban, Csengerben, Sályon, Józsefházán, Angyaloson. Erdei közt legliresebb a Gombás, mellyben 30,000 sertésnél több hizik. A Nyir szalmával és náddal tüzel. — Lakosai nyelvekre 's nemzetségekre nézve legtöbben Magyarok (137 faluban, 13 n. n. 's két királyi városban); Svábok (10 helységben, gróf Károlyi jobágyai); Oláhok 65 faluban, kik csak oláhul, 's 62-ben, kik magyarul is beszélnek; Tótok, Magyarokkal vegyesen 5 fal.; Oroszok (10 helys.). Vallásokra nézve: Kath. 28,200 egyesült Görögök 98,570, Reformátusok 97,570, Luth. 115. Mesterségek itt is gyarlón üzetnek; főfoglatosságá a népnek földmivelés és baromtartás. Járása 4, a krasznaközi, nagybányai, számosközi, nyiri. Főispánnya: vécei és hajnácsközi báró Vécsey Miklós Eő Mélt.

SZAVATOS (védő, *evictor*) olly mellékes törvénykezési személy, ki az által vett jogbeli gyengesség miatt ügyében hanyatló sőt rendszeren felszólító alperest, a törvényes megtámadók ellen birtokában védni, oltalmazni és megtartani, vagy ha ezt nem tehetné, neki egyébként elégséget szerezni köteleztetik. A szavatosság (védség, *evictio*)-törvény-, egyezet-, vagy természet-szerinti, a képen, a

mlnt az bizonyos esetekre nézve a' törvény által parancsoltatik, az egyezetben állapittatik meg, vagy már magában a' dolog természetében feneklik; így a' szavatosság, minden terhes egyezetekben önkényt értetik, p. o. cserében, adás-vevésben, osztályban, bírói foglalásban, végrehajtásban. A' szavatosság (védség) terhe az örökösökre száll. — Ha a' testvérek közül valamellyik javait eladván, a' vevő azokra nézve megtámadtatnék, 's ez az eladót, ez pedig testvéreit idézné szavatosságra, az utolsók nem tartoznának amazt védeni; mert a' testvér, a' javak megtarthatására nevezve, csak testvér iránt köteleztetik védséssel. — A' szavatosság (védség) csak az által adott jog erősségére nézve értetik, 's azért a' törvénytelen megtámadók ellen nincs is helye. A' szavatost mindig bíróiképen kell a' szavatosságra felszólítani, mert különben nem köteles megjelenni. Ha a' szavatost minden igyekezete mellett sem tudta a' védendőt kimenteni vagy javainak birtokában megtartani, az ön kölcségén folytatott pernek elvesztése után, kárát kell kielégítnie. Ha valaki egyedül, szavatosságnak felszólítása nélkül folytatja a' pert, és abban elmarasztaltatik, az ujtott perben felszólítandhatja azt. — Ha valaki egész territóriumot (lakvidéket) másnak elad, és annak egy része attól elvétetik, a' szavatosság illetősége tekintetéből arra kell vigyázni: vallyon a' lakvidék kijelelt 's megnevezett határai szerint adatott-e el? ha így, akkor van helye a' szavatosságnak; ha pedig csupán ezen zárlattal: *minden hozzá tartozó, 's jog szerint hozzá tartozni kellő birtokokkal*, akkor nincs helye a' szavatosságnak. — A' szavatossági per, mellékes; t. i. azon perhez való, mellyel az alperes megtámadtatik, 's ugyan a' fő-perbeli bíróság eleibe tartozik. *Kunoss.*

SZÁZAD, 100 évi időköz. A' 17 és 18 száz. vita támadt e' kérdés felett, ha a' század végének 99-et vagy a' következő évet kell e'venni? Több időszámálók a' 99-et állíták század utolsó évének, mi vel vélemények szerint Kristus I évvel későbbben született idő számálásunknál és így 1799 helyett 1800-at kellett volna írni. Mások úgy vélekednek, hogy 1700-al vagy 1800-al folya le teljesen a' század. De az elsőbb párt nem ezen véleményt vitva, hanem csak időszámításunk helyességét, melly csak K. u. a' 6 száz. jött létre Kis Dionysius által, ki Frank szerint 2, mások szerint pedig (kikkel tart Bredow) 5 évvel számolt kevesebbet K. szül. oltá.

SZEBEN (Cibinium, Hermanstadt), szabad kir. város (2200 ház. 16,000 lak.) Erdélyben a' Szászok földén. Magyar nevét a' Szibin folyótól, melly most is így hivatik oláhul, a' németet pedig bizonyos Hermanntól, ki itt főpap, vagy a' város alkotója volt 1160 körül kapta, a' város régi pecaetje körül legalább e' volt írva: *Sigillum civium de villa Hermanni*. Helye az erdélyi hadi kormánynak, erdélyi kincstartóságnak, görög nem egyesült püspököknek, szász egyetemnek, nemzeti levéltárnak, kath. és luth. gymnasiumnak, oláh főiskolának, különbözőféle kézművesnek és kereskedésnek. Vannak benne: több közönséges épület 's palota, 500 árvának nevelő háza, nemzeti museum, könyv-, festemény-, pénz- és ásványgyűjtemény. Szeben környéke szép, a' veres torony nevű hegyzorosut, melly Oláhországba viszen, harmadtél órányira van innen. Gyönyörködhető a' kilátás a' Szurul hegyre, melly 7122 láb. van tenger felett.

SZEBEN (Kis), nevét Timon és Kaprinay szerint III, mások szerint IV Béla király Sabina nevű leányától vette. I Ferdinánd alatt szabad kir. város lett. A' Tarcza folyó mellett fekszik, szép helyen. A' Katholikuskoknak gymnasimok van benne. 434 háza, 2111 roma 's görög kath., 607 protestans és 62 zsidó, öszvesen 2780 lakosa van.

SZÉDELGÉS olly beteges állapot, mellyben a' körüllevő testek hajlongó vagy kerengő mozgásba látszanak jutni a' beteg szeme előtt

különbféle, többnyire homályos színek jelennek meg, néha kettős láttal párosítva, a' sulygyen és a' testet egyenesen tartó erő fogy, innen elesés félelme, ingadozás, kerengés, végre elesés következik. A' hajnak nagyobb fokán undorodás, hányás, fülzúgás, 's a' helynek nem esmerése kapcsoltatik hozzá, valamint az eleséshez tökéletes kábultság, melly több ideig tarthat. A' szédülés vagy ájulásba megy által, mellyben a' beteg minden érzés és mozgás, szív- és ütérverés nélküli fekszik, vagy szélütéses, nyavalyatöréses állapotba, melly lassanként ismét elmul és csak egy kis gyengeséget hagy maga után. Legközelebbi és főoka ezen állapotnak az agyvelőben van és ennek leginkább azon részében, mellyből a' lát- és hallidegek erednek, és mellyben az eszmélet széke van, tehát azon részben, melly közérzéknek nevezetik. A' szédelgést t. i. úgy lehet tekinteni, mint azon zavarodási állapotját a' léleknek, melly a' képzetek igen hamar egymásra következéséből ered; mert hogy a' képzetek egészen világosak legyenek, a' lélek tehetségeinek több vagy kevesebb ideig kell körülöttök munkálkodni, ha tehát ezen képzetek olly hamar jönnek egymás után, hogy a' léleknek őket felfogni nem lehet, akkor ezek homályosok maradnak, 's egy homályos képbe futnak öszve. Mivel pedig a' lélek munkálkodása az életben bizonyos életmivhez van kötve, ez is részt vesz a' zavarodásban, melly azután az egész testre elterjed. Tapasztaljuk ezt, ha többször egymás után körben forgunk, ekkor is a' többi testeknek hamar egymás után szemünkbe, 's innen lelkünkbe hatása által szédelgés ered. Eredhet szédülés külső és belső okokra, mellyek az eszmélet zavarodását okozzák, 's kivált a' belső okokra eredt, nagy baj, melly orvosi segedelmet kíván, annál inkább pedig, ha más nevezetes betegségnek p. o. gutaütésnek előjáró jele.

SZEDERFA (eperfa, *Morus*). Különbféle nemeinek honya mérsekllett égalju Azsia, de többen tenyésznek Európában is, nevezetesen a' sekete gyümölcsü Persziából 's a' fejér gyümölcsü Chinából, mellynek levelei a' selyembogaraknak eledelül szolgálnak. A' déli tartományokban, Provenceban és Olaszországban, fáját is használják a' fejér szederfának nedveket tartó edényeknek, mivel a' vizet sokáig kiálja romlás nélkül. Héjából köteleket lehet fenni 's a' chinai papírosszederfából papírost csinálnak Chinában és Japanban. L. Kettmeheil *Anweisung über die Erziehung des weissen Maultheerbaumes, so wie auch über die Erziehung und Behandlung der Seidenraupe* (Nordhausen 1829).

SZEG, SZEGLET. Két vonal, különböző irányokból menvén ki 's egymást keresztülvágván, szegletet képez 's ez a' pont tetőpontnak nevezetik. Ha a' két vonal egyenes, egyenes vonalu szeglet áll elő; ellenkező esetben görbe vonalu. Ha egyik vonal függőlegesen esik a' másikra, úgy a' szeglet tökéletes és 90° , ha kisebb 90° -nál, hegyes, ha nagyobb tompa. Két szegletek, mellyek egy egyenes vonalon egymás mellett vannak 's egy tetőpontjuk van, 2 tökéletes szegletet képeznek 's 180° tesznek. Ha két vonal egymást keresztülvágja, a' szemben lévő szegletek, mellyek verticaliseknek neveztetnek, mindég egyenlők. Testi szegletek azok, mellyeket 3 vagy több egy pontban öszvemenő lapok képeznek. -- A' hadi építésben bemenő szegletek azok, mellyeknek szárai a' mező, 's kimenők, mellyek a' vár felé nyilnak.

SZEGLETMÉRŐ, I. ASTROLABIUM.

SZEGED, 1715 olta szabad kir. város, Csongrád vármegyében, a' Tisza jobb partján fekszik a' Marosnak a' Tiszába ömlésénél. Hajdan híres hely volt, 1444 itt kötötte I Ulászló király halhatatlan Hunyadi János jávelatára azon kedvező békét, mellynek megszegésért Várnánál éltelen adózott a' könnyen hívó király. Mátyás király

1459 országgyűlést tartott benne. II Soliman török kézre keríté 's megerősítetté és csak Károly lotharingiai herczeg vevé vissza a' Törököktől. Vára most az ország különbféle részeiből ide küldött gonosztevők fenytékháza. Maga a' város Palanka nevet visel. Hajdan 20-nál több temploma volt, most csak 7 áll fen, u. m. szent Deme-teré, szent Rochusé, Minoritáké, Franciscanusoké, Piaristáké, vár-őré, 's nem egyesült Görögöké. Zsidó synagoga is van benne, mint lyceum 's kath. gymnasium, só-, postahivatalok 's polgári kórház is. A' város nagy kereskedést üz, főleg dohánnyal. Vannak timárjai, posztószövői és csizmadiái is. Hajókat is épít, mellyekre 4 — 5000 mázsa terhelhetik. A' házak száma 4291, 's a' lakosoké 32,209, kik közt 29,456 romai 's görög kath., 1893 óhitű, 116 protestans és 751 zsidó.

SZEGÉNY. A' szegénységnek különbféle lépcsői vannak, mellyek részint azon szegénnyel kezdődnek, ki két keze munkájával becsületesen iparkodik élelmét megszerezni, de minden igyekezete mellett se kereshet annyit, mennyire magának 's övéinek szükségek van, részint pedig olyan szegényel, kinek fedele 's házi eszköze még van; az elsőbb rendbeliek sora a' korbel kóborlókig, az utóbbiaké azon szegényekig lemegy, kiknek nincs házak, hanem barlangokban, országutakban, mezőken, istállóknban, erdei kunyhókban 'st. hálának. A' szegénységnek minden lépcsője több vagy kevesebb mértékben érzi az élet fentartására szükséges dolgok hiányát 's minden jólétet kirekeszt. Ezt koldulás, korhelség, család és végre lopás követi; de nem általánosan, mert vannak becsületes érzetű szegények is. A' nemzeti jólét kétszeresen szenved a' szegények miatt: 1) mivel gyermekeiket rendszerint rosszul nevelik 's munkára nem szoktatják és így a' statust dolgozó kezektől megfosztják; 2) mivel a' tehetőseknek 's gazdagoknak táplálniok kell őket, 's így a' status szükségének kielégítésén kívül új terh nyomja amazokat. A' szegénység okai 's kútfejei vagy okoztak, mint a' restség 's heverés szeretése 's az ebből származó játékosság, tékozlás, fajtalanág 'st. mellyeknek következése elszegényedés; vagy történetiek, p. o. ha valaki keresetre tehetlenül születik, vagy a' mesterségek csökkenvén, megszűn keresetje, az élelem rendkívüli árra hág, tűz, víz, csalók, lopók, elbetegeedés, had 'st. végpusztulást okoznak, a' dologtalanok 's henyelők számára dologintézetek nincsenek 's i. t. Mind e' szerencsétlenségeknek elejeket vennie az országlásnak nem lehet, de segitnie kell 's rosszan. Legalaposabb út erre az, hogy a' statusban mindennek lehetőségig meg kell könnyíteni természeti erejének 's tehetségeinek kifejlését. Az alamizna csak pillanati segítség, sőt az épeket is e' könnyű, de a' statusnak káros keresetre csábítja el. Legjótéőbb alamizna mindennek alkalmat nyújtani a' szükségesek megszerzésére. Segitik az elszegényedést az egyes személyek eránti oktan kedvezés, mellyek minden jószágot 's birtokot azokra halmoznak, akár földbirtok nagyobbittatása, majorátusok, hitrebizások 'st. akár kiváltások, monopolumok vagy másfajta kirekesztő szabadságok által mutattassanak ki e' kedvezések; 2) több munkakörnek egyre bizása, melly másokat a' hivatalaktól megfoszt 's így elszegényit, midőn ama meggazdagszik; 3) az erőmivek iránytalan soksága a' gyárakban, mellyek sok kezet tesznek szükségteleonné; e' miatt történt 1812 Manchesterben az erőmivek széttöréte. Mivel pedig ezen okokon kívül is az előlemlítették, mint szerencsétlen esetek 's m. miatt, több szegény tartózkodik a' status keblében, szükséges azokat ápoló intézetekről gondoskodnia a' statusnak, ezeket mennél jobb rendben tartani 's minden koldulást általánosan eltüntet. (L. Friedr. Bened. Weber *Staats-wirtschaftl. Versuch über das Armenwesen u. die Armenpolizei, mit vorzügl. Hinsicht auf die dahin einschlagende Literatur*, Gött. 1807).

A' szegények intézetei főelvének kell lenni, hogy a' szegényeket csupán azzal gyámolítsa, a' mi éltek legfőbb szükségeinek kielégítésére tartozik, 's a' mit tulajdon iparkodásokkal nem szerezhettek meg. De a' szegények vagy egészségesek és erősek, vagy gyengék, öregek, betegek és roncsoltak, felnőttek vagy gyermekek; ezen különböző testi tulajdonságokhoz kell tehát a' szegények intézeteit alkalmazni. Innen minden statusban legyen: 1) Önkéntesek dolgozó háza (l. e.); 2) kényszerítő dolgozó házak, de ezekbe nem kell gonosztevőket bevenni, mert ezeknek fenytékház helyek; 3) olly szegények háza, kik ugyan táplálhatják még magokat, de nincs hajlékok; 4) beteg szegények háza, hol ezek ápoltságának 's erejekhez képest foglalatostkodtathassanak; 5) szabadoskolák, mellyekben a' gyermekek tanulási óráik után dolgot is kapjanak; végre 6) talált 's árva gyermekek háza, hova a' szegények gyermekeiket nevelés végett letehessek. Az ezekre szükséges költségek kútfejei: 1) a' szegények dolgozása; 2) önkéntes adakozások; 3) szükség esetében szegények adója 's a' fénymivektől fizettetni szokott adók; 4) szegények perselyei, mellyek népinnepekkor, vendégeskedésekkor, kereszteléskor, lakadalomkor 'st. szoktak kitétetni; 5) templombeli pénzzsedgetések, tányérok tetetvén ki a' templomajtók eleibe; 6) ajándékozások 's hagyományok; 7) fekvő jószágok eladatásakor 's elcséreltetésekor fizetendő segédpénz, bizonyos számú krajczárt vetvén minden forinthez 'sat. Legjobban igazgattatnának pedig az illy intézetek egy az országátlástól kinevezendő helybeli főkormányzástól 's az e' mellé rendelendő, de csak becsületért (hogy a' szegények tőkéje ne fogyjon) szolgáló tehető polgároktól, kik az ápolásokra bizott szegényeket szemmel tartanak. Fajdalom! az eféle intézetek még igen el vannak mellőztetve. Németországban Hamburg és Oldenburg törtek útát. Angolországban a' Dartmoorerdőben, Németalföldön a' Németországgal határos lapályokon, Holsteinban Pinnenbergben szegények gyarmati telepítették. De a' nemes lelkű Owentől Scotországban kivitt terven kívül még mind csirájában van. (Vö. FREDERIKSOORD).

SZEGÉNYEK GYARMATAI, segédintézetek, mellyekbe hajlék 's hony nélkül szükölködők telepítettnek 's iskolai taníttatás és dolgozás által neveltetnek. Részint földmivelő, részint gyárgyarmatok. Illy gyarmatok telepítését legelőször Hollandban vevé munkába 1818 egy részvényes társaság, mellynek feje a' munkás és ember-szerető Fridrik herczeg. Első gyarmat volt FREDERIKSOORD (l. e.). Dán- 's Angolországok hasonlókat alkottak. Holsteinban a' frederiksgabei gyarmat kert-, földmivelést, gyümölcsstermesztést, méh-és juhtenyésztést üz, ezenkívül szövésével 's fonással foglalatostkodik. Öszvekötvé van vele egy szegények iskolája, 5 év múlva (1825) ez a' gyarmat 105 szegényt foglalatostkodtatott. Tapasztalás megmutatá, hogy illy telepítés kevesebb költségbe kerül a' dolgozó házaknál 's hasznosabb is, mert egész pusztá tájékok tetetnek miveltekké. (Vö. FELLEBERG, HOFWYL). Első tudósítást e' tárgyról André tett a' *Hesperusban* 1819.

SZEGÉNYEK OSKOLÁI, vagyontalan szülék gyermekeit tanító intézetek.

SZEGESVÁR, szabad kir. szász város, csaknem mindenfelől hegyektől kerítették, úgy, hogy csak északkeleten a' Kükülvölgyben van tágasabb kilátás, a' nagy Kükülvölgy mellett, 806 ház. és 6000 lak. Az úgy nevezett felsőbb város 38 ölnyi magas hegyen fekszik mintegy másfél száz házával. E' várnak is nevezetik, mivel fallal vetetik körül, melly mindazáltal főleg a' hegytetőn le van romolva, mint 11 tornya is. A' 12 torony fenytékházzá, a' 13-dik a' város tornyává formáltatott által, 's a' 14-dik egészen el van hordva. A'

lépcsőköni alkalmatlan járás megnehezítvén az alsó várossali űszve-köttetést, már 1513 elhagyatott a' város ezen része 's pusztulni kez-dett; hanem Ulászló király Gerend Miklós kincstárnoka javulására ismét megerősítettni parancsolá azt 's azokat, kik felköltöztek, 7 évre minden adó alól felmenté. Itt áll szent Miklós temploma a' hegy tetején, honnan az egész környéket láthatni; a' tanácsház, hajdan Dominicanusok klastroma; 's az evangelicusok 1790 építettett gym-nasiuma. Az alsó városnak volt fala, de a' kuruczháborukor (1704 — 1711) lerontatott. A' város lakói nagyobbára Szászok, de vannak benne Németek, Magyarok, Görögök, Örmények 's a' külvárosokban (a' Kükülfolyón túl 's a' nyugotiban vagy Korneschben) Oláhok és Czigányok. A' város czimere három torony vár, egy kapuban áll oroszlánnal, melly kardot tart.

SZEGESVÁR (szék Szászföldön), 6 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 19,500 lélekkel, kik közt 13,636 Szász és Német, 4190 Oláh, 1545 Czigány, 138 Magyar, néhány Örmény és Görög. Földje hegyes (de niucsenek ma-gas hegyei) és termékeny. A' levegő szelid. Legjelesebb folyója a' nagy Kükülv. Termékei: mindennemű gabona, bor, de savanyu, gyümölcs és marha. Erdei is vannak. Határai: Felsőcfejér vármegye, Udvarhely szék, Kükülv vármegye, Medgyes szék, Nagysink szék és Kóhalom szék. Főbb tisztviselők: egy polgármester és székbíró, 9 senator, egy királyi adószedő, 3 iskolaügyelő, egy jegyző, két czéhügyelő, egy fenyitékházügyelő.

SZEGFŰ, növény - nem, mellynek 16 faja nálunk is találtatik, részint vadon termő, részint kertekben szorgalommal neveltetik, 's kivált Hollandia nagy kereskedést űz vele. A' fűszerek közt szeg-fűnek nevezetik bizonyos indiai fának (Eugenia caryophyllata) még ki nem nyílt szegforma virágbimbója, melly elébb füstön, azután a' napsugárain megszárítva hozatik kereskedésbe, hol részint mint fű-szer, részint mint orvosság gyakorta használatik, valamint a' belőle lepárolt olaj is. Ugyan ezen fának megért gyümölcse a' szegfű-bors, melly inkább házi, mint orvosi haszonra fordittatik.

SZEGMÁSLÓ (Transportator), mathematicai eszköz, a' szegle-tek mérésére. Fából vagy rézből készittetik 's fél kört képez, melly nem csak az ő 180°-ra, hanem mindenik gradus fél és fertály gra-dusokra is osztatik. A' gondosan készített szegmáslóknál Nanius v. VERNIER (l. e.) is van, mellyeknél fogva még kisebb osztályokat le-het meghatározni.

SZEGMÉRŐ, l. ASTROLABIUM.

SZEGOSZLOP (Pilaster) építésmesterségben négyszegletű oszlop, melly azon oszlop rendben, mellyhez tartozik, bizonyos ékesítéseket kap 's éppen ezáltal különbözik a' közönséges oszloptól.

SZÉGYENKŐ, kő- vagy oszlop, mellyhez köttetvén a' gonosz-terők, megszégyenülés végett közönséges nézés tárgyául tétetnek ki. Ezen büntetésnek különböző lépcsői 's formái vannak. Ilyenek: a' bűnkő, mellyre kellett a' fizetni nem tudó adósoknak mezteien far-ral ülni némely olasz városokban; a' számár, mellyen kellett haj-dan Darmstadtban a' férjeket megverő asszonyoknak lovagolni; a' fa számár, mellyen lovagoltak a' megrészegedett katonák; a' PILORY (l. e.) Angolországban; az egyházi fenyitékek; bűnszék (Cucking v. Ducking stool), mellyhez köttettek Angolországban a' veszekedő asz-szonyok 's hogy hevességek enyhüljön, folyóba mártattak; restélyos kalitkák tornyokon, mellyekbe, hogy minden láthassa, fajtalansze-mélyek zárattak; a' cathedra stercoris, mellybe a' rosz sert főzők tétettek; a' kaloda hazánkban, 's t.

SZÉKELYEK. A' Székelyek földje (ide nem számlálván a' kü-lön fekvő Aranyos székét) a' hossz. 41° 16' — 44° 4' 's a' szél. 45° 32' és 47° 9' közt fekszik. Kerülete Aranyoson kívül 81 geogr.

mf., Aranyos széké $9\frac{1}{2}$ geor. mf. és így öszvesen $90\frac{1}{2}$ geogr. mf. Területe Aranyoson kívül $203\frac{1}{2}$; Aranyosé $11\frac{1}{2}$ öszvesen tehát $214\frac{3}{4}$ usz. mf. A Székelyek antipodesei Ujbritannia lakói Éjszakamerikában. Székelyföld határai: éjsz. Moldva; kel. Moldva és Oláhország; dél. Felsőfejér várm., a brassói kerület, Olt vize, Kóhalom és Szegesvár szász székek 's Kükülő vármegyének egy része; nyug. Kükülő vármegye 's a besztercei kerület része. Aranyos székét éjsz. 's kel. Torda várm., nyug. és délen alsó Fejér várm. keritik. A föld felseje különbféle jelenetekkel lepi meg a' nézőt. Nyug. 's déli részeiben gyönyörű térségek díszlenek gazdag gabonaföldekkel 's kereskedésre alkalmas nagy folyókkal, termékeny hegyek emelkednek fel, mellyeknek déli oldalait hóven termő szőlők ékesítik; a' nyugotit bő gabona nevezetesi; az éjszaki részt szép bik- és tölgyfák árnyékozzák; keleten roppant bérczek emelkednek fel óriási bikfáikkal 's fenyő-erdeikkel. Éjszokon ezen bérczek 's heglánczok közelebb nyulnak egymáshoz, roppant kopasz kősziklák nyulnak fel belőlök 's a' ki ezekre felmász, a' természetnek csudaszép nézőjatakától lepetik meg. Ezen hegyekből kapja Erdély legtöbb 's legnagyobb folyóit; innen Székelyföld Erdély legmagasabb 's leghegyesebb részének tartathatik. Székelyföld hegyei a' Kárpátok folyamátja, mellyek a' galliciai királyság és Magyarország közt Máramaros vármegyén keresztül nyulnak be Erdélybe 's itt éjszokon a' Neagra pataknál lépnek be a' Mogura hegygyel. Székelyföld számtalan hegycsucsai közt csak az Udvarhely székben levő Rika van megmérve, mellynek magassága 1920 parisi lábba tetetik. Örök hó egyen se fejeleik; mert a' Hargitán nyáron is látszik ugyan hó, de Juliusban elolvad, mire Augustusban frisszokott esni és így a' mi egy évben esik, másikkban elolvad. A' hegyekben találtatnak: timsó, festő föld, sok vaskó, réz, ón, vas. A' hasadékokban idegen drága követ kaphatni. A' határon Moldva felé nemes ásványok nyomait láthatni 's az almási hegyhasadásból kifolyó vízből aranyszemek mosatnak ki. Legnevezetesebb barlangja a' homorod - almási a' Hargita mellékágában. Egészen még nincs megvizsgálva, fojtó levegő miatt, melly a' fáklyákat eloltja. Hajdani rege szerint gyakran szolgált ez a' barlang, a' szemben levő kicsiny almási barlang, az udvarhely széki lakóknak, meredéki a' Tatárok kőborlásaikor. (L. leírásokat Beukó *Imago specum M. Principatus Transylvaniæ etc.* Harlem 1774; *Naturwunder des österreichischen Kaiserthums von Dr. F. Sartori*, Wien 1809; *Az Udvarhely szék, Homorod - Almási barlang, bővebb esmerete*, Kolosvárott 1810; *Beschreib. einiger Berge und Höhlen im Burzenland und Szekelland*. Siebenbürg. Quartalschrift 3 Jahrg.) Nevezetes még a' háromszéki barlang, a' Büdöskő hegy éjsz. oldalán, melly 70 öl. magas. — Erdei közt nagyobbak: a' Rica Udvarhely székben, 3 ór. hosszú; rege szerint itt temettetett el Attila első nője, Reca vagy Recca; a' három mf. hosszú mikói erdő; Pisztrangos és Vadas; Nagy-Erdő (1 mf. széles); a' Gyergyó, Csik és Kászon hegyeket fedő roppant erdő Moldva felé; a' háromszéki nagy erdők Moldva és Oláhország felé. Nem lévén ezen messzeterjedő erdők megmérve, nem lehet a' mivelt földhezi viszonyokat tudni. — Legszebb térségei vannak Székelyföldnek délen az Oltfolyónál 's Fekete-ügynél, melly Szépmezőnek neveztetik; az Aranyosnál, Marosnál, két Homorodnál, Vargyasnál 's Nyaradnál, mellyek egyszersmind igen termékenyek. Legmagasabban fekvő térség a' gyergyói a' Marosnál. — Vízrel Székelyföld felette gazdag. Főfolyói, mellyekbe ömlenek minden más folyók, 's mellyeknél fogva ezek vizeket közvetve a' fekete tengerbe öntik, a' Marcs, Olt és Szeret. A' Marosba (magyarul Maros, százul Mihresch, oláhu Mures, latinul Marusius, Pliniusnál Máros, Strabonál Marisos, Herodotnál Maris, László király adományában

1289-től Maros), mely Gyergyóban több forrásból ered, Tekerő-patak környékén, jobb felől 25 's bal felől 30 patak foly. A' Maros Topliczán felyül hagyja el Székelyföldet 's Torda vármegyébe foly be; Udvarfalvánál ismét meglátogatja Székelyföldet, nevezetesen Maros székét 's Nyáradtónél újra elhagyja azt, ismét több folyó egyesülvén vele, többek közt a' Nyárad és Aranyos, Kis- és Nagy - Kükkülő 's ezeknek számos mellék folyói. Az Ottlal, mely a' Lóhás hegy bal oldalán ered, Gyergyó - Szent - Miklós határán, hasonlóul számtalan folyó (t. k. a' Vargyas, Nagy- és Kis - Homorod, Fekete - ügy 'st.) egyesül. A' Szeret nem Székelyföldön ered 's nem is mossa ezt, hanem csak a' székely határhegyek keleti oldalán erdő vizeket veszi magába. Tavai közt legnevezetesebb a' Sz. Anna tó, mellynek kerülete 1 ór., vize sótlan, iható 's olly tiszta, hogy szélén, hol csekély, a' lakók nyáron ferednek 's a' barmoknak ivóhelyül szolgál. Hal nincs benne. Említhető mocsárai: a' Pokolsár, Kovásznában, mellyet a' lakók sikerrel használnak bűdősfergesz szobáik meszelésére; és a' Soosmező az oytosi szoros utnál, mellyből szerkenő dohot merittetik. Asványos vizei, mellyek ivásra 's ferdésre használatnak, számtalanok. Jelesebbekkel dicsekesznek: Bélbor, Borszék, Borr - Sáros, Borr - hegy, Bodok, Csik - Hosszuszó, Csik - Szereda, Farkasmező, Homorod, Jakabfalva, Korond, Lövete, Poján, Rákos, Szaldobos, Sombor, Szombatfalva, Soosmező 's ferdőknek használatnak: a' Bugyogó Málnásban, Bűdös Zeike Udvarhelynél, Fortgyago Cs. Lázárfalván, Kovászna Háromszéken, Lobo-gó Borszákon, a' szombatfalvi 'sm. Sóforrás mindenütt van a' sóbányák, mellyek teszik Székelyföldnek legnagyobb ásványgazdagságát, szomszédságában. — Éghajlatja felette változó; délben tikkasztó a' hévség, este, éjél és reggel hives a' levegő 's a' hegyek közt hideg. A' tél hosszú rövid elő - 's utótétellel; az ősz hosszú 's gyakran igen kellemetes, hideg éjekkel; a' tavasz fergeteges; 's a' Jul. beépő nyár rövid, de olly meleg, hogy mindent megértel. Egyébiránt, hogy az éghajlat sokkal kellemesebb lesz, ha a' messzeterjedő erdők kiirtatnak, kétségbe hozhatlan. — Székelyföldnek az ásványok országából van: sója, timsója, vasgálicza, széksója, salétroma (Kozmásnál), aranyja (az Aranyosban, Marosban), ezüstje (Békény - lukánál), reze (Csik - Sz. - Domokosnál, hol bányászbiivalat van), vas (kiváltképpen Udvarhely székben), ón (Békény - lukánál), keneső Lemhény-nél és Eszteleknél; a' növényországból terem földje mindenféle gabonát; állatai, mind szelidek, mind vadak, mind szárnyasak számosak. Tiszta 's jó vizeiben sok kedves izü hal uszkál.

Székelyföld politicalai tekintetben 5 székre, ezek kerületekre 's ezek ismét járásokra osztatnak. A' székely székek ezek: Udvarhely, Háromszék, Csik, Maros és Aranyos. Ezeket lakják: 1) Székelyek; ezek teszik a' fő 's különös jogokkal bíró nemzetet 's ügyelnek a' nép és tartomány ügyeinek kormányozására; 2) Szászok, kevesen, kik mesterségzés végett költöztek ide az erdélyi Szászok földéről; 3) Németek, kik Németország különbféle tartományaiból szálingoznak be, kiváltképpen a' városokba, 's mesteremberek; 4) Örmények; Örményországból jöttek be, a' Törököktől 's Persáktól nyomtatván 1672, Krimen 's Moldván keresztül; kereskedők 's tulajdon nyelveket megtartották; 5) Oláhok, kik hihetőképén a' szomszéd Moldvából 's Oláhországból és Erdélynek más részeiből költöztek Székelyföldre; 6) Czigányok; kétfélék, a) letelepedtek vagy ujjparasztok, kik kovácsságból, muzsikálásból 's aranymosásból élnek, b) sátorosak, kik gy helyről másra kóberoínak, sátorok alatt élnek, kovácsmiveket árulgatnak, szerencsét mondanak 's a' hol lehet lopnak; 7) Zsidók; élelmek kereskedés, ser- és pályinkafőzés. — Hitvallásokra nézve Székelyföld lakói: A) Katholikusok (leg-

többen), kiknek egyházi ügyeket a károlyfőjérvári püspök kormányozza; ezekhez tartoznak a) az Örmény-Katholikusok, kik csak abban különböznek az elsőktől, hogy örmény nyelven tisztelik az istent; b) Görög-Katholikusok, kik a fogarasi püspök alatt vannak. B) Reformátusok, a nagyenyedi superintendens alatt. C) Unitáriusok, Kolosvárat lakó superintendensek alatt. D) Óhitűek. E) Zsidók. — Hajdan a Székelyeknek 3 rendjek volt 1) a főranguké, tisztéké (primores, potiores, elsők, főnemesek, primarii nobiles); 2) a lovasságé (Lófi-Székelyeké, primipili); 3) a gyalogságé, darabantaké (pixidarii). Ezek mind ugyan azon törvények alatt állottak s mindnyájan egyenlők s különbözőféle neveik eleinte inkább becsület czimek, mint elsőségi jogok voltak. Altalános kötelességek katonáskodás volt. De idővel Magyarországgal öszveköttetésbe jöven a Székelyek, megtetszett ezeknek a magyarországi feudális rendszer, s a gazdagabbak, nagyobb befolyással és hatalommal bírók, bár makacs ellenállást szült is ez a Székelyek közt, bevitték azt s így a szegényebb Székelyeket lassanként jobágyaikká tették, birtokaikban lakást és földet adván nekik jobágyi szolgáltattelekért s ekkor csak a szabad Székelyek viselhettek fegyvert. Midőn Erdély Austria védő uralága alá jött, a Székelyek eredeti rendeltetése is t. i. a határok ellenségtől védetése, a döghalál akadályozása s a kereskedés bátorságosítása, czélirányosabb szerkezetet kaptak. A határszájelen lakott Székelyek katonai lábra állítottak s az állandó katonaság szerkezetét kapták. A városokban mesterségűző polgárrend képződött, mint urak és szolgák közt álló közép osztály, honnan most következő rendeket találjuk a Székelyek közt: I. A főrangukét, kik 1) főnemesek (gróf, báró czimmel), 2) alnemesek, kik ismét a birtokosok vagy királyi adományosok s b) armalisták, nemes levelesek, kiknek jobágyaik nincsenek. II. A polgároké. III. A szabad parasztoké, kik a) egészen szabadok s tulajdon községi szerkezetek van és a statusnak adóznak, b) katonaparasztok, kik katonáskodni kötelesek s az 1764 katonai szabály szerint szolgálnak. IV. A jobágyoké, kiknek nincs tulajdon földjük s földes uraiknak robotolnak. A Székelyek főfoglalatoságai: földművelés, baromtartás, vadászás, halászás és bányászás. A mesterségi szorgalom még csak az élet első szükségéire terjed s a kézi mesterségeket leginkább Székelyföldön megtelepedett Szászok és Németek üzik. A kereskedés hasonlóan gyarló. — Tudományokat terjesztő intézetek: a Katholikusok maros-vásárhelyi, székely-udvarhelyi gymnasiumai, s az esztelneki, csik-somlyai, kantai iskolái; a Reformátusok maros-vásárhelyi s székely-udvarhelyi collegiumai és kézdi-vásárhelyi gymnasiuma; az Unitáriusok szítás-kereszturi gymnasiuma; s az Óhitűek bagyoni iskolája. Katonai tanító intézetek: a gyergyó-sz.-miklósi német normalis oskó'sai; a csik-szerdai főiskola; a kézdi-vásárhelyi székely nemzetű főiskola, 100 nevendék számára, a 3 székely ezeredből. Legnevezetesebb s czélirányos renddel szerkeztetett könyvtár a maros-vásárhelyi, melly 1828-ban 80,000 kötetet foglalt magában s székely gróf Teleki Sámuel által alapított. Könyvnyomtató intézetek: a csik-somlyai, melly a Franciscanusoké és a maros-vásárhelyi, melly a reform. collegiumé.

SZÉKELYFÖLD TÖRTÉNETEI. Legrégibb uralkodó nép, melyről a történetírás hiteles tudósításokat közöl, Székelyföldön a Géták voltak, kiket a Dákok követtek; de birták e' ezek egész Erdélyt és így Székelyföldét is? erről halgatnak a történetírók. K. u. 105 Erdély Trajanus vitéz romai császár által, ki a Dákok hőskirályát, Decebalt teljesen legyőzte, elfoglaltatott s Dacia Trajana, Dacia mediterranea névvel a romai birodalomhoz kapcsoltatott. Még most

is látható emlékek ellenmondhatlanul bizonyítják, hogy ekkor Székely föld is romai uraság alá jött 's alatt volt. A' népvándorláskor K. u. 374 Aureliánus császár kihozván Erdélyből a' romai katonaságot, nyug. Gothok telepedtek meg az elhagyott tartományban, de csak 376-ig bírták azt, midőn a' Hunnoktól kiszorítottak. Attila hirtelen holta után a' Gepidák zsákmánya lett Erdély, Ardarich király alatt, 's K. u. 565-ig maradtak annak urai. Ekkor az Avarok meggyőzvé Alboin királyt, Gepidiában az Avarok telepedtek meg, kik 756-ig békés tulajdonosai voltak foglalmányoknak; hanem az említett évben Pipintól, Nagy-Károly fiától, megtámadtattak, megverettek 's Trajanus hajdani Daciájára korlátoltattak. A' Bolgárok 562-től 635-ig hasonlóan avar felsőség alatt voltak; de majd elpártoltak az Avaroktól, 's mai Bolgárországot a' Haemustól Pannoniáig 's fekete tengerig hatalmuk alá hajtották. A' Magyarok bejövén Európába 's atelközi lakhelyekből 883 a' török eredetű Pesenegektől kiűzetvén, az Olt vizéig terjesztették ezek hatalmokat. Az Utzok vagy Kunok, öszveszüvetkezvén a' Chazarokkal, kinyomták a' Pesenegeket, kiterjeszkedtek keleti Európában, elfoglalták 1050 Moldvát 's Oláhországot 's 1070 bejűtöttek Erdélybe, Salamon, korónavezett magyar király, alatt 's iszonyu dúlast tettek. Ezen népek valamelyikétől kell már származniok a' Székelyeknek; de mellyiktől? erre a' történetnyomozók különbféleképpen feleltek, 's a' Székelyek törzsokegyjainak némelylek a' Hunnokat, mások a' Magyarokat, Ranzanus bizonyos siciliai ezeredet, melly Attila alatt szolgált 's ennek holta után Székelyföldre vetődött, mások a' Kunokat, mások a' Jászokat 's Filiszteusokat, kiket IV Béla küldött oda a' 13 száz. a' Tatárjárás után, mások végre a' Pesenegeket tartják. Mellyiknek legyen igazsága? nem lehet tudni; talán a' mostani nyomozóó század el fogja e' jeles nemzet eredetéről a' homályt oszlatni.

SZÉKELYHID, m. város Bihar vármegyében, 556 ház. 1221 kath., 9 óhrtű, 2101 protestans, 5 zsidó, 's öszvesen 3336 lak., vásárokkal, postahivatallal 's kedves ízű borával. Hajdan erős vára volt, minek bizonyossága az, hogy midőn Szejdi basa rabló népével 1660 ott kóborlott, 's népében a' székelyhidi várból kirohant özret nem csakély'kárt tett volna, boszuját a' várbelieken nem tölthette, mint a' pocsajin, mellyben mindent, kit ben talált, lenyakasztatott; hanem a' szomszéd tavak nádjai közé bujt szegény lakosokat hajhászattatta fel, 's 4 ezernél többet oda égöetett, falasztott vízbe 's vágatott le.

SZÉKÉPÍTÉS (restauratio.) Így nevezetik valamely testezet tisztjeinek ujakkal való felváltatása, vagy a' voltaknak ujjaválasztatása, általjában; szorosabban pedig, a' nálunk divatozó beszédmód szerint, a' vármegyék, kerületek, sz. kir. városok 's egyéb helységek tisztjeinek fel- 's leléptetése. A' széképités a' különféle szokásokhoz 's szabályokhoz képest különféle. Vármegyékben minden harmadik esztendőben, 's ha ugy kívánja a' szükség, még három év elötte elötte is tartatják széképités; 56: 1723.

SZEKER, a' kerekekkel bíró szekér kétségen kívül hengerekre tett szánokból eredt, melly hengerekből késöbben karikákat vágtek, ezeket a' szekérhez erősítették, 's foroghatókká tették. Mózes szerint Egyiptomban használtak legelőször szekereket, mellyeknek feltalálását, a' Chinaiak Hiene Yuenenek, a' Görögök pedig Athene 4-dik királyának Erechthoniusnak tulajdonítják, ki sántasága miatt használta azokat. Két kerekű szekerek voltak hihetőleg első, de már Homerus említi a' 4 kerekűket, mellyeknek feltalálása a' Phrygiaiaknak tulajdonittatik. Fény üzés tárgyává sokáig nem lettek a' szekerek, a' gyalog hintókat, 's a' lovaglást sokkal alkalmasabbnak 's illendöbbnek tarták a' régiek, a' háboruban ellenben jókor használ-

tattak, mert már Mózes említi Pharaó társzekereit. A' Görögöknél Theseus használt legelőszőr hadi szekereket, melyeknek lovai vas pikkelyekkel voltak befedve, a' rud elején lándzsák, a' szekér oldalain 's alján kaszák voltak; illy kocsiakkal mentek az ellenség sorai-
ba. Egyébiránt a' Görögök kétkerekű, alacsony, hátul nyitva levő szekereket használták, melyekről a' rajta álló vitézek hajigálták dár-
dájikat. A' Romaiak is jókor kezdték használni a' szekereket, már a' 12 táblákban említették az arceera. Használások szerint különbé-
le neveket kaptak a' romai szekerek; carpentumnak nevezték a' leg-
inkább asszonyoktól használt két kerekű fedelez szekeret; carrucá-
nak a' 4 kerekű udvari hintót; voltak még cisium, essedum, győze-
delmi kocsi 'sat. (I. Kocsi). Szekerek állatok, emberek, vagy erómivek
által mozgattatnak. Erómivek példái már a' Görögöknél találhatók;
és a' 13 száz. Baco Roger angol Franciscanustól kezdve a' mostani
időig sok ilyen magoktól mozgó szekerek készítették, de részint
igen sok részből állottak, részint sok erővel járók voltak, részint
sok alkalmatlansággal kötettek össze. Fontosabbnak lehetne tartani
azon találmányt, mellynél fogva a' szekerek vitorlák által mozgattat-
nak, de a' melly mindég csak próbák mellett maradt. Stevin Simon
Brüggeben készített ilyen 28 embert elbíró szekeret, mellyel 2 óra
alatt, 14 hollandi mf. járt meg. Slater Angol hasouló szekérben jó
szél mellett egy óra alatt 4 német mf. haladt. Ujabb találmány a'
szekérnek gőz által hajtása (I. GÖZMACHINA.) Angliában 6 kerekű,
Francziaországban egy kerekű szekér is található. —

SZEKÉRGÁT, szekérszanczolás, melly hajdan egymáshoz tolt
szekerekből állott, hogy a' gyalogság megé húzódnán, magát a' lo-
vasság ellen védhesse. Olvassuk, hogy Attila kaszás szekerekkel ve-
vé körül táborát, Aetius ellen bátorságba akarván magát helyezni.
Az ágyuk létre jötte megsemmisíté a' szekérgát használatát.

SZÉKES-FEJÉRVÁR MEGYE, Magyarország Dunán tuli ke-
rületében. Nevét SZÉKES-FEJÉRVÁRTÓL (I. e.) kapta. Határai: kel-
's délen Pest, Esztergom és Tolna vármegyék, nyug. Veszprim 's
éjszakra Komárom vármegyék. Nagysága 75 nsz. mf. Földjének alsó
's nagyobb része térség, némelly helyen domboktól hasítatva. Ej-
szaki részén a' Bakony erdő 's Vértes részei és ágai nyulnak el. Sok
vize számos posványal borítja e' vármegyét. Nevezetesen a' Sárvíz
sok ezer holdföldet borít el, noha temérdek költségbe került csator-
na már sok hasznos földet felmentett a' vizek árjai alól. Fejér vár-
megye környéke gyönyörű 's földje termékeny, kiváltképpen igen jó
buzára nézve. Levegője a' tavak körül nem igen egészséges, de az
ott születetteknek nem ártalmas. Terem mindennemű jó gabonán kívül
bort is, de nem igen tarthatót; legjobbak a' bicskei, zámolyi és
pátkai. Jó legelőin sok barom tartatik, főképpen nagyon divatoz a'
juhtartás. A' Bakonyban, Vértesben 's más erdős helyeken sok vad-
ja van, vizeiben számos hal uszkal, csak hogy sok helyen sár izü
nyáron. Legnevezeteseb folyója a' Sárvíz, melly részint a' Sárréttől,
részint a' velencei tóból ered. Lakosainak száma 161,078, kik I.
kir. városban (SZÉKES-FEJÉRVÁR, I. e.) 13 m. városban, 61 faluban
's 172 pusztán laknak, nagyobbára Magyarok, kevesebben Németek,
legkevesebben Tótok és Rácok; vallásokra nézve (1819) midőn a'
népesség 118,658 lélekre tetetik) 58,600 Katholikusok, 35,260 Re-
formatusok, 4,100 Lutheranusok, 1482 Óhitűek, 2040 Zsidók. Elosz-
tatik a' vármegye 3 járásra, mellyek a' sármellyéki, bicskei és csák-
vári. Főispánya cziráki és dienesfalvai gróf Cziráky Antal ur Eó Ex-
cellentiája.

SZÉKES-FEJÉRVÁR (Albe-Regalis, Stuhlweisenburg) hason-
ló nevű vármegyének, melly nevét tőle kapta, fővárosa, mocsáros
helyen, 1351 házzal, 19,378 kath., 558 óhitű, 114 protestans, 19

zsidó, összesen 20,069 lakossal. Hajdan itt koronáztattak meg a magyar királyok (legutoljára 1527 I. Ferdinánd) szűz Mária templomában. Itt temették el szent István, Kálmán, II. Béla, III. és IV. István, III. Béla, III. László, I. Károly, I. Lajos, Albert, I. Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos és Zápolya János; de ezen királyi emlékeknek ma semmi nyoma sincs többé, a Törökök dúfásai miatt, kik azt II. Solimann alatt 1543 elfoglalták 's 1688-ig birták, midőn gróf Batthyány a keresztényeknek visszaszerzé: 1541 I. Ferdinánd alatt szabad kir. város lett. Nevezetesek benne: a Mária Theresia által 1777 alkotott püspök laka; a káptalan; vármegye háza; kath. gymnasium; postahivatal 'sat.

SZEK FÜ, I. SZEK FÜ.

SZEKSÓ az égvények (alkalik) sorában második, mely kivált Egyiptomban és hazánkban Debreczen és Nagy-Váradi vidékén a földből igen nagy mennyiségben virágzik ki. Az így találtató széksó többnyire szénsavval szokott egyesülve lenni, így találtatik a vizekben is leginkább felolvadva; a tenger vizében kénsavval, a szappanban zsiradékkal, a konyhasóban pedig sósavval van egyesülve. Találtatik több növényekben is, legtöbb a tengeriekben, és a sósdi fajában. A széksó általjában véve a savakkal könnyen egyesül, 's velök könnyen olvadó, de a szabad levegőn el nem málló, kedves ízű sókat képez.

SZEKSZÁRD, a Sárvízhez közel fekvő mezőváros Tolna vármegyében, 1245 ház., 6427 kath., 3 óhitű, 1702 prot., 18 zsidó és így összesen 8150 lak. I. Béla apátságot alapított benne a Benedictinuskok számára, de most nem létezik, 's várkastélyának omladékain most a vármegye háza áll, mivel itt tartatnak Tolna vármegye gyűlései. Híres jó, de erős veres bora, mely a budainál inkább becsültetik. Van postahivatala is.

SZÉL. A földet körül vevő levegő, mint minden folyó test, iparkodik mindég sulygyenben lenni; ha tehát ezen sulygyen vagy az öszvehuzó hideg, vagy a kitágító meleg miatt meg bomlik, a szomszéd levegő annak visszaállítására oda tudul, és ez a legközönségsébb oka a szeleknek. Ehez járulnak több más okok is; így a térítő kőrök közt folyvást uralkodó keleti szél a nap erejének 's a föld keletre forgásának egyesített munkálkodásából származ. A levegőnek t. i. ezen körök közt szüntelen melegülése által a hidegebb vidékekről levegőfolyás ered ezen környékre, hol nagyobb lévén a földnek kerülése, az érkezett levegő a földforgás ellenirányába elragadtatik 's így szél támad. Ezen állandó szeleken kívül vagnak időszaki szelek, hova leginkább a Mousonszelek tartoznak, mellyek a tenger némelly vidékein az esztendő némelly részében egy, másokban ellenirányban fúnak, és a mellyeknek okát, a felbőzött okoknak helybeli változásában, kell keresni. A mi vidékünkön csak állhatatlan szelek vagnak, mellyek azon állandó, 's egyenlő szelektől erejek változása által is különböznek. Egy Angol felvetése szerint a gyenge kedves szél egy percz alatt 10, az erős szél 30, a kemény szél 50, a dühös 70, a szélvész 80, a dühös szélvész 100, a kegyetlen forgó szél (orkán) 120 és a fákat 's házakat öszvetörő orkán 150 angol lábat halad. Az illy orkánok leginkább a forró éghajlat alatt jelennek meg 's rettentő pusztításokat tesznek. Hasonlók valamennyire, de sokkal gyengébbek, a föld tengelyek körül forgó, 's egyszersmind haladó forgó szelek, esmeretesek elége a forgó szeles felhőszakadás, vagy is az úgy nevezett viznadrág, mely a tengeren uralkodik; az olaszországi egészség rontó Sirocco (l. e.) az arabiai Sam (l. e.) 'st. —

SZELELŐ (ventilator), arra való cső vagy lyuk, hogy a zárt közökbe friss levegő hasson be 's a romlott egyszersmind kiho-

zódjék. Az ablakokon lévő kerek szélesővek ezt legeggyűgyűbben adják elő. Ha kandalótűz ég a szobában, a szobalevegő annak táplálására a kandalóba befoly, s a külső levegő, hogy magát egyenlőségbe helyezze, minden nyíláson benyomul. Az ezen vagy hasonló módon mozgásba hozott levegőhuzás azon elv, melly minden szélesőnek alapul szolgál. Ezek különböző, főképpen pedig olyan neműek, hogy a levegőhuzás kevéssé érezhető legyen, mit úgy lehet eszközölni, hogy a csővek a megmelegedett köz fedelébe csináltatnak s egyiknek nyaka kifelé közel a földhez alányul, honnan nehezebb (öszvényomottabb) levegő száll fel belé s lassanként a szoba levegőjével öszve elegyedik. A szelelők kiváltképpen tengeri hajókon használtatnak, hol a fedelek közt igen meg szok romlani a levegő. Eppen ez ada alkalmat feltaláltatásokra, Hales Angol által (1741.) L. Cavallo *Abhandlung über die Eigenschaften der Luft* (ángoltól, Leipz. 1783.)

SZÉLESSÉG (geographiai) valamely helynek az egyenlítőtől számlált távolsága, melly az illető déli körvonalnak a kérdéses helytől az egyenlítőig terjedő iva szerint méretik meg. E szélesség északi vagy déli, a szerint, mint a felvett hely az egyenlítőtől, északi vagy déli földszark felé fekszik. Az egyenlítő alatt fekvő helyeknek mind két polusai a horizonon esvén, sem szélességük, sem polusi magosságuk nincsen. Valamely hely szélessége soha sem terjedhet többre 90 gradusnál. mert a polusmagosság sem mehet ennél többre, azaz, mert a polus legfelebb magában a zenithben lehet. A szélességek és hosszúságok határozzák meg a földön a helyek egymás iránti fekvését. E meghatározáson épül a földírás és a földképek helyes rajzolása. Csillagászatban szélesség alatt valamely csillagnak az eclipticától számlált távolságát értik. Itt is megkülönböztetik a déli és északi szélességet. Az Eclipticában egy csillagnak sincs szélessége, így a napnak sincs, a planetáknak pedig csak igen csekély van. A csillagok szélessége sem mehet 90° tul. Ezen szélességek az álló csillagok lajszromában már feljegyezve találtatnak.

SZELET (segmentum) földmérésben a térnek azon része, mellyet az egészből egy a körületet két pontban érintő egyenes vonal vág el. Illyen szelet a karikának is hasonlóul elvágott része.

SZÉLGOLYÓ, egy szik lyukü csővel készült golyó forma ércz edény, mellyben kevés víz felforraltatván, gőze élénk szisztergessel toladódik ki. A régibb physica ezen tapasztalmány által a szelek támadását akará magyarázni, de nem sok szerencsével, mert természetben hasonló forróságnak nincs helye.

SZÉLHÁRFA Aeol hárfája; huros muzsika szer, melly ha szélre tétetik, magától zeneg. Ugy látszik Kircher találta fel. Pope azt találta Eustathiusban, hogy ha a szél kifeszített hurokba ütökzik, harmoniás hangot ad; miben Oswald, skot muzsika szerző próbát is tett; egy hosszukás és hangfenékkal készült ládikára 8 vagy 10 mind egyhangu bélhurt vont fel. egymáshoz nem igen közel; s mihelyt ez szél ellenébe állittatik, meddig a szél csendesebb a hangok egyformák, de mennél inkább emelkedik a szél, sokféle hangot szül, melly rendkívül bájoló.

SZÉLKÓRSÁG (tyimpanitis.) Így nevezik azon beteges állapotot, midőn az altest a belekbe foglalt levegőtől felfúva és kifeszítve nagyon. Többnyire csak más nagyobb betegségeknek egy jelensége szokott lenni.

SZÉLMÉRŐ (Anemometrum, anemoskopium) minden eszköz, melly a szél irányát mutathatja. Tornyokon, házak tetején a vitorlák legegyszerűbbek; de vannak olly készülétek is, hol a tetőn lévő zászló egy orsó vagy tengely körül forog, melly a padlason keresztül egész a vizsgálódó szobájába nyulik; ennek padolatján egy szélrózsa van festve, s a vitorlával együtt az orsó is fordulván, az

ehez ragasztott mutató a szél irányát a szélrózsán pontosan kijeleli. Vannak igen mesterséges, szélmérők, sajátkép anemometographok is, mellyek a vizsgálódó távollétében is feljegyzik a szél változását. Ezek közt legjobbak Moscati professoré és Marsilio Landriani lovagé.

SZÉLMUTATÓ, SZÉLRÓZSA, vagy HAJÓRÓZSA a **KOMPASZNAK** (l. e.) része. Szélmutatónak nevezetik t. i. a kompasz láthatart mutató 's 32 szeltájékra osztott karikája, mivel nemi hasonlósága van a rózsához. Bizonyos tájék felé venni futását, tehát annyi, mint a hajó evezését az említett 32 kompaszvonalt közül valamelyik szerint intézni. A 4 tájék: éjszak, dél, kelet, nyugot, mellyek a karikát quadransokra (kéreknegyedekre) osztják, főtájékoknak, a kisebb osztályok pedig melléktájékoknak nevezetnek. A 4 főtájék mindenike 2 egyenlő részre osztatik 's ezen első melléktájékok közül mindenik azon két főtájéknak, mellyek közt esnek, nevéből tetetnek össze, úgy mindazáltal, hogy éjszak és dél mindég elől állanak; innen éjszak-nyugot, éjszak-kelet, dél-nyugot, dél-kelet nevet viselnek azok. Ezen 8 tájék továbbá 2 egyenlő részre osztatik 's így 8 új melléktájék származ, u. m. dél-dél-nyugot, nyugot, nyugot-éjszak-nyugot, éjszak-éjszak-nyugot, éjszak-éjszak-kelet, kelet-éjszak-kelet, kelet-dél-kelet, dél-dél-kelet. Ezen 16 új melléktájék jó létre, mint: dél-nyugot felé, dél-nyugot-dél felé 's így tovább.

SZÉLŐ (secans) felsőbb geometriában azon egyenes vonal, melly valamely görbe vonalt két vagy több pontban is talál. — Trigonometriában pedig azon egyenes vonal, melly a karika közép pontjából valamely iv végpontján által, annak érdeklőjéig (tangens) húzzatik.

SZÉLPUSKA. Oly lövő eszköz, mellyben a megsűrűdött levegő hajtja puskapor helyett a golyót. Már a 15 száz. vége felé voltak szélpuskák, a 17 száz. közönségesebbek lettek, 's Nürnbergben készítettett egy szélgyű, melly a 4 fontos golyókat 400 lépésnyire oly erővel lökte ki, hogy két hüvelyknyi vastag deszkát keresztül lyukasztott. Leginkább megkülönbözteti őket a többi puskáktól az öszvényomott levegőtartó ércztömlő, mellyből egy légesap segítségével szükség idejében annyi levegő eresztetik ki, mennyi a golyóhajtásra szükséges. Természetes dolog, hogy többször lehet a szélpuskából löni, míg a levegő-tömlőt újra szükség megsűrített levegővel megtölteni.

SZÉLZÁR minden készüllet, melly a levegőhúzás visszamentét feltartóztatja. Orgonában innen azon billentyű nevezetik szélzárnak, melly a szelet a szelládákban feltartja, hogy vissza ne menjen. Vízi építéseknel vagy kutaknál szélzár azon billentyű, melly a levegő vékonyulása által emeltetik fel 's így bocsátja által a vizet, de ezen áltbocsátott viz nehézsége által ismét bezáratik 's a viz visszafolyását megakadályozza.

SZEM a látás műszere, melly a külső dolgok idomát a tőlök jövő világosság sugári által magában lefesti. Az embernek szeme vagy is szengolyója nem tökéletes gömbölyű, kemény, a szemgödörben könnyen mozogható 's oldalaslag 6 apró izmokhoz, hátul a latideghez foglaltatik. Előlről tekintve észreveszünk benne éppen középen egy kerek fekete foltot, a szemfényt, mellyet egy szélesebb festett kör a szivárvány kerit körül 's e körül látunk egy fehér domboru kört, a szemfehérét. Oldalvást tekintve a szemet, úgy vesszük észre, hogy a szemfényt és a szivárványt az áltlátszó domboru szarvhártya fedi be. A szengolyó több hártyából tetetik össze, mellyek külömbféle nedveket zárnak magokba. A legkülsőbb fehér hártya legkeményebb 's legerősebb, 's tülkhártyának nevezetik, a látidegtől kezdődven előre meg vékonyul 's a köthártyával borítottatik be. Belső színe fe-

ketés az azt beborító barna lemezzel; elől egy áltlátszó hártýába, a' szarvhártýába, megy által, mely több egymás felett fekvő lemezekbőll áll, véredénnyel 's ideggel nem bír 's nagyon domboru. A' tülkhártýa alatt fekszik a' két lemezbőll álló, 's kivált belől fekete festékekkel bevont edény hártýa, mely a' látidegtől kezdődvé, ezzel párhuzomosan folytatódik egészen a' szarvhártýa kezdetéig, hol egy fehér sűrűbb sejtiszövetű gyűrű a' sugártányér által vetetik körül, mellyben Fontana csatornája foglaltatik, innen befele folytatódva a' lencsetok felé a' sugártestet képeli, mely befele mintegy 50 ránczokká, sugárnyujtványokká vonódik őszve, 's a' lencsetokhoz ragad. A' sugártest, 's a' szarvhártýa közt fekszik a' szívárvány hártýa, mellynek közepén találtató nyílás a' szemfény, másik széle a' sugártányérral köttetik őszve. Első lapja színes 's a' szívárványt képi, hátulsó csikos, és fekete festékekkel bevont lapja pedig szőlőhártýának mondatik. A' szívárvány hártýa nagyon érzékeny, 's a' viláosság kisebb vagy nagyobb foka szerént őszvehúzódik vagy kitágul, hogy így a' szemfény nevedhessék vagy kissebbedhessék. Az edényhártýán belől fekszik, hozzá ragadva az idegrecze, mely a' tülkés edényhártýán keresztül hatott látideg kiterjedése, a' sugártestnél végződik 's három lemezbőll tétetik őszve. Közepén az idegreczének hátul a' szemfényirányában találtatik egy sárgafolt, mely a' gyermekeknel, vakoknál 's állatoknál hibázik, közepén egy kis nyílása, középponti lik van. A' szem nedvei a' mondott hártýáktól vétetnek körül 's e' következendők: a' jég-lencse, mely a' szemfény háta megett helyezve a' sugártesthez ragad, egy tulajdon hártýában a' lencsetokba záratik, 's egy lencseidom kocsonyás test, mellynek azonban hátulsó része domborubb. A' lencsetok, 's a' szarvhártýa közt lévő üregben foglaltatik a' vizes nedv, mellyet az ezen üreget beborító Descemet hártýája választ el; ez egy áltlátszó, folyó, könnyen kipótolható nedvesség, mely a' szarvhártýa kidülledését okozza. Az üvegnedv, az idegrecze 's lencsetok köztü üreget tölti be, egy a' víznedvhez hasonló nedvességbőll áll, mely az egy nevezett üveghártýa számos sejtjeibe van bezárva. Hol az üveghártýa a' lencsetokkal egyesül, ott egy ránczos gyűrűt, a' sugárkoszorut képi, mellyben végződnék a' sugárnyujtványok.

Miképen származik a' külső dolgok képe a' szemben? azt először Kepler tanította. Minden világító vagy megvilágított testből erednek viláosság sugárai, mellyek kupképen terjednek el. Ezen sugárok behatván a' szembe a' szarvhártýán, víznedven, szemfényen, jég-lencsén, 's üvegnedven keresztül úgy törődnek meg, hogy minekelőtte az idegreczét elérnék, egymást keresztben vágják, 's így a' sárga foltan a' testnek megfordított képét festik le, mint setét szobába valamelly domboru üvegen keresztül behatott testek sugárai, ezen testeket a' falon megfordított idomban festik le. A' test egy pontjából eredő sugároknak tökéletes egyesülése oka a' kép és a' látás viláosságának, a' sugároknak, párhuzomossága pedig annak, hogy két szemünkel nem két, hanem csak egy testet látunk, mert az izmaik által tökéletesen mozogható szemek úgy vannak helyezve, hogy a' sugárok beléjük párhuzomosan essenek; ha pedig ezen helyezés erőszak által megváltoztatik p. o. az egyik szemnek félre nyomása által, akkor két testet látunk. A' viláosság látás határa, mellyben egy jól alkotott szem írást vagy nyomtatást olvashat, 8 hüvelyktől kezdve 15-ig szokott lenni.

SZEMÁPOLÁS azon vigyázat, mellyel élni kell, hogy a' látóerőt olly jó állapotban tarthassuk meg, mint csak lehet. Ki szemét gyakorta erőltetni, sokat írni, olvasni, 's apró dolgokat nézni kéntelen, leginkább figyelmezzzen az időre, a' szem használat módjára és a' látást elősegítő eszközökre. A' szem erőltetett használatára legalkalmasabb idő a' reggel és a' délelőtti, estve a' látóerő már

a' nappali használás által sokat gyengült. Nem kell a' szemet sokáig egy huzomban erőltetni, hanem néha pihenni is kell neki. A' látásnál elég, de nem felettebbi világosságnak kell lenni. Kerülni kell a' világosság sugárainak egyenesen a' szembe esését, kivált a' nap sugárainak, mivel ezek a' látideg szélütését, vagy a' fekete hályogot okozhatják, de a' gyertya és tűzvilágba nézés is nagyon gyengíti a' látó erőt; ki tehát kénytelen estve sokat olvasni vagy írni, használjon árnyéklót vagy a' gyertya eleile, vagy még jobban homlokán szemé előtt; legjobb a' zöld árnyékló. A' világosságnak nem is kell gyengének lenni, mivel így a' szemnek erőlködni kell a' sugárok egyesítésénél; ezért öly ártalmas az alkonyodáskor dolgozás. Legjobb a' nappali, csak hogy a' napsugárainak nem szabad közvetlen a' fehér testre esni, mivel ezen felettebbi világosság által a' látó erő igen gyakoroltatik 's könnyen kimerítettetik. A' ki az estve dolgozást el nem kerülheti, figyelmezzon a' világítás-választásra. Legjobb világítás egy széles bétü lámpásé, mellynek világa elég nagy és egyenlő, nem lobogó. Kevésbé jobb a' nem elége világító viaszgyertya, rosszabb a' fagyugyertya, részint mivel nagyon lobog, részint mivel gyakorta kell tisztítani, 's ilyenkor a' gyertyába nézni, mi kivált a' már gyenge szemnek igen ártalmas; legrosszabb a' mécs, melly már a' tűzvilághoz közelit, nagyon lobog, 's nem is világít eléggé. Legjobb a' felyülről világítás, innen a' dolgozó bal oldalára helyezett gyertya magos legyen. A' nappali dolgozó szobának egy bal oldalon helyezett ablaka legyen; ha több van, ezeket zöld árnyéklóval be kell akasztani; ablaka ne nézzen veres, vagy nagyon világos falra, mivel, kivált ha a' nap reásüt, igen erős benyomása lesz a' láterőre. A' gyenge szemet segítő szerek közt elsők az ugynevezett szemüvegek. A' zöld üvegük többnyire laposak, nem nagyítanak, de nem is kissebbitenek, 's csak a' világosság erejét gyengítvén, csupán öly személyeknek valók, kik érzékeny szemekkel gyakran kénytelenek fehér dolgokra p. o. papirosra, vászonra 'sta' kivált erős világításnál nézni. A' domboruk, mellyek domborúságok arányában nagyítanak, a' messziről látó szemet segítik, a' sugárok egyesülését mozdítván elő. A' homoruk kissebbitvén, a' rövid látású szemet segítik, a' sugárok egyesülését akadályozzák. A' szemüvegek választásában igen nagy vigyázással kell élni, nekik nem szabad sem nagyítóknak, sem kissebbitőknek lenni, hanem csak világosan mutatóknak, különben a' szemet kényszerítik, hogy az üveg hibáját is megjobbjítsa, és így még rosszabbá legyen. A' messziről látónak még arra is nagyon kell vigyázni, hogy azon üveggel, melly neki a' közel testeket láthatókká teszi, a' messzebbeket ne nézze, hanem mihelyt dolgát abban hagyta, a' szemüveget mindjárt tegye le. A' második szemet segítő szer az idegerejének nagyítása, mit a' vértorlódás megakadályozásával érünk el; mert az idegerő, és a' vér ereje egymással ellenkezésben vagynak, úgy hogy a' még nem gyengült idegerő uralkodik a' véren, de a' meggyengült a' vérrendszeről elnyomatik; innen van a' veresség, forróság, égetés a' gyenge szemnek bár csekély megerőltetése után. Ezért a' szemet többször kell napjában hideg vízzel, vagy kevés borszesszel egyvelített vízzel mosogatni. Ha a' gyengeség nagyobb, estvénként hivesítő szemvízbe mártott nyomfoltokat, vagy félszilvát, kevés kivált rothadt vagy sült almát kell a' szemre tenni, 's néhány óráig rajta hagyni. Bővebben l. Vajnácz Szemápolás. Pest 1832.

SZEMÉLYNEK mondatik az ember, erkölcsi állapotjában tekintetve; állapotját pedig azon minémüése teszi, mellytől különbéle jusiai 's kötelezéseik függnek; a' személyek jusiai pedig azok, mellyek a' személyt 's annak különböző állapotját illetik. A' mint azonban az embernek különbéle minémüeségei, a' természetben vagy polgári alkotmányban alapulnak, a' szerint ezek, 's következképp álla-

potja is természeti, vagy polgári; és valamint sok a különbség mind a polgári mind pedig a természeti állapotra nézve, úgy különféle jussai s kötelezései támadnak az embernek is. — Természeti- és pedig 1) születési állapotjokra nézve felosztatnak a személyek: születetkre, fogantattakra (conceptae), és méhben-maradtakra-vagy holtutániakra (posthuma). A születtek nemzetségeknek minden közönséges és egyes jusaikban részesülnek; de szükséges, hogy törvényesek, azaz igazi és valóságos, vagy legalább ilyennek vélt házasságból származottak, jól képzetek, vagy is emberi test-alkotásuak, élők és élhetőek legyenek. — A fogantattak, gyűlöletes esetekben (in odiosis) nem létezőknek, a kedvező környülállásokban pedig a születettekhez hasonlóknak tekintetnek; sőt a méhben lévő magzatra nézve, az anyáknak némelly jótételek is tulajdonittatnak; p. o. kemény testi büntetéssel nem illetetnek, minekelőtte szülnének halálos büntetés alá nem vetetnek sat. A főlebb mondott megkívántatóságokkal bíró méhben-maradtaknak vagy holtutániaknak, épen nincs az károokra, hogy atyjok halála után jöttek a világra, csak születésök napjából kitessék, hogy törvényes házasságban nemzödtek. — A személyek 2) nemekre nézve: fiakra és leányokra osztatnak, kik közül törvényeink majd a fiak, majd pedig a leányok helyzetét tartják jobbnak, s teszik kívánatosabbá. Így a leányok férjhez mentekig gyámság (tutela) alatt vannak; ők, kivéven az anyákat, másnak gyámolását magokra nem vállalhatják; míg nemzetségbeli férjfiak élnek, addig a levelek gondviselői nem lehetnek; országgyűléseken s más egyebeken is nem személyesen, hanem csak követjeik által jelenhetnek meg; a gyermekek nem az anyjok, hanem az atyjok nevét, czimét (titulus) és nemességét viselik, kivéven az egy fiúsítás (praefectio) esetét; a nemesi birtokokban nem tulajdonkép való örökösök, hanem csak abban az esetben, ha azon javak mind a két ágat illetik. 3) Korokra nézve továbbá a személyek törvényeink szerint tökéletes- vagy nagy-korúak, kiknek teste s itéltő tehetősége teljesen megérett; és tökéletlen avagy kis-korúak, kikben még a test és lélek, egészen kifejlődve nincsenek. Ezen utóbbiak ismét, vagy törvényeskorúak, ha 12-ik esztendejeken túl haladtak, vagy törvénytelen-korúak, ha a mondott időt el nem érték. A törvénytelen-korú személyek semmi köz tettet fel nem vállalhatnak, s ugyan azért magok nevében, mások által, díj büntetés alatt (poena homagii) perbe sem idéztethetnek, s ha netalán hűtételt kívántatnak is tőlök, az érettebb korokra halasztatnék el. De törvényes korok elején mind a két nemű személyek vallhatnak ügyvédet tulajdon ügyeikben. A fiak 16 éves korokban az adósságokról, s zálogokról, 18-ban az aranyról, ezüstről és egyéb ingóságokról, 24-ben pedig minden javaikról s jusaikról, a törvény értelméhez képest, szabad kények szerint tehetnek rendelést. Eletek 14-ik évén túl haladt leányok, az adósságokról, zálogokról, aranyról, ezüstről s más ingókról, 16-kon túl pedig a jegypénzről, jószág-negyedről (quartalitium) s nemesi birtokról is szabadon intézkednek. Akár melly neműek legyenek pedig, ha tökéletlen korokban magok részére káros bevallást (fassio) tettek, azt azon idejökben úgy vissza vonhatják, hogy tulajdon felperességek (actoratus) alatt elerőtleníthető. A 60 esztendőnél öregebbek minden nehezebb munkáktól, sőt még a köz-hivataloktól, p. o. a gyámságtól sat. is felmentetnek. 4) Egészségökre nézve: némelly személyek egészségesek mások betegek; amazok életnemeknek és koroknak minden jusaival élnek, de a betegség által sem tagadtatik meg a jus, hanem csak gyakorolhatása gátoltatik. 5) A becsületre nézve némellyek jó, mások rossz hírűek vagy is becsületesek és becsületlenek. Ezen utolsók kétféleképen lehetnek ilyenek, t. i. cselekedetnél fogva, melly az ocsmán tetteknek következése, és jus szerint, vagyis bün-

tetésképen; midőn valaki, vétkéért, a' törvények világos rendelkezéséhez képest, mint bűnös, becsületétől bírói ítélet által megfosztatik. A' jus szerintit többféle cselekedetek vonják magok után, mint p. o. a' rokonvértagadás, hitszegés, hamis leveleknek készítése 'st. e. f. — Polgári állapotokra nézve felosztátnak a' személyek 1) hazafiakra és külföldiekre vagy is idegenekre. Széles értelemben mind azok hazafiaknak mondátnak, kiknek állandós maradási lakhelye Magyarországnak van, ennek tagjai, 's itteni jogaikkal teljesen élnek. Az idegenek nem valóságos alattvalói a' magyar koronának. 2) Függetlenekre vagy másótól függőkre, a' szerint, a' mint atyai, uri 'sat. hatalam alatt vannak vagy nincsenek. Vallásokra nézve a' személyek két félek, minthogy hazánkban a' sok különböző vallás két főbb ágra szorítottatik össze törvényeink által, mellyeknek egyikét a' bévettetettek, másikat pedig a' türelmezett (tolerata) teszik. Amazok alatt a' latin és görög szertartásu romai catholica, ágostai és helveticai evangelica, és a' nem egyesült görög vallás; emez alatt pedig a' Zsidók isteni tisztelete értetik. A' bévett vallásuak mind egyenlő jussal élnek, csak az Evangelicusokra nézve vannak némelly kivételek, millyenek p. o. hogy ők Horvát- és Tótországnak vérségi jussal nyert javaikat nem tarthatják meg, hanem azt a' királlyal felcserélni kénytelenek, ki nekik egyenlő értékűt ad Magyarországnak. Végyes házasságaik catholicus pap előtt köttenek, valamint a' netalán illyenekre nézve táradandó perek is a' sz. szék előtt intéztetnek el; a' végyes házasságban nemzett gyermekek, ha az atya catholicus, mind, ha pedig az anya az, a' leányok lesznek catholica vallásuak. A' Zsidók, Horvát- és Tótországnak, sz. kir. bányá városokban, 's más illyen királyi privilegiummal (kegyvel) bíró városokban nem lakhatnak, 's kereskedést nem űzhetnek. Különös tulajdon esküvések van. Minden köz-hivatalokra, polgári czéhekre 's vám-bérlésre alkalmatlanok. Tilalmaztatik nekik a' hegyallai részekben nemesebb borokkal kereskedni, sőt, bármelly szin alatt, szőlőt is birni. Ha telkeket bérlenek, azokat magoknak kell művelniek, nem pedig keresztények által. Egyezeteket 's végrendeleteket nem a' magokén, hanem csak közönséges nyelven tehetnek. A' zsidó ifjakkak meghagyatik az oskolába járás, különben a' kereskedéstől és házasságtól eltiltatnak; melly rendelkezés azonban igen kevés sikerét tapasztaljuk.

—no—

SZEMÉLYADÓK azok, mellyeket az alattvalók személyes tulajdonságaik szerint fizetnek; illyenek: a' személyadók, hivataladók, zsidoadók, keresztényadók, szakáladó I Péter alatt 'st.

SZEMÉLYESÍTÉS (personificatio), a' politicában és rhetoricában, lelketlen lénynek, mint személynek, előállítása, t. i. ha a) azoknak olly tulajdonságok adatnak, mellyekkel csak személyek birnak, 's munkásság és beszéd tulajdonittatik nekik, mintha személyek volnának, vagy b) ha úgy bánunk velek, 's úgy rajzoljuk őket, mint személyeket. Elsőbb esetben a' személyesítés költészeti rajzolat is lehet p. o. dramai; utóbbi esetben poetica vagy rhetorica figura 's prosopopoeiának is nevezetik. Azon figurákat is lehetne személyesítéseknek nevezni, mellyekben egyetlen mássalérthetőnek hozátételével élő lények tulajdonságait ruházzuk a' tárgyra, p. o. az ujra felébredő természet, haragvó szélvész, ésigy a' metonymia, metaphora 'st. is; de legkülönösebb értelemben csak a' személyesítés, ha a' tárgy, mint független személy, szólittatik meg, rajzoltatik vagy beszélve adatik elő. Ide tartozik a' sermonicatio is, vagy azon előadásmód, melly szerint lelketlen tárgyak vagy lelkek beszéltenek; gyakran a' visio és allegoria is.

SZEMÉLYRABLÁS, olly gonosz cselekedet, melly által az embernek egyéni szabadsága sértetik meg. Személyrablás, vagy a' testi gyönyörök kielégíthetése tekintetéből követtetik el, (nószrablás), vagy

más egyéb nyomos rézetek miatt. Az első esetben, ha az elrablott egyénnel házasság köttetnék is, mindaddig nem volna annak törvényes ereje, míg teljesen ki nem világosodnék, hogy az, nem erőszakosan 's kinszerítés által létesített, vagy hogy azóta az elraboltatottnak nyilvános megegyezése és helyben hagyása is hozzá járult. Büntörvényeink mélyen hallgatnak a személyrablások megboszlásáról. A törvényes szokás, bírói szabad akaratra hagyja azt. A személyrablástól meg kell különböztetni a szokott jobbágyok vagy szolgák tartóztatását. Ezekről l. SZÖKEVÉNY.

SZEMHÉJ a szemnek felele, kettő van, egy alsó, 's egy felső, mind kettő folytatása a külbőrnek, 's a szem első részét beborító köthártyának, mellyek közé a szembéj zárizma rejtetik. Egymás felé fordult szabad szélők egyenes szőrökkel, szemszőrökkel vannak megrakva. Azon betegségek, mellyeknek ki vannak tevé, számtalanak. Hasznok nagy, mert nem csak a szemet őrzik az idegen testek beesésétől, hanem a világosság nagy behatását is gátolják, a' könyeket egyformán osztják fel, 's vezetik ki a' szemből, sőt a' szemszőrök által a' látás ereje is nevedik.

SZEMIRÁNY (anamorphosis), egyes részeknek, az igazi viszonyok ellenérei, hamis öszveköte, mellyet a' művészek a' perspectiva szabályai tesznek szükségessé.

SZEMKÖRTUDOMÁNY a' szem betegségeit adja elő, mellyek annál számosabbak és nevezetesebbek, mennél öszvetettebb és mestersegebb alkotásu, 's mennél nevezetesebb és tartósabb munkálkodásu a' szem. Legnevezetesebb 's legközönségesebb bajai a' szemek: a' szem-gyuladás (ophthalmia), melly különbéle okokból származhat, 's e' szerént különbéle is mint az ugy nevezett árpaszem, vagy a' szemhártyák szélében lévő takonymirigy gyuladása; a' köthártya gyuladása, mellynek vagy csak a' túlkhártyáni része gyulad és veresedik meg, vagy a' szarvhártyán fekvő is és apró hólyagocskákra emelkedik fel, mint ezt leggyakrabban tapasztaljuk a' csesemőknél, a' későbbi pecséteket okozza, 's leggyakrabban náthás bajokra, vagy sértesre következik. Közönséges jelei ezen gyuladásoknak: veresség, szemfájás, eleinte mintha valami beleesett volna, forróság, szemhéj-daganat, világosság és hozá járul; fekete, és hamuszín HÁLYOG (l. e.) A' szem munkálkodása körül a' legközönségesebb hibák közül való a' közlőrillátás vagy csak a' közelebb lévő testeknek láthatása; mi származik, ha a' testekből kijövő sugárok a' szemben nagyon megtörtetvén, a' sárga folt előtt távol egyesülnek, mint ez a' nagyobb városok lakóinak közönséges hibája, és a' szarvhártya vagy jégencse nagy domborusága, vagy az idegreczétől igen távol voltától származ; igen ritkán gyógyítható, homoru üvegek használásával jobbitható. A' messziről látás az öregek közönséges hibája, kik csak a' messzebb lévő tárgyakat láthatják világosan; mert a' szarvhártya és jégencse kicsiny domborusága, vagy az idegreczéhez közelléte miatt a' testektől jövő sugárok kevésé törötven meg, a' sárgafolton tul egyesülnek; hasonlókép ritkán gyógyítható és csak domboru üvegek használásával jobbitható baj. A' láterögyengősége, ha tartós nézés után a' testek egymásba folynak, a' szemeröltetésnek következése. Szikrák, világos, vagy setét foltok megjelenése a' szem előtt a' szemgyengeségnek 's vértorlódásnak következése. Ha ezen foltok állandók, 's hamarabb nevedednek, a' hamuszín hályog előjáró jelei. A' szem betegségeiről remek kézi könyv a' C. J. Theops. Fabini *Doctrina de morbis oculorum*-a (2 kiad. Pest 1831.)

SZEMLELET, (oculata) olly bírói tett, mellynél fogva a' kérdésben lévő dolognak szemmel látható környülállásai, az ügybeli bíróság által bővebb értesedés végett megvizsgáltatnak. A' kir. táblá-

tól, ítélmester vagy előadó-bíró szokott szemléletre kiküldetni, ki aztán a látottakról 's értettekről tudósítást tesz. A szemléletnek, a perbeli tárgyra nézve, a közös határosok és szomszédok előtt, kiknek neve a tudósító levélbe bele iratik, kell megtörténni; vizsgálat alá vétetvén egyszersmind ezen alkalommal, a' feurforgó homályok és kétségek. Az urszékről, szemléletre, valamely uradalmi tiszt szokott kiküldetni, az e' végett felkért szolgabíróval. A' szemlélet megakadályozása vagy háborítása főhatalmassági büntetés alatt tilalmaztatik.

SZEMLÉLET eredeti és szorosabb értelemben látás érzéke által, tágabb értelemben pedig minden más érzék által közvetlenül nyert képzet. Ez ugyan minden képzetek közt legvifágosabb 's legelevenebb, de egyszersmind legszűkebb korlátu, egyes, rideg, tárgyhoz és érzékiség szabályihoz kötött 's az érzéki tapasztalás körén túl nem terjedő. Valamint külső és belső érzés van, ugy a' szemlélet is külső és belső. Minden, mi térben van, külső szemlélet tárgya; mi pedig időben van, 's miket csak ugy veszünk észre, mint bennünk történt változásokat, gondolatokat, 's képzelőerő szüleményit, mellyek térben nincsenek, belső szemlélet tárgyai. De mivel minden külső is szükségképen valami időben van, következik, hogy minden külső egyszersmind belső is, 's innen térbeli tárgyakat képzelő erőnk által belsőképpen is előállithatunk. Megfordítva a' belső, 's csak időben ábrázolható, nem lehet egyszersmind külső, honnan ismét következik, hogy ez utóbbi ábrázolásoknak nem lehet formájok. — Fordítsuk most ezeket a' szép művészségekre, mellyeknek célja minden külsőnek belsővé 's minden belsőnek külsővé tétele, legott nemcsak az idő és térbeli művészségek közti különséget megalapítva látjuk, hanem e' két feltételtől fognak minden művészi ábrázolatoknak lényeges törvényei is kelekedni. Valami szép mestermívnek hatása is leginkább szemlélhetőségétől függ. A' szemlélhetőség, melly alatt általánosan világosság, bizonyosság előállítás meggyőző ereje, észméret 'st. értetik, valamely szép művészségi munkánál először az egész alakjában, aztán minden egyes résznek ábrázolásában 's kifejezésében fekszik. Amaz abban áll, hogy minden részek egy egyesítve legyenek, hogy emlékezet és értelem segélye nélkül a' képzelő erő által mintegy észrevetlenül öszvesenelfoghatók 's következéseikben megérthetők legyenek. Minden egyesnek ábrázolásában 's kifejezésében szemlélhetőségnek kell lenni, különben a' világosság 's elevenség hiánya a' mivet szárazza 's lankadtá tenné. Philosophiában még értelmi szemléletről, a' végetlen szemléletéről 'st. is van szó. Kant a' tapasztalati szemlélettől megkülönbözteti a' tisztat (a priori) szemléletet, melly amannak alapul szolgál, p. o. a' térnek és időnek szemléletét.

SZEMLÉLETES OKTATÁSNAK nevezi Pestalozzi azon módot, melly szerint a' gyermekeket a' szám és mérték viszonyinak megfogására vezeti, az az, számolásra és geometriára tanítja, mert a' gyermekeket olly karba igyekszik helyezni, hogy a' képzendő nagyságokat minden részeikben 's viszonylataikban ön magoktól érzékileg szemlélhessék. E' szemléletet egység táblája által eszközli, melly a' szemnek látható képet ad a' tized rendszer viszonylatiról, 's a' gyermekek, mathematicai rendes figurák és testek tervszerinti mutatása által, ezeknek utánazására vezetettnek. Nem szenved kétséget, hogy ez oktatásmód legjobb előkészítés a' fentebbi mathem. tanulmányokra, de nagy érdeme van abban is, hogy a' fiatal értelmi erőt szabályos gondolkodásra szoktatja. Némelylek ugyan azt veték ellene, hogy a' gyermeki lélek e' mód szakadatlan 's szorosán elrendezett haladása által olly nyögbe szorittatik, melly az erők szabad játékát gátolja 's az elmét más tudományok iránt, mellyek illy szoros szabályokhoz kötve nincsenek, eltompítja. De ez aggodalom alaptalannak látszik, ha meggondoljuk, hogy olly gyakorlatoknál, mel-

lyeknél a' gyermek saját eszmélete által képi magának az oktatási szert, az éronek rendkívül gyarapulni 's minden idegen kinszerítés-től megszabadulnia kell; 's mi e' szoros rendet illeti, valóban az annyira szétkalandozni szerető gyermeki elmét semmivel sem lehet jobban összetartani, mint olly tanításmód által, melly szabályosságra kényszerít. Tapasztalás is bizonyította már, hogy illy móddal nevelt gyermekek, ha különben tompa eszűek nem voltak, minden egyéb tudományok megtanulására alkalmasabbak lettek más gyermekeknél; mert Pestalozzinak ezen tanításánál fogva olly világos szemléletet nyertek a' mathematicai következtetések okfejeiről 's szükségességéről, 's olly ügyességet szereztek a' nagyságok összeállításában, hogy más tanulmányoknál is mindig okot nyomozni, 's a' dolgot ön magoktól megfogni természetükké vált. Igaz, hogy e' gyakorlatok legközelebb csak a' külső szemléletet élesítik, 's tisztán belső szemléletekre adhatnak-e ügyességet, még sem vizsgálódások sem tapasztalás után nincs eléggé megmutatva. Erkölc és vallás oktatásra, történet és természettudományra, nyelvekre e' tanításmód ugyan nem alkalmazható, de általa ezekre nézve is mindig nyerne a' tanítványok foghatóságban, rendben és tartósságban. Schmidt József a' rajzolásnál akará e' módot alkalmazni, mit különösen a' művészek gáncsoltak; ellenben Pfeiffer és Nágeli énekoktatásban, 's több németországi iskolák irásban annál nagyobb sikerrel használták.

SZEMLÉLŐDÉS, I. CONTEMPLATIO.

SZEMLIN, ZEMLIN, Tótország katonaközsége és megerősített határszéli város, egy halom alján, mellyről szép a' kilátás, közel a' Szávanak a' Dunába ömléséhez, csak $\frac{1}{4}$ mf-re van a' Dunántúl eső 's török kézben levő Belgrádtól. 7 temploma 's kápolnája, 1 klastroma, 1 kórháza, 1200 ház, katonaság nélkül 8000 lak. só és harminczad hivatalai, vesztég-háza vagy tisztulói intézete, 's a' Törökország és Austria közti kereskedésnek középpontja levén, 116 kereskedő háza van. Helye a' határörző katonai kormánysszékek. A' város 1739 építettett, minekutána Belgrád török kézre került 's innen csaknem minden kath. és sok görög lakos elköltözött volna. E-lébb várkastély állott itt, mellyben lakott Hunyadi János 1456.

SZEMMÉRTÉK, I. MÉRÉSEK.

SZEMÖLCS áltáljában véve rendetlen kinövés az életműves test felső színén; különösen az embernél így nevezik az illyen kinövést a' kezzen vagy más részén a' testnek, melly kásaszen nagyságtól kezdve borsó-nagyságra vagy nagyobbra is megnő. Közönségesen a' felbőr megkeményedésének tartják, de nem az, mert gyökere magában a' bőrben van, 's bár eleinte a' felbőrrel be van fedve, de ezen csak hamar által törvén, nagyobbra nő; a' formáló ösztön elfajzásának terméke. Némelly embereknél a' hajlandóság reá nagy és az illyeneknél gyakran megjelen kivált a' kezekben, 's csak gyökerek elrontása, kivágás, égetés, rágó szer vagy lekötés által vesznek el, de gyakran magoktól is elmulnak.

SZEMPONT vagy látpont, a' perspectivában azon pont a' táblán, hol a' szemből kimenő függőleges vonal 's táblát érinti.

SZEMSZEGLET. Valamelly tárgynak tetsző nagyságáról azon szeglet szerint ítélünk, mellyet az ezen tárgynak határaitól szemünkbe ötlő világsugárok bezárnak; ez a' szeglet, mellynek tetőpontja a' szemcsillag középpontjába tétetik, innen helyesen nevezetik szem- (optikai) szegletnek.

SZEMÜVEG, (pápaszem). Ezen eszköz mind a' rövid-, mind a' messzelátásnak használatára alkalmazható, hogy tisztábban láthassanak. Első esetben az üvegeknek hupályosan, az utolsóban domboruan köszörülteknek kell lenniük; mert amotta a' világsugároknak szemekbeni nagy megtörődését kisebbiteni, itt pedig a' kicsiny megtörődést

nagyobbítani kell. A szemüvegek választásában felette ajánlható a vigyázás, mert a szemek lassanként az üvegekhez szokván, mind az erősekhez, mind a gyengékhez hozászokhatnak. Az üvegeknek menél áltlátszóbbaknak kell lenniük és semmi színek se legyen. Csak az igen ingerelhető szemek vagy azok, kiknek sokáig kell fényes féjérséget (p. o. havat) nézniük, használhatnak zöld üvegeket. Ezenkívül használhatnak szemüvegek a kancsalságróli leszokás végett is; de ezekben nincs üveg, hanem pléh, s ennek közepén lyuk van, hogy az itt betóduló sugárok felé intézze forgását állandóul a szemgolyó, ha valamit látni akar, s ezáltal egyenes látáshoz szokják. — A régi Görögök s Romaiak nem esmertek szemüveget. A 12 száz. találta-tik Alhazen arab írónál oly felfedezésről említés, melly a szemüveg feltaláltatására vezethetett. A 13 száz. végén beszél róla Baco Roger. A tulajdonképpii szemüvegek 1280 és 1311 találathattak fel. 1270 már esmertek Németországban szemüvegeket. Nem régiben Parisban lazurkő színű szemüvegek találtattak fel, mellyek, mint szem-erősítők, igen dicsértetnek. Vö. Hagen *Über den zweckmässigen Gebrauch der Brillen und Augengläser* (Wien 1822), és Büchs *Handb. der Erfindungen*-jében, mint Ersch és Gruber *Encyklopaedia*-jában a Brillen cikelyeket.

SZEMÜVEG, messzelátó csőben a szem felé lévő üveg.

SZEMZÉS, SZEMRE OLTÁS, neme az oltásnak, mellyben egyik fának szorgalmatosan lemetszett bimbója más fának felhasított héja közé úgy helyeztetik, hogy tovább nevekédhessék. Történhet a szemzés mind addig, míg a héj a fával öszve nem nőtt, de leginkább tavasszal és ősszel. A tavaszi még azon évben kihajt, az őszi csak jövő tavasszal. A legfiatalabb ágról vett bimbót a körüllevő héjjal úgy vágjuk le, hogy benne a bimbóba lyuk ne támadjon, mert ekkor a hajtás a fán visszamaradott. Ezen levágott bimbót a másik fának villa idomu hasadásába úgy helyeztetjük, hogy a bimbó szabadon álljon; egyszersmind az ágat mintegy 2 hüvelyknyivel feljebb elvágjuk, de ha ősszel történt a szemzés, ezen elvágást csak tavasszal visszük végbe. A kötözést, mellynél a szemnek szabadon kell maradni, a fogazás után levesszük. Egy faja a szemzésnek a sipolás is, melly abban áll, hogy egy oltandó fa héját több szemekkel együtt levonjuk a fa ágáról és egy hasonló vastagságu lehántott ágra húzzuk.

SZÉN egy jobbára szénből (carbonium) álló fekete, festő, szagatlan, izetlen, zárt edényben tűzálló, de a szabad tűzben megéző lény, a melegnek rossz, de a villanynak jó vezérje, a levegő és nedvek befolyásának hathatósan ellen áll, vízben, borszeszben, égvényekben, s a legtöbb savakban nem olvad; a légidomú testeket magába szívja, s a rothadásnak hathatósan ellen áll. Találtatik a természetben mint ásvány, kőszén névvel; minden megégett állati és növényi részek is megégettétvén, ha a tűz a nagyobb láng elmúltával eloltatik, szenet hagynak magok után, de e mint a kőszén is, nem tiszta szénő, hanem különbféle só, föld, és érczrészeket foglal magában. Legtisztább szenet kaphatni a tiszta nádmez leparolása, a kánfor, fűszerolajok szétbontása által, a tisztán felfogott s leparolt olajkorom is elég tiszta szenet ad. A természetben előforduló legtisztább szénő a gyemánt. Régen a szenet csak mint égő szert használták, de az újabb időkben a chemiában tett nagy előmenetek, ezt is nagyon nevezetessé tették. Használtatik leginkább a rothadás megakadályozására, kivált a víznek jó állapotban tartására a tengeri útakon, a rothadás rossz szagának eltávolztatására, sőt magának a rothadásnak is gátot vet. — Midőn a szén szabad levegőn égettetik, annak szénője a levegő savitójával egyesülvén, szénsavat képez, melly az állatok lélekezése által és a szeszes forrásnál is származ, a tüzet

nem táplálja, a' lélekzetet is akadályozza, a' légidomu testek közt legnehezebb, azért is a' pinczéknek, kutaknak, barlangoknak, 's szotálnak alját foglalja el, 's nem ritkán oka ilyen helyeken történő szerencsétlen fuladásoknak, egy lévén a' leghatósabb bódító szerek közt. Találtatik ezen sav a' savanyu vizekben, 's a' természetben sokféle egyesülésekben fordul elő.

SZÉNNE VÁLNI, szénkészítés, szénégetés, azon munka, mely által a' fának, vagy kőszénnek lánggal égő részei elvonatnak. A' fának szénne égetése csak akkor történ kemenczékben, midőn olajt akarunk belőle készíteni; a' kőszén-készítés többnyire mindig kemenczékben történ, 's leginkább Angliában van szokásban, hol az így elkészített kőszent Coaknak nevezik. Nálunk közönséges a' fának szénne égetése rakásokban, hol a' meghatározott hosszúságu és vastagságu fadarabok, részint vízerányosan rakatnak, részint felállítatnak, az egész halom azután gyeppel, lombbal, és földdel befedetik, alól szelelő lyukakat hagyván, alól 's felül meggyújtatik. Ha végtére a' tűz ezen lyukakon nyomul ki, akkor ezek is bedugatnak, 's így a' tűz eloltatik, 's későbbben az elaludt, 's meghült szén kivonatlik.

SZENT-nek nevezzük azt, mi a' közönségesen felyülemelkedett 's a' legfőbb valóság tulajdona vagy annak van szenteltetve. Az igazság és erény ideái, a' tiszta szeretet és barátság érzeti szentek, mert a' lelket a' közönségesen felyülemelik 's istenhez vezérlik. Szent gondolatok és érzetek öszves foglalata a' vallás, innen mind a' szent, mi kirekesztőleg vallási rendeltetés által kitetsző 's minden közönségeseli öszveelegyedéstől tisztán megőriztetik vagy vallásos jelentésért 's méltóságáért kiváltképpen tiszteltetik és sérthetlenné tartatik. Szentségei, szent helyei, palladiumai minden első vadságából kilépett népek vannak; a' valami szent eránti tiszteletben esmerjük az emberiségnek első nyomát. Azok, kiknek semmi se szent, vagy nem emelkedtek még felyül vadságon, vagy elfojtotta emberiségeket az elvadulás és elfajulás. Innen idővel a' polgári társaságokban egyesült emberek személyekre is átvivék a' szentnek megfogatját 's nevezetét. Már a' pogány vallásuaknál találunk herosokat, félisteneket, istenített embereket, kik az emberi nagyságnak idealjai. A' keresztény hit mártirjai, kik a' kereszténység első századaiban vagyonokat, szabadságokat 's életeket elvesztettek, a' kereszténység herosai, hősei, lettek, kiket a' későbbi keresztény világ hitbeni állhatatosságokért szent névvel tisztelt meg. Hasonló czimmal tiszteltettek meg az egyházra nézve érdemteljes férjfiak is és a' kik példás kegyes életekkel magokat mások felett megkülönböztették. Eleinte minden püspök birt szenté nevezési joggal; de III Sándor pápa 1170 ezt a' pápai szék tulajdonává tevé, CANONISATIO (l. e.) névvel. Világiak ritkán juthattak e' megtiszteltetésre, hanemha a' kereszténységet előmozdították, mint Nagy Vladimír Oroszországban, Knut Daniában, Olaf Norvegiában, I István 's I László Magyarországon; vagy nagy áldozatokat tettek 's nagy tettekkel fénylettek, mint Nagy Károly és II Henrik; vagy példás életet éltek, mint lengyel Kázmér és cseh Venczel; vagy különös érdemeket szereztek az egyházra nézve 's ennek szolgálatjában haltak meg, mint angolországi I Edvárd 's IX Lajos francia király. A' tudományok nyugoton lett ujra feléledése után a' pápák kevésbé éltek a' szentté nevezési joggal, mivel a' philosophiai critica eloszlatá a' könnyen hívő vakbuzgóság homályát, 's némelly fejedelem kételkedni kezdé a' pápa csulhatlanságán. VII Gergely canonisatiojának megismerterését XIII Benedek 1728 Francia-, Nápolyországokban 's a' német császár statusaiban nem vihető ki; kevesebb nehézségre találta ellenben prágai Nepomuk János apotheosisa, mint ezt egy romai pénz nevezé. A' legujabb szenteket a'

romai egyház VI és VII Piusnak köszöni, ki 1803 Tomasi cardinallist canonisálta. A' görög egyház a' romaitól lett elszakadása óta nevezett szenteket nem esmeri meg, 's ezek helyett tulajdon szentei vannak. Némely tartományok 's városok a' keblekben született szenteket védőjöknek tartják, mint Palermo Rosaliát, Nápoly Januariust, Franciaország Dionysiust, Magyarország Istvánt, Oroszország Miklóst, Andrást 's i. t. sőt minden Görög és Katholikus is pártfogójának tekinti a' nevét viselő szentet, 's a' többinél inkább tiszteli. A' szentek tisztelésének előmozdítására képek is jöttek szokásba, mellyek előbb a' templomok pítvaraiban tartattak 's az 5-dik száz. vitettek be templomokba. A' Katholikusoknak a' szentek tisztelésébeni nézeteire nézve I. Leibnitz *Systema theologiae* és Buchholz *Philosoph. Untersuchungen über die Römer*.

SZENTELT VIZ a' kath. templomok ajtainál lévő vizekben álló viz, mellyel a' be- és kimenők megfecskenedik magokat. A' 6 száz. óta szokott e' végre viz szenteltetni. Óhitűek 's Protestánsok nem használják.

SZENT-GELLÉRT, első csanádi püspök (I. GELLÉRT). Róla nevezetik Szent-Gellért hegyének a' hajdani (Turóczi szerint) Kelenfeld (talán, gyönyörű fekvéséért, Kellemföld), mellyről az emlitett püspök az I Andrásh király alatt pogányságra visszatért Magyaroktól 1047 levettetett. Most szülő 's a' tetején lévő csillagvizsgáló torony díszesítik.

SZENT-GRÓT, vásárjoggal bíró város Vas vármegyében III ház. 843 kath., és 7 prot. öszvesen 850 lak. szőlőhegyekkel és várral. A' Cisterciák gazdag apátságát III Béla alapította 1183. Tetemesen megverte itt a' török nagyvezért Montecuculi császári vezér 1664.

SZENT-GYÖRGY, 1647 óta szabad kir. város Poson vármegyében, 232 ház. 1456 kath., 860 prot., 389 zsidó és így öszvesen 2696 lakossal. Kellemes fekvése, egészséges levegője, kénköves ferdője, szép erdei, jó bora (aszuszlóból is), 's termékeny földje vannak. Rudolf és II Mátyás királyok idejében az ország legvirágzóbb városai közé tartozott, hanem azután részint az ellenség gyakori dúlásai, részint tűz által igen megrongáltatott. Jelesek benne: Szent-György temploma, kath. gymnasium 'st.

SZENT-GYÖRGY ÉJE, köznép mondája szerint varázslók és boszorkányok éjjeli innepi öszvegyülésének ideje, uroknak, az ördögnek előlütése alatt. A' gyűlés helye Szent-Gellért hegye. (Németországban is divatoz illy rege, csak hogy az itteni gyűlés ideje 30 Apr. és 1 Maj. közt eső éj 's helye a' Brocken vagy Blocksberg, a' Harzhegy legmagasb csúcsa). A' leikek órája ütvén, felkölti sátán tanítványait első álmokból. Kecskébakok, szamarak, seprűnyelek, penetek, aszágok 'sat. szélesebességgel ragadják azokat a' levegőn keresztül, néhány varázsszó elmondása után, 's ekkor a' legváttagabb kőfalak, a' legerősebb lánczok se tesznek nekik akadályt. Ha a' társaság öszvegyült, megjelen az ördög, közönségesen nagy kecskébakalakban, erős szarvakkal 's elől bak-, hátul hosszú farka alatt lévő fekete emberarczal. Végek lévén a' köszöntgetéseknek, fellép sátán trónjára, megvizsgálja az egész sereget, az ujonnan felvetteket bemutatattja, testek titkos részén megbélyegzi őket a' szövetség jegyével 's kimutatattja nekik jövőendő munkásságkörüket. A' régiebb tagok közt előmozdítások, de hivataltöli megfosztások, jutalmak, 's büntetések is történnek. Ezen innepélyesség után fekete köleskenyérből, békahusból 's kivégzett gonosztevők 'st. husából álló vendégség adatik, mellynek végével sátán a' hódolásokat fogadja el. A' vendégek mindkét arczatát (elsőt 's farka alatt lévő) megcsókolják, különbféle áldozatadományokat nyujtanak be, keresztet vetnek, de visszafor-

dulva 's bal kézzel 'sat. Bevégzésül énekelnek, tánczolnak, fajtalan-
kodnak 'sat. míg a' kakas kukorékolása reggelt nem hirdet, mire az
egész pokolbeli gyülekezet szétszalad.

SZENTHÁROMSÁG, I. HÁROMSÁG.

SZENTHIVATAL (Inquisitio). III Innocentius pápa, ki 1199
ült a' szent székre, állította fel a' szenthivatalt, hogy azokat, kik
apostasiába estek vagy a' keresztény vallást elhagyták és más eretne-
keket, kik az anyaszentegyházról kárhoztatott dogmákat makacs
megátalkodással oltalmazták, törvényes ítélet alá vonja. Azon idő-
tájban ugyanis nagyon szaporodni kezdtek az eretnekek, 's veszedel-
lem fenyegette a' hit egységét, 's a' felállított szent hivatalt leg-
jobb eszköznek vélte a' szent szék, az elhatalmazni kezdett hitetlen-
ség meggátolására. Legelőbb is Romában állott fel, de nem sokára
IX Gergely pápa alatt Olaszország több más városaiban, és Fran-
ciaország déli részeiben is elterjedett, hol az Albigenesek erősen
megszaporodtak. Szent Ferencz és Dominikus rendjeiből tetettek ren-
desen a' bírák, kik a' szentszék utasítása szerint folytatták hiva-
talaikat. A' 13 száz. közepe felé már Spanyolországban is állították
fel illy. törvényszékek, jóllehet eleinte a' castiliai és leoni püs-
pökök nem akarták azoknak felállítását, püspöki hatalmokkal nem
tartván megegyezhetőnek, hogy a' püspöki széken kívül más törvény-
szék is felügyeljen a' lelki dolgokra. Azonban még is Spanyolország-
ban formálta magát ki az inquisitio, midőn más országokban soha
tartós és állandó gyökeret nem verhetett; nevezetesen Franciaor-
szágban cancellarius De l' Hospital idejében (1560), midőn annak
ujra felállításáról erős szó folyt, királyi parancs által meggátolta-
tott, miért a' cancellariust, mint Brantome mondja, sokan Hugon-
nottának is tartották, mi pedig nem volt igaz.

Hogy Németországba is bement az inquisitio, kitetszik Voigt-
nak koszorús irásából, (*Über den Geist der böhmischen Gesetze in den
verschiedenen Zeitaltern* Dresden 1788), mellyben a' IV Károly csá-
szár által 1348 kiadott Majestas Carolina czimű törvények közt az
eretnekek ellen hozott törvények is említetnek, nevezetesen hogy ak-
kor már az inquisitio fenállott, Dominikanus barátok alatt, 's a'
törvényekben *Inquisitor haereticæ pravitatis* czim alatt emlegettetik
az előlülő. Spanyolországban aragoniai Ferdinand és castiliai Isabel-
la használták a' 15 száz. az inquisitiót világi haszonra, hogy általa
hatalmokat megerősítsék az aristocratismus ellen. 3féle hitsorsosok
laktak akkor Spanyolországot, Keresztények, Zsidók és Mahomeda-
nusok. Az utolsók bírták még Granadát, régi birtokaiknak utolsó
maradványát, mellyet Ferdinand és Isabella készült elvenni tőlök.
A' zsidóknak minden fővárosban voltak synagógáik, 's külön nem-
zetté lettek a' spanyol földön. Többnyire Zsidók űztek kereskedést,
a' királyoknak és nagy uraknak haszónbérlelői voltak, és nem érzettek
nyomatást, kivéven, hogy 1302 óta 20 denart tartoztak főadóban
évenként fizetni a' papságnak. Nagy gazdagságra tevéen szert, később
ben irigyleni kezdték azt nekik; az irigységet 1391, 1392 körül üd-
dőtetés követte és néhány városban kirablotta a' köznép házaikat és
boltjaikat. Sokan közülök illy veszedelmek közt megkeresztelkedtek,
hogy az által életeket megmentsék 's éppen ezen megkeresztelkedett
Zsidók maradékai lettek egy század múlva az inquisitióknak első tár-
gyai, azt híven felőlők a' Spanyolok, hogy lelkekben nem igaz ke-
resztények. Miután a' kormány 1477 déli Spanyolországban sok fő-
embert hatalma alá hajtott, Isabella királyné Don Pedro Gonzalez
de Mendoza cardinalis társaságában Sevilleben ment, hol a' cardinalis
mint sevillei érsek éppen munkás volt az időtájban az inquisitiót
felállítani, mivel kipuhattatott, hogy sokan a' régi zsidó száрма-
zásu keresztények közt titkon oda haza a' zsidó vallást követik. Né-

melly papokat megbizott tehát a' cardinalis, hogy az így Sevillában gyanu alá jött háznépeket oktassák a' hitben, miben sokaknál szerencsések is voltak, de találkoztak makacsok is, kik az oktatással nem gondoltak, 's azért büntetést kaptak. Nem sokára tervet kellett Mendozának készíteni Ferdinand és Isabella számára, hogy mimódon lehessen az inquisitiót kiterjeszteni az egész országra, oly móddal, hogy az a' világi kormány hatalmának is öregbitésére szolgáljon; mi valósággal meg is történt osztán, merő az inquisitiót az udvar keze alá vette, melly által a' titkes és nyilvános Zsidókat, Mohamedanusokat 's némelly keresztényhitű aristokratákat, kik nem voltak a' kormánnyal megelevedve, üldözöbe vett, vagyonaikat elfoglalta, sőt magának a' papi hatalomnak megzabolázására is élt vele. Két fődolog kívántatott meg az inquisitio felállítására, 's hogy az erős lábra kaphasson Castiliában. Első a' rendek megegyezése, második a' pápa engedelmé, melly annak tekintet adjon. Főfoglatossága lett tehát a' cardinalisnak, hogy az 1480 tartott toledói országgyűlés elfogadja az inquisitiót. Miután a' rendek megerősítették a' főbb törvényhatóságokat u. m. a' castiliai nagytanácsot, statustanácsot, financiai és aragoniai tanácsot, előhozta a' cardinalis, hogy egy állandó különös törvényszék felállítása is szükséges volna, melly a' hit dolgát és papi politikát igazgassa. Nagy ellenmondások mellett is meghatároztatott csakugyan egy illy törvényszéknek felállítása inquisitio nevezet alatt, 's az országgyűlés végzése mellett mindjárt 1481 az új rendes törvényszék Sevillában létre jött. Thomas de Torquemada a' Dominikánusok segoviai klostornak priorja 's Mendoza cardinalis gyóntatója kineveztetett már 1478 előlülővé. 200 személy vitte a' hivatal felügyelése alatt, és ötven lovas katona állott szolgálatjára készen. Az első Auto da Fe (hitmunkalat) alkalmával 7 keresztény vallástól elpártolt szerencsétlen büntetettet halállal, többen voltak olyanok, kik magok magokat feladták az inquisitionál, mások ellenben a' szoniszéd országokba szöktek, különösen a' Zsidók Portugáliába és Afrikába költöztek. Megnyervén az igazgatás egyszer az országgyűlés egyezését, a' volt csak hátra, hogy a' pápától is engedelmet nyerjen; de e' már az inquisitio kezdetével ellene szegült a' dolognak, nem akarván, hogy papi törvényszék világivá váljon, vagy a' világi hatalomnak önkénye maga hasznára fordítsa azt, azért többször azt nyilatkoztatá ki, hogy az illy újítást nem szenvedheti. A' toledói érseket, mint ki Mendoza cardinalissal nagy ellenkezésben élt, meghatalmazta, hogy egy elvándolt salamankai tanító felett maga tartson inquisitiót, nem pedig a' szent szék engedelmé és helybehagyása nélkül felállított törvényszék, a' mellett Torquemadát, mint főinquisitort, számadásra Romába idézte, de e' nem mervén itt személyesen megjelenni, egy barátjára bizta védetését. A' spanyol udvar és szent szék közt hevesen folyt az üszveszőtalkozás, míg végre IV Sixtus megengedte az inquisitiót, és Torquemadát főinquisitori hivatalában megerősítette 1483. A' pápa bullájában megengedetett az is, hogy a' hit dolgában alsóbb törvényszékeket is állítsanak fel, sőt későbbben nem csak Castilia és Leon tartományokra terjesztetett ki az inquisitio, hanem Aragonia, Valentia, Sicilia is a' castiliai főinquisitor felbgyelete alá jutottak, 's az aragoniai rendeknek Tarragonában esküvéssel kellett magokat 1484 az ország gyűlésében leköteltetni, hogy az inquisitiót minden erejeből oltalmazni fogják. Mind ezen előlépések mellett se lehetett megakadalyozni a' fellázadásokat, mellyekre az ujónnan felállított törvényszékek adtak okot, sőt magok a' püspökök se lévén az új intézettel megelevedve, nem is pártolhatták a' nép előtt, ugy hogy sok város be se fogadta a' hozá küldött inquisitorokat, kik közül némellyek életekkel adóztak küldöttségeikért. Legtovább nyakaskodott Saragossa, de a' kormány végre

ennek a városnak is nyakára tolta az inquisitiót, úgy hogy azután alattvalóinak életekkel és vagyonokkal szabadon parancsolhatott, mert az inquisitiót tetszése szerint igazgatta. Főinquisitort ugyanis mindég a világi kormány tett, 's ennek befolyásánál fogva választottak a papi és világi rendből a többi bírák, kik közé a castiliai nagy tanács is 2 tagot küldött. E' szerint egészen az udvartól fűgven az inquisitio, e' csak eszközüül szolgált az ország és rendek régi szabadság romjain a világi uralkodás határtalan hatalmát alapítani, a nagy befolyással birt papságot és vitéz nemességet minden régi kiváltságaival elnyomni. Az elfoglalt jószágok a kormány kezére jutottak és ha néha az inquisitio lirtokába jöttek is, a kormány szabad akarat szerint határozott felőlök. Igaz, hogy Ferdinand és Isabella az elfoglalt jószágok egy részét új klastromok és kórházak felállítására fordították, de mind e' mellet is az inquisitio sok papi jószágot elszedett, 's a háboruk folytatása miatt kiürült királyi kincstár pótlására új csatornákat kellett felnyitni az inquisitionnak mint Torquemadának egy 1487 költ rendelkezésből ki lehet venni, mert már akkor úgy ki volt az inquisitio pénzrára üritve a kormány által, hogy annak tagjai alig kaphatták ki fizetéseket is. Torquemadának első hivatalos rendelése, melly által az új törvényszék munkálkodását közönséges módon megkezdette 1484 költ, mellyben a kormány politikai céljai kézzel tapogathatók. Ezen rendelés szerint minden közönség kebelében a főinquisitornak 30 — 40 napi kegyelem időt kell előre kihirdetni, mellyek alatt eretnekek és apostáták tartoztak magokat az inquisitio előtt bejelenteni. Azok, kik büneiket megbánták, kegyelmet nyertek ugyan, de törvényesen még se lehettek polgári becsületben, innen közönséges hivatalokat nem is viselhettek, haszonbér-lők, ügyvédök, orvosok, gyógyszerészek, fűszer kereskedők nem lehettek, aranyat, ezüstöt, drágaköveket nem hordozhattak, nem lovagolhattak, fegyveresen nem járhattak, különben a megszegés esetében úgy nézetének, mint eretnekek, 's mind ezen megszorítások mellet is tartoztak büneik váltásául vagyonok egy részét a Maurok ellen folytatandó háborui költségre oda adni. A ki a kegyelem idő eltelése után nem telyesítette a rendelést, annak minden vagyona elvétetett. A jelen nem lévöket, sőt megholtakat is, ha tanuk voltak, perbe vonhatta a törvényszék, 's megitélhette. Mh. Torquemada 1498 's a Dominikanusok avilal templomába temettetett el, mellyet az elfoglalt vagyonok egy részéből építtetett. Halála előtt két évvel már lemondott hivataláról, mert köszvény kínozta. Eleinte nem volt az inquisitio törvényhatósága szorosán meghatározva, de az 1484 költ rendelkezésben már állandóbb szerkezet jött életre, 's az ország tartományaiban rendes törvényszékek állítottak fel, mellyek a főinquisitortól fűgtek. Későbbi időkben a hit főtörvényszéke Madridban állott fel, mellyben a főinquisitor volt előlülö. A hat, vagy hét tanácsnok közül, kiket királyi javalatra a fő inquisitor választott, III Filipe király rendelése szerint egynek Dominikanus barát-nak kellett lenni. Ezen tanácsnokokon kívül a nagy- vagy főinquisitor szolgálatjában voltak egy ügyvédö, két titoknokok, egy pénztárnok, két referens, 's mások, kiket az előlülö a király tudtával választott. Innepeken kívül mindennap öszvegyült az inquisitio tanácsa a királyi palotában, 's a hét 3 utolsó napjaiban a castiliai tanács két tagja is megjelent az ülésben. A törvényszék némelly tagjai arról hoztak ítéletet, hogy valamelly theologiai vélemény vagy állítás micsoda viszonyban áll az anyaszentegyház dogmaival. A többi tagoknak, kik törvénytudók voltak, csak tanácslósza-vok volt. Az inquisitorok ítélete döntötte el egyedül a dolgot, az ügyvédönek pedig kötelessége volt a tanuk vallomását feljegyezni, a vétkeket bejelenteni, azoknak elfogatását hivatalosan kérni és

eszközleni, 's ha az megesett, a' panaszos keresetet ellenek megindítani. Jelen volt az ügyvédő nem csak a' tanuk kihallgatásán, hanem a' kinzásnál és azon gyűlésben is, mikor a' birák szovateltek az i-
 letre. Az irnokok tisztje volt a' jegyzőkönyv vitele mellett a' törvény
 lefolyása alatt szemmel tartani a' feladókat, bevádoltakat és tanu-
 kat, 's azoknak legkisebb mozgásaira is figyelmezní. A' tisztviselők
 kötelessége volt, törvényes kiküldetés mellett elfogni a' kijelelt sze-
 mélyeket, kiknek ha vagyonaik elvétettek, ezek a' Sequestrador
 igazgatása alá jöttek, kit rendes kezesség és jótállás mellett nevezett
 ki a' törvényszék. A' pénztárnok kezébe ment a' pénz, 's utasító és
 nyugtató levelek szerint fizette ki a' szükséges költségeket. Spanyol
 irók szerint szinte huszezerre ment az inquisitiohoz tartozó segédek
 száma az egész országban, kik familiareket viseltek, 's titkos
 kémlelésre is használtattak. A' familiaris szolgálatot nagy nemzet-
 ségből valók is vadászták gvakran, mert bizonyos polgári elsőbbségi
 jogokkal volt az egybekötte. Mihelyt megesett a' vád valaki ellen,
 és az ügyvédő a' törvényhatóságot megkérte, parancsolat adatott a'
 bevádoltnak elfogatására. Az 1732 költ rendelkezésben meghagyatott a'
 többek közt minden igaz Livónék Spanyolországban, hogy bejelentésék
 az inquisitiónak mind azokat, kikről tudják, hogy zsidó vallást kö-
 vettek, vagy követnek, eretnekek, koránt 's más egyéb vezzedelmes
 foglalatú könyvet tartanak házokban, nem külömben azokat is, kik
 pártolják és magoknál rejtegetik az apostátákat és más eretnekeket.
 Ha a' bevádolt harmadik felszólításra nem jelent meg a' törvényszék
 előtt, átok alá vétetett. A' fogolynak azon szempillantantól fogva,
 hogy fogságba esett, nem lehetett közösülése többé a' világgal. A'
 tömlőczők (casas santas, szent házak) bálthajtásosok voltak, négy
 szegletesen építve, 10 l. magasan, két sorbaa egymás felibe építve.
 A' felső emeletű osztály, hová rostélyos nyíláson szolgált be a' nap-
 világ, tisztább és világosabb volt, mint az alsó emelet. Minden töm-
 lőcz két ajtóval volt bezárva, a' belső ajtó rostélyos volt, hol az
 eledelt benyújtották a' fogolynak, a' külső nappal nyílva állott sze-
 lelés végett. Mig a' per lefolyt, idegenek vagy atyafiak nem láthat-
 ták a' foglyot, 's a' tömlőcztartó senkit engedelem nélkül be nem
 bocsáthatott. Rendesen minden fogolynak külön tömlőcze volt, kettőt
 csak ritkán és bizonyos okokért zártak egy szobában öszve. Az első
 kihallgattatáskor a' fogoly felszólítottatott önvallomásra, ha megval-
 lotta vétkét magáról, azzal ki is mondta az ítéletet, 's vagyona el-
 foglaltatott, ha pedig semmit se vallott, a' tanukat hallgatták ki,
 's azoknak bizonyosságok szerint lett az ítélet. A' fogolynak azonban
 mindig rendelt a' törvényszék ügyvédőt, kimentse, de az csak az
 inquisitorok jelenlétében beszélhetett a' fogollyal, szembe állításnak
 nem volt helye, hanem ha nyomosok voltak a' vádló és tanuk fel-
 adásai, a' fogoly kinzás alá is huzatott. A' melly fogoly megbánás
 és szives vallomás által megmenekedett a' haláltól, tartozott hit le-
 tétellel megtagadni addig üzött eretnokségét, és megígérni, hogy a'
 törvény által reá kiszabandó büntetésnek és testsanyargatásnak alá
 fogja magát vetni. Hosszas, sokszor holtigi tömlőcz, testsanyarga-
 tas, jószágfoglalás voltak az illy megtért bűnösök büntetése. A' test-
 sanyargatásnak egy neme volt a' Sanbenito vagy safrányszínű bűnbá-
 nó öltözet, mellynek első és hátulsó részén egy kereszt volt, 's az
 ördög álorczája lefestve rajta. Ha a' bevádolt elszökött, akkor is
 folyt ellene a' kereset, mint megátalkodott bűnös ellen. Minden fő-
 utszákon hirdetéyményeket raggattak ki róla, 's ha bizonyos idő alatt
 személyesen nem jelent meg, 's a' tanuk vallomásai bebizonyították
 a' vádat, áldatatott a' világi törvényszéknek, melly a' szökevény ké-
 pét megégette. Ha a' fogoly halálra ítéltetett, e' nagy innepiséggel
 ment végbe. Rendesen vasárnap, szentháromság innepe és advent közt

történt. Korán reggel kezdtek harangozni a' püspöki templomnak nagy harangjával, 's a' legelső rangu emberek ajánlották magokat a' megítélt kikisérésére, úgy hogy gyakran lehetett spanyol Grandokat mint inquisitio familiareseit a' csoportban látni, melly a' bűnöst kísérte, ki Sanbenitoba öltözve jelent meg, fejére egy csucos süveg lévén huzva. Dominicanusok nyitották meg a' kíséretet az inquisitio zászlójával. Előlméntek a' bűneiket megbánók, kik csak test-sanyargatásra voltak ítélve, ezek után vitték a' keresztet, mellyet a' halálra szántak követtek. Az elszöktek fekete lángok közt lobogó képeit vagy a' korán megholtak sokféle figurákkal befestett koporsóit lehetett hasonlóképpen illy alkalommal látni, 's az egész kíséretet papok és barátok rekesztették be. Az utat a' város főutzájain keresztül a' templomhoz vitték, hol innepélyes beszédet tartván, annak végzetével felolvastatott a' halálos ítélet, mellynek kihirdetése alatt a' megítéltek egy kereszt előtt állottak, eloltott viaszgyertyát tartván kezekben. Annak vége lévén a' törvényszék szolgája kezével mindenik bűnösnek mejjére ütött, értékre adván azáltal, hogy az inquisitionak több hatalma már nincs rajtuk, 's ekkor egy a' világi törvényszéktől arra rendelt személy vette ált őket, 's vesztőhelyre kísérte, hol azokat, kik az anyaszentegyháznak hitében kívánkoztak meghalni, megfojtották, a' makacsokat pedig megégették. Ezen szertartások azonban nem mindég mentek illy keménységgel végbe. Magok a' Spanyolok kezdették jókor észre-venni, hogy az intézet személyes szabadságaikat fenyegeti, és már I Károly idejében kérések nyújtattak be, hogy az udvar mérsékelve és igaz úton használja az inquisitiot. A' 18 száz. már nagyon szűnt az inquisitio keménysége, 's a' kiket megbüntetett is, mind olyanok voltak, kiket a' büntető politia is éppen úgy büntetett volna. Hatalma is nagyon csökkent az inquisitionak, 's már 1762 az udvar egy nagyinquisitorát egy Madridtól 13 mf-re eső klastromba zárt, mivel a' király akarja ellen hirdetett ki egy bullát, mellyben egy francziául irt könyv kárhöz-tatra volt. Hasonló módon megparancsolta a' kormány, hogy királyi engedelem nélkül semmi parancsot se adhasson ki magától az inquisitio. Aranda ministersége alatt pedig 1770 az is megtiltatott, hogy Spanyolt elébb elfogathasson, míg a' vád ellene tökéletesen bebizonyíthatnák. 1784 a' rendeltetett, hogy a' nagyobb rangu személyek ellen folytatandó perek a' királyi udvar elibe terjesztessenek végső ítélelhozás végett. Mind ezen lágyító rendelkezések mellett se lehet tagadni, hogy néha visszaéléseket ne követett volna el a' spanyol inquisitio hatalmával, mind addig mig Napoleon 4 Dec. 1808 egészen el nem törölte azt. Igyekeztek ugyan azt azután is némelyek a' belső háboruk megszűntével felállítani, 's VII Ferdinand 1814 visszanyervén az uralkodást a' sok sürgetésre tett is lépést arra, de viszont kiűtvén a' revolutio 1820 a' Francziák, kik azt lecsendesítették, nem tanácslották többé annak helyreállítását. — Portugallban 1577 állitatott fel az inquisitio sok ellenmondás után; a' fő-törvényszék Lisabonban volt, mellynek nagy inquisitorát a' király nevezte ki, 's a' pápa erősítette meg. Midőn braganzai János függetlenné tette Portugalt Spanyolországtól, az inquisitiot is el akarta törölni, de csak annyira mehetett, hogy a' jószágfoglalást vette ki annak kezéből, azért halála után az inquisitio átok alá is vette, de későbbben még is felmentette az alól őtet. Az amerikai spanyolés portugali birtokokra is kihatott az inquisitio 's Keletindiában, nevezetesen Goában, illy fő-törvényszék állitatott fel, mellyet azután IV János 1816 mindenütt eltörölt. Lorente azt írja, hogy a' spanyol inquisitio 1700-tól 1808-ig öszvesen 1578 személyt küldött Antoda Fera. Ez a' spanyol író leghitelesebb kutfók után írta meg a' spanyol inquisitio historiáját, melly sok nyelvre le van fordítva.

Llorent maga is szolgált még az inquisitionál, 's mint toledói kanonoknak módja volt a régi levéltárakban vizsgálatokat tenni felvett tárgyaról. Historiáját még Jozsef, Napoleon testvére, uralkodása alatt világra bocsátotta. — Spittler és Plüers is azt állítják, hogy a spanyol kemény inquisitio eredetét nem a régi vallásbuzgóságban, hanem Ferdinandnak és Isabellának despotismusában kell keresni, mit azzal támogatnak, a) hogy a törvényszék királyi volt, 's az előlülőt tetszése szerint nevezte ki a király, ki által mintegy igazgattatta a törvényszéket. b) A rendszabásokat nem erősítette meg a pápa, vagy synodus, hanem a királytól függött azoknak megváltoztatása, 's magyarázata. c) Nem igaz, hogy Dominicanusok kirekesztőleg vezették volna az inquisitiot, mert a király szabad akarat szerint választhatott tagokat. d) Minden haszon a királyra és nem az egyházra háromlott; mert az elfoglalt javakat az ügyvéd vette kezére, mint mind ezek kitetszenek a rendszabásokból, 's hogy IV Sixtus pápa megerősítette az inquisitiot, az sok maga vonogatás után esett meg, mikor már látta, hogy nem lehet a kérésnek és sürgetésnek ellenállani. Nevezetes munka e tárgyra *Sammlung der Instructionen des spanischen Inquisitionsgerichts. Nebst einem Entwurfe der Geschichte der spanischen Inquisition von Spittler Hannover 1788.* A gyűjteményt cardinalis Don Alonso Maurique sevillai érsek és nagyinquisitor szedette össze, 's Reussz spanyolból németre fordította.

SZENT JAKAB HAVA I. JULIUS.

SZENT JÁNOS LOVAGJAI aztán rhodusi, utóbb maltai lovagok. Így nevezettek ama híres egyházi, a szent földén, a kereszties hadak elején megállapított, lovagrend tagjai. Nápolyországi amalfibeli kereskedők már 1048-ban kezdtek Jerusalemben egy templomot építeni, 's mellette klastromot is, mellyet keresztelő Sz. Jánosnak szenteltek. A barátok, kik sz. János vagy korbázarátoknak neveztetének, kötelessége volt, betegeket és szegényeket ápolgatni, 's átaljában a bucsuba járóknak segítségül lenni. Ezen szerzetet, melly időfártával gazdag birtokot szerzett, a 12. században, Du Puy Raimond a szerzetmester, megtartván a szerzetes szabályokat, lovagrenddé változtatta, mellynek kötelessége, az engedelem, szeplőtelenység és szegénységen kívül, még abban is állana, hogy az egyházat a hitetlenek ellen védelmezze. Raimund valamennyi lovagot 3 osztályba osztá: lovagok (kik fegyvert viseltek), káplánok (tulajdonképen való papok) és *Servienti d' armi* (fegyvernekek), kik a betegeket ápolgatni, és szarándokokat kísérni tartoztak. Vitézség és egyetértés által, sokáig tudta magát ezen rend a Saracénok és a Törökök ellen feltartani, míg 1291-ben Palestinából kikergettetett. Akkor Cyprus szigetén telepedének meg, de nem tartván illendőnek, hogy a felséges rend más földjén tengődjék, Rhodus szigetét választák lakhelyül, mellyet 1310 August. 15-kén a hitetlenektől elis foglaltak, 's azután 200 eszt. birtokában maradtak. D'Aubusson Péter (Nagymester, 1503) Rhodust vitézül uralmazá II Mohammed ellen. Elvesztvén a szigetet (1522) II Zulejmann által, a lovagok Kandíában, Messinában, Romában, Viterboban, Nissában, Villa Francában, Syracusban bujdosnak, míg V Károly császár (1530) nekik Malta, Gozzo és Comino szigeteit, felséges birtokul, olly feltétel alatt adá, hogy a hitetlenek és tengeri rablók ellen szüntelen harcoljanak, a szigeteket pedig, ha Rhodust visszavehetni találnák, Nápoly országnak visszadják. Azóta a lovagok közönségesen maltai lovagoknak neveztetének. Lavalette (1568) főmestersége alatt, II Zulejman 1565-ben Maltát szörnnyü hatalommal megtanadá, de szörnnyü veszteséggel visszaverettetett. A lovagok azután egész az újabb időkig, folyton folyt tengeri háborut viseltek a Törökkel, 's nem egyszer egyedül vitéz-

ségök és megtörhetlen bátorságok által kerülhették el a végveszedelmet: 1760-ban mindazáltal, franczia segedelem nélkül, alkalmasint legyőzettek volna. Ezóta tengeri háboruik inkább csak tréfák voltak. — A' rendnek, melly egész Európában nagy jószágokat birt és lakozott, vezérfeje illy czímet viselt: Jerusalemi sz. János szent korbázanak nagymestere, és Jesus Kristus seregének guardianja; szabadon választatott, 's Malta szigetén Lavalette városában lakott. Más fejedelmek ötet Altezza eminentissima czímmel tisztelék; a' rend kamarájából pedig évenként 6000 scudit, 's a' három szigetnek mindenemű jövedelmét kapta, ugy hogy esztendei jövedelme egy millionra is rámehetett. A' világi hatalom csak nem egészen a' nagymester kezében vala; csak annyiban koriátok közé szorítatván, a' mennyiben a' különböző nyelvek (kerületek) előljáróji törvényt szabhattak, adót vehettek 's t. e. f. tehettek. Az egyházi hatalmat, azaz a' rendnek közvetlen dolgait, a' káptalan igazgatta, melly 8 Ballivi conventualiból állott, 's mellyben az előlülőséget a' nagymester vitte. A' főhivatalokat a' rendben, ezen 8 nyelv, mellyekre a' rend, a' hozzá tartozó nemzetek szerint, felosztva vala, vezérfejei (Piliers) viselték. A' nyelvek ezek voltak: Provence, Auvergne, Franciaország, Olaszország, Aragon, Németország, Castilia és Angolország. Ezen nyelvekből választattak a' ballivi conventuali, a' hennők levő jószágok pedig perjelségekre, ezek balleiségekre, ezek ismét commendaságokra (Comthurságokra) osztattak fel. A' perjelségek közt első volt a' német, 's azért is főperjelségnek nevezetett. Ezt a' német országi főperjel, vagy németországi Johannitamester (a' Sz. János lovagos rendének német országban legfőbb mestere) viselte, ki német birodalmi herceg volt és Heitersheimban (város és vár Borisgauban, most badeni Treisam-kerületben) lakott. Heitersheim, a' hozzá tartozó falukkal egyetemben, mint hercegség a' felső rajnai kerülethez számláltaték és a' főperjel, mint birodalmi fejedelem, a' birodalmi fejedelmi tanácsban, és a' felső rajnai kerületben, székkel és szóval birt. A' Johannitamester alája vala rendelve a' maltai nagymesternek, kinek évenként bizonyos törökadót és feleletpénzeket (Responsgelder) fizetett, mellyek 170,000 forintra becsültettek. Az ő törvényhatósága pedig terjedt a' brandenburgi seregmeisterségre (Heermeisterhan), 's Magyar- és Csehországokra; mindazáltal Austria-, Cseh- és Morvaország különös német nyelvű, és a' heitersheimi főmesterséggel majd semmi öszveköttetésben nem függő, főperjelséget tettek. Az utolsó német országi Johannitamester, avagy heitersheimi főperjel, gróf Reichenbach-Fouxmaigne (vagy Baldensteini Báró Rink?) a' posoni békeség 's a' rajnai szövetség felállításá által minden, a' nyugoti sváb kerületben levő birtokait elvesztette, mellyek a' badeni nagyhercegnek adattak. A' feljebb említett 8 nyelv közül, Angolország már 16 században elszakadt; a' 3 francziát a' revolutio enyészttette el; a' castiliai és aragoni pedig az amlenszi békeség óta vált el Maltától; 's végre az olasz és német nyelvek is szintugy elenyésztek a' legajabb történetek által. Igy tehát a' Sz. János rendje eltöröltettnék tekintethető, 's helyreállításá annyival kevésbé várható, mivel Malta teljes birtokába jutott Angolorzágnak. A' melly porosz Jánosrendet III. Fridrik Vilmos király alkotott, az királyi rend, 's csak emléke ama régisége és érdemeinél fogva tiszteletre méltó rendnek. A' Sz. János lovagjai a' Sz. Agoston szerzetének törvényét tartották; a' protestansok azonban házasodhattak. Minden tagnak jó régi nemesnek kelle lennie. Olly lovagok, kik őseiket legszorosb pontossággal bebizonyíthatták, igazi lovagoknak (cavalieri di giustizia); a' kik pedig őseik bebizonyításában nem egészen boldogulhattak, mindazáltal érdemeik tekintetéből felvették, kegyelmi lovagoknak (cavalieri di grazia) nevezetének. Minden lovagnak a' rend szabta kötelessége, legalább háromszor a' hi-

tetlenek vagy tengeri rablók ellen táborozni, az utóbbi időkben nem igen tartatott meg, sőt az amiensi békeség által a török elleni harczolás átaljában megtiltatott. A' lovag öltözete, békeség idejében, volt egy hosszú fekete köpenyeg, bal melljén nyolcz szegletű fejer, mellközépen pedig arany kereszt; háboru idejében pedig veres övet és ezüst keresztet viseltek. Egyedül egyházi dolgokban volt a' rend a' papának alája rendelve; világi dolgaiban pedig teljes felséggel birt. Tengeri ereje 1770ben 4 gályából, 3 galeottából, 4 hatvan ágyus hajóból, és 2 harminczhat ágyus fregattából, 's különböző kisebb hajókból állott. — Malta szigete 1798 Junius 8. Bonaparte által véletlenül megtámadtván, védelmezés nélkül capitulatio utján, megadá magát (l. HOMPECH); 1800-ban pedig angol hajóseregek éhség által, foglalák el a' szigetet, melly azóta Angolország birtokában maradt. Az amiensi békeség (1802) kikötötte ugyan, hogy a' sziget a' rendnek valamely neutralis hatalmasság kezessége alatt, visszadásék; de mivel Angolország attól tartott, hogy Franciaország jövőben ismét nagyobb befolyást nyer a' szigeten, 's az által a' középtengeri angol főhatalmat veszedelembé ejtheti, azért még azután is megtartá a' szigetet, és a' kárpottlási ajánlatnak 26 cikkelye, 's az 1803. Febr. 25. birodalmi küldöttség határozatja siker nélkül maradt. Időközben a' rend I Pál orosz császárt, ki az 1798-ki capitulatiót mint hitelent megveté, 's a' Jánosrendet általmába vevé, választotta 1798. Decemb. 16. nagymesterévé. Ezen választásnak sokan ellenmondának; maga a' pápa is; az uj bajor-palatinalis választófejedelm, Maximilian József, az Oroszországgal való villongás elkerülése végett, országában a' rendet, 1799. Febr. 21. egészen eltörölte. I. Pál császár halála után, a' pápa, 1805. Febr. 9. Tommasi olasz embert, ennek halála után pedig, a' főkáptalan Caracciolo baillit nevezé nagymesternek. Azalatt a' rendnek fő lakhelye Cataneában volt: 1826-ban pedig megengedé a' pápa a' rend káptalanjának és kormányának, hogy lakhelyét Ferraraba átvihesse. A' Francia revolutio előtt valamennyi lovag száma 3000-re becsültetett. — A' nagymester címére volt egy nyolczszegletű ezüst kereszt veres mezőben; felette herczegi korona; körüllette olvasó, 's alatta az olvasóról függő keresztcske 's ezen felírás: *Pro fide* (a' hitért). — Főmunkák a' rendről: Vertot, *René Aubert de Histoire de chevaliers de S. Jean de Jerusalem, appellés depuis chevaliers de Rhodes et aujourd'hui les chevaliers de Malte*, Paris, 1726 4. dar. in 4. ki azonban az időszámolásban nem igen pontos; és Boisgelin, *L. de Ancient and modern Malta, containing a description of the ports and cities of the islands of Malta and Goza etc.* 3. dar. 4. London. 1804. — Vö. Rauschnik *Historische Darstellung des ritterl. Ordens von Hospital des h. Johannes zu Jerusalem Justi Die Vorzeit* című zsebkönyvében (1822).

SZENT ILONA SZIGETE, I. SANCT HELENA.

SZENT-JÓB, SZENT-JÓG (szent István jobb kezéről, melly itt tartatott egy ideig) mezőváros Bihar vármegyében, legrégibb apátság, 178 házzal, 's 1072 lak. Régen vára volt, melly a' környékek együtt török kézre került 's csak 1686 vetetett vissza tőlök a' keresztények által.

SZENT IRÁS, I. BIBLIA.

SZENT MÁRIA, I. SZABADKA.

SZENTSÉGEK, I. SACRAMENTUM.

SZENTSÉGTÖRÉS, az egyházi társaság, melly mint erkölcsi személy, természeti és szerzett jogok birtokában van, jogainak szántszándékos megsértetése. Ha keményebben kell e' a' szentségtörést, mint egyszersmind istenkáromló cselekedetet, megbüntetni, mint más társaság jogainak hasonló megsértetését? 1825 a' francia kamarákban, a' sur le sacrilège törvényjavallat előterjesztetésének alkalmá-

val alaposan megczáfoltatott. Vö. St. Edme *La législation historique du sacrilège chez tous les peuples* (Paris 1825.) Ezen szentségtörési törvény a ciborium ellopását istengyilkolásnak (déicide) veszi 's halálbüntetést mond reá.

SZENT SZÖVETSÉG, országlók egyesülete, mellynek ideáját először Sándor császár fogta fel 's Parisban 26 Sept. 1815 Ferencz császár és III. Fridrik Vilhelm porosz király tulajdon kezekkel aláírták. 1816 először hasonlóan Sándor császár hirdette ki, mit a két más fejedelem is tett azután. Ezen minden fejedelmek és népek egyezésétől különböző szövetség szelleme abban áll, hogy az elébbi Görögöktől, Romaiaktól 's barbaroktól örökségként vett pogány politica helyét keresztény foglalja el, melly a kereszténység alkotójának parancsolatain, u. m. igazságosságon, szereteten és békén alapul, a statusoknak mind belső igazgattatására, mind külső viszonyaira nézve. Ezen szövetség elfogadására minden europai keresztény fejedelmek felszólítottak 's a pápán kívül és az amerikai egyesült statusok congresszen kívül mindnyájan aláírták azt, XVIII. Lajos francia király és az angol országló herczeg mindazáltal csak személyekre nézve. Altalánoson e' szövetségactát nem kell formás status-egyezetnek tekinteni; mivel ebben bizonyos köteleztetésnek vagy költsönös segítésnek semmi nyoma sincs, a honnan hogy valósuljon, különös status-egyezetek voltak szükségesek. Ezek az Aachenben 8 statusminisztértől aláírt *Déclaration des Monarques*-ben 15 Nov-ról 1818, 's a laibachi és veronai congresszek végzeteiben jöttek létre. — L. Buchholz *Monatsschrift für Deutschland*, Sept. 1825; Ancillon *Über den Geist der Staatsverfassung*; Schmidt-Phiseldeck *Die Politik nach den Grundsätzen der heil. Allianz*, Kopenh. 1822; *Notice sur Alexandre, Empereur de Russie* (Empeyztától, Genf 1828.) Ha nem huz is maga után örök békét, az europai statuskormányzás történeteiben időszakot csinál.

SZENVEDÉLYEK, (anthropologiában és lélektanban) erős, uralkodóvá lett vágyak. Ezek nem nyomják el egészen, mint az indulatok a megfontolást, hanem annak még gyakor szabad választást engednek, noha felette rendesen győzelmeskednek. A szenvedélyek nem szokják ragadni az embert annyira magán kívül, mint az indulatok, mellyeknél nincs megfontolás vagy választás: az indulatok elragadják az ésszt. Ugy tetszik mintha a szenvedély az ember characterében gyökereznék, 's mintha egy régi, értelmes vakító szokás volna. Az indulat pedig inkább véralkatban látszik lenni, 's csak pillanatnyi fellobbanás, melly féketlen tör célja felé, 's többnyire az éssz nem bír vele. Az indulat idővel fogy, a szenvedély ellenben nő, p. o. a fősvénység. Szenvedélynél elhagyja az ember szabadsága használatát, mennyiben arra veti magát, mire vágyakodik; azért jól mondja Kant, hogy ha az indulat részegség, a szenvedély olyan betegség, mellyre nincs orvos. Szenvedély csak okos lényben, oktalan állatban nem lehet, mert bizonyos tárgy előbbi választása kívántatik rá, mellyet óhajtunk vagy utálunk; az állat pedig csak természeti ösztöne után megy. Továbbá nyilatkozásában, mint a fősvénység, a céljához vezető eszközök választásában sok megfontolást és hidegvérüséget mutathat. Ennek nincs helye az indulatban; mi okon együtt ritkán férnek össze. De a szenvedély elvakít, mert a választott 's óhajtott tárgy szokás által olly uralást gyakorol az emberen, hogy ez által a dolgok valódi hecsülése elenyészik, minden más tárgyak, még magasb kötelességek is homályba döntetnek, 's ama tárgynak alá rendeltetnek. E tekintetben a szenvedély még az indulatnál is veszedelmesebb lehet. A szenvedélyek felosztatnak olyakra, mellyek velünk született ösztönökből származnak, p. o. szabadságvágy, nemi ösztön 's. és olyakra, mellyek miveltségből erednek, p. o. dicsvágy, ha-

szonvagy 'st. L. Maasz *Vers. über die Leidenschaften* (Halle és Leipz., 1805.)

SZÉP, SZÉPSÉG. Olly különböző értelemben vannak az emberek azon tulajdonság iránt, mellyet a' *szép* szóval fejeznek ki, hogy némelyek olly dolgokra ruházzák, mellyektől azt mások egyesesen megtagadják, sőt épen ellenkező tulajdonságaoknak tartják. De még sem kell hinni, mintha a' szépet általjában meghatározni nem lehetne. Mert valamint a' törvény alkalmazása, a' nélkül hogy maga a' törvény változnék, az embereknel különböző lehet; mint továbbá az embernek belső törvénye 's eredeti szüksége különféleképpen ábrázolható 's fejeztethetik ki; ugy a' szépnek gondolatja is, és azon szükség, mellyet az állatiaságon felülemelkedett ember azon törekvésben, hogy magát szép tárgyakkal vegye körül, hamar elárul, több vagy kevesebb tökélyel nyilvánulhat a' miveltség különböző fogaihoz képest, 's egyik ember nagyon eltérhet a' másiktól a' szép megválasztásában 's megítélésében, minél fogva a' szépséget is egészen különböző fogalmakban 's képekben gondolja; ugy hogy mit egyik rutnak tart 's elveti, másik szépnek találja, a' nélkül, hogy a' czél, mellyre a' szépnek keresésében mindketten törekesznek, megváltoznék. Illy módon különféleképp fejeztetik ki az *erkölcsinek* fogalma is, mint a' különböző erkölcsi elvekből láthatjuk; egyes cselekedetek megítélésében sem egyeznek meg az emberek, noha azért az erkölcsösség lényét változónak nem tartják. Bár milly különböző és tévelygő azonban ama fogalmak kifejezésében a' szokás, abban mégis mind egyeznek, hogy a' szépség alatt valami jelességet, tökélyt értenek, habár az, mit tökélyesnek hisznek, nem mindig igazán tökélyes is. E' szerint tehát a' szépség idea, fogalom, képzelet, mert az ideák a' tökélyesnek gondolati, eredeti képei, mellyekhez a' valóság csak mint másolat hasonlít. Szépség tehát a' tünet tökélyéről való képzelet, 's e' szerint szép, mi tökélyesnek tetszik. De a' szép nem csak minden érzékiileg megfogható tárgyakon, hanem belsőnknek azon változásában is nyilatkozik, mellyeket belső érzéseink által veszünk észre. Hogy azonban a' kifejezésnél *szép*, legelőszér is láthatót gondolunk, nem lehet csodálni, mert a' látható tünetek leghatározottabbak, miért ezeken a' tökélyt legkönnyebben 's legjókora megfogjuk. Épen ez okból ismerék meg előbb a' szépet a' képző művészek munkáiban. A' tünet tökélye még azért nem csupa érzéki tökély. Éz t. i. vagy az érzéki tárgyaknak érző és észrevevő létszerinkhez (organuminkhoz) illőségében állana 's ennyiben egészen subjectiv lenne, vagy egyszermind a' dolgok objectiv tulajdonságin alapulna, mellyeket érzéseink által ábrázolunk. Ha az első eset állna, akkor azon organumi érzelmek tárgyai, mellyek különösen subjectiveknek neveztetnek (t. i. szaglás és izlés), ezen behatás miatt szépek lennének, noha ezek csak materialis ingert okoznak organuminkban; és így a' szép egyet tenne a' kellemessel. De ebből az is következnék, hogy a' legérzékeny ember legjobban megfoghatja a' szépséget, 's hogy a' szép leginkább ingerli az érzéki ösztönöket; de amaz megczáfolja a' miveletlen népek állapotja; ez csak némely nemeire illik annak, mit szépnek hívunk. A' nyelv is csak azokat nevezi művészi és szépségérzékenek, mellyek által a' dolgok objectiv 's legközelebb individualis formájokat szemlélni képesek vagyunk. De hol ezeket szemléljük, az érzéki inger nincs ugyan egészen kizárva, hanem még is egy magas szellemi jelentés párosul vele. A' tünet tökélyét tehát csak ott találjuk, hol érzékek vagy képzelő erő által szemlélhető 's általlátható egészet tapasztalunk vagy teremtünk, mellynek sokféleje nemcsak egy kedves és örvendetes összes behatásnak szülésére összehangzólag munkál (a' tárgy formalis tökélye), hanem egy az egészet megelevenítő 's képző fogalomra is belsőleg össze égyez (idealis tökély.) A' tünet szép-